

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Orçun ERDOĞAN

PAMPHYLIA LYRBOTON KOME KIRSAL YERLEŞİMİ: GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA
YERLEŞİM KURGUSU VE MİMARLIK

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Orçun ERDOĞAN

PAMPHYLIA LYRBOTON KOME KIRSAL YERLEŞİMİ: GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA
YERLEŞİM KURGUSU VE MİMARLIK

Danışman

Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Bu tez SDK- 2016- 1501 proje numarasıyla Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri
Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Antalya, 2018

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Orçun ERDOĞAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Suna NAZİYET GÜVEN	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Mustafa DENKTAŞ	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Osman ERAVŞAR	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP	(İmza)

Tez Başlığı: Pamphylia Lyrboton Kome Kırsal Yerleşimi: Geç Antik Çağ'da Yerleşim Kurgusu ve Mimarlık

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 19/03/2018

Mezuniyet Tarihi : 29/03/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Pamphylia Lyrboton Kome Kırsal Yerleşimi: Geç Antik Çağ'da Yerleşim Kurgusu ve Mimarlık’’ adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Orçun ERDOĞAN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Orçun ERDOĞAN
Öğrenci Numarası	20128603007
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sanat Tarihi
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (x) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN
Tez Başlığı	Pamphylia Lyrboton Kome Kırsal Yerleşimi: Geç Antik Çağ'da Yerleşim Kurgusu ve Mimarlık
Turnitin Ödev Numarası	934342139

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç ve e) Görseller kısımlarından oluşan toplam 310 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 22/03/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 1

alıntılar dahil % 2'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe: -

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

22/03/2018

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL ETMENLER: GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA PAMPHYLIA TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Coğrafya, Üretim ve Ticaret.....	3
1.2. Tarihi Arka Plan.....	5
1.3. Hristiyanlık Tarihi.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

KALINTILAR

2.1. Batı Mahalle.....	13
2.2. Doğu Mahalle.....	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

3.1. Yapılar Üzerine.....	67
3.1.1. Konutlar.....	67
3.1.2. İşlikler.....	80
3.1.3. Su Yapıları.....	87
3.1.4. Kiliseler ve Şapeller.....	96
3.1.5. Mezarlar.....	104
3.1.6. Tanımlanamayan Yapılar.....	107
3.1.7. Malzeme ve Teknik.....	113
3.2. Yerleşim Dokusu Üzerine.....	117
3.3. Tarihsel Süreç Üzerine.....	125

SONUÇ.....	143

KAYNAKÇA.....	146

GÖRSELLER LİSTESİ.....	164
GÖRSELLER.....	172
ÖZGEÇMİŞ.....	297

KISALTMALAR LİSTESİ

- bk. : bakınız
cm : santimetre
Çiz. : Çizim
GN : Grid numarası
m : metre
yy : yüzyıl

ÖZET

Bu tezde, Lyrboton Kome yerleşiminin kentsel dokusu, mimarisi, üretim faaliyetleri, sosyal yapısı ve Pamphylia ile diğer çevre bölgeler arasındaki yeri incelenmektedir.

Lykia ve Kilikia gibi Akdeniz bölgeleriyle karşılaştırıldığında, Pamphylia'da Geç Antik- Orta Çağ kırsal mimarlık çalışmalarının henüz emekleme döneminde olduğu söylenebilir. Buradan hareketle bu tez, iyi korunabilmiş çeşitli yapı kalıntılarına sahip bir Geç Antik Çağ kırsal yerleşiminin bilim dünyasına tanıtılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Yerleşim, günümüzde Antalya'nın (Attaleia/ Kaleiçi) yaklaşık 12 km kuzeyinde, Kepez ilçesine bağlı Varsak beldesinin kuzeydoğusunda bulunan bir tepede yer alır. Yaklaşık 250 x 600 m'lik geniş bir alan içine yayılan kalıntılar, nekropolis ve birkaç yapı dışında, yerleşimi kısmen çevreleyen yüksekçe anakayanın sınırladığı alan içinde bulunmaktadır. Kalıntıların büyük bir bölümünü, bazıları iki katlı ve çatı hizasına kadar korunabilmiş konutlar, mezarlar, sarnıçlar ve çoğunun zeytinyağı üretimiyle bağlantılı olduğu tespit edilen işlikler oluşturmaktadır. Bunlar dışındaki başlıca yapılar bazilikal planlı iki kilise, iki şapel ve Hamam'dır. Yapılar yerleşim içinde çoğunlukla ana sokak aksının iki yanındaki alanlarda, birbirine bitişik ya da yakın konumda kümelenmiş gruplar halinde sıralanır. Zaman içinde eklenen mekân ve yapılarla, bu kümeler genişlemiştir. Bazı yapıların bu gruplardan ayrı, bağımsız bir şekilde yerleştiği de izlenmektedir.

En geç 1. yy'dan beri iskanın bulunduğu bu yerleşimin Roma İmparatorluk döneminde Perge territoriumu sınırları içinde bir kome (köy) olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Başta kiliseler ve şapeller olmak üzere, Roma dönemi kalıntılarına eklenen mekanlar ile yeni inşa edilen yapılar bu yerleşimin Geç Antik Çağ'da genişlediğini açıkça göstermektedir. Yüzeyde izlenebilen kalıntılara dayanarak, büyük olasılıkla 7. yy'ın sonlarında terkedildiği ya da büyük bir düşüşe geçtiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Köy, Kırsal Yerleşim, Erken Bizans, Geç Roma, Varsak.

SUMMARY
LYRBOTON KOMÉ IN PAMPHYLIA: THE ARCHITECTURE AND URBAN
LAYOUT OF A
RURAL SETTLEMENT IN LATE ANTIQUITY

The thesis mainly focuses on the urbanism and the relation between building and function, as well as the social structure of Lyrboton Kome in Late Antiquity.

When compared to regions such as Cilicia and Lycia, it is evident that studies of the rural settlements of Pamphylia in Late Antiquity are still in their infancy. In this respect, this thesis has some considerable importance in introducing a Late Antique rural settlement of Pamphylia with a significant and substantial number of well-preserved Late Antique remains. Lyrboton Kome is situated on a hill about 12 kilometers North of Antalya (Attaleia/Kaleiçi), lying to the North-East of Varsak in Kepez. The settlement is partly enclosed by tall rocky outcrops and the remains lie within this partially enclosed rocky area, with the exception of the necropolis and a few other buildings. There are houses, some of which are of two floors and are well preserved to roof height. Also graves, cisterns and numerous workshops mostly related to olive oil production, which constitute the bulk of the visible Late Antique remains. In addition to these, the main buildings of the settlement are two early Christian basilicas, two chapels, and also a public bath house that seems to have remained in use. The buildings are mostly distributed in clustered groups, adjacent or close to each other on either side of the main street, but some buildings are independent of these groups.

The settlement is probably of an earlier date but it is known to have been inhabited from the 1st century A.D. onwards, as a kome/village in the chora of Perge. The settlement obviously expanded in Late Antiquity, from the evidence of newly constructed buildings including churches and chapels as well as the areas newly annexed. From the surface remains the settlement of Lyrboton Kome seems to have been abandoned, or to have experienced a most serious decline, by the end of the 7th century.

Keywords: Village, Rural Settlement, Early Byzantine Period, Late Roman Period, Varsak.

ÖNSÖZ

Neredeyse hiçbir bilimsel çalışma, tek bir kişinin mesleki bilgi birikimi ve görüşüyle belli bir yetkinliğe ulaşamaz. Dolayısıyla bu tezin yazılma sürecinde, içlerinde çeşitli bilim dallarına mensup olan birçok kişinin fikir ve görüşlerine başvurulmuştur. Bu bağlamda öncelikle yüksek lisans tezimin son aşamalarından itibaren eleştirel ve sorgulayıcı bir bakış açısı kazanmamı ve bu tez konusuna yönelmemi sağlayan Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN'a teşekkür ederim.

Aslıhan GÜREMEN ERDOĞAN'ın tezin en başından son aşamasına kadar sayısız emeği geçmiştir. Kroki ve autocad çizimleri ile hem manuel hem de bilgisayar destekli üç boyutlu ayağa kaldırma çalışmalarında öncelikli rol oynamıştır. Aylarca süren yorucu arazi çalışmalarım boyunca yaşadığı zorlu koşullara rağmen beni bir an olsun yalnız bırakmayan değerli eşime, uzun soluklu bu tez sürecim boyunca gösterdiği sabır ve manevi desteğini için minnettarım.

Yerleşim planının çıkartılması, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projelerinin maddi desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Antalya Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) doktora tezime maddi destek sağlamıştır. Katkılarından dolayı her iki kuruma da teşekkür ederim.

Tez İzleme Komisyonları boyunca eleştirileri ve fikir paylaşımlarıyla tezimin ilerlemesine ivme kazandıran sayın Prof. Dr. Mustafa DENKTAŞ hocama çok teşekkür ederim.

Lyrboton Kome'nin haritalandırma işini merhum Sabri AYDAL abim, kısıtlı bütçe imkanlarıma rağmen üstlenmeye söz vermişti. Ne yazık ki onunla beraber çalışmak nasip olmadı. Sonrasında Medeni ÇELEBİ abimle bir vesileyle tanıştım ve kısa süre içinde arazinin harita işini tamamladık. Arazideki sabrı ve çalışmasındaki üstün titizliğinden dolayı kendisine minnettarım.

Almanca ve eski Yunanca çevirilerde Araş. Gör. Hüseyin UZUNOĞLU ve Araş. Gör. Erkan TAŞDELEN arkadaşlarım ve yine Almanca çeviri konusunda Levent İçil beni hiçbir zaman geri çevirmemişlerdir. Destekleri için çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Burcu CEYLAN DUGGAN, Doç. Dr. Fatih ONUR ve Öğr. Gör. T.M.P. DUGGAN hocalarım, farklı bakış açıları ve bilgi birikimleriyle, tezimin yazım sürecinde büyük katkılar sağlamışlardır. Hepsine teşekkür ederim.

Tezime pratikte katkıda bulunanlar dışında, maddi- manevi hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve bu günlere gelmemde her biri ayrı katkıya sahip kadim aileme müteşekkirim.

Orçun ERDOĞAN

Antalya, 2018

GİRİŞ

Tezin temel amacı, en geç 1. yy.'ın sonlarından itibaren iskân varlığına dair kalıntıların bulunduğu ve 7. yy sonunda büyük bir düşüşe geçen ya da terkedilen Lyrboton Kome Antik köy yerleşiminin, özellikle Geç Antik Çağ'a ilişkin yerleşim dokusunu, mimarisini, üretim faaliyetlerini, tarihsel sürecini, sosyal yapısını ve çevre bölgelerdeki yerleşimlerle olan benzerliklerini incelemektir. Bu doğrultuda, en az 20 tanesinin iki kat seviyesinde izlenebildiği 65 konut, tamamına yakınının zeytinyağı üretimiyle ilişkili olduğu tespit edilen 28 işlik, yaklaşık 70 sarnıç, 80 mezar, hamam, iki kilise ve iki şapel, tezin temel inceleme verilerini oluşturmuştur. Tanımlanabilen bu yapılar dışında, işlevi tespit edilemeyen yapılar ile tarihi coğrafya, yerleşim kurgusu, sosyal ve ekonomik yapı ayrı başlıklar altında tartışılmaktadır.

Tezin ilk bölümü “Bölgesel Etmenler: Geç Antik Çağ'da Pamphylia Tarihi Coğrafyası” ana başlığı içinde Lyrboton Kome'nin etkileşim alanını kapsayan Pamphylia bölgesinin coğrafya, üretim, ticaret, tarihi süreç ve Hristiyanlık tarihi alt başlıklar altında incelenmiştir. Bu bölümde bölgenin özellikle kırsal alanı üzerinde durularak, tarihsel süreci hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olamadığımız Lyrboton Kome için dönemsel bir altlık oluşturulmaya çalışılmıştır. Tezin son kısmı olan “Tartışma” bölümü, bu bölümdeki tarihi bilgilerle yer yer bağlantılar içermektedir.

Tezin ikinci bölümü olan “Kalıntılar” isimli ana başlık altında, Batı Mahalle ve Doğu Mahalle olarak ikiye ayırdığımız yerleşim alanındaki kalıntıların katalogu sunulmaktadır. Alt başlıklar halinde sıralanan her bir yapının muhtemel işleviyle birlikte, harita üzerindeki grid (GN) ve yapı numaraları da verilmiştir.

“Tartışma”, tezin üçüncü ve son bölümünü kapsamaktadır. Bu *Tartışma*, “Yapılar Üzerine”, “Yerleşim Dokusu Üzerine” ve “Tarihsel Süreç Üzerine” üç ana başlıktan oluşur. “Yapılar Üzerine” başlığı altında, “Kalıntılar” bölümünde kataloglanan yapılar, alt başlıklar halinde tartışılmıştır. “Yerleşim Dokusu Üzerine” başlığı altında, tüm bu kalıntılar, yerleşim alanı planlaması, sokaklar, ana yollar, boş alanlar, yapı kümelerinin dağılımı gibi kentsel kurgular irdelenmiştir. “Tarihsel Süreç Üzerine” başlığı altında ise yerleşimin Geç Antik Çağ içindeki tarihsel gelişimi sosyal, siyasal, dinler tarihi ve ticaret gibi değişkenler bağlamında incelenmiştir.

Tezin yazım süreci öncesinde arazi çalışması ve kaynak taraması olmak üzere eşzamanlı iki çalışma gerçekleştirilmiştir. Arazi çalışması kapsamında öncelikle fotoğrafla belgeleme yapılarak, yapılar mümkün olduğunca tanımlanmaya çalışılmıştır. Sonrasında tüm yapı kalıntılarının krokisi çıkartılmıştır. Ardından hassas GPS ile arazide noktalar alınarak, ofis

ortamında yerleşimin planı hazır hale getirilmiştir.

Tezde kullanılan kaynaklar, Türkiye ve yurtdışındaki farklı kütüphanelerden edinilmiştir. Bunlar arasında en çok istifade edilen, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Kütüphanesi olmuştur.

Lyrboton Kome yerleşimi ile ilgili ilk doğrudan yayımlar 20.yy'ın ilk çeyreğinde bölgeyi ziyaret eden, özellikle yazıtlara yönelik çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılara aittir. Diğer çalışmalar ise 1980'li yıllardan sonraki dönemlerde yayımlanmıştır. Yerleşimin özellikle Geç Antik Çağ mimarisi ile ilgili herhangi bir araştırma günümüze değin gerçekleştirilmemiştir.

1911'de Lyrboton Kome'yi ziyaret ederek ilk yazılı raporları bilim dünyasına sunan Ormerod ve Robinson, yerleşimin yazıtları üzerine çalışmışlardır. Genel birkaç tanımlama dışında, mimarisi hakkında bir bilgi yoktur. 1920'li yıllarda Keil, aynı şekilde, ancak daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak yazıtları incelemiştir. Ayrıca Kuzey ve Güney kiliselerden ilk kez bahsetmiş ve planlarını yayımlamıştır. S. Şahin, 1980'li ve 1990'lı yıllarda, ilk araştırmacıların yayınladığı ve yeni tespit edilen yazıtları tarihsel süreç çerçevesinde yorumlamıştır. 2000'li yıllarda Burak ve Önen, Lyrboton Kome'nin de içinde bulunduğu Varsak ve çevresi üzerine hazırladıkları kitapçık kapsamında yine yazıtlar başta olmak üzere genel itibarıyla mimari kalıntılar hakkında kısaca bilgiler sunmuştur. Aynı yıllarda Çevik, Lyrboton Kome'nin özellikle Roma Dönemi kalıntıları üzerine bir makale hazırlamıştır. 2016 yılında ise Oktan, Kuzey Kilisenin atriumunda devşirme olarak kullanılan yazıtı yayımlamıştır¹.

Kepez Belediye Başkanlığı'nın projesi kapsamında, 2016 yılından itibaren Antalya Müzesi Müdürlüğü tarafından arkeolojik kazı, temizlik ve onarım çalışmaları yapılmaktadır.

Bu tez, 2016 yılı kazı çalışmaları hakkında raporun sunulduğu *Anmed* bülteninden elde edilen birkaç bilgi dışında, kazı çalışmaları verilerinden tamamen bağımsız tamamlanmış olup, sadece yüzeyde gözlemlenebilen kalıntılar ışığında yazılmıştır.

¹ Ormerod ve Robinson, 1910/1911: 90- 106; Keil, 1926: 90- 106; Çevik ve Gülşen, 1997: 365- 372; Şahin ve Merkelbach, 1988: 158- 170; Şahin, 1999: 437- 445; Çevik, 2000: 79- 101; Burak ve Önen, 2007; Oktan, 2016: 651- 656; Demirel ve Çevik, 2017: 301- 311.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL ETMENLER: GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA PAMPHYLIA TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Coğrafya, Üretim ve Ticaret (Görsel 1)

Günümüzde Antalya ilinin doğu bölümünü kapsayan Pamphylia bir coğrafi bölge olarak batıda Lykia, doğuda Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) ile Isauria'nın bir bölümü ve kuzeyde Pisidiayla komşudur. Doğal sınırını kuzeyde kabaca Toroslar, güneyde Pamphylion Kolpos (Pamfilya Körfezi) oluşturmaktadır. Doğu ve batı sınırları ise, siyasi sebeplerle zaman içinde küçük değişikliklere uğramıştır. Bu durum dönem kaynaklarına da yansır. Antik yazarlar doğu ve batıda bölgeyi sınırlayan kent, nehir, dağ vb. ayrımları farklı aktarmış, böylece batıda Phaselis ve Olbia ile doğuda Korakesion ve Syedra gibi kentlerin Pamphylia bölgesi içinde bulunup bulunmama tartışmasını beraberinde getirmiştir. Yine de genel itibariyle ve özellikle Roma İmparatorluk döneminde bölgenin batıda Olbia, doğuda ise Kalon Oros (Korakesion) ile sınırlandığı kabul görmektedir²

Pamphylia'nın büyük bir bölümünü üçgen benzeri bir biçim olarak tanımlanan ovalık alan oluşturur. Bu ova batı, kuzey ve doğuda Torosların yamaçlarında son bulur. Bölge ayrıca toprakların verimliliğine büyük katkısı bulunan ve Toroslardan akan, batıdan doğuya doğru Katarraktes (Düden), Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay, Köprü suyu) ve Melas (Manavgat Irmağı) olmak üzere dört ana nehirle beslenmektedir. Antik dönemde Katarraktes dışındaki 3 nehir taşımacılığa elverişli olmuştur³.

Özellikle doğu bölümde, sahil şeridi boyunca uzanan ve bazı kesimlerde tepeler oluşturan kumlu alanlar ile ovalık alanda yer yer yükselen sivri kireçtaşı tepeliklerdeki fakir topraklar dışında⁴, Pamphylia bölgesinin büyük bir bölümü tarıma elverişlidir. Nitekim dönem kaynakları⁵ ile yüzey araştırması raporları, bölgedeki zengin ve çok yönlü zirai faaliyetleri açıkça göstermektedir. Öte yandan tüm bu tarım alanlarının antik dönemdeki kesin konumlarını tespit etmek, polen analizleri yapılmadan mümkün görünmemektedir⁶. Pamphylia'nın tarımsal

² Bölgenin coğrafi tanımı ve sınırları için bk. Özdizbay, 2012: 5; Grainger, 2009: xi; Sevin, 2016: 200- 201; Onur, 2014: 140.

³ Ayrıca bu nehirlerden akan su miktarı yazın da pek fazla azalmamaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Özdizbay, 2012: 5; Pekman, 1989: 4; Grainger, 2009: xii; Sevin, 2016: 201- 203; Arca vd., 2011: 8.

⁴ Grainger, 2009: xiii.

⁵ Dönem kaynakları için bk. Hellenkemper ve Hild, 2004a: 155- 168; Hendy, 1985: 57; Arca vd., 2011: 4- 8; Sevin, 2016: 210; Mitchell, 1993a: 147; Grainger, 2009: 100, 191.

⁶ Pamphylia'da bazı yüzey araştırmalarında tespit edilen teraslamalar, zeytin veya üzüm yetiştirilmesine yönelik yorumlanabilir. Ancak dönemlerini tespit etmek çoğu zaman mümkün değildir. Örneğin bk. Doğan, 2007: 537; Arslan ve Önen, 2015: 293.

ürün çeşitliliğini kaydeden kaynakların büyük bir bölümü her ne kadar Roma İmparatorluk Dönemi eserleri olsa da Geç Antik Çağ'a ait kimi yazarların aktarımları ile arazide gözlemlenen birtakım kalıntılar da benzer ürünlerin çağlar boyunca yetiştirilmeye devam ettiğini göstermiştir. Bunlar arasında tahıl, zeytin, üzüm, pamuk gibi başlıca ürünler sayılabilir. Nitekim 4. yy'ın ortalarına ait *Expositio Totius Mundi et Gentium*'da, içlerinde Pamphylia'nın da verildiği Anadolu'nun kıyı bölgelerinde şarap (vina), zeytin (oleum), buğday (frumentum) ve arpa (oridia) gibi ürünlerin yetiştirildiği belirtilmektedir⁷. Bu ürünler içinde zeytinyağı ve şarap üretiminin arkeolojik kalıntıları Pamphylia'nın birçok noktasında tespit edilebilmiştir⁸.

Bölgenin hayvancılığı ile ilgili fazla bilgi mevcut değildir. Pamphylia'da keçiler ve atlar Antik Çağ, deve ise Orta Çağ kaynaklarından bilinmektedir. Coğrafi özellikler dikkate alındığında büyükbaş hayvanlar ile at, katır, eşek ve deve gibi yük hayvanlarının Pamphylia ovası ve çok yüksek olmayan Toros dağları arasındaki alanlarda; koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların ise ovidan yüksek vadilere kadar geniş bir bölgede yetiştirildiği beklenebilir⁹.

Pamphylia bölgesi geniş bir coğrafya içinde, özellikle İpek Yolu'nun Doğu Akdeniz'deki geçiş rotası üzerinde yer almaktadır. Bölgesel bağlamda ise hem deniz hem de kara trafiğindeki ana güzergahlar içinde bulunur. Dönemin çoğunlukla kıyıya bağlı deniz ulaşımından dolayı Yunanistan, Ege Adaları, Kıbrıs, Suriye, Phoinike ve Mısır gibi bölgeler arası bağlantılarda Pamphylia limanlarının durak noktaları haline geldiği bilinmektedir¹⁰. Benzer şekilde Anadolu'nun çeşitli bölgelerine uzanan yol ağlarına bağlı ana yolların bu bölgeden geçtiği tespit edilmiştir. Olasılıkla 5. yy'a ait¹¹, günümüze 13. yy'da yapılmış bir kopyası ulaşabilmiş ve Roma İmparatorluk Dönemi yollarını gösteren *Tabula Peutingeriana* haritasında Pamphylia, bir bölümünü Via Sebaste'nin oluşturduğu Side- Pergamon arasındaki ana yol üzerinde bulunur¹².

Bölgenin bu stratejik konumu, malların deniz ve kara taşımacılığıyla Geç Antik Çağ boyunca iç ve dış pazarlara kolaylıkla ulaştırılabilmesi olanağını beraberinde getirmiştir. *Expositio Totius Mundi et Gentium*'un yazarı, zeytinyağının Pamphylia bölgesinin ihraç malı olduğunu kaydeder¹³. Aynı şekilde şarap da dönemin ihraç edilen malları arasında yer

⁷ Hendy, 1985: 56- 57.

⁸ Pamphylia'da zeytinyağı ve şarap işliklerinin tespit edildiği bazı yüzey araştırmaları için bk. Doğan, 2007: 536; Doğan, 2008: 383; Doğan, 2009: 126; Takmer ve Önen, 2008: 113; Takmer ve Önen, 2007:14- 16, 44; Arslan ve Önen, 2015: 300; Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 217- 220.

⁹ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 169- 171.

¹⁰ Arca vd., 2011: 2.

¹¹ Kazhdan, 1991c: 2004.

¹² Via Sebaste yolları ve *Tabula Peutingeriana* için bk. Takmer ve Önen, 2008: 110- 116; Takmer ve Önen, 2007: 6.

¹³ Arca vd., 2011: 6.

almıştır¹⁴. Bu ürünler dışında, Roma İmparatorluk döneminden beri süregelen ve büyük bir bölümü yazılı kaynaklarla ispatlanmış çeşitli ahşap ürünleri, tahıl, pamuk, keten, yün, balık, bal, tuz ile güzellik, tuvalet ve eczacılıkla ilgili ürün ticaretinin¹⁵ tamamının veya bir bölümünün Pamphylia'da Geç Antik Çağ'da da deniz ve kara yoluyla devam ettirildiği söylenebilir.

Bölgede üretilen şarap, bal, pamuk ve ahşap gibi ürünlerin Mısır'a gönderildiğine dair Roma dönemi kayıtları mevcuttur¹⁶. 4. yy'da Skythia'ya kadar ihraç edildiği bilinen Pamphylia zeytinyağının¹⁷ ise başta Anadolu'nun zeytinin üretilmediği bölgelerinde olmak üzere, olasılıkla Mısır'da da talep gördüğü düşünülmektedir. Öte yandan, bölgede üretilen malların dağıtımının birkaç bölgeyle sınırlı kalmadığı açıktır. Bu ürünlerin, yukarıda bahsi geçen, dolaylı ya da doğrudan İpek yolu güzergahlarına bağlanan bölgesel kara ve deniz yolları aracılığıyla çok geniş bir coğrafyaya ulaşmış olabileceği söylenebilir. Örneğin, her ne kadar Kilikia kökenli olarak tanımlansalar da Pamphylia'da da üretildiği düşünülen ve özellikle şarap ve zeytinyağı ihracatına işaret eden Geç Antik Çağ LR 1 amphoraları Hindistan, Yemen, Afrika, Rusya, Avrupa, İrlanda ve İngiltere gibi antik dünyanın birçok bölgesinde¹⁸ tespit edilmiştir.

Bölgede yetiştirilen hayvanlar hem bahsi geçen malların dağıtımında hem de günlük işlerde büyük rol oynayarak, ticaretin tarım ve hayvancılık temelli bütünlüğünü tamamlamıştır. Yük arabasını çeken öküzler ile eşek, katır gibi diğer yük hayvanları, ürünlerin yerel pazarlara, uzaktaki bölgelere, limanlara ve bazen bu limanlar ile iç bölgelere bağlantıyı sağlayan Kestros, Eurymedon ve Melas gibi ırmaklara sevkiyatında elzem olmuştu. Günlük ve yerel işlerde ise özellikle kırsalda öküzler saban çekmede, kuyu ve sarnıçtan su çıkarmada; koyun ve keçi gibi küçükbaşlar süt, peynir, et ve yün gibi ürünlerin elde edilmesinde üretim ve ekonomiye büyük katkı sağlamış olmalıdır.

1.2. Tarihi Arka Plan (Görsel 2- 9)

Bölgede tarih öncesi çağ yerleşimlerinin varlığına dair önemli arkeolojik buluntular tespit edilmişken¹⁹, en erken yazılı veriler Hititler Dönemi'ne²⁰ dayanmaktadır. Pamphylia'da yoğun yerleşim dönemini başlatan ilk adımların atıldığı zaman ise Yunanlıların, içlerinde

¹⁴ Roma İmparatorluk Dönemi için bk. Arca vd., 2011: 6- 7; Geç Antik Çağ'da ihracata yönelik arkeolojik ipuçları için bk. Durukan, 2015: 242- 250.

¹⁵ Arca vd., 2011: 5, 7- 8; Sevin, 2016: 210; Foss, 1996: 4.

¹⁶ Arca vd., 2011: 5- 8.

¹⁷ Arca vd., 2011: 6 (dipnot: 38).

¹⁸ Durukan, 2015: 242, 247.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi ve kaynakça için bk. Grainger, 2009: 1.

²⁰ Onur, 2014: 140. Pamphylia'da Hitit egemenliği hakkında bk. Grainger, 2009: 2- 4.

Pamphylia'nın da bulunduğu bölgelere göç ettiği düşünülen M.Ö. 12. yy'dır²¹. Ancak Yunanlılar ile yerel halkların kurduğu bu yerleşimlerin gelişme süreci, Arkaik dönemden Helenistik ve hatta Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzun bir dönemi kapsamıştır.

Roma döneminde Pamphylia, 1. yy'ın ikinci yarısına kadar sırasıyla Kilikia, Asia ve Galatia eyaletlerine bağlı olarak yönetilmiştir²². 70 yılında ise Lykia ile birleştirilerek Lycia et Pamphylia eyaletinin bir parçası olmuştur²³. Bu dönemin son zamanlarında (Tacitus dönemi- 275- 276) Perge'nin metropolis unvanına sahip olduğu bilinir²⁴. Çifte eyalet sisteminin 4. yy'ın başlarına kadar devam ettiği ve Pamphylia'nın bağımsız bir eyalet olarak büyük olasılıkla Diocletianus döneminde kurulduğu önerilmiştir. 320- 330 (?) yıllarında tek başına eyalet haline getirilen Lykia'nın da Diocletianus döneminde Pamphylia eyaleti sınırları içerisinde bulunduğu düşünülür²⁵. 4- 5. yy'larda praefectus praetorio per Orientem altındaki Asiana Dioecesis'ine bağlı bu eyalet,²⁶ 7. yy'a kadar bağımsız eyalet statüsünü sürdürmüştür²⁷. Araplar ile yapılan savaşlar sonrası gerçekleştirilen askeri yapılanma kapsamında, 8. yy'da Kibyrrhaiotai themasına bağlanır²⁸.

Pamphylia, Anadolu'daki birçok eyalet gibi özellikle Pax Romana dönemini sona erdiren 3. yy krizi ve bu krizi izleyen çeşitli iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Öte yandan 7. yy'da yaşanan olaylarla karşılaştırıldığında, bu tehdidin oluşturduğu etkinin nispeten küçük çapta olduğu anlaşılmaktadır.

Bölge, 3. yy'ın ikinci yarısında Gotlar ve Sasaniler'e karşı yapılan savaşlarda Roma ordusu için konaklama ve geçiş noktası haline gelir²⁹. Sasaniler'in bu dönemde Pamphylia'ya doğrudan bir etkisi kaydedilmese de yakın çevrenin uğradığı istilaların bölgeye tehdit oluşturduğu açıktır³⁰. Bu yy'daki en büyük tehlikeyi, kara ve denizden saldırılar düzenleyen Gotlar oluşturmuştur. 269 yılında Side ile birlikte birçok Pamphylia kentinin kuşatıldığı bilinmektedir³¹. Bu saldırıların ardından Tacitus Dönemi'nde (275- 276) Perge, Got seferi için

²¹ Bu konudaki tartışma için bk. Grainger, 2009: 7- 8.

²² Augustus zamanında Pamphylia'nın bağımsız bir eyalet haline getirildiği önerisi tartışmalıdır. Genel olarak bk. Pekman, 1989: 26- 28; Onur, 2014: 140; Sevin, 2016: 200.

²³ Eyaletin kuruluş tarihine ilişkin veriler ve yorumlar için bk. Onur, 2014: 140; Özdizbay, 2012: 16- 17.

²⁴ Özdizbay, 2012: 20.

²⁵ Lycia et Pamphylia eyaletinin ayrıldığı tarih hakkındaki güncel veriler ve tartışmalar için bk. Onur, 2014: 141- 142.

²⁶ Onur, 2014: 142.

²⁷ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 111.

²⁸ Foss, 1991: 1568.

²⁹ Özdizbay, 2012: 20.

³⁰ Mitchell, Sasaniler ve Got saldırılarının Pamphylia'ya büyük bir tehdit oluşturmadığını öne sürmektedir. Bk. Mitchell, 1993a: 216, 238. Haldon ise 250 ve 260'lı yıllarda Gotlar ile Sasaniler'in nüfuz ettiği alanlar arasında Pamphylia'yı da saymıştır. Bk. Haldon, 2003: 102.

³¹ Öztürk, 2006: 83.

karargâh durumuna yükseltilmiştir³². 3. yy'ın sonlarında Gotlar püskürtülmüş olsa da aynı yy'ın ortalarından itibaren, özellikle de 4. ve 5. yy'lar boyunca süren Isauria haydutlarının akınları Pamphylia kırsalına tehdit oluşturmuştur. Ammianus Marcellinus, Isaurialıların 4. yy'ın ikinci yarısında zengin Pamphylia köyleri ile villalarına saldırıp yağmaladıklarından bahsetmektedir³³. Tüm bu saldırılar Anastasius'un 7 yıl süren mücadelesi sonrası kontrol altına alınabilmiştir³⁴. Ancak çeşitli yerel tehditler, ilerleyen yy'larda da sürer³⁵. Bu dönemlerde, Pamphylia ve çevresinde birçok kez belgelenmiş, özellikle kırsalda devriye gezen ve kimi zaman köylerde konaklayan yerel güvenlik güçleri, khora güvenliği ve refahının sağlanmasında önemli roller üstlenmiştir³⁶.

3. yy krizi sonrası Pamphylia dahil Anadolu'daki bölgelerin tamamına yakını hiçbir zaman Roma İmparatorluğu dönemindeki refahını devam ettirememiştir. Öte yandan, özellikle 4. yy'dan itibaren iç barışın büyük oranda sağlanması, dış saldırıların savuşturulması ve önemli ticaret yolları ile limanların halen İmparatorluk elinde bulunması, refah havasının 6. yy'ın büyük bir bölümüne kadar daha küçük çapta da olsa Pamphylia'da da sürdürülebilmesini sağlamıştır. Bölgedeki çoğu kentin yerleşim alanları daralmaya başlasa da onarım ve yeni yapı faaliyetlerinin çoğunlukla 6. yy içlerine kadar kısmen devam etmesi³⁷; kırsalda ise olasılıkla yine aynı yy'lar boyunca yeni yapı inşaları ve onarımlar dışında yerleşimlerin de genişlemesi, Pamphylia'nın kent temelinde *küçük çaplı sürekliliğine*, kırsalda ise kısıtlı verilere rağmen *kısmi yükselişine* işaret edebilir.

6. yy'ın ikinci yarısına doğru ortaya çıkan veba salgını, bölgedeki 7. yy düşüşünü hazırlayan birtakım etmenleri beraberinde getirmiştir. 542'de Mısır'a ulaşan vebanın, özellikle

³² Foss, 1996: 3.

³³ Akın, 2012: 124- 126; Grainger, 2009: 203. Ayrıca akınlarını özellikle hasat zamanı gerçekleştirerek, ekinleri ve besi hayvanlarını çalmışlardır. Bk. Öztürk, 2006: 140.

³⁴ Öztürk, 2006: 88- 90; Onur, 2009: 312; Foss, 1996: 3.

³⁵ 6. yy'da bölgede yaşayan askerler ve eşkıyalar tarafından küçük çaplı yerel tehditlerin oluştuğuna dair bazı veriler bulunmaktadır. Bk. Pekman, 1989: 31; Haldon, 1999: 239.

³⁶ Bunlar arasında Eirenarkhes, Lestodeioktes, Lestophonos, Eirenes Prostates, Paraphylaks, Diogmites, Orophylaks, Neaniskos, Dux, Beneficiarius ve Stationarius sayılabilir. Hırsızlığı- haydutluğu önleme, köylüler ve çobanlar arasındaki sorunları çözme, bazen vergi toplama, takibat ve tutuklama, önemli kamu binaları ile kutsal alanları koruma gibi çeşitli görevleri vardı. Büyük bir bölümü Roma İmparatorluk döneminden belgelense de Geç Antik Çağ'daki varlıkları da bilinmektedir. Örneğin Eirenarkhes'in yetkileri 5. yy'ın başlarında başka bir memuriyete devredilmiş, ancak yy'ın sonlarına kadar başka yetkilerle varlığını sürdürmüştür. Benzer şekilde Paraphylaks görevi 5. yy'ın başlarına kadar devam etmiştir. Bk. Öztürk, 2006: 95- 191. Güvenlik görevlilerinin kentlerin yanında, içlerinde köylerin de bulunduğu kırsal alanda konakladıkları Pamphylia ve diğer bölgelerden bilinmektedir. Bu konu hakkında Roma İmparatorluk dönemi ile Geç Antik Çağ kayıtları için bk. Öztürk, 2006: 146- 147 (Hierapolis'in territoriumunda bulunan Kome'de Paraphylaks'ların konaklamaları durumunda köylerin yakacak odun, yemlik saman ve kalacak yer temini sorumluluğuna ilişkin); Öztürk, 2006: 175 (Termessos khorasındaki varlıkları); Keil, 1926: 97 (2- 3. yy'larda Pamphylia'daki Lyrboton Kome'de bulunan iki asker için); Bennett, 2007: 144 (4. yy'da Antiokheia territoriumundaki köylerde konaklayan askerlere ilişkin). Diğer başka örnekler için bk. Jones, 1964: 775- 777.

³⁷ Attaleia dahil, özellikle Perge ve Side'de 6. yy'a kadar süren çeşitli mimari onarım çalışmalarını içeren bazı yazıtlar için bk. Akın, 2012: 103- 114. Ayrıca bk. Grainger, 2009: 191- 205.

uzun süreden beri devam eden ticari bağlantılardan dolayı Pamphylia'ya Side ya da Attaleia gibi liman kentleri aracılığıyla ulaştığı düşünülmektedir³⁸. Çok sayıda büyük- küçük baş hayvanlar ile yük hayvanlarının, Anadolu nüfusunun en az %30'unun, liman kentlerindeki halkın en az %50'sinin ölümüne sebep olduğu tahmin edilen bu hastalık, yüzlerce yıl belli aralıklarla tekrarlamasından dolayı nüfusun toplanmasına uzun süre pek imkân tanımamış; bunun sonucu toprağın işlenmesinde, ticarete ve askere alımda aksamalar ve düşüşler yaşanmıştır³⁹. Tüm bu etmenler, dolaylı olarak iç ve dış ticari faaliyetlerinin azalmasını ve güvenlik zafiyetini beraberinde getirmiştir. Bölgenin kalabalık liman kentlerine sahip olması ve ana yolların üzerinde bulunmasının yanında, Sionlu Nikolaos örneğindeki⁴⁰ gibi khora alanlarındaki kırsal yerleşimlerle bu kentler arası sürekli bağlantı, vebanın yukarıda sıralanan birçok etkisine Pamphylia'nın da maruz kalmasına yol açmış olmalıdır⁴¹.

Vebayı izleyen 602- 629 yılları arasındaki Bizans- Sasani savaşında, Anadolu'da istilaya uğramış bölgeler arasında Pamphylia kaydedilmemiştir. Foss, 617'de Kıbrıs, 622/3'de Rhodos adalarına saldıran Sasaniler'in Pamphylia'yı talan etmiş ya da ele geçirmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Buradan hareketle Perge ve özellikle Side sikke buluntularını inceleyen Tek, 622/3 yılından itibaren sikke basımının Sasaniler ile 629'da yapılan anlaşmaya kadar kesintiye uğradığını tespit etmiş, bu şekilde Foss'un önerisini verilerle desteklemiştir. Sonuç olarak bu istatistiksel verilerin bölge kentlerine yönelik olası saldırılarla ya da ticari durgunluk ile ilişkilendirilebileceği öne sürülmüştür. Her hâlükârda, vebanın ardından uzun süren Sasani savaşı ve beraberinde getirdiği tahribat, toprak kayıpları, ekonomik ve askeri zayıflamaların Pamphylia dahil Anadolu'daki birçok bölgenin düşüş sürecinin hızlanmasına sebep olduğu açıktır⁴².

Suriye ve Mısır fethinin ardından Arapların 7. yy'ın ikinci yarısından itibaren Rodos, Girit ve Sicilya'ya kadar egemenlik alanını genişletmesi, Bizans'ın Akdeniz'deki egemenliğini uzun süreli kayba uğratmıştır⁴³. Bu dönemde Akdeniz'de Girit, Smyrna, Kos ve Lykia gibi kıyı bölgeleri ile adaların istilaya uğradığı bilinmektedir. Theophanes, 677'de bir Arap donanmasının Suriye'ye dönerken Sillyon'da fırtınaya yakalanarak battığını aktarır⁴⁴. Bu bilgi dışında Pamphylia'da beklenen olası Arap saldırıları hakkında yine doğrudan bir kayıt yoktur.

³⁸ Grainger, 2009: 204

³⁹ Hirschfeld, 2006: 29- 30; Duggan, 2004: 126.

⁴⁰ Harrison, 1963: 120.

⁴¹ Ramsay, 536 yılı sonrasındaki Konsil listelerinde Pamphylia piskoposlarının sayısındaki belirgin azalışı, bölgelerin öneminin azalması ve uygarlığın düşüşüne bağlamıştır. Ayrıca diğer piskoposluklarla karşılaştırıldığında, kuzey bölgelerine oranla bu düşüşün Pamphylia'da çok daha erken ve ciddi olduğu sonucuna varmıştır. Bk. Ramsay, 1888: 7.

⁴² Tek, 2015: 123- 132; Grainger, 2009: 207.

⁴³ Pekman, 1989: 43.

⁴⁴ Grainger, 2009: 208.

Pamphylia, 8. yy'da bir sınır bölgesi haline gelmişti ve Dağlık Kilikia'nın batı sınırına kadar hükmeden Araplar, donanmalarıyla Anadolu'nun güney kıyıları boyunca rahatlıkla akınlar düzenleyip, kent ve kırsalda tahribat yaratabiliyordu⁴⁵. Tüm tarihi ve coğrafi veriler, bölgede 7. yy'da hızlanan düşüşün Arap istilaları ile zirveye ulaştığını gösterir. Kentlerin bazıları bir hayli daralmış alanlar içerisinde, kırsal yerleşimlerin ise şimdilik görünüşe göre sadece çok az bir kısmı, azalan nüfusla birlikte⁴⁶ Erken Orta Çağ/ Karanlık Çağ boyunca varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Öte yandan başta Attaleia olmak üzere, Side ve belki de Sillyon gibi önemini nispeten sadece biraz daha az kaybeden kentleri bir yana koyduğumuzda, bu dönemde neredeyse hiçbir kentin yapı inşası/ onarım, kültürel ve ticari faaliyetler gibi açılardan Geç Antik Çağ'daki *küçük çaplı sürekliliğe* bile ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Son dönemlerde yapılan çalışmalar, Akdeniz ikliminin Geç Antik Çağ'ın sonlarına doğru imparatorluğun büyük bir bölümünde değişikliğe uğradığını gösterir. Örneğin Pamphylia çevresinde (Lykia, Karia, Pisidia) yapılan polen ölçümleri sonucunda, genel olarak 4- 6. yy'lar arasında nemli ve ılıman bir iklimin yaşandığı; buna bağlı olarak toprağın verimli bir şekilde işlenerek çeşitli ürünlerin (üzüm, zeytin, tahıl, ceviz, meyve ağaçları vb.) yetiştirilebildiği tespit edilmiştir. Ancak 6. yy sonrası bu bölgelerin birçok noktasında kurak dönemin yaşanmaya başladığı ve bunun sonucu tarımsal aktivitenin azaldığı gözlemlenmiştir⁴⁷. Yukarıda tarihsel süreç bağlamında incelenen Pamphylia'nın Geç Antik Çağ dönüşümüyle paralellik gösteren bu veriler, bölgenin *küçük çaplı süreklilik* ve *düşüşü* olarak tanımladığımız dönemlerinin ortaya çıkışında iklim değişikliklerinin de önemli bir faktör olabileceğini gösterir.

Kıbrıs ve Rodos'tan Alanya ve Antalya'ya uzanan fay hattı boyunca gerçekleşen depremlerin Geç Antik Çağ'da Pamphylia ve çevresine yerel veya bölgesel zararlar verdiğine dair az sayıda kayıtlar ile birtakım varsayımlar vardır. Bölgeye etkisi hususunda genel bir yorum yapmanın henüz mümkün olmadığı bu depremlerin 6- 7. yy'lardaki düşüşe sebep olan faktörler içinde yer aldığı ileri sürülmektedir⁴⁸.

⁴⁵ Grainger, 2009: 214.

⁴⁶ Roma İmparatorluğu'nun Pamphylia'daki ilk egemenlik dönemlerinde khora ve polis olmak üzere toplam nüfus maksimum yaklaşık 250.000 kişi olarak hesaplanmıştır. Bkz Grainger, 2009: 40. 7. yy'lara geldiğinde, en azından Side ve Phaselis kentleri örneğinde nüfusun %60'lara kadar düştüğü tahmin edilmektedir. Bk. Grainger, 2009: 215.

⁴⁷ Bu konu üzerine birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Son zamanlarda yayımlanan ve Anadolu'daki çalışmaların toplu bir şekilde değerlendirildiği kaynak ve ilgili bölüm için bk. Izdebski, 2013: 145- 179.

⁴⁸ Dönem kaynakları, kazı sonuçları ve önerilere dayalı kronolojik denemeler için bk. Duggan, 2004: 125- 135; Duggan, 2005: 358- 359.

1.3. Hristiyanlık Tarihi (Görsel 10- 11)

Dönem kaynakları Pamphylia'nın Geç Antik Çağ ve öncesi kent ve kırsaldaki Hristiyan faaliyetlerinin mahiyetine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Henüz 1. yy'da Paulos ve yol arkadaşlarının ilk misyonerlik gezisinde (46- 48 yılları arası) Perge'ye geldikleri; dönüşte ise Pisidia'dan geçerek Pamphylia'ya ulaştıkları ve Perge'de vaaz verdikleri İncil'de kayıtlıdır⁴⁹.

Paulos ve arkadaşlarının ziyaretini izleyen 2. yy'dan 4. yy başlarına kadar Perge, Side, Attaleia ve Aspendos gibi başlıca Pamphylia kentleri martyr hikayeleri ile anılmıştır. Henüz imparator Hadrianus döneminde, Attaleia'da Catalus adındaki zengin bir adamın köleleri olan Hesperus ve Zoe, efendilerinin oğlunun doğumu üzerine tanrılara sunduğu yiyeceği kabul etmedikleri için tutuklanarak iki çocukları ile birlikte fırında yakılmışlardır⁵⁰. Bu erken dönem örneği dışında diğer hikayeler çoğunlukla 3. yy ortası- 4. yy başı arası baskı dönemlerinden bilinmektedir. Pergeli Tribimis, Decius zamanındaki zulümde martyr olan Hristiyanlar arasındadır⁵¹. Kendini bir pleb olarak tanıtan Sideli Probus ise Diocletianus ve Maximian ortak hükümdarlık döneminde Kilikia'daki Pompeiopolis'de tutuklanıp sorgulandıktan sonra yanındaki diğer Hristiyan inancındaki kişilerle birlikte martyr edilmiştir⁵². Bölgede yaşandığı kaydedilen benzer başka martyr olayları arasında bazıları Hristiyanlığın kırsaldaki yayılışına ilişkin ipuçları da verir. Örneğin Diocletianus döneminde Side'de⁵³ Artemis Tapınağı'ndaki heykelleri yıktıkları için tutuklanmalarının ardından işkence yapılarak öldürülen dokuz kişiden sekizinin çiftçi olması⁵⁴ ve yine aynı kentin yakınlarındaki Talmenia köyündeki Kindaios isimli bir martyrin varlığı⁵⁵, Hristiyanlığın, kentlere oranla daha geç yayıldığı varsayılan kırsaldaki en geç 3. yy'ın sonlarına kadar erkene inen varlığına işaret etmesi açısından kayda değerdir.

Hristiyanların 3. yy sonları- 4. yy başlarına gelindiğinde bölgede paganlara rahatsızlık verecek düzeylere ulaştığını gösteren kayıtlar vardır. Diocletianus döneminde yaşanan ve Side'deki dokuz martyrlere hadisesine çok benzeyen bir hikâyeye göre, Hristiyanlar Perge'deki Artemis Pergaia tapınağına girerek, heykellere zarar vermiştir⁵⁶. Milano Fermanı'ndan sadece 1- 2 yıl önce Lykia ve Pamphylia halkları tarafından imparatorluğa yazılan bir dilekçede ise

⁴⁹ Elçilerin İşleri 13.13.14. ve 14.24.25. Bu ziyaretin bölge Hristiyanlığına nasıl bir ivme kazandırdığı bilinmese de ilerleyen yy'larda Roma coğrafyasında büyük bir saygınlığa ulaşacak olan Paulos'un yerel halk ve din adamları arasında yaratacağı olası övünç ve süksenin, başta Perge ve khorası olmak üzere belki de tüm bölgede henüz erken dönemlerde Hristiyanlığın yayılmasında itici bir güç oluşturduğu düşünülebilir.

⁵⁰ Thurston vd., 1990a: 217.

⁵¹ Grainger, 2009: 195.

⁵² Thurston vd., 1990b: 84.

⁵³ Artemis Tapınağı'ndan dolayı olayın Perge'de yaşanmış olabileceği düşünülmektedir. Bk. Yıldırım, 2013: 18.

⁵⁴ Grainger, 2009: 199; Foss, 1996: 26.

⁵⁵ Yıldırım, 2013: 18.

⁵⁶ Pekman, 1989: 44; Grainger, 2009: 195.

bölgedeki Hristiyanlık faaliyetlerine karşı pagan halkın rahatsızlıkları belirtilerek Hristiyanların cezalandırılması talep edilmiştir⁵⁷.

4. yy'ın ilk çeyreğinde Hristiyanlığın serbest bir din haline gelmesi ve beraberinde gelen çeşitli ayrıcalıklarla birlikte Hristiyan nüfusun artarak güçlenmeye başladığı açıktır. Ancak bu durumun özellikle 5. yy'ın başlarına kadar paganizmi geçecek bir seviyeye ulaşmadığına işaret eden birtakım ipuçları vardır. Birçok Anadolu kentinde belgelendiği üzere pagan ve Hristiyan faaliyetleri eş zamanlı olarak Pamphylia'da da devam etmiştir. 4. yy'ın ikinci yarısında, Side'de imparator Julianus tanrı olarak adlandırıldığı bir heykelle onurlandırılmıştır. Bu örnek imparatorun yaklaşımı itibariyle istisnai kabul edilebilir, ancak Hristiyan imparatorlar II. Valentinianus, I. Theodosius ve oğullarının heykellerinin, geleneksel pagan ritüellerine göre yapılan bir kutlamayla dikilmesi, yerel aristokrasinin baskın pagan kimliğini halen sürdürdüğünü göstermektedir⁵⁸. Pamphylia kentlerinde inşa edilen anıtsal kiliselerin çoğunlukla 5- 6. yy'lara tarihlendirilmesi⁵⁹, belki de bu durumun bölgede en erken 5. yy başlarına kadar kent temelinde çok fazla değişmediğine işaret edebilir.

4- 7. yy'lar arasında imparatorluğun çeşitli yerlerinde toplanan İznik (325), Ephesos (431), Khalkedon (451), Konstantinopolis (536, 553, 680) ve Trullo (692) gibi birçok konsilde Pamphylia kentlerinden temsilciler yer almıştır⁶⁰. Ayrıca 4. yy'ın sonunda Side'de bir Synod'un toplandığı ve aynı yy'da Side'den Epidaurus isimli bir piskoposun Ancyra synoduna katıldığı bilinmektedir⁶¹.

Pamphylia'da, kilise yönetimi açısından alışılmadık şekilde Side ve Perge olmak üzere iki ayrı metropolis bulunmaktadır. Olasılıkla iki kent arasında uzun süredir yaşanan rekabetten kaynaklanan bu bölünme en geç 458'de⁶² gerçekleşmiş ve Geç Antik Çağ boyunca devam etmiştir⁶³.

İsa'nın doğuşu üzerine farklı görüşlerin İmparatorluk genelinde yayılmasıyla 4. yy'dan itibaren toplanan birçok konsilde çeşitli itikadlar benimsenir. Ancak tahta çıkan imparatorların değişken yönelimlerinden dolayı Geç Antik Çağ boyunca tek bir düşünce üzerinde tam olarak bir kilise birliği sağlanamaz. Bunun sonucu olarak çeşitli bölgelerde aynı anda farklı itikadları benimseyen kilise liderlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum Pamphylia için de geçerli

⁵⁷ Lykia'daki Arykanda'da bulunan bu yazıt için bk. Grainger, 2009: 195; Harrison, 1963: 119; Akin, 2012: 69-70.

⁵⁸ Grainger, 2009: 200; Foss, 1996: 30.

⁵⁹ Tarihlendirmeler hakkındaki tablolar için bk. Jacobs, 2013: 283- 285.

⁶⁰ Onur, 2014: 38; Gwynn, 2015: 46; Bennett, 2015: 270.

⁶¹ Foss, 1996: 31; Grainger, 2009: 200; Yıldırım, 2013: 18.

⁶² Ramsay, 1890: 415; Ramsay, 1888: 6; Hellenkemper ve Hild, 2004a: 111.

⁶³ İlerleyen yy'larda Konsil listelerine göre Side- Perge arasında değişen hiyerarşik sıralama farkları için bk. Hellenkemper ve Hild, 2004a: 111.

olmalıdır. Özellikle Mısır ve Suriye’de güçlenmeye başlayan ve imparatorluğun çeşitli topraklarına yayılan monofizit hareketin izleri 5- 6. yy’larda Pamphylia’da da bilinirken, diğer Anadolu bölgelerinde izlenebildiği gibi güçlü Khalkedon savunucularının varlığı da olasıdır⁶⁴. Ancak bölgede monofizit düşünce 6. yy’da çoğunluğu oluşturmuş görünmektedir⁶⁵. Piskopos Yakup Baradaeus, içlerinde Pamphylia’nın da bulunduğu, özellikle Anadolu’nun güney kıyıları, Kıbrıs, Ege Adaları, Suriye ve Mısır’da misyonerlik faaliyetleri düzenleyerek, monofizit kilisenin buralarda örgütlenip kökleşmesini sağlamıştır. Aynı dönemde Efesli İoannes Anadolu’da bulunan monofizit kentlerden bahsederken, Pamphylia’daki kiliselerin yıldızının parladığını özellikle vurgular⁶⁶.

Devlet, 7. yyın ilk yarısında farklı kiliselerin uzlaştırılması amacıyla monoenergism ve sonrasında alternatif olarak monotheletism çözümlerini sunmuştur. Ancak bu her iki düşünce de 680’deki III. Konstantinopolis Konsili’nde heretik ilan edilir⁶⁷. Monotheletism’in Pamphylia’da destekçi bulduğu bilinmektedir: Perge piskoposu Apergios, monothelitist olduğu için aynı konsilde kınanmıştır⁶⁸.

4. yy’ın sonlarından itibaren bölgedeki asketik hareketler ile manastır hayatının varlığına ilişkin bazı referanslar mevcuttur. Sıkı bir İznik İtikadı savunucusu olan ve özellikle Origen temelli düşüncelere savaş açmasıyla tanınan Salamis Piskoposu Epiphanius, 374 yılında Teslis’i savunduğu *Ankyrotos* adlı eserini Pamphylia’daki bir manastır topluluğuna yazar⁶⁹. 390’da Side ve Antiokheia synodlarında; 431’de ise Ephesus Konsili’nde mahkûm edilen asketik messalian cemaatinin⁷⁰ Suriye, Mısır ve Anadolu’nun diğer bölgeleri dışında en geç 5. yy’ın ilk yarısında Pamphylia’daki varlığı da bilinmektedir⁷¹. Bölgede Diofizit yönelimli keşişler olsa da 5- 6. yy’larda monofizit görüş baskın hale gelmiştir. Bu dönemlerde Pamphylia’da içlerinde Attaleia’nın da bulunduğu bazı monofizit manastırlar kaydedilmiştir⁷².

⁶⁴ Khalkedon formülüne yakın bir imparator olarak tanınan Iustinianus, Suriye ve Anadolu’da monofizit piskoposların ölümleri veya sürülmeleri durumunda yerlerine Khalkedon destekçisi piskoposlar atamıştır. Ancak politik sebeplerden dolayı kendi düşüncesini dayatma hususunda ısrarcı olmamıştır. Örneğin Eşi Theodora aynı dönemde monofizitleri destekleyerek, bu hareketin büyük bir coğrafyaya yayılmasında ön ayak olmuştur. Bk. Kaçar, 2009: 159.

⁶⁵ Monofizit örgütlenmenin 5- 6. yy’lardaki harita üzerindeki dağılımı için bk. Haldon, 2010: 50.

⁶⁶ Jones, 1964: 968.

⁶⁷ Haldon, 2010: 65.

⁶⁸ Onur, 2014: 143 (dipnot: 373).

⁶⁹ Kim, 2011: 411.

⁷⁰ Olasılıkla Mezopotamya kökenli olan bu cemaat hiçbir zaman bir doktrin ya da hiyerarşik düzen oluşturup, kurumlaşacak bir düzeye ulaşamamıştır. Bk. Gregory, 1991: 1349.

⁷¹ 431’deki Ephesus Konsili’nde Pamphylia’lı messalianlar mahkûm edilmiştir. Bk. Gregory, 1991: 1350.

⁷² Hellenkemper ve Hild, 2004a: 151.

İKİNCİ BÖLÜM

KALINTILAR

2.1. Batı Mahalle

1 Numara (Zeytinyağı İşliği?) (GN: 3B; Görsel 12)

Yerleşimin en batısında bulunur. Özgününde kareye yakın planlı yapı, yaklaşık 6.00 x 5.00 m ölçülerindedir. Günümüzde U biçimli duvarları ayakta. Duvarları büyük oranda anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Doğu duvarında bir tane baskı kolu yuvası bulunur. Zeminindeki anakayaya ise iki tane toplama havuzu açılmıştır. Üretim donanımına ait bir tane vida ağırlık taşı tespit edilmiştir.

2 Numara (Tanımsız) (GN: 3C; Görsel 13)

Yerleşimin en batısında bulunmaktadır. Özgününde olasılıkla dikdörtgene yakın planlı yapının günümüze U biçimli duvarları ulaşabilmiştir. Yaklaşık 10.50 x 7.50 m ölçülerindedir. Duvarları 2.00 m yüksekliğe kadar ayakta. Giriş, batıdaki yıkık bölümde beklenmelidir. Kuzey duvarının en üst seviyesinde, üst kısmı yıkılmış, muhtemelen pencereye ait bir açıklık bulunur.

3 Numara (Zeytinyağı İşliği) (GN: 4C; Görsel 14)

Yerleşimin kuzeybatısındaki boş alanda bulunur. Zeytinyağı üretimine ait, 1 tane mortar formlu kırma teknesi parçası ile bir tane vida ağırlık taşı parçasından oluşmaktadır. Bu donanımların hemen kuzeydoğusunda, anakaya zemine oyulmuş, biri dikdörtgene yakın, diğeri ise dairesel formda, bir ezme/ kırma donanımı ya da yalak olarak kullanılmış iki oyuk vardır.

4 Numara (Konut) (GN: 4C; Görsel 15- 16)

Yerleşimin kuzeybatı sınırını oluşturan anakayanın kuzeyindeki yamaca inşa edilmiştir. Dikdörtgene yakın planlı, olasılıkla iki katlı bir yapı ile bu yapıya bitişik diğer bir mekân ve avluya ait olabilecek kalıntılardan oluşmaktadır.

Dikdörtgene yakın planlı yapı, 8.50 x 5.00 m ölçülerindedir. Doğu duvarı 4.40 m yüksekliğe ulaşır. Bu duvara bir kemer açılmıştır. Ayakları ve üstünde yükselen kemer taşlarıyla tamamen in situ korunabilmiştir. Bu kemerin üstünde büyük bir pencere bulunur. Güney duvarının alt seviyelerinde bir tane niş vardır. Batı duvar örgüsünde yer yer devşirme söve ve lento (?) parçalar kullanılmıştır. Kuzey duvarı zemin seviyesinde izlenebilmektedir.

Yapının batı duvarı, mekânın sınırları dışına çıkarak kuzeye yönelir ve batıdaki anakaya ile birleşir. U benzeri biçimdeki bu anakaya da muhtemelen kuzeyde köşe yapan duvarla bir mekân yaratmıştır. Ancak bu bölümün planı tam olarak anlaşıl原因amamaktadır. Anakayaya iki

tane niş açılmıştır. Kuzeyde, batı ve güneye doğru köşe yapan duvar yaklaşık 2.80 m yüksekliğe kadar ayaktadır. Dar mazgal pencere benzeri bir açıklığı bulunur.

Yapının güneybatı dış köşesine eklenmiş bir duvar güneye yönelmektedir. Bu duvara bir kapı açılmıştır. Yapının güneydoğusunda ise bir kapıya ait in situ söve parçaları ile kuzeydoğusunda muhtemelen bir kemere ait in situ ayaklar bulunmaktadır. Tüm bu kalıntılar, yapının en azından güney ve doğusunu çevreleyen bir avluya ait olmalıdır. Bu alanda, mekânın kuzeydoğu cephesi önünde bir tane sarnıç vardır.

Yapının batısındaki büyük oranda toprak ve molozla dolu alan içinde, yarısı kırık, toplama tankına benzer bir parça tespit edilmiştir.

5 Numara (Konut?) (GN: 3C; Görsel 17)

Yerleşimin güneybatısında bulunmaktadır. Dikdörtgene yakın planlı, 6.00 x 4.50 m ölçülerindedir. Kuzey ve doğu duvarları yaklaşık 1.00 m yüksekliğinde, güney ve batı duvarları ise zemin seviyesinde izlenebilmektedir. Güney duvarına, zemine yakın seviyede bir tane niş açılmıştır. Bu nişin yanında, üst bölümü yıkılmış bir pencere bulunmaktadır. Batısında eşik taşı in situ bir kapı bulunur.

Yapının güneydoğu köşesinde, zemin seviyesinde izlenebilen kuzey-güney doğrultulu bir duvar bulunur.

6 Numara (Konut?) (GN: 3C; Görsel 18)

Kule'nin (12) batısında bulunmaktadır. Yapının planı, yoğun moloz dolgudan dolayı tam olarak tespit edilememiştir. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 20.00 x 6.00 m ölçülerinde ve muhtemelen iki mekâna ayrılmıştır. 2.20 m yüksekliğe ulaşan kuzey duvarının bir bölümü dışında diğer duvarları yer yer zemin seviyesinde korunabilmiştir. Güney duvarı, batı dış köşeden çıkıntı yaparak, olasılıkla batıda bu yapıya bitişik diğer bir mekânın duvarını oluşturmaktaydı. Ancak bu duvarın devamı izlenememektedir. Doğuda ise bu duvar yapının içine yönelerek, yapıyı iki mekâna ayırmıştır. Bu duvarın yıkık kısmından bir açıklıkla doğudaki mekâna geçilmiş olmalıdır. Yapının doğu duvarına bir kapı açılmıştır. Kapının söve parçaları in situ, lento parçası ise yere yatık vaziyettedir.

7 Numara (Suyla İlişkili Yapı?) (GN: 2C; Görsel 19- 20)

Yerleşimin güneybatısını sınırlayan anakayanın kuzey yüzü şekillendirilerek oluşturulmuş, silindirik biçimde bir oyuktur. Anakaya yaklaşık 2.40 m oyularak, zemine yakın bir seviyeye getirilmiştir. Ortadaki delik bölüm, kuzey kısmı dışında anakaya ile çevrelenmektedir.

Oyuğun doğu çeperini sınırlayan anakayanın üst seviyelerine iki tanesi yüzeysel toplam üç tane niş açılmıştır. Oyuğun iç yüzeyinin dairesel sınırı boyunca izlenebilen, zemine oyulmuş bir kanal bulunur.

Bu oyuğun hemen kuzeydoğusunda bir sarnıç yer almaktadır.

8 ve 11 Numara (Konutlar?) (GN: 3C ve 2C; Görsel 21- 22)

Kule'nin (12) güneybatısında, birbirine bitişik inşa edilmiş üç mekândan oluşmaktadır. Mekanlardan en az bir tanesi (a) iki katlıdır.

Özgününde olasılıkla 6 numaralı yapının güney duvarına dayanan c mekânı, dikdörtgene yakın planlı, 10.00 x 7.00 m ölçülerindedir. Yaklaşık 3.00 m yüksekliğe ulaşan güney ve güneydoğudaki köşe duvarı dışındaki duvarları ancak zemin seviyesinde ve yer yer izlenebilmektedir.

b mekânı, c mekânının güneyine bitişik inşa edilmiştir. Muhtemelen özgününde dikdörtgene yakın planlı ve yaklaşık 11.00 x 7.00 m ölçülerindedir. Güney duvarı yıkılmıştır. Batı ve a mekanıyla ortak doğu duvarı ise kısmen ayaktadır. Duvarlarında yer yer niş benzeri oyuklar bulunur.

b mekânın doğusuna bitişik a mekânı, diğer mekanlara oranla daha iyi korunabilmiştir. Dikdörtgene yakın planlı, 7.00 x 5.00 m ölçülerindedir. Duvar yüksekliği kuzeybatı köşede 4.00 m'ye ulaşır. Kuzey, batı ve güney duvarlarının büyük bölümü yıkılmıştır. Doğu duvarında, zeminden yaklaşık 2.20 m yükseklikte, ikinci kata ait giriş yuvaları bulunur. Aynı duvara, zemine yakın kotta kemerli bir tane niş ile bu nişin üstüne zemin kat seviyesinde bir tane mazgal pencere açılmıştır.

a mekanının güneybatı dış köşesine bitişik, zemin seviyesinde zorlukla seçilebilen kuzey güney doğrultulu bir duvar, güneydeki anakayaya dayanarak, olasılıkla bir mekân oluşturmaktadır (11 numara). Mekânın güney sınırını, güney yüzü ile güneybatı ve güneydoğu iç köşeleri düzleştirilmiş anakaya teşkil eder. Kuzey bölümü izlenememektedir. Doğuda 13 numaralı yapıya bir geçiş olup olmadığı belirsizdir.

9 ve 10 Numara (Konutlar?) (GN: 3C ve 3D; Görsel 23- 25)

Kule'nin (12) kuzeyinde bulunan yapı grubunu oluşturmaktadır. Mekanların tamamına yakını moloz dolgu altında kalmış ve ancak yer yer zemin seviyesinde izlenebilmektedir. Bu sebeple planları tam olarak tespit edilememiştir. Birbirine bitişik inşa edilmiş en az yedi mekândan oluşmaktadır. Bu mekanlar olasılıkla doğu (a,b,c) ve batıda (d,e,f,g) ayrı gruplar halinde ayrılmakta ve her bir yapı grubu, birbirine ve avluya (?) açılan mekanlardan oluşmaktadır. En azından bu iki yapı grubu ortasında kalan bölüm, kısmen avlu olarak tanımlanabilir. Yaklaşık 20.00 x 17.00 m'lik bir alanı kaplamaktadır.

Kuzeydoğu köşede yer alan mekân (a) dikdörtgene yakın planlıdır. Duvarları yer yer 1.20 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Batı duvarında muhtemelen b mekanına geçişi sağlayan bir kapısı bulunur. b mekanıyla ilişkili izlenebilen en belirgin kalıntı, mekânın güney duvarıdır. Bu duvara bir kapı açılmıştır. Kapının söve parçaları ile yıkıntı arasındaki lentosu izlenebilmektedir. Bu kapıdan da c mekanına geçiş bulunmaktadır. Mekânın sınırları belirsizdir.

Kuzeydoğu köşedeki mekânın (a) güney duvarından çıkan duvar, bu mekâna bitişik diğer bir mekânın (c) doğu duvarını oluşturmaktadır. Bu duvara açılmış kapının söve parçaları in situ durmaktadır. Lentosu ise yere yatık vaziyettedir. Mekânın güney duvarı yer yer izlenebilmektedir. Bu mekânın da sınırları tespit edilememiştir.

a,b ve c mekanlarının batısında, birbirine bitişik üç ya da dört mekan daha bulunur. Bu mekanların a, b ve c mekanlarıyla bağlantılı olup olmadığı anlaşılamamıştır. Kuzeybatıda dikdörtgene yakın planlı bir mekân (d) bulunur. Kuzey duvarı ile batı duvarının bir bölümü yıkıktır. Doğu duvarına bir kapı açılmıştır. Bu kapı, muhtemelen doğuda bulunan bir avluya (?) (e) açılmaktaydı.

d mekanının güney duvarına açılan diğer bir kapıyla f mekanına geçilir. Bu mekânın sadece kuzeybatı ve güneydoğu köşe duvarları izlenebilmektedir. Batı duvarına bir niş açılmıştır. Bu mekânın doğusuna bitişik g mekânı (avlu?) bulunmaktadır. Muhtemelen özgününde kareye yakın plana sahipti. Günümüzde doğu duvarı ile kuzey duvarının bir kısmı zemine yakın seviyelerde korunmuştur. Mekân içinde bir tane sarnıç yer alır.

Tüm bu yapı grubunun güneybatısında, kulenin hemen batısında L biçimine benzer bir duvar kalıntısı bulunur (9 numara). f ve g mekanlarının güneyine eklenmiş bir yapı olarak tanımlanabilir. Olasılıkla dikdörtgene yakın planlı bu yapının güney duvarı 1.80 m yüksekliğe kadar ayaktadır. Bu duvarın güney cephesi önünde bir kuyu bileziği yer alır. Ortasındaki dairesel delik kısmının özgününde bir kapakla kapatıldığına işaret eden izler vardır.

12 Numara (Kule) (GN: 3D; Görsel 26- 27)

Mahallenin güneyindeki girişin (20) kuzeybatısında bulunmaktadır. Yapı, anakaya üzerine oturmaktadır. Özellikle zemine yakın duvarları bu anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Kareye yakın planlı, 6.60 x 5.50 m ölçülerindedir. Geç dönemde doğusuna eklenen mekanla birlikte yaklaşık 11.00 x 5.50 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Duvarları yer yer 3.40 m yüksekliğe ulaşır. Yapının beden duvarları dikdörtgen blok taşlarla örülmüştür. Blokların cepheye bakan yüzleri düzleştirilmişken, mekâna bakan yüzleri kabayonu bırakılmıştır. Yapıda kullanılan bu örgü, yer yer yamuk biçimli taş blokların kullanılması ve

farklı yükseklikteki taş sıralarıyla, pseudo- isodom trapezoidal tekniğine benzemektedir⁷³. Blokların bir bölümü altı sıra yüksekliğe kadar ayaktadır⁷⁴. Kulenin güneydoğu duvarının en üst blok sırasında, üst kata ait giriş yuvaları gözlemlenmiştir⁷⁵.

Yapının güneydoğu köşesinde, anakayaya oyulu, işlevi tespit edilemeyen bir tekne bulunur. Yaklaşık 0.75 m derinliğinde, 1.20 x 0.60 m ölçülerindedir. Kuzeybatı duvarının orta bölümüne bir kapı açılmıştır. Kapının sadece eşik taşının bir kısmı in situ'dur. Güney söve parçası, cephede yere yatık vaziyette durmaktadır⁷⁶. Güneydoğusunda bulunan *16 numaralı yapının g mekanının* kapısında devşirme olarak kullanılmış, üstüne iki tane çelenk motifi kazılı lento, süsleme özellikleri ve boyut oranı açısından kulenin bu kapısına ait olmalıdır. Kuzeybatı cephesi önünde anakayaya oyulu bir sarnıç bulunur.

1910 yılında, tümü kulenin güneybatı cephesine bakan, zemin kat seviyesinde üç tane in situ yazıtlı blok parçası (I, II ve III) tespit edilmiştir⁷⁷. M.S. 2. yy'a tarihlenen bu bloklar, günümüzde parçalanmış ve yere yatık vaziyette, güneybatı cephe önünde ve kulenin içinde bulunmaktadır⁷⁸.

I numaralı yazıtta, özetle yapının iki katlı bir kule olarak Arete adında birisi tarafından Domitian döneminde yaptırıldığı; Arete'nin torununun da çatısını onarttığı belirtilmektedir. Bu onarım tarihinin de Hadrian dönemine rastladığı önerilir⁷⁹.

I numaralı yazıt ile II ve III numaralı yazıtlarda, yerleşim, çevresi ve yerleşimdeki söz sahibi kişiler ile ilgili detaylı bilgiler verilmektedir⁸⁰.

Bahsi geçen üç yazıt dışında, kulenin güney cephesi önündeki yıkıntı içinde, sütun gövdesine ait yalın profilli parçalar, profilli ve profilsiz diğer mimari taş parçalar ile erkek ve kadın heykellerine ait parçalar tespit edilmiştir. Kireçtaşıdan yontulmuş ve yerel bir ustanın eserleri olduğu düşünülen bu heykel parçaları, Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilir⁸¹. Kule ile çağdaş bu heykel parçaları ile yıkıntı içindeki diğer mimari parçalar olasılıkla kule ile ilişkilidir.

Kulenin güneydoğu duvarının dış cephesine bitişik, düzleştirilmiş bir kaya zemin bulunur. Kareye yakın planda, yaklaşık 4.85 x 4.40 m ölçülerindedir. Anakaya zeminin

⁷³ Duvar tipi için bk. Fırat, 2016: 12. Ayrıca bk. Çevik, 2000: 82.

⁷⁴ Yapı, 1911 yılında belgelendiğinde, aynı şekilde 6 sıra yüksekliğinde korunabilmişti. Öte yandan verilen fotoğrafta, taşların günümüzdeki gibi kısmen değil, en azından bir cephesinin 6 sıra boyunca büyük oranda ayakta olduğu görülebilmektedir. Fotoğraf ve açıklama için bk. Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 218, 219 (fig. 2).

⁷⁵ Günümüzde belirgin bir giriş yuvası izlenmemektedir. Bk. Savcı, 1996: 5, Levha VII/ a, b; Çevik, 2000: 82.

⁷⁶ Bu söve 1996 yılında in situ durmaktaydı. Bk. Çevik, 2000: 82.

⁷⁷ Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 218, 228- 234. Bu yazıtlar için ayrıca bk. Şahin ve Merkelbach, 1988: 158-160; Şahin, 1999: 437- 445.

⁷⁸ Yazıtların 2 tanesi 1996'da halen in situ'du. Bk. Çevik, 2000: 82.

⁷⁹ Şahin, 1999: 437, 439.

⁸⁰ Bu yazıtlara "Tartışma" bölümünde ayrıntılı değinilecektir.

⁸¹ Demirci, 1999: 10; Çevik, 2000: 89.

güneydoğu dış kenarında izlenebilen basamaklar, yapının oturduğu anakaya, arazinin zemin seviyesinden biraz yüksekte olduğundan oluşturulmuştur. Bu anakaya zeminin kuzeyinde, kulenin güneydoğu dış köşesine eklenmiş bir duvar bulunur. Duvarın L yaparak güneye doğru köşe yaptığı kısmen izlenebilmektedir. Anakaya zeminden 3.30 m yüksekliğe ulaşan duvar, blok taşlar ve kabayonu taşlarla örülmüştür. Düzleştirilmiş kaya zeminin özgününde kule ile çağdaş olduğu ve buranın kule önündeki bir platform, hatta belki de bir mekân olarak kullanıldığı düşünülebilir. Kuzeydeki L biçimli duvar ise daha geç dönem eklemelerine ait olmalıdır.

13 Numara (Konut?) (GN: 2D; Görsel 28- 29)

Mahallenin güneyindeki girişin (20) kuzeybatısında bulunmaktadır. Özgününde olasılıkla dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 14.00 x 11.00 m ölçülerindeki bir yapı ile bu yapının güneyindeki anakaya şekillendirilerek yapılmış bir terastan oluşmaktadır.

Yapının (a) günümüze L biçimli duvarı ulaşabilmiştir. Güney bölümünü anakaya oluşturmaktadır. Zemine yakın seviyeden yaklaşık 3.00 m yüksekliğe kadar ayaktadır. Doğu duvarına kemerli bir niş açılmıştır. Yapının batı sınırı da anakaya şekillendirilerek oluşturulmuş olmalıdır. Kuzey güney doğrultusunda yer yer izlenebilen bu anakaya, kuzeyde terası sınırlayan anakaya ile birleşmektedir.

Yapının güneybatı köşesine, terasa geçişi sağlayan kaya oyma bir kapı açılmıştır. Batı sövesi ile eşiği in situ, lentosu ise yere yatık vaziyettedir. Anakaya yüzeyin düz bir zemin haline getirilmesiyle oluşturulmuş olan teras (b), bu yapı ile doğusundaki 15 numaralı yapının güneyi boyunca izlenebilmektedir. Kapının güneybatı bölümünün anakaya oyularak dikdörtgene yakın plana sahip bir mekân haline getirildiği ve bu mekânın iki birime ayrıldığı söylenebilir. Bu mekânın batısında, anakayanın zemini kare şeklinde oyulmuş ve kenarlarına kanallar açılmıştır. Bu bölüm olasılıkla taş ocağı olarak kullanılmıştır. Terasa (b) benzer bir mekân, yapının batısında da bulunmaktadır.

Terasın doğusunda anakaya zemine oyulu, biri dikdörtgen, diğeri silindirik formda iki çukur bulunur. Silindirik formda olan, derin olmayışından ve ağzında bir profil olmamasından dolayı sunu çukuru; dikdörtgen formdaki ise bir ostotheke olabilir⁸².

14 Numara (Konut?) (GN: 3D; Görsel 30)

Kulenin (12) kuzeydoğusunda bulunur. Dikdörtgene yakın planlı yapı, yaklaşık 9.00 x 6.50 m ölçülerindedir. Büyük oranda yıkılmış ve moloz dolguyla kaplıdır. Duvarları ancak 0.80 - 1.00 m yüksekliğinde izlenebilmektedir. Beden duvarlarının bir kısmı olasılıkla geç dönemde kuru duvarla yükseltilmiştir. Kuzey duvarının bir bölümü anakaya şekillendirilerek

⁸² Bu ve benzeri tipteki çukurların formlarına ve özelliklerine göre işlevleri için bk. Çevik, 1998: 127- 137.

oluşturulmuştur. Batı duvarında bir kapı bulunur. Kapının eşik taşı kısmen izlenebilmektedir. Yapının doğu bölümünün özgün hali tam olarak tespit edilememiştir. Yapı içinde devşirme bir yazıt⁸³ ile söve, lento ve kemer ayağına ait olabilecek parçalar bulunmaktadır.

15 Numara (Tanımsız) (GN: 2D; Görsel 31)

Mahalle'nin güneyindeki girişin (20) kuzeybatısında bulunmaktadır. Yapının sadece kuzey ve güney bölümleri izlenebilmektedir. Kuzey duvarı 2.00 m, güney duvarı ise yaklaşık 3.50 m yüksekliğe ulaşır. Yapının güney sınırını, mahallenin güney girişinden (20) batıya doğru yönelen anakaya oluşturmaktadır. Bu anakayanın üzerine doğu batı doğrultulu bir duvar örülmüştür. Kuzey sınırını ise, girişin (20) hemen karşısında bulunan 16 numaralı yapının güneyinde bulunan koridora (a- b) paralel inşa edilmiş bir duvar oluşturmaktadır. Bu duvar boyunca dar mazgal pencere benzeri iki delik bulunur. Kuzey duvarının doğu ucunun güneye doğru köşe yaptığı izlenmektedir. Özgününde bu duvar, güneydeki anakaya ile birleşerek, yapının doğu sınırını oluşturmuş olmalıdır. Bu kısımda yere yatık vaziyette bulunan blok benzeri parçalar, doğu cephesine açılmış olabilecek bir kapının söve parçalarına ait olabilir. Yüzeyde herhangi bir kalıntı izlenemediğinden, yapının batı bölümünün özgününde nasıl bir görünüme sahip olduğu anlaşılamamıştır.

16 Numara (Zeytinyağı İşlikli? Büyük Konut Kompleksi) (GN: 2D ve 3D; Görsel 32- 39, 150)

Kule'nin (12) güneydoğusunda bulunur. Yaklaşık 23.00 x 19.00 m ölçülerindeki bir alanı kaplamaktadır. Özgününde birbirine bitişik ve tümü iki katlı inşa edilmiş dikdörtgene yakın planlı mekanlardan (d, e ve c ?) oluşan bu yapı, geç dönemde eklenen mekanlar ve yapılan birtakım değişikliklerle, büyük bir yapı kompleksine dönüşmüştür. İki katlı inşa edildiği tespit edilen mekanların büyük bir bölümünün duvarları 5.50 - 6.30 m yüksekliklere kadar ayaktadır. Yapı, son haliyle merkezde birbirine bitişik inşa edilmiş mekanlar (d ve e) ile bunları kuzey, güney, doğu ve batıda çevreleyen, tamamı ya da büyük bir kısmı geç dönemde eklenmiş diğer mekanlardan (a, b, c, g, h, f) oluşmaktadır.

Yapının merkezinde bulunan ve ilk inşa dönemine ait olduğu düşünülen mekanlara (d ve e) ana giriş, bir antre olarak düzenlenmiş, dikdörtgene yakın planlı d mekanının güney cephesinden sağlanmaktadır. Bu cephenin zemin kat seviyesine ikiz kemerli bir açıklık yapılmıştır. Her iki kemer de ayaktadır. Kemerlerden birinin içi geç dönemde örülerek kapatılmıştır. Örülen bu duvarın mekânın içine bakan yüzüne nişler açılmıştır. Çifte kemerin üst seviyesinde bir kapı ile bu kapının yanında büyük bir pencere yer alır. Pencere, yekpare taşlardan oluşan lento ve söveleriyle ayaktadır. Kapının ise lentosu ile iki parçadan oluşan batı

⁸³ Bu yazıt henüz yayımlanmamıştır.

sövesi ayaktadır. İki parçadan oluşan doğu sövesinin büyük parçası yere düşmüştür. Bu kapı ile pencere, özgününde mekânın güney cephesine çıkıntı yapan bir balkona ait olmalıdır. Her ne kadar döşemeleri ayakta kalmasa da çifte kemer ile kapı arasında, güney duvarın her iki yüzü boyunca açılmış giriş yuvaları ile aynı seviyede (anakaya zeminden 2.50 m yükseklikte) kuzey duvarına açılan giriş yuvaları, mekânın hem bir balkonu, hem de bu balkona geçişi sağlayan bir üst kat olduğunu göstermektedir. Mekânın kuzey duvarına zemin kat seviyesinde bir niş açılmıştır. Üst kat seviyesinde ise, e mekanına bakan bir pencere bulunur. Bu pencerenin d mekanındaki balkon penceresi ile aynı aksa yerleştirilmesinde, e mekanının güneyden gelen ışık ile havayı alması ve aynı zamanda dışarının görülebilmesi amaçlanmış olmalıdır. Doğru duvarının çatı hizasına yakın bir seviyesine mazgal pencere açılmıştır. Bu duvarın en üst seviyesi, mekânın özgününde güneye kırmalı tek eğimli bir çatısı olduğuna işaret etmektedir.

Dikdörtgene yakın planlı e mekanına giriş, d mekanının kuzey duvarına açılmış bir kapı ile sağlanmaktadır. Kapının doğu söve parçası in situdur. Mekânın kuzey ve güney duvarlarına açılmış, üst kat döşemesini taşıyan giriş yuvaları, d mekânı ile aynı seviyededir (2.50 m). Ancak yıkıntı ve topraktan kaynaklanan dolgu dikkate alındığında, zemin kat yüksekliği en az 3.00 m'ye ulaşmalıdır. Doğru duvarının üst kat seviyesinde nişe benzer bir oyuk ile bu oyuğun hemen üstünde pencereye ait olabilecek bir açıklık bulunur. Bu duvarın zemin ve üst katında izlenen yarıkların, özgününde bir açıklığa ait olup olmadığı tespit edilememiştir. Kuzey duvarının en üst seviyeleri, mekânın tek eğimli bir çatısı olduğunu göstermelidir. Bu mekânı f mekânından ayıran batı duvarının üst bölümü yıkılmıştır. Zemine yakın bölümünün büyük bir kısmı ise toprakla kaplıdır.

Olasılıkla geç dönemde eklenmiş olan, d ile e mekanının batısına bitişik f mekânı, dikdörtgene yakın planlı olup, diğer mekanlara oranla daha alt seviyede bulunmaktadır. Mekâna giriş iki kapıyla sağlanır. Batı duvarındaki kapının kuzey sövesinin bir bölümü izlenebilmektedir. d mekanının batı duvarına açılmış diğer kapının ise söve parçaları ayakta, lentosu yere yatık vaziyettedir. Batı duvarı, mekânın içine doğru köşe yaptığı bölümler dışında yıkılmıştır. Kuzey duvarı boyunca, yüzeydeki toprak dolgudan yaklaşık 2.60 m yüksekliğinde izlenebilen çizgi halindeki hat, üst katın döşemesi ile ilişkili olmalıdır. Bu duvarın üst kat seviyesine kemerli büyük bir niş ile mazgal pencere açılmıştır. Zemin kat seviyesindeki delik, bir pencereye ait olmalıdır. Güney duvarının üst kat seviyesinde muhtemelen bir pencereye ait izler bulunur. Zemin kat seviyesinde kemerli büyük bir niş bulunur.

Yapının güney cephesi önünde bulunan koridor (a, b), batıya doğru daralan, dikdörtgene yakın bir plandadır. Koridorun batı bölümünde, doğu batı doğrultusunda yaklaşık 2.00 m aralıkla yerleştirilmiş iki tane açıklık bulunur. En batıdaki, koridora girişi sağlayan,

muhtemelen bir kemer olarak düzenlenmiştir. Daha doğuda yer alan ise bir kapıdır. Söve parçalarından biri in situ, diğer sövesi ile lentosu ise yere yatık vaziyettedir. Koridorun doğu batı doğrultulu duvarı, yapının güney cephesi boyunca izlenebilmektedir. Bu duvar özgününde olasılıkla güneydoğuda köşe yaparak, yapının doğusundaki duvarla birleşmekteydi. Duvarın köşe yaptığı düşünülen kısmında, bir giriş açılmış olabilir.

Koridorun (a) güney duvarından çıkan bir duvar köşe yaparak, yapının güney cephesindeki ikiz kemerin ortasında bulunan kemer ayağına doğru yönelmektedir. Bu kemer ayağına bitişik bir söve ile yere yatık vaziyetteki lento, duvarın köşe yaptığı bu kısımda bir kapının açıldığını gösterir. Duvarın bu şekilde ikiz kemerli açıklığa doğru yönelmesi, bu koridorun bir geç dönem eklemesi olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca ikiz kemerli açıklıklardan doğudakinin içinin duvarla örülerek kapatılması, bu koridorun eklendiği dönemle eş zamanlı olmalıdır. Çünkü bu şekilde, koridorun doğusunda bağımsız bir mekân (b) oluşturulmuş; aynı zamanda yapının batı bölümü ile koridorun tamamı, en azından bu mekân ve belki de kuzeydoğudaki diğer mekândan (c) ayrılmıştır.

Koridorun güney duvarına yer yer küçük nişler açılmıştır. Güney duvarının büyük bir bölümünün yaklaşık 5.50 m yüksekliğe ulaşması, bir üst kata işaret edebilir.

Koridorun doğusuna bitişik mekân (b), dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Güneydoğu duvarı yıkılmıştır. Güneyde, bir kısmı ayakta kalabilen duvarında kemerli büyük bir niş ile bu nişin üstünde, üst kısmı yıkılmış bir mazgal pencere bulunur. Doğu duvarına açılmış büyük boyutlu diğer bir nişin üst kısmı yıkılmıştır. Mekânın kuzeyindeki duvara bir kapı açılmıştır. Söve parçaları in situ'dur. Eşik taşının bir kısmı yıkıntı arasında izlenebilmektedir.

b mekanının kuzeyine bitişik c mekanı dikdörtgene yakın planlıdır. Doğu duvarında kemerli bir niş bulunur. Nişin üst bölümü yıkıktır. Mekânın batı duvarı boyunca, mevcut zeminden 3.00 m yükseklikte, mekanın bir üst katına işaret edebilecek kiriş yuvaları bulunur. Bu yuvaların hemen üstündeki yıkılmış olan kısım, bir kapı açıklığını andırmaktadır. Dolaylı olarak bu kiriş yuvaları, aynı zamanda bir balkonla da ilişkilendirilebilir. Ancak duvarın yıkık olan bu bölümünde kapıya ait sövelerin varlığı düşünüldüğünde, kapı olamayacak kadar dar bir açıklık meydana gelecektir. Bu durumda bir üst kat fikri ya da tek katlı mekânın verandasına ait kirişler olmaları akla daha yatkındır. Kapıyı andıran diğer bir yarıık, zemine yakın seviyede gözlemlenmektedir.

Batı duvarındaki her iki yarığın da özgününde duvarla örülü olması durumunda, c mekânı, her iki katta da batısına bitişik e mekânından bağımsız olacaktır. Bu durumda, mekânın geç döneme ait olabilme ihtimali ortaya çıkar. Mekânın güneyine açılan kapının batı sövesinin dayandığı duvarın ek olması; kiriş yuvalarının üst seviyesinde, d mekanına açılan mazgal

pencerenin geniş kısmının bu mekânın bir üst katı olabilecek seviyesine denk gelmesi; c mekanının yine geç döneme ait olduğu düşünülen koridor (a) ile ve özellikle de b mekânı duvarıyla ilişkili olması, kesin bir ifadeyle olmasa da c mekanının da bir geç dönem mekânı olduğunu gösterebilir. Sonuç olarak, yapının güney ve doğusunda L biçimli plan oluşturan koridor (a) ile b ve c mekanları, geç dönem eklemeleriyle ilişkili olmalıdır. Tümü de birbirlerinden kapılarla ayrılmıştır.

Yapının kuzey cephesine geç dönemde eklendiği düşünülen g mekânı, dikdörtgene yakın planlıdır. Doğu duvarı yıkılmış olup, zemin seviyesinde herhangi bir kalıntısı izlenmemektedir. Batı duvarına bir tane baskı kolu yuvası ile kapı açılmıştır. Kapının söve parçaları in situdur. Lentosu devşirmedir. Üstüne belli aralıklarla iki tane çelenk motifi işlenmiştir. Mekandaki kapı açıklığına oranla fazla geniş olan bu lento, süsleme özellikleri ve boyutu açısından, hemen kuzeybatısında, lentosu in situ bulunmayan kulenin batı kapısına ait olabilir. Kuzey duvarının iç yüzeyinde, dolgu toprak zeminden 3.00 m yükseklikte giriş yuvaları vardır. Ancak güney duvarının iç yüzeyinde giriş yuvaları izlenmemektedir. Bu durumda üst kat mekânın sadece kuzey yarısı için; ya da güney duvarının köşelerine ahşap dikmelerin yerleştirilmesiyle, tüm üst kat için tasarlanmış olmalıdır. Kuzey duvarının zemine yakın seviyesine bir tane dar mazgal pencere benzeri delik açılmıştır. Mekân içinde kuyu bileziğine ait olabilecek bir parça bulunur.

Yapının kuzey cephesine geç dönemde eklenen diğer mekân (h), dikdörtgene yakın planlıdır. Beden duvarları büyük oranda yıkılmıştır. Zemine yakın seviyedeki duvarları ise büyük oranda toprak altındadır. Yapının kuzeybatı köşesine bir duvar eklenerek, mekânın güney duvarı oluşturulmuştur. Batı ve kuzey duvarları ise yer yer izlenebilmektedir. Kuzey duvarında iki niş bulunur. Güneybatı köşedeki sarnıcın varlığı, mekânın avlu işlevine işaret etmelidir.

17 Numara (Konut) (GN: 3D; Görsel 40)

16 numaralı yapının kuzeyinde, dikdörtgene yakın planlı, iki katlı ve 11.00 x 4.50 m ölçülerindedir. Yaklaşık 4.20 m yüksekliğe ulaşan kuzey duvarı dışında diğer duvarları büyük oranda yıkılmıştır. Güney duvarına açılan kapının söve parçaları in situ, lentosu ise yere yatık vaziyettedir. Kuzey duvarında bir kemer bulunur. Ayakları ve tüm kemer taşları ile ayaktadır. Bu duvarın iç yüzeyinde, zeminden yaklaşık 2.00 m yükseklikte, üst kat döşemesini taşıyan giriş yuvaları bulunur.

16 numaralı yapının kuzeydoğu köşesinden başlayıp, doğu batı doğrultusunda yer yer eğriler çizerek, yerleşimin kuzeyini sınırlayan anakayaya ulaşan bir duvar kalıntısı izlenmektedir. Özgününde 16 numaralı yapının kuzey ve kuzeydoğusunda sıralanan yapıların

mekân ve yapı sınırlarını oluşturan bu duvarda yer yer boşluklar vardır. Ancak geç dönemde örülen kuru duvarla, bu boşluklar doldurulmuştur. Bu geç dönem duvarının bir kısmı 17 numaralı yapının içinden geçmektedir.

18 Numara (Zeytinyağı İşlikli Yapı) (GN: 3D; Görsel 41)

Yerleşimin kuzeyindeki anakayanın güneyine bitişik inşa edilmiş yapı, dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 19.00 x 9.00 m ölçülerindedir. Kuzey güney doğrultusunda birbirine bitişik en az üç mekândan oluşmaktadır.

Yapının en güneyinde giriş holü benzeri bir mekân (a) bulunur. Buraya giriş güneydeki geniş kemerli bir açıklıkla sağlanmıştır. Kemerin sadece ayakları in situdur. Kuzeyinde ise, diğer mekanlara girişi sağlayan bir kapı bulunur. Söveleri ayaktaadır. Mekânın batı bölümü yıkılmıştır. Doğu bölüm ise geç dönemde kuru duvarla örülmüştür.

Yapının giriş mekânı olarak tanımlanabilecek bölümüne kuzeyde bitişik bir diğer mekân (b) bulunur. Mekânın batı sınırı, kuzeybatı köşe duvarı dışında ayakta kalamamıştır. Yaklaşık 4.80 m yüksekliğe ulaşan kuzey duvarına bir tane baskı kolu yuvası ile kuzeydeki c mekanına geçişi sağlayan dar bir kapı açılmıştır. Mekân içinde zeytinyağı üretim donanımına ait, olasılıkla mortar formlu bir kırma teknesi parçası bulunur. Bunun dışında, mekânın kuzeybatı cephesi önünde yıkıntı arasında bir tane tama yakın yekpare taştan su oluğu (?) vardır. Mekânın kuzeybatı köşesini oluşturan duvarın en alt seviyesi, devşirme vida ağırlık taşı ile oluşturulmuştur.

b mekanının kuzeyindeki c mekanının kuzey ve doğu duvarları, anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Batı bölümü yıkıktır.

19 Numara (Konut) (GN: 4D ve 4E; Görsel 42)

Yerleşimin kuzey sınırını oluşturan anakayanın kuzeyindeki yamaca inşa edilmiştir. Büyük boyutlu bir yapı olmasına karşın, yoğun moloz dolgu ve bitki örtüsünden dolayı planı tam olarak tespit edilememiştir. Yaklaşık 27.00 x 26.00 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Yapı kalıntılarının en güneyinde olasılıkla antre olarak planlanmış bir mekân bulunmaktadır. Bu mekânın kuzeyine kemerli bir açıklık yapılmıştır. Kemer taşları yere yatık vaziyettedir. Mekânın doğu duvarı, mekânın ortasına yakın bir kısımda içeri doğru köşe yapar. Duvar bu bölümde bir kapı sövesi ile sonlanmaktadır. Batı duvarının kuzeye doğru yöneldiği kısmen izlenebilir.

Giriş mekanının kuzeyindeki alanda bir kapıya ait ikişer in situ söve parçası ile iki kemer ayağı ve bir tane sarnıç bulunur. Yapının burada nasıl bir plana sahip olduğu tespit edilememiştir. Bu kalıntıların kuzeyinde L biçimine benzer bir duvar kalıntısı vardır. Bu duvarın güneyinde, duvardan bağımsız, bir kapıya ait in situ söve parçaları yer alır.

L biçimine benzer duvarın doğusunda, büyük kısmı anakaya şekillendirilerek oluşturulmuş bir duvar bulunur. Bu duvarın batı yüzündeki anakaya zemine kare planlı bir hazne açılmıştır. Aynı duvarda ve duvarın doğu yüzünde birer tane niş yer almaktadır. Duvarın kuzeybatı dış köşesine eklenmiş bir duvarın batıya doğru yönlendiği izlenebilir.

Kalıntıların kuzeydoğusundaki diğer bir sarnıç, in situ bileziğiyle durmaktadır.

20 Numara

Batı Mahallenin güneyindeki anakayaya oyma giriştir. “Yerleşim Dokusu Üzerine” başlığı altında anlatılmıştır.

21 Numara (Zeytinyağı İşlikli? Büyük Konut Kompleksi) (GN: 2D ve 2E; Görsel 43- 44)

Mahallenin güneyindeki girişin (20) kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 21.00 x 14.00 m ölçülerindedir. Birbirine bitişik üç mekân ile bu mekanları kuzey ve doğuda çevreleyen, L biçimli bir koridordan oluşmaktadır. Duvar yükseklikleri yer yer 4.40 m’ye ulaşır. Güney duvarı kısmen anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur.

Güneydoğu köşede yer alan a mekânı dikdörtgene yakın planlıdır. Doğu duvarına bir tane baskı kolu yuvası açılmıştır. Kuzey duvarında, muhtemelen kapıya ait bir açıklık ile zemine yakın seviyede bir niş bulunur. Büyük oranda yıkık olan batı duvarından batıdaki mekâna olasılıkla bir geçiş yoktur. Mekân içinde bir tane vida ağırlık taşı tespit edilmiştir.

Kuzeydoğu köşede yer alan b mekânı dikdörtgene yakın planlıdır. Doğu duvarına bir kapı açılmıştır. Kapının söve parçaları in situdur. Duvarın üst seviyesine dar mazgal pencere benzeri bir açıklık yapılmıştır. Alt seviyesinde ise bir niş bulunur. Güney ve kuzey duvarlarına, zemine yakın seviyede yan yana ikişer tane niş açılmıştır. Kuzey duvarının üst seviyesinde bir tane niş daha vardır. Batı duvarında, olasılıkla kapıya ait bir açıklık yer alır.

a ve b mekanlarının batısında, dikdörtgene yakın planlı bir mekan (c) vardır. Tamamı ya da bir bölümü avlu olarak kullanılmış olmalıdır. Batı duvarına iki tane baskı kolu yuvası açılmıştır. Kuzeyinde bir kapı ile bu kapının kuzeyine bitişik bir kemer bulunur. Mekânın içinde, mevcut zeminden yaklaşık 1.80 m yüksekliğe ulaşan, yekpare dikme bir blok taş bulunur. En üst kısmı, yarım daire şeklinde oyulmuştur. Bu kısım olasılıkla üst örtü ya da işliklerle ilişkili bir kalas yuvası olarak işlev görmüştür. Mekânın kuzeybatı köşe duvarının en üst seviyesinde duvar malzemesi olarak devşirme yekpare taştan baskı kolu yuvası kullanılmıştır. Doğu duvarındaki baskı kolu yuvalarından biri üzerinde ise, yine büyük bir blok taş, devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalıdır.

a, b ve c mekanlarını kuzey ve doğuda çevreleyen L biçimli bir koridor bulunmaktadır. Bu koridorun kuzeydoğusunda, cepheye bakan bir kemer ile bu kemerin güneyine bitişik bir kapıdan oluşan açıklık yer alır. Kemerin ayakları ile ayaklardan biri üzerinde yükselen kemer başlangıç taşı ayaktadır. Kapının ise söve parçaları in situ durmaktadır. Diğer kemer taşı, söve ve lento parçaları yere yatık vaziyettedir. Bu açıklığın batısında bir kapı daha bulunur. Kapı tamamen ayaktadır. Ancak geç dönemde içi duvarla örülerek kapatılmıştır. Koridora güneyden bir giriş olup olmadığı, moloz dolgudan dolayı anlaşılamamaktadır.

Koridorun, a, b ve c mekanlarıyla çağdaş olup olmadığı tam olarak belli olmamasına rağmen bu bölümünde geç dönem eklemeleri olarak düşünülen bazı izler vardır.

Koridorun batıda a, b ve c mekanlarından dışa çıkıntı yapan kuzey ve güney duvarları, geç dönemde eklenmiş olmalıdır. Bu duvarlardan güneyde bulunanı, 16 numaralı yapının kuzeydoğu duvarının dış köşesine yönelmektedir. Bu şekilde 21 ile 16 numaralı yapı arasında U benzeri bir mekân ortaya çıkmıştır. Bu mekânın işlevine dair ikna edici bir veri tespit edilememiştir. Kuzeydeki bölüm ise muhtemelen güney duvarı kadar uzamaz ve olasılıkla koridorun içine doğru köşe yapar. Bu koridorun 16 numaralı yapıyla olası ilişkisi (iki yapı arasında bir geçiş koridoru işlevinde olup olmadığı) tam olarak anlaşılamamaktadır.

Koridorun bir diğer ek kısmı, doğudaki kuzey güney doğrultulu bölümü olabilir. Koridorun kuzeydoğusundaki açıklığın kuzey duvarıyla organik olmaması; bu açıklığın hemen bitişiğinde, koridorun kuzey duvarının güneye doğru köşe yapması ve açıklığın yanında zaten eskiden kullanımda olup, geç dönemde kapatılmış bir kapı olması bu düşüncüyü desteklemektedir.

Koridorun kuzey bölümü boyunca, koridorlar arası geçişi sağlayan/ koridoru sınırlayan doğu batı doğrultusunda belli aralıklarla biri kapı, diğeri olasılıkla kemer olmak üzere iki açıklık bulunur.

Koridorun kuzey duvarına iki tane niş açılmıştır. Bu nişlerin üst seviyesinde, üst kısmı yıkılmış küçük bir pencere yer almaktadır.

22 Numara (Konutlar?) (GN: 2D ve 3D; Görsel 45)

21 numaralı yapının kuzeyinde bulunur. Büyük oranda yıkılmış olan bu yapı grubunun özgün planı tam olarak tespit edilememiştir. Yüzeydeki duvar kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla, birbirine bitişik mekanlardan oluşmaktadır.

21 numaralı yapının kuzey duvarı ile 22 numaralı yapının güney duvarı arasında doğu batı doğrultulu dar bir sokak oluşmuştur. 22 numaralı yapının güney duvarında, bu sokağa açılan bir kapı bulunur. Kapının söve parçaları in situ, lentosu yere yatık vaziyettedir. Diğer bir kapı, yapının doğu cephesine açılmıştır. Kapının söve parçaları in situ durmaktadır. Yapı içinde,

güney duvarından çıkan kuzey güney doğrultulu bir duvarın kalıntıları yer yer izlenebilmektedir. Bir mekân bölünmesine işaret etmelidir. Yapının içinde bir sarnıç bulunur. Sarnıcın olduğu bu bölüm, yapı içindeki mekanların avlusu olarak kullanılmış olabilir.

Yapının güney duvarının batı kısmında, yapının içine doğru L biçimli diğer bir duvar yönelmektedir. Bu duvarının kuzeyine kemerli bir açıklık yapılmıştır. Yapı içinde bir diğer mekân bölünmesine işaret eden bu mekânın doğu duvarı izlenememektedir. Batı duvarı ise, bu yapıya bitişik 17 numaralı yapının doğu duvarını oluşturur.

Yapının kuzey duvarı büyük oranda yıkılmıştır. Bu yıkıntılar arasında, bu duvara açılmış bir kapı izlenmektedir. Kuzeybatı köşede kemerli bir açıklığı bulunur. Kemer ayakları ile bu ayaklar üstünde yükselen kemer başlangıç taşları in situ durmaktadır. Bu kemer geç dönemde kuru duvarla kapatılmıştır.

23 Numara (Konut?) (GN: 3D; Görsel 46)

22 numaralı yapının kuzeyinde bulunur. Özgününde olasılıkla dikdörtgene yakın planlıydı. Beden duvarları yer yer 1.60 m yüksekliğinde korunabilmiştir. Kuzey duvarında üç tane niş bulunur. Batı sınırını olasılıkla, bir kısmı geç dönem kuru duvardan oluşan kuzey güney doğrultulu duvar oluşturur. Bu duvarda bir tane dar pencere ile bu duvarın cephesine açılmış bir niş bulunur. Doğusunda ise, muhtemelen geç dönemde içi örülerek kapatılmış bir kapı vardır. Yapının doğu duvarı, 22 numaralı yapının kuzey duvarına doğru yönelmektedir. Muhtemelen bu duvar 22 numaralı yapıya dayanmakta, kuzeybatı duvarına açılan kapıyla da iki yapı arası geçiş sağlanmaktaydı.

Yapının içinde doğu duvarından çıkan, özgününde bir mekân bölünmesine işaret edebilecek, doğu batı doğrultulu bir duvar başlangıcı bulunur. Bu duvarın devamı, J biçimli, muhtemelen geç döneme ait bir duvarla devam ederek, yapının kuzeybatı köşesiyle birleşmektedir.

24 ve 25 Numara (Tanımsız) (GN: 3E; Görsel 47)

Mahallenin kuzeyindeki anakayanın güney yüzüne oyulmuş mekanlardan oluşmaktadır. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 11.00 x 6.00 m ölçülerindedir. Her biri dikdörtgene yakın planlı iki mekâna bölünmüştür. Yapının kuzey, batı ve yapıyı ikiye bölen duvarı yaklaşık 1.50 – 2.00 m yüksekliğe kadar ayaktadır. Güney ve doğu duvarları yer yer ve zemin seviyesinde izlenebilmektedir.

Doğudaki 25 numaralı mekânın kuzeybatı köşesinde, anakayanın en üst seviyesine oyulmuş ve batıdaki 112 numaralı mekânın içine yönelen bir oluk bulunur. Güneyinde ise, dışarıya açılan bir kapısı vardır. Bu kapının biri in situ diğeri yere yatık vaziyette olmak üzere iki söve parçası korunabilmiştir. Mekân içine niş veya pencere açılmamıştır.

Batıdaki 24 numaralı mekânın beden duvarları büyük oranda yıkılmış, yer yer zemin seviyesinde takip edilebilmektedir. Herhangi bir açıklık veya niş tespit edilememiştir.

Yapının doğusuna bitişik anakayanın zemini kısmen oyularak bir kanal yapılmıştır. Bu bölüm taş ocağı işlevinde kullanılmış olabilir.

Yapının batı cephesi önünde bir sarnıç bulunur.

26 Numara (Küçük Meydan?) (GN: 2E, Görsel 224)

21 numaralı yapının doğusuna bitişiktir. Alanı sadece güneyde bir anakaya ile batıdaki 21 numaralı yapının doğu duvarı sınırlamaktadır. Anakaya, güneydoğuda köşe yaparak kısmen kuzeye doğru uzanır. Yaklaşık 10.00 x 8.00 m ölçülerindedir. Mevcut duvarlar 2 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Mekânın güneyini sınırlayan anakayaya, zemine yakın seviyede bir niş açılmıştır. Mekânın içinde iki tane sarnıç yer alır.

27 Numara (Suyla İlişkili Yapı? Hamam?) (GN: 2E; Görsel 48- 50, 214)

21 numaralı yapının kuzeydoğusunda bulunur. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 10.00 x 6.00 m ölçülerindedir. Beden duvarları yer yer 3.20 m yüksekliğe kadar günümüze ulaşabilmiştir. Muhtemelen iki mekândan oluşmaktaydı. Doğuda bulunan mekân özgününde taş beşik tonozla örtülmüş olup, tonoz başlangıç seviyesine kadar korunabilmiştir. Beden duvarları, tonoz örtüden dolayı diğer yapılara oranla iki kat daha kalındır. Tonozun doğuya bakan cephesinin en azından yarısına kadar örülerek kapatıldığı görülmektedir. Örülen bu cephe duvarı yarısına kadar yıkıldığından burada bir giriş olup olmadığı anlaşılmasa da mevcut izler bu cephenin özgününde tamamen kapalı olduğunu göstermektedir. Bu cephede tonozun sonlandığı taş kemer, yarısına kadar ayakta kalabilmiştir. Mekânın batı cephesi tamamen açıktır ve diğer mekâna geçiş buradan sağlanmış olmalıdır. Kuzey duvarına bir, güney duvarına ise iki tane geniş niş açılmıştır. Kuzey cephede de niş benzeri bir oyuk bulunur. Pencere veya kapı açıklığı tespit edilememiştir.

Batıda, tonozlu mekânın güney duvarına eklenmiş, ancak 2.00 m uzunluğa kadar izlenebilen yıkık bir duvar kalıntısı bulunur. Duvar kalınlığı, tonozlu yapı duvarlarının 3/2'si kadardır. Yaklaşık 1.00 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Kuzey duvarına bir niş açılmıştır. Özgününde tonozlu mekâna açılan bir ön mekân olarak değerlendirilebilecek bu bölümün güney duvarı dışında diğer kalıntıları izlenememektedir.

28 Numara (Zeytinyağı İşliği) (GN: 1E ve 2E; Görsel 51, 183)

Mahallenin güneybatı sınırını oluşturan anakayanın kuzey yüzüne bitişik yapı, 9.00 x 7.00 m ölçülerinde, dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Güney duvarının tamamına yakınına anakaya oluştururken, diğer bölümleri büyük oranda duvarla örülmüştür. Yapıyı sınırlayan anakaya ve duvarlar, anakaya zeminden yaklaşık 3.60 m yüksekliğe kadar ayakta. Kuzey

duvarına bir niş açılmıştır. Batı duvarının üst seviyelerinde dar mazgal pencereler bulunur. Doğusunda ise iki söve parçası in situ bir kapı yer alır. Mekânın doğu duvarının anakayadan oluşan kısmına iki basamak oyulmuştur.

Zeytinyağı üretimine ait donanımlar yapı içinde büyük oranda korunabilmiştir. Bunlar, güneydeki anakayanın batı köşesine açılmış bir baskı kolu yuvası, hemen önünde anakayaya oyulmuş akıtma delikli bir pres yatağı ile bir toplama havuzu, bu havuzun içinde kısmen kırık bir vida ağırlık taşı ve güneydoğu köşede iki parçaya ayrılmış mortar formulu bir kırma teknesidir.

Yapının batı cephesi önünde, tamamen zemindeki anakayaya şekillendirilerek oluşturulmuş bir kırma teknesi bulunmaktadır.

29 Numara (Zeytinyağı Ayırma Çukuru?) (GN: 1E; Görsel 52)

28 numaralı zeytinyağı işliğinin yaklaşık 5.00 m doğusunda bulunur. Anakayaya oyulu, yaklaşık 0.60 m çapında, 0.20 m derinliğinde silindirik formda bir oyuktur. Zeytinyağı işliğine yakın konumu, yağ ayırma çukuru işlevinde kullanılmış olabileceğini akla getirir.

30 Numara (Tanımsız) (GN: 2E; Görsel 53)

21 numaralı yapının doğusundaki yapı grubu içinde yer alır. Kareye yakın planlı olup, yaklaşık 14.00 x 13.50 m ölçülerindedir. Kuzey, doğu ve batı duvarları yer yer 1.00- 1.50 m yüksekliğe kadar korunabilmişken, güney duvarı ancak zemin seviyesinde izlenebilmektedir. Batı duvarının kuzey köşesine yakın bölümüne bir niş açılmıştır. Bu duvarın güney ucu, kapıya ait bir söve ile sonlanmaktadır. Kuzey ve doğu sınırlarını oluşturan duvarların ancak bir bölümü ayakta. Güney duvarına ait izlenebilen tek duvar kalıntısı yaklaşık 1.50 m uzunluğunda olup, kısmen anakayadan oluşmaktadır. Yapının ortasına yakın bölümünde ise, muhtemelen yapıyı iki mekâna bölen, doğu batı doğrultulu bir duvara ait anakayadan üç duvar parçası bulunur.

Yapının batısında, kuzey güney doğrultulu, yaklaşık 2.30 m yüksekliğinde bir duvar yer alır. Yapıyla ilişkisi saptanamamıştır.

31 Numara (Konut) (GN: 2E ve 3E; Görsel 54)

30 numaralı yapının kuzeyinde bulunan yapı grubu içindedir. Özgününde muhtemelen dikdörtgene yakın bir plana sahipti ve iki mekâna ayrılmıştı. Yapı duvarları sadece bazı bölümlerde ve ancak 1 m yükseklikte izlenebilir.

Doğudaki mekânın sadece güney duvarının bir kısmı mevcuttur. Bu duvar doğu uçta bir kapı sövesi ile son bulur. Yapıyı muhtemelen iki mekâna ayıran kuzey güney doğrultulu duvarın ortasına bir kapı açılmıştır. Bu kapının ancak kuzey sövesi izlenebilmektedir. İki mekânı ayıran bu duvar kuzeybatıya yönelerek, batı mekânın kuzey duvarının bir kısmını

oluşturur. Dikdörtgene yakın planlı, 8.00 x 6.00 m ölçülerindeki batı mekânın da güney ve batı duvarları yer yer seçilebilmektedir.

Yapının kuzeybatı cephesi önünde, toplama tankına ait olabilecek bir parça bulunur.

32 Numara (Konut?) (GN: 2E ve 3F; Görsel 55)

30 numaralı yapının kuzeyinde bulunan yapı grubu içindedir. Özgününde muhtemelen kareye yakın planlıydı. Günümüzde ise ancak U biçiminde ve zemin seviyesine yakın duvar kalıntıları izlenebilmektedir. Güney duvarının orta bölümü dışta kısmen güneye doğru çıkıntı yapar. Güneydoğu köşe duvarı devşirme bir söve parçasıyla oluşturulmuştur.

Yapının güneyinde yere yatık bir söve parçası ve bu sövenin hemen yanında bir sarnıç bulunur. Sarnıca paralel konumda anakayaya oyulmuş dairesel iki küçük delik vardır. Bu delikler havan ya da yalak işlevinde kullanılmış olabilir.

33, 34, 35, 36 (Zeytinyağı İşliği), 37, 38, 39 ve 40 (Konutlar) Numara (GN: 3E, 3F ve 2F; Görsel 55, 158)

43 numaralı yapının kuzeybatısındaki yapı grubunu oluşturur. Mekanların büyük bölümü ancak zemin seviyesinde ve kısmen izlenebilmektedir. Bu sebeple yapıların birbirleriyle olan bağları tam olarak anlaşılamamaktadır. Genel itibariyle, Mahallenin kuzey sınırını oluşturan anakayanın güney yüzüne bitişik sıralanmış, bir bölümünün birbirine kapılarla geçişin bulunduğu mekanlardan oluşmaktadır. Bu mekanların ortasında, olasılıkla ortak kullanıma açık bir avlu bulunur. Mekanların bazıları bu alan ya da sokağa açılmaktadır. Bir bölümü ise aynı zamanda anakayanın kuzeyindeki yamaçta bulunan 41 numaralı yapı ile bağlantılı olmalıdır. Yaklaşık 35.00 x 22.00 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Olasılıkla geç dönemde eklenen mekanlarla alan genişlemiştir.

36 numaralı mekân, dikdörtgene yakın planlıdır. Doğu duvarının bir bölümü anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Batı duvarının kuzey kısmı yıkılmıştır. Bu sebeple, batısındaki mekâna bir geçiş olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Güney duvarının ortasına bir kapı açılmıştır. Kapının söve parçaları in situdur. Anakayadan oluşan kuzey duvarında iki tane baskı kolu yuvası bulunur. Mekân içindeki zeytinyağı üretimine ait donanımlar, vida ağırlık taşları ile bir tane mortar formlu kırma teknesidir.

36 numaralı mekânın batısında, günümüzde U biçimindeki duvarları izlenebilen, muhtemelen özgününde dikdörtgene yakın planlı 34 numaralı mekân bulunur. Duvarları yer yer 2.00 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Güney duvarına bir tane niş açılmıştır. Güney cephesinde ise, beş tane yan yana giriş yuvası yer alır. Olasılıkla bu cephede bir sundurma ya da veranda bulunmaktaydı. Yapının güneydoğu dış köşe duvarının doğuya doğru devam ettiği izlenir. Bu duvarın kırıldığı bölümden sonra, muhtemelen bir kapıya ait in situ söve parçası bulunmaktadır.

34 numaralı mekânın güneyindeki 33 numaralı mekân, dikdörtgene yakın planlıdır. Duvarları yer yer zemin seviyesinde izlenebilmektedir. Kuzeyinde bir kapısı bulunur. Güneybatı cephesi önünde in situ iki söve parçası vardır. Doğu bölümü duvarla kapanmıştır: güney duvarı doğuya doğru yönelerek, muhtemelen ortak bir kullanım alanı/ avlu olarak kullanılmış 35 numaralı mekânın güneyini sınırlamaktadır.

39 numaralı mekân, kareye yakın planlıdır. Güneyine bitişik 38 numaralı mekân ile ortak duvarı hariç, tüm beden duvarları anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Batısında bir tane söve parçası in situ kapısı bulunur.

38 numaralı mekân, dikdörtgene yakın planlıdır. Batı sınırı tam olarak izlenememektedir. Güneyinde, 37 numaralı mekâna geçişi sağlayan, bir tane sövesi in situ kapısı bulunur.

37 numaralı mekân, kareye yakın planlıdır ve olasılıkla iki mekâna ayrılmıştır. 38 numaralı mekâna açılan kuzey kapısı dışında, kuzeydoğusunda dışarıya açılan bir kapısı daha bulunur. İki sövesi in situ durmaktadır. Güneyinde dışarıya açılan diğer bir kapı/ kemere ait bir açıklık vardır. Batısında bir sarnıç yer alır. Yapının doğu duvarı, yapının ikiye ayrıldığı bölümde doğuya yönelerek, başka bir mekânı oluşturur (40). Bu mekânın U biçimli duvarı zemin seviyesinde kısmen izlenebilmektedir. Doğusunda sokağa açılan bir kapısı bulunur.

41 Numara (Konut) (GN: 3F; Görsel 56, 158)

Mahallenin kuzey sınırını oluşturan anakayanın kuzeyine bitişik inşa edilmiştir. Yerleşimi çevreleyen anakayanın sınırları dışında, kuzey yamaca inşa edilmiş birkaç yapıdan biridir. Yapı, güneybatı köşedeki bir mekân (a) ile bu mekâna eklenmiş üç mekândan oluşmaktadır. Tüm bu mekanlar, avlu işlevinde olması beklenen c'ye açılmaktadır. Yaklaşık 23.00 x 20.00 m ölçülerindedir. Yamaca oturan bu yapının zemini ile güneyindeki yerleşimin bu yapıya en yakın zemini arasında yaklaşık 5.00 m kot farkı vardır. Beden duvarları yer yer 3.50 m yüksekliğe ulaşır.

Yapıya giriş en az üç açıklıkla sağlanmaktadır. Bunlardan ikisi yan yana, yapının güneyde dayandığı anakayaya oyuludur. Batıda yer alan açıklığın, anakayanın güneyinde yer alan mekanlarla bağlantısı olmalıdır. Diğerisi ise, yapının kuzeydoğu duvarına açılmış, nekropolün batı bölümüne bakan kemerli bir kapıdan oluşmaktadır.

Yapının güneybatı köşesinde bulunan a mekânı, dikdörtgene yakın planlıdır. Güneybatı bölümünü anakaya oluşturmaktadır. Bu anakayanın alt seviyesine küçük dairesel formda bir oyuk açılmıştır. Kuzeybatı duvarının üst seviyesinde bir tane mazgal pencere bulunur. Alt seviyelerinde ise bir niş vardır. Mekânın kuzeydoğu duvarının batı bölümü yıkıktır. Buradan kuzeydoğusundaki b mekanına geçiş olup olmadığı, moloz dolgudan dolayı

anlaşılamamaktadır. Duvara bir tane pencere ile kemerli bir niş açılmıştır. Pencerenin daha üst seviyelerinde iki tane dar mazgal pencere benzeri delikler bulunur. Duvarın alt seviyeleri moloz dolgudan dolayı izlenememektedir. Bu duvara bağlı kuzeydoğu güneybatı doğrultulu bir duvar, mekânın içine yönelir. Devamı olup olmadığı tam olarak izlenemeyen bu duvar, mekânı iki birime bölen/ varsa üst kat döşemesini taşıyan bir kemerle ilişkili olabilir. Mekânın güneydoğusunda kemerli geniş bir açıklık bulunur. Bu kemerin kuzeydoğu ayağı in situdur. Kemer taşları ile diğer ayağı yere yatık vaziyette durmaktadır.

Yapının kuzeybatı köşesinde bulunan b mekânı, dikdörtgene yakın planlıdır. a mekanının kuzeydoğu cephesine bitişik olup, sonradan eklenmiştir. Kuzeybatı duvarına bir tane niş açılmıştır. Kuzeydoğu duvarının üst seviyesinde ise bir tane pencere bulunur. Mekânın güneybatı duvarı önünde, yere yatık vaziyette bir tane vida ağırlık taşı yer alır. Üretim donanımına ait başka bir kalıntı tespit edilememiştir. Büyük oranda yıkılmış olan güneydoğu duvarına bir tane kapı açılmıştır. Kapının söve parçaları in situdur.

a ve b mekanlarının güneydoğusunda kalan bölüm (c), avlu olarak düzenlenmiş olmalıdır. Bu mekânı güneydoğuda eğri bir duvar sınırlamaktadır. Kuzeydoğu duvarı, b mekanının kuzeydoğu dış köşesine sonradan eklenmiştir. Bu duvara, kuzeydoğu cepheye bakan bir kemer ile bu kemerin güneybatısına bitişik bir kapı açılmıştır. Kemerin bir ayağı ile üzerinde yükselen kemer başlangıç taşı ayaktadır. Kapının söve parçaları in situ, lentosu ise yere yatık vaziyettedir. Bu alanın (c) güneybatısında bulunan anakayaya oyulu iki giriş açıklığının arasına dairesel formda bir oyuk yapılmıştır.

Kuzeydoğudaki kemerli kapının bulunduğu duvara dayanan, olasılıkla antre olarak kullanılmış bir mekân bulunur. Bu mekânın güneybatı duvarına, cephedeki kemer ve kapıyla aynı aksta bir kemer açılmıştır. Kemerin iki ayağı ile ayaklardan biri üzerinde kemer başlangıç taşı izlenebilmektedir.

Yapının kuzeydoğu cephesi önünde iki tane sarnıç bulunmaktadır. Sarnıçlardan birinin bileziği devşirme (söve?) parçalarla oluşturulmuştur.

42 Numara (Sarnıç?) (GN: 2F; Görsel 57)

Mahallenin güney sınırını oluşturan anakayanın kuzeyinde bulunmaktadır. Zemindeki anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Özgününde dikdörtgene yakın bir planı olması beklenen yapının yaklaşık 7.00 x 5.00 m ölçülerindeki U biçiminde duvarları izlenebilmektedir. Yapının içi büyük oranda molozla doludur.

43 (Zeytinyağı⁸⁴ İşlikli Büyük Konut Kompleksi) ve 44 Numara (Sarıncı?) (GN: 2F, 2G, 3F ve 3G; Görsel 59- 68, 152, 161)

Doğu Mahalledeki raylı girişe yönelen kuzey güney doğrultulu sokağın batısında yer alan büyük bir yapı kompleksidir. Yaklaşık 45.00 x 23.00 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Bu yapıya yakın konumda, sokağa bakan yapı grubuyla (45, 46, 47 ve 48) bir bağlantısı mümkün olsa da bu ilişki tam olarak tespit edilememiştir.

Yapı, zemin katta birbirine bitişik inşa edilmiş en az 10 mekândan oluşmaktadır. Kuzeyde yer alan mekanlar (f, g, h, ı, j) olasılıkla geç dönemde eklenmiştir.

Yapının en batısında bulunan a mekânı dikdörtgene yakın planlıdır. Duvar yükseklikleri yer yer 3.50 m'ye ulaşmaktadır. Mekânın batı duvarına, zeminden yaklaşık 2.60 m yükseklikte üç tane yan yana mazgal pencere açılmıştır. Duvarın alt ve üst seviyelerinde belli düzende sıralanmış, yapı iskelesi için kullanılmış olabilecek delikler bulunur. Sıralı benzer delikler, kuzey ve güney duvarında da izlenebilmektedir. Mekânın güney duvarının batı köşesine bir kapı açılmıştır. Kapının söve parçaları ayaktadır. Geç dönemde içi duvarla örülerek iptal edilmiştir. Mekânın güney duvarının üst seviyelerinde bulunan pencereler, yapının güneyinde bulunan mekânın (e) üst kat pencereleridir. Bu pencerelerin de içi geç dönemde moloz taşla doldurulmuştur. Mekânın doğu duvarında yüksek bir kemer bulunur. Ayakları ve tüm kemer taşlarıyla ayaktadır. Mekânın kuzey ve güneyinden çıkan duvarlar, mekânı iki birime bölmüş olmalıdır. Duvarlarında niş izine rastlanmamıştır.

a mekanının bir üst katı olabileceğine dair kesin bir iz yoktur. Özgününde ikinci bir kat beklenmesi durumunda, en olası bölüm mekânın batısıdır. Doğu birimde bir üst kat vardysa, bu katın zemini, eğer bu birimin kuzey bölümünden kemere kadar olan bölümüne ikinci bir kat inşa edilmediyse, doğu duvarındaki yaklaşık 3.20 m yüksekliğe ulaşan kemerin üst hizasından başlamalıdır. Ancak bu duvarın, güneydeki e mekanının kuzey duvarı ile organik olması ve e mekanının üst kat kuzey duvarına açılmış mazgal pencerelerin dar kısmının a mekanına bakması, yapının ilk inşasında, en azından a mekanının doğu biriminin yüksek ama tek katlı tasarlandığını göstermelidir⁸⁵.

a mekanının kemerli doğu girişi önünde dikdörtgene yakın planlı dar bir mekan bulunur (c). Burası a mekânı için bir giriş holü olarak düzenlenmiş olmalıdır. Mekânın güney duvarının en üst seviyelerinde, e mekanının üst katına ait olan iki mazgal pencerenin dar kısımları görülür.

⁸⁴ İşliklerinin zeytinyağı üremiyle ilişkili olduğuna dair bk. Demirel ve Çevik, 2017: 308- 309.

⁸⁵ Diğer yandan, mekânın güney duvarında bu bölüme denk gelen iki mazgal pencerenin içlerinin neden doldurulduğu, belki de duvarda belirgin bir iz olmadığından, bir ihtimal geç dönemde eklenmiş bir üst kat ile açıklanabilir.

Doğusunda büyük oranda yıkılmış duvarın ortasında bir kemer ya da kapı açıklığı beklenmelidir. Giriş holünün doğusundaki koridordan (d), b ve e mekanlarına geçiş sağlanır.

b mekanı, dikdörtgene yakın planlıdır. Duvar yüksekliği kuzeyde 3.90 m'ye ulaşır. Batı duvarına bir tane baskı kolu yuvası yerleştirilmiştir. Güneybatı köşede ise zemindeki anakayaya oyulu bir toplama havuzu bulunur. Büyük oranda yıkılmış olan güney duvarının orta bölümünde bir giriş açıklığı olmalıdır. Kuzey duvarına büyük bir niş ile bu nişin üstüne, zeminden yaklaşık 3.10 m yükseklikte dar bir pencere açılmıştır.

b mekanının kuzeyine, kuzey güney doğrultulu birbirine bitişik ve her birinin birbirine geçişi bulunan en az beş tane mekan eklenmiştir. Bu mekanların batıda yaklaşık 1.50 m yüksekliğe ulaşan ortak duvarı dışında diğer duvarları ancak zemin seviyesinde izlenebilir. Mekân içlerinde moloz dolgu yoğun olduğundan, bazı bölümlerde planları tam olarak tespit edilememiştir.

b mekanına bitişik f mekanının doğu ve kuzey sınırları tam izlenememektedir. Muhtemelen güneydoğusunda bir girişi vardı. Batı duvarına bir tane baskı kolu yuvası açılmıştır. Bu duvardan mekânın içine uzanan doğu batı doğrultulu bir duvar başlangıcı, bitişigindeki g mekanını sınırlayan bir duvara ya da iki mekân arası geçişi sağlayan bir açıklığa ait olmalıdır. g mekanının da batı duvarına bir tane baskı kolu yuvası açılmıştır. Doğusunda küçük bir mekân (h) daha bulunur. Bu mekândan, kuzeydeki ı mekanına geçilir. ı mekanının kuzeybatısında, söve parçaları in situ bir kapı vardır. Bu kapıdan en kuzeydeki j mekanına ulaşılır. Mekânın kuzey sınırını anakaya oluşturmaktadır. Doğu cephesi önünde 1 tane yere yatık vaziyette, yekpare taştan baskı kolu yuvası parçası yer alır.

Yapının güneyine bitişik, yaklaşık 16.00 x 7.00 m ölçülerinde büyük bir mekan bulunur (e). Mekâna giriş üç açıklıkla sağlanır. Kuzeydoğudaki bir kapı olarak düzenlenmiştir. Lento ve söve parçaları in situdur. Kuzeybatıdaki giriş kemerli bir açıklıktan oluşur. Kemerin bir ayağı üstünde yükselen başlangıç kemer taşı in situdur. Güneydoğudaki giriş ise zemin seviyesinde izlenebilen bir diğer kapıya ait olmalıdır. Kuzey duvar yüksekliği 5.20 m'ye, batı ve özellikle de doğu duvar 4.80 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Güney duvarı ancak zemin seviyesinde korunabilmiştir.

Mekânın ortasına yakın bir bölümünde, zemine yakın seviyede kuzey güney doğrultusunda uzanan bir duvar bulunur. Bu duvar, mekânın güney duvarına kadar ulaşmaktadır. Kuzeyde ise, mekânın kuzey duvarına ulaşmadan kesilir. Bu duvar, mekânın büyük bir kısmını iki ayrı birime ayırmış olmalıdır. Kuzeydoğudaki kapının açıldığı duvardan çıkan kuzey güney doğrultulu diğer duvar da dar bir giriş mekanına ait olabilir.

Üst kata dair kanıtlar doğu, batı ve kuzey duvarlarında izlenebilmektedir. Doğu duvarının iç yüzeyine, zeminden yaklaşık 2.80 m yükseklikte giriş yuvaları açılmıştır. Her ne kadar giriş yuvaları izlenemese de batı duvarının çok küçük bir bölümünün 4.80 m yüksekliğe, kuzey duvarının ise yaklaşık 5.20 m'ye ulaşması, özgününde tüm mekan boyunca bir üst katın bulunduğunu göstermelidir. Mekân çok büyük olduğundan, üst katın birkaç bölüme ayrıldığı önerilebilir.

Kuzey duvarının ikinci kat seviyesine dört tane mazgal pencere açılmıştır. Bu duvarın en üst seviyesindeki izler, mekânın çift eğimli (beşik) çatı ile örtüldüğüne işaret eder. Doğu duvarının en üst seviyelerinde ise üst kısımları yıkılmış iki tane pencere bulunur.

Mekânın doğu cephesine sonradan eklenmiş bir mekânın güney duvarı ile kuzeydoğu köşesi zemin seviyesinde zorlukla izlenebilmektedir. b mekanının doğu cephesi önünde de bir kapıya ait iki söve parçası in situ durmaktadır. Ancak bu kapıya ait olabilecek bir mekânla bağlantılı duvarlar tespit edilememiştir.

Yapının kuzeydoğusunda, dikdörtgene yakın planlı, 5.50 x 3.50 m ölçülerinde, tamamen anakaya oyulup şekillendirilerek oluşturulmuş bir sarnıç (?) (44 numara) bulunur. Üst örtüsü tamamen yıkılmıştır.

45, 46, 47 ve 48 Numara (Konutlar?) (GN: 2F ve 2G; Görsel 68, 152)

Batı Mahalledeki raylı girişe yönelen kuzey güney doğrultulu sokağın batısında sıralanan yapılardan oluşmaktadır. Birkaç parça duvar dışında, mekanları oluşturan duvarların büyük bir kısmı yıkılmıştır. Bu sebeple planları bazı bölümlerde zorlukla seçilebilmektedir. Çoğu birbirine bitişik mekanlardan oluşur. Yapısal açıdan bağımsız görünmesine karşın, bu mekanların hemen batıdaki 43 numaralı yapı ile bir bağlantısı beklenmelidir.

Yapılar arasında en batıda ve 43 numaralı yapıya yakın konumda bulunan 45 numaralı yapı, dikdörtgene yakın planlıdır. Güney duvarı yüksekliği yer yer 5.10 m'ye ulaşmaktadır.

Planı kısmen tespit edilebilen güney bölümü 12.00 x 3.00 m ölçülerindedir. Kuzey sınırı izlenememektedir. Batı duvarının ise ancak güney ve kuzeyde köşe yaptığı kısımlar seçilebilir. Doğu duvarına bir kapı açılmıştır. Kapının bir söve parçası in situ, lentosu ise yere yatık vaziyettedir. Kısmen ayakta kalabilmiş güney duvarına bir tane mazgal pencere açılmıştır. Duvarın iç yüzeyinde ise moloz dolgudan yaklaşık 1.70 m yükseklikte, üst kat giriş yuvalarına ait olabilecek belli belirsiz delikler bulunur. Duvardan çıkan kuzey güney doğrultulu bir duvara ait zemin seviyesindeki kalıntılar, mekânın en azından biri daha küçük olmak üzere iki birime bölündüğünü göstermektedir. Mekânın batı duvarı, güneye doğru devam ederek, bu yapıya bitişik başka bir mekânın batı duvarını oluşturmuştur. Bu duvarda bir tane kapı yer alır.

46 numaralı yapı, 45 numaralı yapının güneyinde bulunur. Duvar izleri ancak zemin seviyesinde izlenebilmektedir. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 7.00 x 5.00 m ölçülerindedir. Doğu ve batı duvarlarına birer tane kapı açılmıştır. Yapının kuzeydoğu dış köşesinin bir kısmını anakaya oluşturur. 47 numaralı yapı, bu anakayanın kuzeydoğusuna bitişiktir. Duvarları yer yer 1.30 m yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 8.00 x 4.50 m ölçülerindedir. Batısında bir giriş açıklığı bulunur. Yapının kuzey duvarı, yapının dışından batıya doğru yönelmektedir. Bu duvarın 47 numaralı yapıya batıda bitişik başka bir mekâna ait olup olmadığı belli değildir. Öte yandan, bu duvar kullanılarak batıdaki 45 numaralı yapıya doğru yönelen bir giriş koridoru oluşturulduğu açıktır. Bu koridor boyunca en az iki tane açıklık bulunur. En doğuda bulunan geniş bir kemere aittir. Sadece kemer ayağı parçaları in situ durmaktadır. Diğeri ise geniş bir kapı açıklığına ait olmalıdır. Söve parçaları in situ durmaktadır. Lentosu ise, olasılıkla 2 parçaya ayrılmış, yer yatık vaziyette bulunur. Bu lento parçalarından birisinin üzerine kazıma tekniğiyle bir çember içine X ve P harflerinden oluşan christomonogram işlenmiştir.

47 numaralı yapının kuzeyinde, dikdörtgene yakın planlı bir yapı (48 numara) daha vardır. Yaklaşık 13.00 x 7.00 m ölçülerindedir. Planı zemin seviyesinde zorlukla seçilir. En az iki mekâna ayrılmıştır. Kuzey cephesi önünde bir sarnıç yer alır.

49 ve 50 Numara (Konut) (GN: 1G; Görsel 68)

Batı Mahallenin güneydoğusunda bulunmaktadır. Kareye yakın planlı bir çevre duvarı içine inşa edilmiş iki mekân ve muhtemelen bu mekanların açıldığı bir avludan oluşmaktadır. Yaklaşık 18.50 x 17.50 m ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır. Güneydoğu köşede 50 numaralı mekân, güneybatıda ise sınırları belirsiz 49 numaralı mekân bulunur. Beden duvarları yer yer 1.60 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir.

50 numaralı mekân dikdörtgene yakın plandadır. Beden duvarları yer yer zemin seviyesinde, bazı bölümlerde 1.00 – 1.50 m yükseklikte korunabilmiştir. Güneyinde 2 sövesi in situ bir kapısı vardır. Güney duvarında, biri cepheye diğeri duvarın iç yüzeyine açılmış iki tane niş bulunur.

Yapının kuzey sınırını oluşturan duvar, 50 numaralı mekândan itibaren batı bölümde ancak zemin seviyesinde izlenebilmektedir.

49 numaralı mekânın planı tam olarak tespit edilememiştir. Güney ve kuzeybatı duvarları kısmen izlenebilir. Yapının güneybatı köşesinde 2 söve parçası in situ bir kapı yer alır. Mekân içinde, kuzeydoğuda, muhtemelen bir kemere ait in situ iki ayak parçası bulunmaktadır. Bu ayakların batısında bir tane kemer taşı parçası yere yatık vaziyette bulunur.

49 numaralı mekânın kuzey ile batısındaki alanın bir bölümünün avlu olarak kullanıldığı önerilebilir.

51 Numara (Zeytinyağı İşlikli? Yapılar) (GN: 2G; Görsel 69)

Doğu Mahalledeki raylı kapıya yönelen güney- kuzey doğrultulu sokağın doğusunda, iki yapıdan oluşmaktadır. a mekânının ancak U biçimli duvarları izlenebilmektedir. Beden duvarları ancak yer yer 0.80 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Duvarlarda yer yer geç dönem kuru duvar izleri görülür. Yapının batı sınırı izlenememektedir. Mevcut duvarlarda herhangi bir açıklık ya da niş tespit edilememiştir.

Doğu Yerleşim'in güneybatı sınırını oluşturan anakayanın güneyine bitişik inşa edilmiş b mekânı, dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 15.00 x 10.00 m ölçülerindedir. Beden duvarları yer yer zemin seviyesinde ve bazı bölümlerde 1.00 m yüksekliğe ulaşır. Olasılıkla iki bölüme ayrılmıştır.

En doğudaki bölümün doğu duvarı, güneyde yapı dışına uzanmaktadır. Güney duvarında 2 in situ sövesi ayakta bir kapı bulunur. Batı duvarı zemin seviyesinde zorlukla seçilebilmektedir. Herhangi bir niş veya pencere açıklığı yoktur.

Batıdaki bölüm, anakaya oyularak muhtemelen iki küçük birime ayrılmıştır. Ancak duvarların büyük bir kısmı izlenemediğinden, planları tam olarak anlaşılmamaktadır. Yapının batı cephesi önünde ters çevrili bir pres yatağı/ ezme düzlemi bulunur. Mekân içinde ve çevresinde üretim donanımına ait başka parça tespit edilememiştir.

2.2. Doğu Mahalle

52 Numara

Doğu Mahallenin güneybatısındaki anakayaya oyma girişlerdir. “Yerleşim Dokusu Üzerine” başlığı altında anlatılmıştır.

53 Numara (Zeytinyağı İşliği?) (GN: 3G; Görsel 70)

54 Numaralı yapının güneyindeki anakayanın kuzey yüzüne oyulu bir baskı kolu yuvası ile zemindeki anakayaya oyulu bir toplama havuzundan oluşmaktadır. Pres yatağı/ ezme düzlemi moloz dolgudan dolayı izlenememektedir. Başka bir üretim donanımı kalıntısı tespit edilememiştir.

54 Numara (Konut?) (GN: 3G; Görsel 71- 73, 151, 160)

Anakayaya oyulu raylı girişten (52) doğuya yönelen sokağın kuzeyindeki işlik ve konutlardan oluşan yapı grubu içinde yer alır. Dikdörtgene yakın plandaki yapı, 7.50 x 5.00 m ölçülerinde, tek mekânlı ve iki katlıdır. Yaklaşık 4.80 m yüksekliğe kadar korunabilen duvarları, yapının çatı hizasına ulaşmaktadır.

Yapının zemin katında, güneydoğu ve kuzeybatı cephelerde kemerli birer açıklık bulunur. Güneydoğudaki açıklık, bir kemer ile bu kemerin mekânın içine bakan bölümüne yerleştirilmiş bir kapıdan oluşur. Kemer üç fascia'lı profillendirilmiş sekiz kemer taşından oluşur. Bu taşların profilleri birbirini kesintisiz takip ederken, sadece en üst seviyedeki taşın bulunduğu kısım kireç harcıyla tamamlanmıştır. Kemerin üstünde yükseldiği kemer kaideleri farklı boyuttaki kesmetaş parçalardan oluşmaktadır. Bu durum, kemer taşlarının devşirme kullanımına işaret etmelidir. Kemerin mekânın içine bakan bölümüne yerleştirilmiş olan kapı tamamen ayaktadır. Söveleri farklı boyutlardaki kesmetaş parçalardan oluşur. Lentosu yekparedir. Sövelerin iç yüzlerinde olasılıkla kapı kasasının gireceği delikler bulunur. Bu kapı ile kemer arasında moloz örgü bir duvar vardır.

Yapının kuzeybatı cephesinde bulunan kemer, büyük oranda tahrip olmuştur. Kemer taşlarından sadece üç tanesi ayaktadır. Kemer ayakları farklı boyutlardaki kesmetaş parçalardan oluşmaktadır.

Zemin katta niş ve pencere açıklığı yoktur. Yapının güneydoğu köşesinde sıva izleri yer yer izlenebilmektedir.

Üst katın varlığını kanıtlayan izler, yapının kuzeydoğu ve güneybatı duvarında, zemine yakın seviyeden yaklaşık 2.20 m yükseklikte bulunan giriş yuvalarıdır. Kuzeydoğuda altı giriş yuvası mevcutken, güneybatıdakiler büyük oranda tahrip olmuştur. Güneydoğu cephede, dar bir kapı ya da pencereye ait olabilecek bir açıklık vardır. Aynı cephenin üst seviyelerinde iki tane pencere bulunur. Kuzeybatı cephede ise bir tane pencere ile dar mazgal pencere benzeri delikler vardır. Kuzeydoğu ve güneybatı cephelerde herhangi bir açıklık yoktur.

Güneydoğu cephedeki kemer dışında, yapının duvar örgüsünde de devşirme malzemeler kullanılmıştır. Bunlar, güneybatı ve güneydoğu köşelerde yer alan profilli bir kesme taş ile lentoya ait olabilecek bir parçadır.

İkinci katın üst seviyelerindeki mevcut duvar kalıntılarına dayanarak, yapının çift eğimli (beşik) çatıyla örtüldüğü ileri sürülebilir.

Yapının güney cephesi önünde yekpare taştan bir kuyu bileziği bulunur. Sarnıcın yeri tespit edilememiştir.

55 Numara (Zeytinyağı İşlikli Konut?) (GN: 3G; Görsel 74- 76, 184)

Anakayaya oyulu raylı girişten (52) doğuya doğru yönelen sokağın kuzeyindeki işlik ve konutlardan oluşan yapı grubu içinde yer alır. Dikdörtgene yakın plandaki yapı, 17.00 x 11.00 m ölçülerinde olup, birbirine açılan üç mekândan oluşmaktadır. Güneybatıdaki mekânın batı duvarındaki izler dışında, yapının üst katının varlığına işaret edecek bir kalıntı mevcut değildir.

Duvar yükseklikleri güneybatı duvarı dışında (4.50 m), yaklaşık 1.50 m- 3.00 m arasında değişir.

Yapının güneybatı köşesindeki dikdörtgene yakın planlı mekâna, güneyde özgününde kemerle sağlanmış bir açıklıkla ulaşılır. Kemerin sadece ayakları günümüze ulaşabilmiştir. Mekânın batı duvarına büyük bir niş açılmıştır. Bu nişin sonlandığı üst kısımda, belli belirsiz, birbirlerine tam olarak paralel olmayan dört sıra delik bulunur. Duvarın 4.50 m'ye ulaşan yüksekliği, bu deliklerin yapının üst katıyla bağlantılı giriş yuvalarına ait olduğunu göstermelidir.

Mekânın kuzey duvarı yıkılmıştır. Mevcut izlerden, burada yan yana bulunan iki açıklıkla kuzeydeki mekâna ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıklıklardan biri kapı olarak düzenlenmiş olup, diğeri belirsizdir. Mekânın güneydoğu dış köşesine, doğu- batı doğrultulu eğri bir duvar örülerek, geç dönemde küçük bir mekân yaratılmıştır. Bu mekân doğrudan doğudaki mekâna açılır.

Kuzeydeki mekâna dışarıdan giriş, kuzey duvardaki bir kemerle sağlanır. Bu cephenin hemen önünde bir sarnıç yer alır. Yekpare taştan yapılmış kuyu bileziği sarnıcın ağzında kısmen korunabilmiştir. Mekânın kuzey duvarında bir niş bulunur. Batı duvarına ise taş destekli bir baskı kolu yuvası yerleştirilmiştir. Mekânın doğu duvarının orta kısmı yıkıktır. Doğudaki mekâna muhtemelen buradan geçiş sağlanıyordu.

Doğudaki mekân kareye yakın planlıdır. Bu mekâna sokaktan giriş, güney duvarındaki bir kapıyla sağlanır. Bu kapı lentosunun cepheye bakan üst kısmında yan yana açılmış en az beş tane giriş yuvası bulunur. Bu yuvalar, bu kapının üstünü örten bir sundurma için açılmış olmalıdır. Mekânın kuzey duvarına yan yana iki tane taş destekli baskı kolu yuvası yerleştirilmiştir. Mekânın ortasında ise, baskı kolu yuvaları arasına denk gelen mortar formlu bir kırma teknesi bulunur. Mekânın doğu duvarı büyük oranda yıkılmıştır. Bu duvarın cephesine bakan kısmında tespit edilen söve parçaları, burada özgününde bir avlunun varlığını işaret edebilir.

56 Numara (Anakayaya Oyulu Zeytinyağı İşliği) (GN: 3G; Görsel 77)

Anakayaya oyulu raylı girişten (52) doğuya doğru yönelen sokağın kuzeyindeki işlik ve konutlardan oluşan yapı grubu içinde yer alır. Yuvarlak formlu, merkezi çıkıntılı küçük bir kırma teknesi ile yanında daha alt kotta, toplama havuzuna ait olabilecek bir delikten oluşur. Pres yatağı/ ezme düzlemine ait bir kalıntıya rastlanamamıştır.

57 Numara (Zeytinyağı İşlikli Yapı) (GN: 3H; Görsel 78- 79)

Anakayaya oyulu raylı girişten (52) doğuya yönelen sokağın kuzeyindeki işlik ve konutlardan oluşan yapı grubu içinde yer alır. Dikdörtgene yakın planlı yapı, 17.00 x 9.00 m

ölçülerinde ve birbirine açılan üç mekândan oluşmaktadır. En azından batıda bulunan mekânın (c) özgününde bir üst katı bulunmaktaydı. Duvarları yer yer 4.60 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir.

En batıda bulunan mekân (c), dikdörtgene yakın planlıdır. Batı duvarına yekpare taştan bir baskı kolu yuvası yerleştirilmiştir. Bu yuvanın üst seviyesi ile güney duvarında birer küçük niş bulunur. Kuzeyde ise, kemerli bir açıklığa ait in situ kemer ayağı ve birkaç kemer taşı parçası yer almaktadır. Ayağın bulunduğu kuzey duvarı, mekânın kuzeye doğru uzanan batı duvarına eklenmiştir. Mekân, doğudaki bir kemerle orta mekâna (b) açılmaktadır. Kemer konsolu ile üzerinde kemer başlangıç taşı ayaktadır.

Mekânın (c) güney duvarında, birinci kat hizasını gösteren, zeminden yaklaşık 2.85 m yükseklikte giriş yuvaları bulunur. Bu giriş yuvaları b mekânının güney duvarında tam olarak izlenemese de c mekânının giriş yuvaları üstünde yükselen duvarın, b mekânının batı kısmına kadar uzandığı kısmen görülebilmektedir. İki mekân (b ve c) arasındaki kemerin güneyde dayandığı duvarının ancak bu giriş yuvalarının hizasına kadar yükseldiği de dikkate alındığında, her iki mekânın da üstünde özgününde bir üst katın yükseldiği ve bu üst kat döşemesinin, zemin katta birbirlerine geçişi sağlayan kemer ile desteklendiği önerilebilir.

b mekânı kareye yakın planlıdır ve c mekânına oranla daha küçük boyuttadır. Mekânın güney duvarına, biri zemine yakın, diğeri mevcut duvarın üst seviyesinde olmak üzere en az iki tane niş açılmıştır. Doğu duvarının güney bölümü ile bu duvara bağlı olması gereken kapının söve/ lentosu yere yatık durumda günümüze ulaşabilmiştir. Bu kapıdan a mekânına ulaşılır. Doğu duvarın alt seviyesinde bir niş bulunur. Mekânın kuzeyini sınırlaması beklenen kısımda duvar ya da bir açıklığa ait yeterli kalıntı tespit edilememiştir. Buradaki doğu batı doğrultusunda, c mekânının kuzey duvarıyla aynı hizada bulunan, birkaç sıra yan yana ve üst üste yerleştirilmiş harçsız blok ve kemer taşları, yıkılmış bir kemerden çok, bir geç dönem duvarına ait olmalıdır.

Yapının en doğusunda bulunan a mekânı, dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. İkinci kata ait herhangi bir iz yoktur. Mekânın güney duvarı, yaklaşık 0.60 m. dışarı çıkıntı yaparak, b mekânının güneydoğu köşesine dayanır. Ancak köşedeki duvarla organik bağı yoktur. Mekânın güney duvarının üst seviyesine bir niş açılmıştır. Doğu duvarında ise, güney duvardaki nişe oranla daha alt seviyede, yan yana iki tane dar mazgal pencere bulunur. Doğu duvarının alt seviyesine geniş bir niş açılmıştır. Mekânın kuzeydoğu köşesinde tekerlek formu bir kırma taşı parçası yer almaktadır.

58 Numara (Sarnıç) (GN: 3H; Görsel 80- 82)

Anakayaya oyulu raylı girişten (52) doğuya doğru yönelen sokağın kuzeyindeki işlik ve konutlardan oluşan yapı grubu içinde yer alır. Dikdörtgene yakın planlı sarnıç, 12.00 x 7.30 m ölçülerinde olup, anakaya zemin yaklaşık 3.50 m derine oyularak oluşturulmuştur. Sarnıcın orta bölümüne, kuzey güney doğrultulu bir duvar örülmüştür. Yapıyı iki bölüme ayıran bu duvarın ortasında yuvarlak kemer bulunur.

Sarnıç, taş tonozla örtülmüştür. Bu tonozun başlangıç taşları, yapının kuzey ve güneyini sınırlayan anakaya üzerinde yer yer in situ durmaktadır. Yapıyı iki birime bölen duvarın en üst seviyelerinde de tonozun üst seviye taşları izlenebilmektedir. Sarnıç, bu duvarın en üst noktasıyla birlikte, anakayaya oyulu zeminden yaklaşık 4.50 m yüksekliğe ulaşmaktadır.

Sarnıcın iç yüzeyindeki sıvaları büyük oranda dökülmüş olup, pembemsi renkli sıva kalıntıları halen yer yer anakayaya yapışık vaziyette izlenebilmektedir.

Tonoz başlangıç taşları arasındaki bir taş ile yıkıntı arasında tespit edilen bir diğer taş, olasılıkla suyun sarnıca yönlendirilmesi amacıyla oluk şeklinde oyulmuştur.

59 Numara (Konut) (GN: 3H ve 4H; Görsel 83)

Anakayaya oyulu raylı girişten (52) doğuya yönelen sokağın kuzeyindeki işlik ve konutlardan oluşan yapı grubu içinde yer alır. Dikdörtgene yakın planlı 10.00 x 8.50 m ölçülerindeki bir mekan ve bu mekanın doğusu ile kuzeyinde avluya ait olabilecek kalıntılardan oluşmaktadır. Mekânın yaklaşık 4.50 m yüksekliğe ulaşan kuzey duvarı dışındaki diğer duvarları ancak zemin seviyesinde korunabilmiştir. Özgününde muhtemelen iki katlı tasarlanmıştır.

Mekânın kuzey duvarına bir kapı açılmıştır. Kapının bulunduğu bu kısım büyük oranda yıkıktır. Mekânın kuzey cephesine eklenmiş, bir geçiş birimi/ avlu olarak yorumlanabilecek küçük bir mekân daha bulunmaktadır. Ancak yoğun dolgu topraktan dolayı planı tam olarak tespit edilememiştir. Bu mekâna giriş doğudaki bir kapıdan sağlanır. Kapının iki söve parçasıyla bu kapının güneyine bitişik, muhtemelen bir kemere ait ayak parçaları in situ durmaktadır. Bu kapının hemen güneyinde bir sarnıç bulunur.

Yapının güneydoğusunda, beden duvarları ancak zemin seviyesinde seçilebilen, doğu batı doğrultulu bir duvar bulunur. Yapının avlusuna ait olabilecek bu duvarın güneybatı uçta köşe yaparak, yapıya doğru yöneldiği kısmen izlenmektedir. Bu duvara bir kapı açılmıştır. Kapının eşik taşının bir bölümü ile söve parçaları in situ durmaktadır.

60, 61, 62, 63, 64, 65 Numaralar (Zeytinyağı? İşlikli Konutlar) (GN: 4H; Görsel 84-87, 154, 159)

Hamamın (84) kuzeybatısındaki yapı grubu içinde bulunur. Doğu Mahallenin kuzeybatısını sınırlayan anakayanın güneydoğusuna bakan yüzüne, birbirine bitişik inşa edilmiş dört mekân ile bu mekanların güneydoğusuna eklenmiş iki mekândan oluşmaktadır. Geç dönem eklentileriyle, mekanların tümü L biçimli bir plan oluşturmaktadır. Mekanların güneydoğusunda sınırları belli olmayan, ancak avlu kullanımını gösteren kalıntılar bulunmaktadır. Tümü bu alana açılan mekanların kapladığı alan yaklaşık 30.00 x 25.00 m ölçülerindedir. Birbirine bitişik sıralanmış dört mekândan üç tanesinde (61, 62, 63) olasılıkla birbirine geçişler bulunmaktaydı. En batıdaki mekân (60) ile kuzeydoğudaki iki mekân (64, 65) ise bağımsızdır. Mekanların kuzeybatı duvarlarının tamamına yakını, diğer duvarların ise bir kısmı anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Mevcut duvarlarının yükseklikleri genelde 1.50 m ile 2.80 m arasında değişirken, 61 numaralı mekanın güney cephesi 5.00 m, 63 mekanın güney cephesi 4.40 m yüksekliğe kadar ulaşmaktadır. Mekanların en azından bir kısmı iki katlı düzenlenmiş olmalıdır.

63 numaralı mekân kareye yakın planlıdır. Mekânın kuzeydoğu duvarı cephesine bitişik, geç dönemde olasılıkla sağlamlaştırma amaçlı bir duvar daha örülmüştür. Kuzeydoğu duvarında üst kısımları yıkılmış iki pencere yer alır. Bu pencerelerin cepheye bakan kısmı, örülen ikinci duvardan dolayı kapanmıştır. Mekânın kuzeybatı duvarında, anakayaya oyulu bir baskı kolu yuvası bulunur. Hemen önünde moloz dolgu içinde zorlukla seçilebilen bir çukur, toplama havuzuna ait olmalıdır. Kısmen ayakta kalmış güneybatı duvarının orta bölümündeki yıkık kısımdan 62 numaralı mekâna geçiş olup olmadığı belirsizdir. Mekânın 4.40 m yüksekliğe ulaşan güneydoğu cephesine bir kapı ile kemerli bir niş açılmıştır. Kapının söveleri ile lentosu in situ durmaktadır. Geç dönemde bu kapının içi duvarla örülerek kapatılmıştır. Daha sonraki dönemde muhtemelen bu kapının hemen batısındaki açıklıktan giriş sağlanmıştır. Duvarın üst seviyesinde dar mazgal pencere benzeri bir açıklık bulunur.

62 numaralı mekân dikdörtgene yakın planlıdır. Kuzeydoğu duvarına kemerli bir niş açılmıştır. Kuzeybatı duvarında ise iki tane anakayaya oyulu baskı kolu yuvası bulunur. Her iki baskı kolu yuvasının önünde zorlukla seçilebilen çukurlar, toplama havuzuna ait olmalıdır. Büyük oranda yıkılmış olan güneydoğu duvarında bir kapı yer almaktadır. Bu kapının kuzeydoğu sövesi anakayadan oluşur. Güneybatı sövesi ise eşik üstüne devrilmiş vaziyettedir. 61 numaralı mekân, 62 numaralı mekânın güneybatısına bitişik, dikdörtgene yakın planlıdır. Mekânın güneydoğu duvarı, 62 numaralı mekânın güneybatı duvarı ile organik değildir. Mekânın 5 m yüksekliğe ulaşan güneydoğu duvarına bir mazgal pencere ile güney cephesine

kemerli bir niş açılmıştır. Duvarın yıkık olduğu kısımda muhtemelen bir kapı bulunmaktaydı. Diğer duvarlarında pencere, niş veya ışikle ilişkili bir iz tespit edilememiştir.

En batıda bulunan 60 numaralı mekân kareye yakın planlıdır. Bu mekânın kuzeybatı duvarı, diğer üç mekândan farklı olarak anakayadan oluşur. Bu duvar, anakayanın yaklaşık 4 m güneybatısından başlamaktadır. Anakaya ile bu duvar arasında küçük bir mekân yaratılmış olabilir. Ancak bu bölüm dolgu topraktan dolayı tam olarak izlenememektedir. Güneydoğusunda kısmen anakaya şekillendirilerek oluşturulmuş, dışarı çıkıntı yapan bir kapısı bulunur. Bitişindeki 61 numaralı mekâna geçişi yoktur. Doğu duvarında, zeminden yaklaşık 2.20 m yükseklikte, ikinci kata işaret edebilecek, yanyana sıralanmış en az dört tane giriş yuvası bulunur.

63 numaralı mekânın güneydoğusuna eklenmiş olan 64 numaralı mekân, dikdörtgene yakın planlıdır. Kuzeydoğu duvarı yıkılmıştır. Güneybatı duvarında kapısı bulunmaktadır. Güneybatı ve güneydoğu duvarlarına birer tane geniş niş açılmıştır.

Dikdörtgene yakın planlı 65 numaralı mekân, 64 numaralı mekâna bitişiktir. Güneybatısında söve parçaları in situ bir kapısı bulunur. Diğer duvarları büyük oranda yıkılmış ve herhangi bir açıklık, niş vb. izlenememektedir.

Mekanların güneyinde, tüm mekanların ortak kullanımına açık olan bir alan vardır. Sınırları tam olarak belli olmasa da yüzeydeki kalıntılardan buranın bir avlu olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu alan içinde; 60, 62 ve 63 numaralı mekanların güney cephelerinde birer tane sarniç bulunur. Üretim donanımına ait kalıntılar da izlenebilmektedir. Bunlar: iki tane baskı kolu yuvası, bir tane vida ağırlık taşı ve toplama tankına ait olabilecek bir parçadır.

66 (Güney Kilise) ve 67 Numara (Tanımsız) (GN: 3I ve 2I; Görsel 88- 95, 205, 207, 211)

Hamamın (84) güneyinde yer alan yapı grubu içinde bulunur. Kilise, daha önceden mevcut olan erken bir yapının doğusuna eklenmiştir. Dikdörtgene yakın planlı, 25.00 x 14.00 m ölçülerinde bir naos ile batısına bitişik bir avlu (10.00 x 8.00 m) ve erken yapıdan (7.00 x 5.00 m) oluşmaktadır. Naosun güneydoğusunda iki ek mekân bulunur. Bu ek mekanların güneydoğusunda, planları yüzey seviyesinde tespit edilemeyen diğer başka ek mekanlara (?) ait duvar kalıntıları gözlemlenmiştir.

Naosun doğusunda dışa çıkıntılı, içte ve dışta yarım daire planlı bir apsis bulunur. Büyük oranda yıkılmış olan apsinin günümüzde ancak kuzeyde bir bölümü 1.50 m yüksekliğe kadar ayakta. Özellikle avlu duvarları ile naosun batı duvarı 5.00 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Diğer bölümleri ise 3.00- 3.50 m seviyesinde izlenebilmektedir.

Naosun kuzeyinde bulunan doğu batı doğrultulu beş sıra in situ sütun⁸⁶, kilisenin, birbirinden sütun sıralarıyla ayrılan üç nefli bazilikal plan tipinde inşa edildiğini göstermektedir. Doğudan ikinci sırada yer alan sütun, dor başlığıyla birlikte in situ durmaktadır⁸⁷.

Naosa giriş, batı duvarına açılmış, orta nefe geçişi sağlayan tek bir kapı ile sağlanmaktadır. Kapının söveleri in situdur.

Naosun batısında bulunan avlu, özgününde olasılıkla kareye yakın bir plana sahiptir. Güney duvarının büyük bir bölümü ile kuzey ve batı duvarlarının çok az bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Batısında iki tane sarnıç ile yere yatık vaziyette yazıtlı devşirme bir blok parçası bulunmaktadır⁸⁸. Yüzeyde tespit edemediğimiz, bir sütun parçası üzerine kazılmış diğer bir yazıt, kilisenin kuzey duvarı önünde bulunmuştur. Bu yazıt, M.S. 2. yy sonu veya M.S. 3. yy başlarına tarihlendirilmiştir⁸⁹. Narthekle ilişkilendirilebilecek bir kalıntı yoktur.

Kilisenin güneybatı cephesine bitişik erken yapı, dikdörtgene yakın planlı ve iki katlıdır. Doğu ve batı duvarlarında, mevcut toprak dolgudan yaklaşık 2.90 m yükseklikte giriş yuvaları bulunmaktadır. Zemin kat seviyesinde güney ve batı duvarlarına birer tane kemerli niş açılmıştır. İkinci kat seviyesinde ise güney duvarında iki tane, doğu ve batı duvarlarında birer tane pencere yer alır. Kuzey duvarı büyük oranda yıkıldığından, yapıya girişi sağlayacak herhangi bir açıklığa ait iz tespit edilememiştir. Yapının güneydoğu köşesinde, zemine oyulmuş bir hazne bulunur. Yüzeyi ince sıvayla kaplanmıştır. Zemine yakın seviyeden yaklaşık 6.00 m yüksekliğe kadar ulaşan doğu ve batı duvarları, çatı hizasına kadar korunabilmiştir. Doğu ve batıda güneye doğru kırılan bu duvarların üstünde özgününde tek eğimli bir çatı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Erken yapının doğu duvarı, naosun güney yan nef batı duvarını oluşturmaktadır. Kilise, bu yapının ve avlu duvarının (naos batı duvarı) mevcut konumuna göre inşa edildiğinden, güney yan nef, orta nef ile kuzey yan nefe oranla daha kısadır. Kilise doğrultusunun yerleşimdeki diğer kilise ve şapelere oranla güneye kayması da bu durumdan kaynaklanmış olmalıdır. Erken yapının kuzey güney doğrultulu doğu duvarı köşe yaparak kilisenin batı cephesinde orta nef hizasına kadar kesintisiz devam ederken, kilise kuzey duvarı batı ucunun avlu duvarıyla organik olmaması, kilisenin avlusu olarak kullanılan bölümünün de kısmen erken yapının bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla tüm bu izler, kilisenin avlusunun, erken yapı ile bu

⁸⁶ 2016 yılı kazı çalışmalarında güney nefe ait in situ bir sütun daha tespit edilmiştir. Bk. Demirel ve Çevik, 2017: 305.

⁸⁷ Sütun ile başlık yekpare olarak şekillendirilmiştir. J. Keil da sadece bu başlığı tespit edebilmiştir. Keil, 1926: 105.

⁸⁸ Bu yazıt henüz yayımlanmamıştır.

⁸⁹ Keil, 1926: 97; Oktan, 2016: 654.

yapıya ait duvarlara eklemeler yapılarak oluşturulduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, kilisenin güney duvarının bir bölümü de erken yapıya ait olabilir.

Erken yapının batısında, bir yapıya ait doğu batı doğrultusunda bir duvar ile, bu duvara açılmış bir kapı bulunur. Yapının diğer duvarları yüzey seviyesinde izlenememektedir. Başka bir yapıya ait olabilecek diğer kalıntılar da erken yapının güneyinde yer alır. Yoğun toprak dolgudan dolayı, birbirine paralel doğu batı doğrultulu iki duvar dışında başka bir kalıntı izlenememiştir.

Kilisenin güneydoğu cephesine bitişik iki mekândan kuzeyde yer alan, kareye yakın planlıdır. Ayakta kalabilen duvarları yaklaşık 3.50 m yüksekliğe ulaşır. Batı duvarına bir kapı açılmıştır. Söve parçaları in situ'dur. Kilise ile ortak kuzey duvarında izlenebilen yıkık bölüm, özgününde bir kapının olması için oldukça dardır. Dolayısıyla bu mekândan kiliseye doğrudan bir geçişinin olmadığı söylenebilir. Doğu ve güney duvarlarına birer tane mazgal pencere açılmıştır. Bu mekânın güneyine bitişik diğer mekân da kareye yakın planlıdır. Doğusunda dışa çıkıntılı, içte ve dışta yarım daire planlı bir apsisi bulunur. Batı duvarının bir kısmı ile bu duvara açılmış bir kapıya ait in situ söveler dışında, diğer duvarları zemin seviyesinde izlenebilir.

Apsisli ek mekânın hemen batısında, bir yapıya (67 Numaralı Yapı) ait L biçimli yıkık bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Duvarın doğusuna bir kapı açılmıştır. Bu kapı boşluğunda bir tane sarnıç yer alır. Sarnıcın batısında, mekân içinde, yarım daire plana yakın, zemin seviyesinde izlenebilen tek sıra taştan bir duvar kalıntısı vardır.

Naosda tespit edilen düz kiremit (stroter) ve kapama kiremit (kalypter) parçaları, çatının özgün görünümünü hakkında ayrıntı verir. Avluda tespit edilen çok sayıda tesserae ise kilisenin bir bölümünün ya da tamamının mozaikle kaplandığını göstermiştir⁹⁰.

Kuzey yan nefin doğu duvarı ile güney yan nefin batı duvarı, naosun üst örtüsü ile ilgili ipuçları sunmaktadır. Özgün kilise zemininden yaklaşık 4.10 m yükseklikten itibaren, güney yan nef batı duvarında, yukarıya doğru kesintisiz devam eden ve en üst noktada 5.00 m yüksekliğe ulaşan ahşap çatı yuvası, yan neflerin tek eğimli ahşap çatıyla örtüldüğünü gösterir. Aynı yuva, kuzey yan nefin doğu duvarı iç yüzeyinde de izlenebilmektedir. Yan neflerin çatı düzeniyle bağlantılı olarak, orta nefin de çift eğimli (beşik) bir çatı ile örtüldüğü önerilebilir. Naos duvarlarında herhangi bir pencere açıklığı tespit edilemediğinden, orta nefteki beşik çatının bir ışıklık katına sahip olması beklenir. Apsis ise yarım daire kubbe ile örtülmüş olmalıdır.

⁹⁰ 2016 yılı kazı raporunda, yüzeyde bir kısmını gözlemleyebildiğimiz bu mozaiklerin 4 renk ve iri tesseraedan oluştuğu belirtilmiştir. Bk. Demirel ve Çevik, 2017: 305.

Kuzey yan nefte in situ ayakta duran sütunların en üst seviyeleri (sütun başlığı), kilise zemininden yaklaşık 2.00 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Bu durumda, yan nef çatıları bu sütunların en üst seviyelerinden 2.10 m sonra 5.00 m yüksekliğe kadar ulaşacaktır. Bu ölçüler temel alındığında, yan neflerin üstünde galeri katının bulunmadığı söylenebilir.

Kilisenin yıkılmasının ardından, yapının orta nefinin doğu bölümü içine doğu batı doğrultulu bir şapel inşa edilmiştir. Şapelin kuzey duvarını bazilikanın kuzey stylobat aksı oluştururken, güney duvarı bazilikanın güney stylobatından bağımsız, daha kuzeye örülmüştür⁹¹. Apsisi, olasılıkla bazilikanın özgün apsisinin hemen batısında bulunur. Bazilikal planlı ilk kilisenin orta nefinin batısında bulunan sarnıç, geç döneme ait şapelle ilişkili olmalıdır.

Kilise güney duvarına dayanan, kuzey güney doğrultulu, 3.50 m uzunluğunda kuru örgü bir duvar bulunur.

68, 69, 70 Numara (Tanımsız) (GN: 3I; Görsel 96)

Güney Kilisenin (66) kuzeydoğu cephesi önünde, olasılıkla birbirine bitişik inşa edilmiş mekanlardan oluşmaktadır. 68 numaralı mekân iki katlı düzenlenmiştir.

68 numaralı mekân, dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 10.00 x 7.00 m ölçülerindedir. Doğu ve batı duvarları büyük oranda yıkılmıştır. Mevcut duvar yükseklikleri 4.40 m'ye ulaşmaktadır. Batı duvarının yıkıntısı içinde bir tane in situ söve parçası bulunur. Doğu duvarının sadece güney köşesi ayakta kalabilmiştir. Güney duvarının ikinci kata ait olabilecek seviyesine bir pencere açılmıştır. Kuzey cephesinde ise yine üst seviyelerde bir tane dar mazgal pencere yer alır. Yapı içinde kuzey güney doğrultusunda belli aralıklarla sıralanmış üç tane in situ kemer ayağı (?) parçası bulunur. Olasılıkla yapının üst kat döşemesini taşıyan kemerlere aittir.

Mekânın güneydoğu cephesi önünde kapıya ait olabilecek in situ bir söve parçası vardır. Devamında herhangi bir kalıntı izlenememiştir. Güneybatı cephesi önünde ise, muhtemelen kiliseden taşınmış, yere yatık vaziyette bir sütun parçası bulunur.

Mekânın güney duvarının batı ucuna bitişik bir söve parçası ile kuzey duvarının batı köşesinde bulunan in situ iki söve parçası, mekânın batıya doğru devam ettiğini gösterse de bu bölümdaki yoğun dolgu topraktan dolayı daha fazla kalıntı izlenememektedir.

69 ve 70 numaralı mekân/ mekanlara ait kalıntılar, 68 numaralı mekânın batısında bulunmaktadır. Özgün planları tespit edilememiştir. Kilisenin kuzey duvarına paralel, doğu batı doğrultulu bir duvar ile bu duvarın batı ucunda, kilisenin kuzey duvarına bakan, iki sövesi in

⁹¹ Yüzeysel araştırmada apsis, beden duvarları ve batıdaki kapısına ait lentoyu? belli belirsiz gözlemleyebildiğimiz bu şapelin 2016 yılı çalışmalarında kazıldığı rapor edilmiştir. Bk. Demirel ve Çevik, 2017: 306.

situ kapı bulunur. Muhtemelen özgününde bu kapının kuzeyine bitişik kemerli bir açıklık bulunuyordu. Bu kemere ait olabilecek bir ayak in situ durmaktadır. Kapının hemen batısında, kuyu bileziği korunabilmiş bir sarnıç yer alır. Bahsi geçen doğu batı doğrultulu duvarın doğu ucunda da bir kapı bulunur. Bu kapının söve parçaları in situ, lentosu ise yere yatık vaziyette durmaktadır. Bu duvarın kuzeyinde de doğu batı doğrultulu bir duvar ile bu duvarın batısında söveye ait olabilecek in situ bir parça yer alır.

71 Numara (Konut) (GN: 3I; Görsel 97)

Güney Kilisenin (66) kuzeyinde, kuzeye yönelen sokağın doğusu boyunca birçok yapı kalıntısı bulunmaktadır. Ancak bu yapıların büyük bir kısmı yıkılmış ve neredeyse hiçbirinin planı tam olarak tespit edilememiştir.

Yıkıntı arasında, olasılıkla dikdörtgene yakın planlı bir yapı (71) bulunur. Duvarları ancak zemin seviyesinde izlenebilen bu yapı en az iki mekâna bölünmüştür. Bu yapının kuzeydoğusunda, önündeki sokağa bakan kemerli bir açıklık bulunur. Kemerin ayakları ile ayaklardan biri üzerinde yükselen kemer başlangıç taşı in situ durmaktadır. Özgününde bu kemerin güneydoğusuna bitişik bir kapısı bulunmaktaydı. Bu açıklığın güneydoğusunda, diğer bir kemere ait olabilecek in situ iki ayak daha yer alır.

Bahsi geçen yapı dışındaki yıkıntı içinde, yere yatık vaziyette çok sayıda kemer taşı, lento ve söve parçaları bulunmaktadır.

72 Numara (Zeytinyağı İşliği?) (GN: 4I ve 3I; Görsel 98- 99)

Hamamın (84) önündeki kuzey- güney doğrultulu sokağın batısında bulunmaktadır. Günümüze L biçimindeki duvar kalıntıları ulaşabilmiştir. Yaklaşık 15.00 x 12.00 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Mekân bölünmesi ve üst katla ilişkili bir ipucu tespit edilememiştir. Duvarları yer yer 2.50 m yüksekliğe kadar ayaktadır.

Yapının doğu duvarına yaklaşık 5.00 m aralıkla birer tane baskı kolu yuvası açılmıştır. Bunlar dışında üretim donanımına ait başka bir parça tespit edilememiştir. Doğu duvarı büyük oranda yıkıktır. Doğu duvarının güney ucuna, muhtemelen geç dönemde bir duvar eklenmiştir. Bu duvar, yapı içinde küçük bir mekân bölünmesine işaret edebilir. Yapının kuzeybatı ve güneybatısında herhangi bir duvar kalıntısı izlenememektedir.

73 Numara (Konut) (GN: 4I; Görsel 100- 101)

Hamamın (84) önündeki kuzey- güney doğrultulu sokağın kuzeybatısında bulunmaktadır. Özgününde muhtemelen dikdörtgen veya kareye yakın bir plana sahipti. Günümüzde ise sadece U biçiminde bir plan izlenebilmektedir. Mevcut ölçüleri 8.00 x 6.00 m'dir. Kuzey duvarı yaklaşık 4.70 m yüksekliğe ulaşır.

Yapının batı sınırını oluşturan duvara ait herhangi bir iz yoktur. Güney duvarının sadece kuzeydoğuya doğru köşe yaptığı bölümü seçilebilmektedir. Yapının doğu duvarında kemerli bir açıklık bulunur. Bu kemere ait bir ayak in situ, bir kemer taşı parçası da bu açıklığın dibinde yere yatık vaziyette bulunur. Mekânın ortasına geç dönemde kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda bir duvar eklenmiştir.

Doğu cephesi önünde bir sarnıç bulunur.

74 Numara (Zeytinyağı İşlikli Konut?) (GN: 4I ve 5I; Görsel 101)

Hamamın (84) önündeki kuzey- güney doğrultulu sokağın kuzeybatısında bulunur. Özgününde muhtemelen dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Günümüzde büyük oranda yıkılmış haldedir. Yapı kalıntıları arasında kırma taşı ve baskı kolu yuvalarına ait olabilecek parçalar bulunur. Güneybatı sınırına ait herhangi bir duvar kalıntısı tespit edilememiştir. Diğer duvarları ise yer yer zemin seviyesinde izlenebilir. Kuzey cephesi önünde, kuyu bileziği yarısına kadar korunabilmiş bir sarnıç yer alır.

Bu yapı ile 73 numaralı yapı arasında kalan alan, her iki yapının da ortak bir avlusu işlevinde kullanılmış olabilir. Bu alanda, kapıya ait olabilecek in situ bir söve ile kapı boşluğunun devamında bir duvar kalıntısı bulunur.

75 Numara (Zeytinyağı İşliği) (GN: 5H; Görsel 102)

Hamamın (84) kuzeybatısındaki yapı grubu içinde bulunur. Yerleşimin kuzeydoğu sınırını oluşturan anakayanın güneydoğu yüzüne oyulu iki baskı kolu yuvası ile zemindeki anakaya oyulu birer toplama havuzundan oluşmaktadır. Yaklaşık 8.00 x 7.50 m ölçülerindeki yapı, anakaya şekillendirilerek kareye yakın bir mekan olarak düzenlenmiştir. Pres yatakları/ ezme düzlemi, toprak dolgudan dolayı izlenememektedir. Batıda yer alan baskı kolu yuvası önündeki havuz ve pres yatağının bulunduğu yerde, üretim donanımına ait parçalar yer alır. Bu parçalar muhtemelen bir kırma teknesine aittir.

76 Numara (Zeytinyağı İşliği) (GN: 5H; Görsel 102)

Hamamın (84) kuzeybatısındaki yapı grubu içinde bulunur. 75 numaralı yapının kuzeydoğusuna bitişiktir. Anakaya şekillendirilerek dikdörtgene yakın bir mekân olarak düzenlenmiştir. Yaklaşık 8.00 x 6.00 m ölçülerindedir. Mekânın doğu duvarına bir pencere açılmıştır. Yerleşimin kuzeydoğu sınırını oluşturan anakayanın güneydoğu yüzüne oyulu bir baskı kolu yuvası, önünde akıtma delikli bir pres yatağı/ ezme düzlemi ve iki tane toplama havuzundan oluşur. Mekân içinde kırma teknesine ait kırık parçalar bulunmaktadır. Tüm üretim donanımları anakayadan biçimlendirilmiştir. Mekânın kuzeybatı duvarını oluşturan anakayanın üst seviyesinde, anakaya zeminden yaklaşık 2.50 m yükseklikte yan yana açılmış üç delik, üst örtüye ait giriş yuvaları olmalıdır.

77 Numara (Zeytinyağı İşlikli Yapı) (GN: 2J, 3I ve 3J; Görsel 103- 105)

Güney Kilisenin (66) doğusunda bulunmaktadır. Doğu batı doğrultusunda sıralanan, en az üç tanesi birbirine bitişik inşa edilmiş beş mekândan oluşmaktadır. Büyük oranda tahrip olduğundan, içlerinde zeytinyağı işliği olarak kullanılmış mekân (c) dışındaki diğer mekanların planları tam olarak tespit edilememiştir. Zemin seviyesinde izlenebilenler dışında duvar yükseklikleri yer yer 1.50 m ile 3.10 m arasında değişir. Yaklaşık 42.00 x 12.00 m'lik alanı kaplamaktadır.

En doğuda yer alan mekânın (e) sadece batı ile kuzey duvarının bir bölümü ayakta. Kuzey duvarının batı köşesine bir kapı açılmıştır. Bu kapının doğu söve parçası in situ, batı söve parçası ise yere yatık vaziyettedir. Mekânın güneydoğusunda, zemindeki anakayaya oyulu bir sarnıç bulunur.

e mekanının batısına bitişik d mekanı dikdörtgene yakın planlıdır. e mekanı ile ortak doğu duvarı ve kuzey duvarının bir bölümü dışında diğer duvarları yıkılmıştır. Herhangi bir açıklık ya da niş tespit edilememiştir.

c mekanı, diğer mekanlara oranla daha iyi korunabilmiştir. Kareye yakın planlıdır. Doğu cephesinde dar mazgal pencere ile pencere benzeri bir açıklık bulunur. 3.10 m yüksekliğe ulaşan kuzey duvarına bir kapı ile baskı kolu yuvası açılmıştır. Batı cephesinde de bir tane penceresi bulunur. Güney duvarının ortasında, iki in situ parça sövesiyle bir kapı yer almaktadır. Bu kapının her iki yanına birer tane baskı kolu yuvası açılmıştır. Mekân içinde zeytinyağı üretim donanımına ait bir tane tekerlek formlu kırma taşı parçası, mortar formlu kırma teknesi/teknelerine ait parçalar ve üç tane tama yakın vida ağırlık taşı tespit edilmiştir.

c mekanının batısına bitişik b mekanı, dikdörtgene yakın planlıdır ve olasılıkla giriş mekanı şeklinde düzenlenmiştir. Günümüzde sadece batı duvarı izlenebilmektedir. Bu duvara 2 tane kemer açılmıştır. Kemerlerden birinin iki ayağı ile bir kemer taşı in situ. Bu kemer ile diğer kemere ait olabilecek kemer taşları ise yere yatık vaziyettedir.

b mekanının batısında bulunan a mekanı, diğer dört mekandan bağımsız olmalıdır. Dolgu toprak arasında ancak güney duvarı ile bu duvarın kuzeydoğuda köşe yaptığı duvar izlenebilmektedir. Doğusunda iki söve parçası in situ bir kapısı bulunur. Yapının güney duvarının batı ucu, Güney Kilisenin (66) doğu duvarına ulaşmaktadır. Yıkıntıdan dolayı kilise ile ilişkisi olup olmadığı tespit edilememiştir.

78 Numara (Konut) (GN: 3J; Görsel 106, 157)

Güney Kilisenin (66) kuzeydoğusunda bulunan yapı grubu içinde yer alır. Kareye yakın planlı, 9.00 x 8.30 m ölçülerindedir. Yapının beden duvarları yer yer zemin seviyesinde, bazı bölümlerde ise 1.50 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Doğu duvarında iki söve parçası in

situ bir kapı bulunur. Güney duvarı, doğu ve batı köşeleri dışında izlenememektedir. Yapının güney cephesi önünde avluyla ilişkilendirilebilecek, kuzey güney doğrultulu bir duvar parçası ile bu duvarın hemen doğusunda in situ bir söve parçası vardır. Yapının doğu cephesi önünde bir sarnıç bulunur.

79 (Zeytinyağı Atölyesi), 80 (Konut), 81(Konut?) ve 82 Numara (Konut) (GN: 3I ve 3J; Görsel 107- 110, 157)

Güney Kilise'nin (66) kuzeydoğusunda bulunan yapı grubunu oluşturmaktadır. Olasılıkla iki avlu etrafında sıralanan yapılardan oluşmaktadır.

79 numaralı yapı, kareye yakın planlı, 14.00 x 13.00 m ölçülerindedir. Duvar yükseklikleri yer yer 2.40 m'ye ulaşmaktadır. Olasılıkla üç mekâna ayrılmıştır.

Yapının kuzey duvarının ortasında bir kemer yer alır. Kemer özgün haliyle ayakta⁹². Kemerin iki yanındaki duvarda ikişer tane dar mazgal pencere benzeri delikler bulunur. Batı duvarına ise iki tane niş açılmıştır. Doğu duvarının büyük bir bölümü yıkıktır. Güney duvarına iki tane baskı kolu yuvası yerleştirilmiştir. Baskı kolu yuvalarından birinin üstü iki devşirme söve parçası ile kapatılmıştır. Bir diğer devşirme parça, mekân içinde yere yatık vaziyette bulunan bir blok taş üzerine kazanmış Roma İmparatorluk dönemi yazıttır⁹³.

Yapı içinde bulunan doğu batı doğrultulu belli belirsiz iki duvar, yapıyı üç mekâna bölmüş olmalıdır. Güneydeki mekânı orta mekândan ayıran duvara bir kapı açılmıştır. Bu kapının söve parçaları in situ, lentosu ise yere yatık vaziyettedir. Kuzey mekânı ortadaki mekândan ayıran duvar ise zorlukla seçilebilmektedir.

Yapının kemerli cephesi önünde bir tane tama yakın vida ağırlık taşı ile yapı içinde zeytinyağı üretim donanımına ait bir tane mortar formlu kırma teknesi parçası tespit edilmiştir. *79 numaralı yapının* kuzeybatısına bitişik *80 numaralı yapı*, dikdörtgene yakın planlı, iki katlı ve yaklaşık 12.00 x 5.00 m ölçülerindedir. Duvarları yapının büyük bölümünde 4.40 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarları izlenememektedir. Güneybatı cephesine kemerli bir niş açılmıştır. Bu duvarının ortasına yakın bir bölümden, kuzeydoğu güneybatı doğrultulu bir duvar çıkmaktadır. Bu duvar olasıyla *81 numaralı yapının* güneydoğu köşesiyle birleşerek bir avlu duvarını oluşturur. Yaklaşık 4.50 m uzunluğa kadar korunabilmiş olan bu duvarın kuzeybatı cephesinde kemerli bir niş yer almaktadır. Güneydoğu duvarında, zeminden yaklaşık 2.30 m yükseklikte ikinci kata ait giriş yuvaları bulunur. Kuzeybatı duvarının güney bölümü kısmen ayakta kalabilmiştir. Buraya iki pencere ile bir kapı açılmıştır.

⁹² Kemerin olasıyla içine yerleştirilmiş kapının eşik taşının bir bölümü ile menteşelerin sabitlendiği (?) kare biçimli bir demir (?) parça gözlemlenmiştir.

⁹³ Yazıt henüz yayımlanmamıştır.

Yapının orta kısmında, güneydoğu kuzeybatı doğrultulu, zemine yakın seviyede belli belirsiz izlenebilen duvar kalıntısı, mekânı ikiye bölen bir duvar ya da üst katın döşemesini taşıma amaçlı kemerli bir açıklığa ait olmalıdır.

Kuzeybatı duvarındaki kapı, 82 numaralı yapı ile ortak kullanıldığı düşünülen bir avluya açılmaktadır. Bu avlunun güneydoğu ve kuzeybatı sınırını, 80 ve 82 numaralı yapılar; güneybatı sınırını ise, 82 numaralı yapının güneydoğu köşesine eklenmiş bir duvar ile bu duvar boyunca in situ izlenebilen söve ve kemer ayağı parçaları oluşturmaktadır. Bu şekilde avluya geçiş hem 80 ve 82 numaralı yapılardan, hem de güneybatıdaki kapı ve kemerli (?) açıklıklarla sağlanmaktaydı. Avlunun kuzeydoğu sınırını, muhtemelen 82 numaralı yapının kuzeydoğu köşesinden çıkan duvar oluşturmaktadır. 80 numaralı yapının bu avluya bakan kuzeybatı cephesindeki duvar taşlarından biri kısmen çıkıntı yapmaktadır. Bu taşın orta kısmı deliktir. Hayvan bağlama amacıyla kullanılmış olabilir.

81 numaralı yapı, dikdörtgene yakın planlı, 12.50 x 8.50 m ölçülerindedir. Güneybatıda dikdörtgene, kuzeydoğuda ise kareye yakın planlı iki mekândan oluşmaktadır. Duvarları yer yer 2.10 m yüksekliğe kadar korunmuştur.

Güneybatıdaki mekânın güneybatı duvarına bir kemer açılmıştır. Bu kemere ait ayak parçaları in situ durmaktadır. Bu duvarın cephesinde, duvar sıvasına yüzeysel olarak kazılmış Grekçe harfler vardır. Sıva büyük oranda tahrip olduğundan, harfler tam olarak seçilememektedir. Sadece “θ” ve “T” harfleri okunabilmektedir. Bu iki harfin altında belli belirsiz, “Δ” ve “X” olabilecek harfler vardır. Harflerin olduğu bu bölüm, üst ve alta çizgi çekilerek muhtemelen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevenin altında mala izine benzer, birbirine kesen daireler bulunur.

Mekânın güneydoğu duvarı büyük oranda yıkıktır. Kuzeybatı duvarının zemine yakın seviyesinde bir niş bulunur. Kuzeydoğu duvarında ise iki tane yan yana niş vardır. Bu duvara, kuzeydoğudaki mekâna geçişi sağlayan bir kapı açılmıştır. Söve parçalarından biri ayaktadır. Kuzeydoğudaki mekânın dışarıya (avlu) çıkışı sağlayan bir açıklığı yoktur. Kuzeydoğu ve güneydoğu duvarları zemine yakın seviyelerde izlenebilmektedir. Güneybatı duvarına iki tane yan yana, kuzeybatı duvarına da bir tane niş açılmıştır.

Yapının güneydoğu dış köşesinde, iki söve parçası in situ bir kapı bulunur. Bu kapı, 80 numaralı yapıda bahsi geçen, güneybatıya çıkıntılı duvarla birleşerek bir avlu oluşturmuş olabilir.

82 numaralı yapı, özgününde kare veya dikdörtgene yakın planlı, mevcut duvarları 6.50 x 5.50 m ölçülerindeki bir mekân ile bu mekânın kuzeydoğusuna eklenmiş, yaklaşık 6.00 x 5.00

m ölçülerinde, sadece güneydoğu duvarı ile kuzeydoğusundaki girişe ait kalıntıları izlenebilen diğer bir mekandan oluşur. Güneybatıdaki mekân iki katlıdır.

Güneybatıdaki mekânın kuzeybatı duvarı izlenememektedir. Diğer duvarları yer yer 4.70 m yüksekliğe ulaşır. Güneydoğu duvarında avluya açılan, bir tane kapı ile pencere bulunur. Aynı duvarın zemine yakın seviyesinde 2 tane niş yer almaktadır.

Mekânın güneybatı duvarı ile kuzeydoğu duvarlarında, zemine yakın seviyeden yaklaşık 3.00 m yükseklikte giriş yuvaları bulunur. Bu yuvaların daha üst seviyelerinde, yaklaşık 0.40 m aralıklarla bulunan iki sıra giriş yuvası daha bulunur. Bu üç sıra giriş yuvasından en alt kattaki, üst kat döşemesini taşıyan ahşap giriş yuvaları olmalıdır. Daha üst kottakiler ise, raf vb. bir nesnenin duvara monte edilmesi için açılmış olabilir.

Kuzeydoğudaki mekânın kuzeybatı duvarı günümüze ulaşmamıştır. Güneydoğu duvarı ise, güneybatıdaki mekânın kuzeydoğu köşesine eklenmiştir. Mekânın kuzeyinde bir kapı ile bu kapının kuzeydoğusuna bitişik kemerli bir açıklık bulunur.

83 Numara (Konut?) (GN: 4I ve 3I; Görsel 111)

Hamamın (84) güneyinde bulunmaktadır. Özgününde olasılıkla kareye yakın planlı yapının mevcut ölçüleri 8.60 x 8.40 m'dir. Yapı içinde mekân bölünmesine ait herhangi bir iz tespit edilememiştir. Duvarları sadece bazı kısımlarda ve zemine yakın seviyelerde izlenebilmektedir. Güneydoğu duvarında 2 söve parçası in situ bir kapı bulunur.

84 (Hamam), 85 (Tanımsız) ve 86 (Sarnıç) Numara (GN: 4I; Görsel 112- 118, 195, 203, 204)

Hamam, raylı girişten kuzeydoğuya yönelen sokağın doğusunda yer almaktadır. Kuzey güney doğrultusunda sıralanan birbirine bitişik beşik tonozla örtülü üç mekân, bu mekanların doğu ve batısındaki kalıntılar ile kuzeyindeki sarnıçtan oluşur. Sarnıç dışında tüm bu kalıntılar yaklaşık 15.00 x 14.00 m ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır. Duvar yükseklikleri yer yer 4.60 m'ye kadar ulaşır.

En kuzeyde bulunan mekân (a), kareye yakın planlı, yaklaşık 7.00 x 6.00 m ölçülerindedir. Batısında kemerli geniş bir açıklık ile bu kemerin içine örülmüş duvarın içinde bulunan daha dar bir kemer bulunur. Benzer boyutlardaki diğer bir kemer, yapının doğu cephesine açılmıştır. Mekânın güney duvarındaki yarık bölümde, özgününde ortada yer alan mekâna geçişi sağlayan üçüncü bir açıklık olup olmadığı belirsizdir. Taşla örülü beşik tonozun tamamına yakını ayakta. Bu tonozun başlangıç seviyeleri ile tepe noktalarına pencereler açılmıştır.

Ortada bulunan mekân (b), dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 6.00 x 2.60 m ölçülerindedir. Batı sınırı yıkıntıdan dolayı tam olarak izlenememektedir. Mekânın doğusunu

sınırladığı izlenebilen tek kalıntı, bu mekânın doğusunda bulunan dar bir koridorun asimetrik doğu duvarıdır. Ancak, ortadaki mekândan bu koridora geçişi sağlayan kapı/ kemer benzeri bir açıklık olup olmadığı anlaşılamamıştır. Mekânın güney duvarında kemerli bir niş yer alır. Niş duvarı yüzeyinde yer yer gri renkli sıva kalıntıları izlenmektedir. Günümüzde kısmen toprakla kaplı bu nişin önünde, yuvarlak bir tekne parçası bulunmuştur⁹⁴. Mekânı örten taştan beşik tonozun başlangıç kısımları ayaktadır. Tonozun iç yüzeyindeki ince sıva kalıntıları korunabilmiştir.

En güneyde yer alan mekân (c), dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 3.60 x 2.40 m ölçülerindedir. Doğu ve kuzey duvarlarına birer tane kemer açılmıştır. Batısı ise olasılıkla mekân yüksekliği ve genişliği boyunca kemerli bir açıklık olarak bırakılmıştır. Taşla örülü beşik tonoz örtüsünün tamamına yakını ayaktadır. Duvarların iç yüzeylerinde farklı boyutlarda üçgen şekilli sıva kalıntıları bulunur. Mekânın güney köşesinde, bir su kanalına ait kalıntı tespit edilmiştir⁹⁵.

Yapı kompleksine ait diğer kalıntılar, birbirine bitişik inşa edilmiş tonoz örtülü üç mekânın doğu ve batısında yer yer izlenebilmektedir. Doğuda, üç tonozlu mekânın aksı dışında, kuzey güney doğrultu asimetrik bir duvar bulunur. Duvarın güney ucu, b mekanının doğu duvarına dayanan bir kemer ile sonlanmaktadır. Kuzey ucu ise, a mekanının orta bölümlerine kadar kısmen izlenebilir. Sınırlarını tam olarak tespit edemediğimiz kuzeye doğru genişleyen bu bölümün, hamamın tüm mekanlarına geçişi sağlayan bir koridor olarak tasarlandığını söyleyebiliriz. Tonozlarla örtülü üç mekânın batısında ise, kuzey güney doğrultulu başka bir duvar kalıntısı bulunur. Duvarın kuzeyde sonlandığı bölümün, geniş bir kemer açıklığına benzer şekilde eğri yaptığı izlenebilmektedir⁹⁶. Duvarın bu olası kemer açıklığından sonra kuzeye doğru devam ederek, a mekanının batıya çıkıntı yaptığı duvarla birleştiği muhtemeldir. Güneyde ise, c mekanının orta kısımlarına kadar devam ettiği izlenebilir. Mekanların doğu batı doğrultulu duvarlarının batı uçlarının kırık bir şekilde günümüze ulaşması, özgününde burada diğer başka hamam mekanları/ birimlerinin bulunma olasılığı akla getirmektedir⁹⁷.

Hamamın c mekânı önünde, yüzey seviyesinde, harca yapışık vaziyette birkaç mermer parçası ile tesserae tespit edilmiştir.

Hamamın kuzeyinde, dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 18.50 x 7.50 m ölçülerinde bir sarnıç (86 numaralı yapı) bulunmaktadır. Yapı, büyük oranda anakaya zemin şekillendirilerek

⁹⁴ Çevik, 2000: 84.

⁹⁵ Çevik, 2000: 85.

⁹⁶ N. Çevik, bu kemer açıklığının tüm hamam kompleksinin ana girişi olduğunu ileri sürmüştür. Çevik, 2000: 85.

⁹⁷ 2016 kazı raporunda, Hamamın olasılıkla bu bölümünde (batı) iki ana yıkanma mekanının ve zeminlerindeki hypocaust sisteminin ayaklarının ortaya çıkartıldığı belirtilmiştir. Ayrıca duvar içi ısıtma sistemiyle ilişkili pişmiş toprak çiviler ve duvar içlerinde boşluklar tespit edilmiştir. Bk. Demirel ve Çevik, 2017: 308.

oluşturulmuştur. Kuzey ve güney kenarlarından çıkan duvarlar, yapının taş tonozla örtüldüğünü göstermektedir. Bu tonozun başlangıç kısımları yer yer korunabilmiştir. Yoğun moloz dolgudan dolayı derinliği tespit edilememektedir. Yine de özgününde üstünde yükselen tonozla birlikte en az 5.50 m yüksekliğe ulaştığı söylenebilir. Yıkıntı içinde kalker parçaları bulunmuştur. Sarnıcın güneybatısında bir girişi olduğu düşünülür⁹⁸.

Hamam'ın hemen kuzeydoğusunda L biçimli bir duvar kalıntısı bulunmaktadır (85 numaralı yapı). Büyük oranda yıkılmış ve duvarları ancak zemin seviyesinde izlenebilen yapının planı tespit edilememiştir. Duvarın kuzeydoğu ucu, yerleşim içindeki güneybatı kuzeydoğu doğrultulu anakayaya dayanır.

87 Numara (Zeytinyağı İşliği?) (GN: 5I; Görsel 119)

Hamamın (84) önündeki kuzey güney doğrultulu sokağın kuzeybatısında bulunur. Yapı büyük oranda yıkılmış ve ancak zemin seviyesinde izlenebilmektedir. Yaklaşık 7.00 m uzunluğundaki bir duvar ile bu duvara geç dönemde eklenmiş bir kuru duvardan oluşur. Yıkıntı arasında toplama tankı parçası benzeri bir kalıntı tespit edilmiştir.

88 (Zeytinyağı İşlikli Konut) ve 89 (Tanımsız) Numara (GN: 4J; Görsel 120, 153, 156, 173)

Hamamın doğusundaki yapı grubu içinde bulunur. Dikdörtgene yakın planda, 25.00 x 10.00 m ölçülerindedir. Zemin katta kuzey güney doğrultulu bir duvarla iki mekâna ayrılmıştır. Batıda yer alan mekân kareye yakın planlıdır ve yapının yaklaşık 3/2 bölümünü oluşturur. Doğudaki daha küçük mekân ise dikdörtgene yakın plana sahiptir. Yapının doğu duvarına bitişik bir avlusu bulunur. En azından batıdaki mekân iki katlıdır. Duvarları yer yer 3.60 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir.

Batıda yer alan mekânın batı duvarının ancak kuzey kısmı ayakta kalabilmiştir. Bu duvara bir tane dar mazgal pencere ile küçük bir niş açılmıştır. Güney duvarında ise muhtemelen bir niş ve zemin katın en üst seviyesine açılmış mazgal pencere bulunur. Mekânın kuzey duvarı yaklaşık 3.50 m yüksekliğe ulaşır. Duvarın orta kısmındaki yıkık bölümde özgününde olasılıkla kemerli bir açıklık bulunmaktaydı. Aynı duvarın zeminden yaklaşık 2.20 m. seviyesinde, ikinci kata ait 12 giriş yuvası bulunur. Bu giriş yuvalarından itibaren duvarın bir bölümü yaklaşık 1.30 m yüksekliğe kadar ulaşmaktadır. Duvara bir tane niş açılmıştır. Mekânın doğu duvarının güney kısmında ise bir tane dar mazgal pencere bulunur.

Yapıyı ikiye bölen kuzey güney doğrultulu duvara açılmış bir kapıyla, doğudaki mekâna geçiş sağlanır. Kapının sadece bir sövesi in situ durmaktadır. Duvarın doğu mekâna bakan yüzeyinin kuzey kısmında geniş bir niş bulunur. Mekânın güney duvarının iç yüzeyleri tahrip

⁹⁸ Çevik, 2000: 85.

olduğundan, duvardaki izler pek izlenememektedir. Muhtemelen bu duvara bir ya da iki tane dar mazgal pencere açılmıştır. Kuzey duvarın ortasında geniş bir niş bulunur. Bu duvarın üst seviyeleri, batı mekânın kuzey duvarında sıralanan kiriş yuvalarının bulunduğu yere tam ulaşmadan yıkılmıştır. Bu sebeple, doğu mekânda da olabilecek bir üst katın izlerini arayabileceğimiz bu tek duvar kalıntısı, yeterli delil sunmaz. Mekânın doğu duvarı büyük oranda yıkıktır. Avluya açılan bir kapının kalıntıları kısmen izlenebilmektedir.

Yapının doğusunda bulunan avlu, muhtemelen dikdörtgene yakın planlıdır. Sadece kuzey sınırını oluşturan zemin seviyesindeki duvar kalıntıları ayaktaadır. Bu duvarın yapının kuzeydoğu dış köşesine yakın bir kısmında muhtemelen bir kapı bulunmaktaydı. Avlu içinde zeytinyağı üretim donanımına ait olabilecek parçalar yer alır. Bunlar; bir baskı kolu yuvası, taş toplama tankı parçaları (?) ve tekerlek formlu kırma taşı parçalarıdır.

Yapının kuzey cephesi önünde, doğu batı doğrultusunda başlayıp kuzeye doğru yarım daire yapan, geç dönem kuru duvarı (89 numaralı yapı) bulunur.

90 Numara (Konutlar) (GN: 4J, 4K ve 5J; Görsel 121, 156)

Kuzey Kilisenin (95) güneyinde bulunan yapı grubu içinde yer almaktadır. Bir avluyu kuzey, güney ve batıda sınırlayan en az altı mekândan oluşur. Büyük oranda yıkılmış olan bu yapı grubu, yaklaşık olarak 30 x 20 m. ölçülerinde, dikdörtgene yakın bir alanı kaplar. Mekanlar, kuzeyde yer yer yaklaşık 1.50 m. yüksekliğe ulaşan anakaya ile sınırlanır. Duvarları güneydoğu bölümde ve güneyde yer yer 1.20 m yüksekliğe kadar korunabilmişken, güneybatıda yaklaşık 2. 80 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Mekanların batı ve doğu sınırını oluşturan bölümleri zemin seviyesinde dahi tam olarak izlenemez.

Güneydoğu köşede, bir sövesi in situ bir kapı bulunur. Bu kapı, dikdörtgene yakın planda bir mekâna (a) açılır. Bu mekânın doğu duvarına bir niş açılmıştır. Kuzey sınırını geç dönem kuru duvarı oluşturmaktadır. Batıda ise, bu mekâna bitişik diğer bir mekanla (b) ortak duvara sahiptir. b mekânı da dikdörtgene yakın planlıdır. Yer yer 1 m'ye ulaşan kuzey, batı ve güney duvarları kısmen izlenebilmektedir. Güney duvarına bir niş açılmıştır.

Güneybatı köşedeki mekâna (c) giriş, muhtemelen güneyde bulunan bir kapı ile sağlanmaktaydı. Mekânın sınırları belirsizdir. Sadece güney ve batı duvarının bir bölümü izlenebilmektedir. Kısmen ayakta kalabilen batı duvarının orta seviyelerinde bir pencere ile en az bir tane dar mazgal pencere bulunur.

c mekanının kuzeyindeki d mekanının sadece kuzey ve doğu duvarları kısmen ayaktaadır. Doğu duvarına bir kapı açılmıştır. Kuzey duvarı ise kuzeyindeki diğer mekanla (e) ortaktır.

e mekanı, kuzeybatı köşede bulunur. Kuzey sınırını, yapının kuzeyindeki anakaya oluşturmaktadır. Doğusunda bir kapısı vardır. Kapının bir söve parçası ayaktaadır. Bu mekânın

doğusuna bitişik f mekanını kuzeyde anakaya sınırlamaktadır. Güneyde ise söve parçaları in situ bir kapısı bulunur. Doğu sınırı izlenememektedir.

En azından kuzey ve batıdaki mekanların, ortada yer alan avluya (g) doğrudan geçişlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Avlu içinde bir tane sarnıç yer alır. Diğer bir sarnıç ise, avlunun kuzeydoğu cephesi önündedir.

91 Numara (Konut) (GN: 5K; Görsel 122- 123)

Kuzey Kilisenin (95) güneydoğusundaki yapı grubu içinde bulunur. Dikdörtgene yakın planlı, 9.50 x 8.00 m ölçülerindedir. Olasılıkla iki mekâna bölünmüştür. Duvarları yer yer 2.20 m yüksekliğe kadar ulaşır.

Batıda yer alan mekân, dikdörtgene yakın planda ve yapının yaklaşık 3/2'sini oluşturmaktadır. Bu mekânın kuzey duvarında, biri zemine yakın, diğeri ise hemen üst seviyesine açılmış iki tane niş bulunur. Yapının güney duvarı, bu mekânın orta bölümünden sonra izlenememektedir. Yapıyı iki mekâna ayıran kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu duvarın ortasında bir kapı bulunur. Doğuda yer alan mekân dikdörtgene yakın planlıdır.

Yapının güneybatı cephesi önünde in situ bir söve parçası bulunur. Bu sövenin güneyinde yere yatık vaziyette, 2.38 m uzunluğunda ve 0.38 m çapında bir sütun parçası vardır. Bu sütun, kiliseler veya şapellerin birinden buraya taşınmış olmalıdır.

92 Numara (Tanımsız) (GN: 5K)

Kuzey Kilise'nin (95) güneydoğusundaki yapı grubu içinde bulunur. Büyük oranda yıkıldığından, planı tespit edilememiştir. Kuzey güney doğrultulu, yer yer zemin seviyesinde izlenebilen bir duvar ile bu duvarın güney ucuna geç dönemde eklenmiş, yarı dairesel kuru duvardan oluşur. Hemen kuzeybatısında bir kapı açıklığı boşluğundan sonra bir kesme taş parçası bulunur. Bu bölümde özgününde bir kapı olduğu söylenebilir. Yapı içinde bir kemer taşı parçası vardır.

93 Numara (Konut?) (GN: 5J ve 5K; Görsel 124)

Kuzey Kilisenin (95) güneyindeki anakayanın güney yüzüne bitişik inşa edilmiştir. Yaklaşık 9.00 x 5.00 m ölçülerinde ve muhtemelen dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Yaklaşık 1.50 m. yüksekliğe kadar korunabilmiş doğu duvarının ortasında bir pencere yer alır. Güney duvarı büyük oranda yıkılmıştır. Batı duvarı geç döneme ait kuru duvardan oluşmaktadır. Bu kuru duvar içinde bir kapı sövesi parçası bulunur.

Yapının hemen batısında L biçimli bir diğerkuru duvar bulunmaktadır.

94 Numara (Zeytinyağı İşlikleri) (GN: 5J; Görsel 125)

Kuzey Kilisenin (95) güneyinde, yaklaşık iki metre aralıkla anakayaya oyulmuş iki baskı kolu yuvasından oluşur. Doğuda yer alan baskı kolu yuvası önünde akıtma delikli bir pres yatağı/ ezme düzlemi ile mortar formlu bir kırma teknesi bulunmaktadır.

95 Numara (Kuzey Kilise) (GN: 5J ve 6J; Görsel 126- 128, 206, 208, 212)

Hamamın (84) kuzeydoğusunda yer almaktadır. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 22.50 m x 14.50 m ölçülerinde bir naos ile batısına bitişik bir atriumdan oluşmaktadır. Günümüze büyük bir kısmı ulaşamayan atriumu, 1926'da yayımlanan ilk plana göre dikdörtgene yakın planlı ve yaklaşık 20.00 x 14.00 m ölçülerindeydi⁹⁹. Naosun batı duvarı yaklaşık 5.30 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Diğer duvar yükseklikleri ise 2.50- 3.00 m arasında değişir.

Yüzeyde her ne kadar sütun/ ayak sıraları izlenemese de yapının üç nefli ve bazilikal planlı olduğu açıktır. Batı duvarından çıkan konsollar ve konsolların apsis batı eğrisi uçları ile aynı aksta¹⁰⁰ olması, bu plan tipini kanıtlar niteliktedir.

Kilisenin doğusunda dıştan düz duvarlı, içten yarım daire planlı bir apsisi bulunur. Apsisin naosun içine doğru girinti yapmasından dolayı, her iki yanında da üç yönden duvarlarla çevrili mekanlar oluşmuştur. Toprak dolgudan dolayı ve duvarları büyük oranda yıkıldığından, kuzey mekânın özgününde nasıl bir görünüme sahip olduğu tespit edilememiştir. Güneydeki mekân, kuzeydeki mekândan farklı bir şekilde düzenlenmiştir: yapının doğu duvarının güney ucu ile güney duvarının doğu ucu güney cepheye çıkıntılı bir şekilde inşa edilerek, mekân daha geniş tutulmuştur. 1926'da yayımlanan plana göre, doğu duvarının güneye çıkıntı yapan duvarı batıya doğru köşe yaparak, mekânın güneyini sınırlamaktadır. Güney yan nefin duvarına ise bir açıklık çizilmiştir¹⁰¹. Günümüzde mekân içinde yere yatık vaziyette izlenebilen taş kemer parçaları bu açıklığa ait olabilir.

Neflerin birbirinden sütun sıraları ile ayrıldığı önerilebilir. İn situ olduğu düşünülen bir sütun parçası ile bu parçaya ait olması gereken, yakınındaki yere yatık vaziyette kırık parçalar (çapları 35- 42 cm arasında değişmektedir) ile iki sütun kaidesi, konumu itibarıyla kuzey yan nefi ayıran sütun sıralarından birine ait olmalıdır.

Naosun batı duvarında, apsis iç eğrisinin uçlarıyla aynı aksta iki konsol bulunmaktadır. Özgününde bu konsollar ile orta nefi yan neflerden ayırdığı düşünülen sütun sıraları üzerinde kemerlerin yükseldiği önerilebilir¹⁰².

⁹⁹ Keil, 1926: 103- 104.

¹⁰⁰ Ayrıca bu aksta bulunan bir sütun parçası olasılıkla in situ'dur.

¹⁰¹ Keil, 1926: 103- 104.

¹⁰² Güney yan nefte yıkıntı arasında tespit edilen bir kemer taşı parçası bu öneriyi kısmen destekler.

Naosa giriş, batıdan üç kapı ile sağlanır. İki yanda yer alan kapılardan yan neflere, ortada yer alan kapıdan ise orta nefe ulaşılmaktadır. Kuzeyde bulunan kapının söve parçaları in situdur. Güneydeki kapının lentosu ile söve parçaları, kapı önünde yere yatık vaziyette durmaktadır. Orta nefe açılan kapı, lentosu ve söveleriyle ayaktadır.

Atrium büyük oranda yıkılmıştır. Yüzey seviyesinde sadece güney duvarının doğu bölümünün bir kısmı ile kuzey duvarının doğu bölümündeki kapıya ait kalıntılar izlenebilmektedir. Her iki duvar da naosun dış köşe duvarları ile organik değildir.

Atriumun kuzey duvarının en doğu ucuna açılan kapının söve parçaları in situdur. Mevcut güney duvarında bir açıklık olup olmadığı yıkıntıdan dolayı tespit edilememiştir. Bu duvarın güneye doğru yıkılan parçaları arasında, yazıtlı bir blok parçası bulunur. Duvarda devşirme malzeme olarak kullanılmış bu parça, M.S. 2. yy sonu veya M.S. 3. yy başlarına aittir¹⁰³.

1926'da yayımlanan plana göre atriumun kuzey, güney ve batısında açıklıklar bulunmaktadır. J. Keil, atriumun güney kısmının bir koridor olarak düzenlendiğini öne sürmüştür¹⁰⁴.

Atriumun doğusunda, naosa geçiş öncesi kuzeydeki kapıdan ulaşılan nartheks vb. bir ön birim beklense de yüzeyde herhangi bir kalıntı izlenememektedir¹⁰⁵.

Atriumun güneydoğusunda bir sarnıç bulunmaktadır.

Kilisenin zemin ve çatı kaplamasının özgün hali hakkında birtakım ipuçları sunan birkaç parça eser tespit edilmiştir. Naos içinde gözlemlenebilen çok sayıda tesseræ, naosun tamamının veya bir bölümünün mozaikle kaplandığını gösterir. Yine naosta tespit edilen düz kiremit (stroter) ve kapama kiremit (kalypter) parçaları, çatının kaplama yöntemi hakkında detay vermektedir. Bu kaplamalar dışında, güney yan nefin doğusunda tespit edilen 16 cm çapındaki sütünce parçası, bemada yer alan öğelerden (kiborion, altar veya templan) birine ait olabilir.

Yapının bir galeri katı olup olmadığı tespit edilememiştir. Planı itibariyle üstü yan neflerde tek eğimli; orta nefte ise çift eğimli (beşik) çatı ile örtülmüş olmalıdır. Yan nefler ile orta nef çatıları geçişi arasında ışıklık bölümü beklenebilir. Apsis için en olası örtü, yarım daire kubbedir.

Kilisenin yıkılmasının ardından, orta nefin doğu bölümüne eski apsis kullanılarak doğu batı doğrultulu, dikdörtgene yakın planlı bir şapel inşa edilmiştir. Yaklaşık 10.50 x 5.50 m

¹⁰³ Oktan, 2016: 652.

¹⁰⁴ Atrium hakkında başka bir bilgi verilmemiştir. Keil, 1926: 106.

¹⁰⁵ 2016 yılı kazılarında nartheks olarak yorumlanan bu bölümde iki renkli tesseræ döşeme kalıntıları saptanmıştır. Bk. Demirel ve Çevik, 2017: 307.

ölçülerindedir. Sadece kuzey ve batı duvarları yaklaşık 1.20 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Batı duvarı yıkıktır. Naosa giriş, özgününde bu duvara açılan bir kapı ile sağlanmış olmalıdır. Tek nefli inşa edilmiş bu şapel, duvarlarının diğer yapılara oranla daha kalın olmasından dolayı (0.75 m) tonozla örtülmüş olabilir.

Bu şapel dışında, geç döneme ait iki yapı kalıntısı daha tespit edilmiştir. Yapılardan biri, kuzey yan nefin batı bölümünde bulunmaktadır. Diğeri ise kilisenin güneybatı cephesi önüne bitişik inşa edilmiştir¹⁰⁶. Her iki yapı da dikdörtgene yakın planlıdır. Beden duvarları büyük oranda yıkılmış ve yüzeyde izlenebildiği kadarıyla, kilise ve şapelden farklı olarak, büyük bir bölümü kuru duvardan oluşmaktadır. Doğru duvarları her iki yapıda da güneybatı köşede hafif eğri yapar. Batı duvarlarına birer tane kapı açılmıştır.

96 Numara (Kuzey Şapel) (GN: 6J; Görsel 129- 131, 209, 212)

Kuzey Kilisenin (95) kuzeybatısında bulunmaktadır. Yaklaşık 15.50 x 6.00 m ölçülerindedir. Duvarları, özellikle kuzey ve doğuda 2.20- 2.40 m yüksekliğe kadar ayaktadır. Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan şapel, dikdörtgene yakın planlı bir naos ile batısında yine dikdörtgene yakın planlı bir nartheksten oluşur. Doğusunda dışa çıkıntılı, içte ve dışta yarım daire planlı bir apsis bulunur.

Naosa giriş, nartheks batı duvarı ortasında bulunan bir kapı ile sağlanmıştır. Kapının kuzeybatı sövesi in situ durmaktadır. Naosun sadece kuzeybatı duvarı ile güneybatı duvarının bir bölümü izlenebilmektedir. Güneydoğu duvarının en azından zemin seviyesinde beklenen duvarları yıkıntı altında kalmış olmalıdır. Apsis iç eğrisinin güney ucunda, kuzeydoğu güneybatı doğrultulu eksende in situ bir sütun parçası yer alır. Benzer çaplardaki (32- 38 cm) diğer sütun parçaları, naosun batı bölümünde kırıklar halinde etrafa dağılmıştır. Apsis iç eğrisinin naos içinde sonlandığı kısımda ise yıkıntı arasında birkaç parça kemer taşı bulunur. Benzer kemer taşları naosun batı bölümünde ve naosun günümüzde izlenemeyen güneydoğu duvarının bulunduğu yerdeki yıkıntı arasında izlenebilmektedir.

Nartheksin de sadece kuzey duvarı ile batı duvarı kısmen ayaktadır. Diğer bölümleri yıkıntı içinde tespit edilememiştir. Kuzey duvarının üst seviyelerine iki tane dar mazgal pencere açılmıştır. Narthekse olası tek giriş, özgününde güneye açılmış olmalıdır.

Yıkıntı arasında üst örtünün özgün görünümü hakkında fikir verebilecek pek fazla kalıntı yoktur. Apsis iç eğrisi önünde yere yatık vaziyetteki kemer taşları, üstü yarım kubbe ile örtülü olması beklenen apsisin önündeki bir kemerli açıklığa işaret etmelidir. Yapı içindeki

¹⁰⁶ Keil, 1926: 103- 104'deki planda bu iki yapı bulunmaz.

yıkıntı arasında tespit edilen çok sayıda kemer taşı ve sütun parçası, naosun doğrudan ahşap bir çatıdan çok, kemer türevlerinden biriyle örtülmüş olabileceğini akla getirir¹⁰⁷.

97 Numara (Konut) (GN: 4L ve 5L; Görsel 132)

Doğu Şapelin (105) batısında yer almaktadır. Dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 19.00 x 12.00 m ölçülerindedir. En az üç mekândan oluşur. Mevcut duvarları bazı kısımlarda 4.80 m yüksekliğe ulaşırken, büyük bölümü zemine yakın seviyede korunabilmiştir. En azından bir mekânı iki katlıdır.

Kuzeybatıda yer alan mekân (a) dikdörtgene yakın planlıdır. Yaklaşık 4.80 m yüksekliğindeki kuzeydoğu duvarı dışında diğer duvarları büyük oranda yıkıktır. Mekânın kuzeydoğu duvarının ortasına bir kemer açılmıştır. Kemer taşları günümüze ulaşmamıştır. Mekânın üst katının varlığını kanıtlayan izler, bu duvarda zemine yakın seviyeden yaklaşık 2.20 m yükseklikte bulunan giriş yuvalarıdır. Duvar bu yuvalardan itibaren üst katta 2 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Mekânın güneybatı duvarı yeterli yükseklikte korunamadığından, üst katın tüm mekânı mı, yoksa mekânın bir bölümünü mü kapladığı belirsizdir. Zemindeki kemerli açıklığın üst kat hizasına bir pencere açılmıştır. Bu pencerenin üst bölümü yıkıktır. Zemin seviyesinde izlenebilen kalıntılara göre mekânın kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı duvarlarına birer kapı açılmıştır.

Güneybatıda yer alan mekân (b), dikdörtgene yakın planlıdır. 3.20 m yüksekliğindeki doğu duvarı dışında diğer duvarları büyük oranda yıkılmıştır. Doğu duvarının mevcut zeminden yaklaşık 1.80 m seviyesinde itibaren kapı benzeri geniş bir açıklık bulunur. Kuzeybatı duvarında, a mekânına geçişi sağlayan bir kapı yer alır. Diğer bir kapıya ait olabilecek kalıntılar (lento? parçaları), güneydoğu duvarı ve bu cephe önünde izlenmektedir. Güneybatı duvarına kemerli bir niş açılmıştır.

Kuzeydoğudaki mekân (c) dikdörtgene yakın planlıdır. Duvarları özellikle kuzeybatı ve güneydoğuda 4.50 m, diğer bölümlerde yer yer 1.00 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Doğu duvarında kemerli bir niş bulunur. Güney duvarına olasılıkla bir kapı açılmıştır. Kuzeybatı duvarında herhangi bir açıklık veya niş tespit edilememiştir. Mekânın kuzeybatı bölümünde kemer ayağına ait olabilecek in situ bir parça bulunur. En azından bu bölümde kuzeydoğu ve güneybatıya uzanan bir kemer ile bu kemerin üstünde yükselen bir üst kat önerilebilir.

c mekanının kuzeybatı köşede a mekanının duvarıyla organik olup olmadığı belli olmasa da b mekanının kuzeydoğu köşesinin düzgün bir şekilde köşe yapması; öte yandan c

¹⁰⁷ Ayrıca bk. Hellenkemper ve Hild, 2004b: 697 (iki nefli olduğu ileri sürülmüştür); Demirel ve Çevik, 2017: 307 (üç nefli olduğu ileri sürülmüştür).

mekanı duvarlarının yer yer a mekanının üst katında bulunan pencere ile aynı yüksekliklere ulaşması, c mekanın geç dönemde eklenmiş olabileceğine işaret etmektedir.

98 ve 99 Numara (Konutlar?) (GN: 5K, 5L ve 6K; Görsel 133- 135)

Kuzey Kilisenin (95) doğusunda, kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda uzanan anakayanın güneydoğusuna bitişik inşa edilmiş mekanlar (99) ile bu mekanların güneydoğusunda yer alan diğer bir mekândan (98) oluşmaktadır.

99 numaralı yapı, dikdörtgene yakın planda, yaklaşık 17.00 x 11.00 m ölçülerindedir. Kuzeybatı güneydoğu doğrultulu duvarlarla, birbirine yakın boyutlarda üç mekâna ayrılmıştır. Yapının kuzeybatı duvarı ile kuzeydoğu duvarının bir bölümü büyük oranda anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur. Mevcut duvarlar ve anakaya yer yer 2.50- 3.00 m yüksekliğe kadar ayaktadır. Üst katla ilişkili bir iz tespit edilememiştir.

a mekanının kuzeybatı duvarına yan yana iki tane küçük niş açılmıştır. En üst seviyelerinde ise pencereye ait olabilecek, yarısı yıkık bir açıklık bulunur. Mekânın güneydoğu duvarında biri dar mazgal biçiminde olmak üzere iki tane pencere vardır. Mekânın güneybatı duvarında sokağa açılan bir kapı yer alır. Bu kapının söveleri ayaktadır. Kapının her iki yanında kalan duvarlara iki tane dar mazgal pencere açılmıştır. Duvarın güneybatı cephesinin kuzey kısmında kalan duvarın üst seviyelerinde yan yana iki tane oyuk bulunur. Bu oyukların duvarın büyük oranda yıkık olduğu aynı seviyelerde belli belirsiz devam ettiği, bu sebeple de bunların bir sundurma/ verandaya ait giriş yuvaları olabileceği önerilebilir. Bu duvarın hemen dibindeki anakaya oyularak bir hazne yapılmıştır. Aynı cephede bir sarnıç bulunur. Sarnıcın kuyu bileziği parçası in situ durmaktadır.

a mekanını kuzeydoğuda sınırlayan duvarın ortasına, b mekanına geçişi sağlayan bir kapı açılmıştır. Bu kapının bir sövesi in situdur. Söveye bitişik duvarın güneybatı yüzüne bir niş ile b mekanına bakan yüzüne dar mazgal pencere açılmıştır.

b mekanının kuzeybatı duvarında herhangi bir niş veya açıklık izlenememektedir. Güneydoğu duvarı tamamen yıkılmıştır. Güneybatı duvarında bir niş bulunur. Mekânın kuzeydoğu duvarında bir duvar payesi vardır. Bu payenin karşısına denk gelebilecek diğer bir payeye ait bir iz tespit edilememiştir. Mekân içinde birkaç tane kemer taşı parçası bulunur. Bu parçaların bu duvar payesi/ konsol ile ilişkilendirilebilecek bir kemer ve kemerin taşıyacağı bir üst kat döşemesi ilgili olup olmadığı belirsizdir.

b mekanının kuzeydoğu duvarındaki bir kapı ile c mekanına geçiş sağlanır. Mekânın kuzeybatı duvarına muhtemelen bir niş açılmıştır. Güneydoğu duvarının üst seviyesinde bir tane dar mazgal pencere bulunur. Kuzeydoğu duvarı büyük oranda yıkılmıştır. Yıkık olan bu

bölümde olasılıkla dışarıya açılan bir kapı bulunmaktaydı. Mekânın içinde birkaç kemer taşı parçası tespit edilmiştir.

c mekanının güneydoğu dış köşesine eklenmiş bir duvar, 98 numaralı yapıya dayanır. Bu şekilde 98 ile 99 numaralı yapı arasında basit, ara bir mekân oluşturulmuştur.

99 numaralı yapının yaklaşık 3 m güneydoğusunda, *98 numaralı yapı* bulunmaktadır. Kareye yakın planda, yaklaşık 10.00 x 9.00 m ölçülerindedir. Duvarları yer yer 1.60 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarları dışında büyük oranda tahrip olmuştur. Yapının kuzeybatı duvarının büyük kısmını anakaya oluşturmaktadır. Bu anakayanın mekâna bakan yüzünde bir niş ile dar mazgal pencere bulunur. Doğu duvarında yan yan açılmış bir niş ile bir tane dar mazgal pencere vardır. Mekânın içindeki yıkıntılar arasında seçilebilen söve, kemer vb. kalıntılar, özgününde güneydoğuya bakan bir kapı/ kemer açıklığına işaret etmelidir.

Yapı içinde, güney bölümde, muhtemelen söveye ait bir in situ parça bulunur. Bir mekân bölünmesine ait olup olmadığı mevcut izlerden anlaşılamamaktadır.

100 Numara (Konut) (GN: 6K; Görsel 136, 155)

Kuzey Kilisenin (95) kuzeydoğusunda bulunur. Yaklaşık 10.00 x 7.00 m ölçülerinde, iki katlı ve dikdörtgene yakın planlıdır. Duvarları yer yer 3.50 m yüksekliğe ulaşır. Güneyde, yapının ortasına yakın kısmında sokağa bakan kemerli bir açıklık ve bu kemerin kuzeyine bitişik yerleştirilmiş, mekânın içine bakan bir kapı bulunur. Kapının iki söve parçası, kemerin ise sadece ayakları in situ durmaktadır. Güney cephe önünde bu kapı ile kemere ait iki tane kemer taşı parçası ile lento parçası yere yatık vaziyette bulunmaktadır. Güney duvarda biri dar mazgal olmak üzere iki tane pencere bulunur. Kuzey duvarında da yine alt seviyede dar mazgal pencere bulunur. Bu pencere üzerinde ise kemerli bir pencere bulunmaktadır. Yapının batı duvarına bir kapı açılmıştır. Bu kapının güney yanındaki duvarın iç yüzeyinde bir niş yer alır. Doğu duvarında, zeminden yaklaşık 2.25 m yükseklikte yan yana açılmış beş tane giriş yuvası, yapının ikinci katına aittir. Giriş yuvalarından itibaren duvarlar yer yer 0.80 m yüksekliğe kadar izlenebilmektedir.

101, 102 (Zeytinyağı İşlikleri?) ve 103 (Konut?) Numara (GN: 7J ve 7K; Görsel 137)

Yerleşimin kuzeydoğu bölümünü sınırlayan anakayanın güney yüzüne bitişik inşa edilmişlerdir. 101 ve 102 numara, yan yana oyulmuş iki baskı kolu yuvasından oluşur. 103 numaralı mekânın batı duvarı bu işliklerin doğu sınırını kapsamaktadır. Bu duvarın işliklere bakan cephesine bir niş açılmıştır. Bu duvar dışında, baskı kolu yuvalarının bulunduğu yere mekân oluşturacak herhangi bir duvar kalıntısı izlenememektedir. Üretim donanımına ait iki

parça, 101 numaralı baskı kolu yuvasının önünde tespit edilmiştir. Bunlar, bir vida ağırlık taşı ile olasılıkla akıtma delikli bir pres yatağıdır.

101 ve 102 numaralı işliklerin kuzeydoğusuna bitişik *103 numaralı yapı*, muhtemelen özgününde dikdörtgene yakın planlı, 13.00 x 10.00 m ölçülerinde ve iki mekândan oluşmaktaydı. Beden duvarları yer yer ancak 0.50- 1.00 m. yüksekliklerde korunabilmiştir. Yapının kuzeybatı sınırını tamamen anakaya oluşturur. Yaklaşık 2.00 m yüksekliğe ulaşan bu anakayanın batı yüzünün alt seviyesine geniş bir oyuk açılmıştır. Doğuda ise bu anakaya yaklaşık 2.50 m. güneye yönelerek, mekânın içine doğru kıvrım yapmaktadır. Bu şekilde mekânın kuzeydoğu kısmında L planlı küçük bir birim oluşturulmuştur. Yapının güneydoğu duvarında bir açıklık bulunur. Bu açıklık özgününde, içte bir kapı ile bu kapıya bitişik, cepheye bakan bir kemerden oluşmuş olmalıdır. İçteki kapıya ait söve parçaları ile kemer ayağı olduğu düşünülen taşlar ayaktadır. Kapı söveleri ile kemer ayakları arasına yaklaşık 0.50 m kalınlığında moloz duvar örülmüştür. Yapının orta bölümünde iki tane in situ söve parçası bulunur.

104 Numara

Doğu Mahallenin kuzeyindeki yol kalıntılarını kapsamaktadır. “Yerleşim Dokusu Üzerine” başlığı altında anlatılmıştır.

105 Numara (Doğu Şapel) (GN: 5M; Görsel 138- 140, 210)

Yerleşimin en doğusunda bulunmaktadır. Yapı büyük oranda yıkılmıştır. Ayakta kalan duvarları ancak 1.50- 1.70 m seviyelerine ulaşır. Doğu- batı doğrultusunda inşa edilmiş olan şapel, dikdörtgene yakın planlı bir naos ile batısında yine dikdörtgene yakın planlı bir nartheksten oluşur. Yaklaşık 16.00 x 7.00 m ölçülerindedir. Doğusunda dışa çıkıntılı, içte ve dışta yarım daire planlı apsisin kuzey bölümü ayaktadır.

Naosun ancak kuzey ve batı duvarları günümüze ulaşabilmiştir. Kuzeybatı bölümünde, birbirine bitişik bir seki (subsellium?) ile duvar payesine ait olabilecek izler vardır. Güney duvarına ait izlenebilen tek kalıntı, naosun doğuya yönelen güneybatı duvar köşesidir.

Yapıya giriş, nartheksin batı duvarına açılmış bir kapı ile sağlanmıştır. Bu kapı, apsisin orta aksından kısmen kuzeye kayar. Söve parçaları in situ durmaktadır. Nartheksin sadece kuzey ve kısmen batı duvarı izlenebilmektedir.

Naosa giriş, batı duvarı ortasında, iki sövesi in situ bir kapı ile sağlanmıştır. Mevcut duvarlarda herhangi bir niş ya da pencere kalıntısı tespit edilememiştir. Yıkıntılar arasında üst örtüye ait bir kalıntı izlenememektedir. Olasılıkla apsis üstü yarım kubbeyle örtülmüştür. Duvarlar çok kalın olmadığından, naos ve narthekste ahşap bir çatı tercih edildiği düşünülebilir.

Yapı dışında, apsisin doğu cephesi önünde, her ikisinin de çapı 0.27 m ve uzunlukları 0.27 m ile 0.29 m ölçülerinde, yere yatık vaziyette iki sütun parçası bulunur.

106 Numara (Konut?) (GN: 5M ve 5N; Görsel 141)

Doğu Şapelin (105) hemen doğusunda bulunmaktadır. Beden duvarları kısmen anakayaya oturur. Yapı, büyük oranda yıkılmıştır. Olasılıkla dikdörtgene yakın planda ve iki mekândan oluşmaktaydı. Yaklaşık 18.00 x 8.00 m ölçülerindedir. Duvarları yer yer 1 m yüksekliğe kadar ayaktadır. Doğu batı doğrultusunda uzanan duvarın orta bölümünden güneye çıkan duvar, yapıyı iki mekâna bölmüş olmalıdır. Batıda yer alan mekânın ancak kuzey duvarı ile güneydoğu ve kuzeybatı köşelerinden çıkan duvarları izlenebilmektedir. Geç dönemde bu mekânın orta bölümüne kuru duvar örülmüştür.

Doğudaki yer alan mekânın sadece kuzey duvarı ayaktadır. Bu mekâna muhtemelen batı mekânından bir kapıyla geçiş sağlanmaktaydı.

İki mekânı bölen kuzey güney doğrultulu duvarın sadece güneybatıya doğru köşe yapması, doğuda yer alan mekânın özgününde avlu vb. bir işleve sahip olabileceğine işaret edebilir.

107 Numara (Tanımsız) (GN: 5N ve 6N)

Yerleşimin en doğusunda bulunmaktadır. Günümüze sadece L biçiminde duvarı ulaşabilmiştir. Kuzey güney doğrultulu 4.50 m uzunluğunda bir duvar ile bu duvara eklenmiş geç dönem kuru duvarından oluşmaktadır. Duvarlar yer yer 1 m. yüksekliğe kadar korunabilmiştir.

108 Numara (Konut) (GN: 6M; Görsel 142)

Yerleşimin en doğu bölümünde bulunmaktadır. Yaklaşık 10.00 x 7.00 m ölçülerinde, iki katlı ve dikdörtgene yakın planlıdır. Duvarları yer yer 3.20 m yüksekliğe ulaşır. Yapının güney duvarının zemin kat seviyesinde dar mazgal pencere bulunur. Batı ve kuzey duvarlarında ise zemin kat seviyelerinde birer tane niş vardır. Yapının güney duvarında, zeminden yaklaşık 1.80 m yükseklikte, üst kata ait altı sıra giriş yuvası yer almaktadır. Bu giriş yuvalarından itibaren duvar yer yer 1.30 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Yapının doğu duvarının kuzeye yakın bölümünde iki sövesi in situ bir kapı yer alır. Lentosu yapı içinde yere yatık vaziyettedir. Kapının yaklaşık 1.50 m güneyinde bir açıklık daha vardır. Bu açıklığın güneyindeki duvara bitişik bir kemer ayağı ya da söve parçası bulunur. Yapının doğu cephesine, kuzeye yakın kapının hemen yanına bir niş açılmıştır. Aynı şekilde yapının kuzey cephesinde de yaklaşık 1 m aralıkla iki tane niş yer almaktadır.

Yapının güneydoğu cephesinde, zemin seviyesinde izlenebilen L biçimli bir duvar kalıntısı bulunur. Kuzey duvarının yaklaşık 4.00 m kuzeyinde ise in situ bir söve parçası yer

alır. Doğu cephede, kuzeye yakın kapının dibinde bir sarnıç vardır. Bu sarnıcın önünde kuyu bileziğine ait üç parça bulunur. Yapının kuzeybatı cephesinin 2 m batısında, yapıya paralel bir tane in situ kesme taş ile bu taşa bitişik doğu batı doğrultulu geç dönem kuru duvarı bulunmaktadır. Bu duvarın devamı izlenememektedir.

Yapı dışındaki L biçimli duvar, in situ söve ve cephelere açılmış nişler, yapı önündeki bir avlu ve/ veya sundurma ile ilişkilendirilebilir.

109 (Tanımsız), 110 ve 111 (Zeytinyağı İşlikleri?) Numara (GN: 6L; Görsel 143-144)

Yerleşimin en doğu bölümünde, yerleşimin içindeki kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan anakayanın güney yüzüne oyulmuş işlikler ve bu işliklerin güneydoğusuna bitişik dikdörtgene yakın planlı bir yapıdan oluşur. İşliklerin bulunduğu anakaya oyularak üç mekâna bölünmüştür. Kuzeydoğu ve güneybatıda bulunan mekanlarda üretim donanımına ait kalıntılar tespit edilmiştir. Bunlar, güneybatı mekânda anakayaya oyulmuş bir baskı kolu yuvası ile anakayaya oyulmuş bir toplama havuzu; kuzeydoğu mekânda anakayaya oyulmuş bir baskı kolu yuvası ile iki tane vida ağırlık taşıdır. Ortadaki mekânda herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Kuzeydoğu mekânın güneybatı duvarında bir niş bulunur. Güneybatı mekânın güneydoğu duvarı, ortadaki mekâna ulaşmadan bir kapı sövesi ile sonlanır. Duvarın doğuya doğru uzanması beklenen bölümü izlenememektedir.

İşliklerin güneydoğusuna bitişik 109 numaralı mekânın duvarları zemin seviyesinde ve yer yer seçilebilmektedir. Muhtemelen dikdörtgene yakın planlı ve iki mekândan oluşmaktadır. Mekânın kuzeybatısındaki bir kapı ile işliklere geçiş sağlanır. Güneydoğu duvarında sokağa açılan bir kapısı bulunur. Kapının iki söve parçası in situ durmaktadır.

112 Numara

Anıtsal bir mezara aittir. “Mezarlar” başlığı altında anlatılmıştır.

113 Numara (Konaklama Yapısı ?) (GN: 6L; Görsel 145- 147, 213)

Yerleşimin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Olasılıkla dikdörtgene yakın planlı, bir bölümü iki katlı ve yaklaşık 27.00 x 18.00 m ölçülerindedir. Ayakta kalabilen güney ve batı duvar parçaları yaklaşık 5.20- 5.90 m yüksekliklere kadar korunabilmiştir. Mekânın diğer duvarları mevcut yerlerde çoğunlukla temel seviyesinde, bazı kısımlarda ise ancak 1.00 m yüksekliklerde izlenebilmektedir. Kuzey ve kuzeybatıdaki duvarları yer yer anakaya şekillendirilerek oluşturulmuştur.

Kuzeyde yer yer zemin seviyesinde güçlükle seçilebilen, kısmen anakayadan şekillendirilmiş doğu batı doğrultulu duvarın, bu yapının kuzey sınırını oluşturduğu

düşünülmektedir. Bu duvarın yapının orta bölümüne yakın bir kısımda, güneye yönelerek, yapı içinde bir mekân yarattığı önerilebilir.

Yapının doğu sınırı da güneydoğu köşedeki mekânın zemin seviyesindeki duvarı dışında izlenememektedir.

Yapının güney sınırını oluşturan duvarın güneybatı köşesi ile doğu kısmı ayakta kalabilmiştir. Güneybatı köşede, ancak zemine yakın seviyesindeki doğu sövesi ve eşiği korunabilmiş bir kapı bulunur.

Yapı içinde mekân bölünmesine ait izlenebilen tek bölüm, güneydoğu köşedir. Dikdörtgene yakın planlı mekânın güney duvarı dışında diğer duvarları zemin seviyesinde zorlukla seçilebilmektedir. Mekânın batısında kapıya ait in situ bir söve parçası bulunur. Yaklaşık 5.20 m yüksekliğe ulaşan güney duvarının zemine yakın seviyeden yaklaşık 3.10 m yüksekliğinde, ikinci kata ait giriş yuvaları vardır. Zemin kat seviyesinde bir tane büyük mazgal pencere bulunur. Yine zemin katta, bu pencerenin üst kısmında bulunan delik, daha küçük boyutlu, tahrip olmuş diğer bir mazgal pencereye ait olmalıdır.

Yapının batı duvarı, güney bölüm hariç ancak yer yer zemin seviyesinde korunabilmiştir. Yaklaşık 5.90 m yüksekliğe ulaşan güney bölümünün alt seviyelerine iki tane büyük mazgal pencere açılmıştır. Benzer seviyelerde pencereye ait olabilecek iki tane delik bulunur. Batı duvarında giriş yuvası olarak tanımlanacak belirginlikte delikler gözlemlenememiştir. Öte yandan zemine yakın seviyeden yaklaşık 2.70 m yükseklikte birbirine paralel iki ya da üç delik ile boylu boyunca izlenebilen duvar girintisi, üst kat döşemesinin duvara sabitlenmesi için yapılmış olmalıdır.

Yapının güneybatı dış köşesine doğu batı doğrultulu bir duvar eklenmiştir. Duvarın ancak 1.30 m uzunluğundaki parçası mevcuttur.

6.00 m yüksekliğe ulaşan batı ve güney duvar parçalarının üst kat olarak değerlendirebileceğimiz seviyelerinde pencere vb. açıklıklar bulunmamaktadır.

Yapının güneydoğu cephesi önünde bir sarnıç bulunmaktadır. Bu sarnıcın doğusunda, kuyu bileziği korunabilmiş diğer bir sarnıç yer alır.

114 Numara (Zeytinyağı? İşlikli Yapı) (GN: 6L; Görsel 148)

Yerleşimin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Dikdörtgene yakın planlı yapının mevcut ölçüleri 10.00 x 8.50 m'dir. Batı sınırı izlenememektedir. Olasılıkla iki mekândan oluşur. En azından kuzeydeki mekânın bir üst katı olmalıdır.

Yapının kuzey duvarı, 3.50 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Duvarda, moloz dolgu seviyesinden 1.70 m yükseklikte, üst kata işaret eden, yer yer tahrip olmuş giriş yuvaları yer

alır. Zemine yakın seviyesine büyük bir niş açılmıştır. Kiriş yuvalarının üst seviyesinde ise bir dar mazgal pencere ile aynı boyutta iki tane niş benzeri oyuk bulunur.

Kuzey duvarından çıkan kuzey güney doğrultulu duvar, yapıyı olasılıkla iki mekâna böler. Mekân içinde kemer ayaklarına ait olabilecek in situ parçalar ise ikinci kat döşemesini destekleyen bir kemere ait olabilir.

Yaklaşık 2.30 m yüksekliğindeki doğu duvarının içine bir tane baskı kolu yuvası yerleştirilmiştir.

Yapının güneydoğu köşesinde bir kapısı bulunur. Kapının söve parçalarından biri in situ, diğeri ise yere yatık vaziyettedir.

115 Numara (Konut) (GN: 6K ve 7K; Görsel 149)

Yerleşimin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Kareye yakın planlı ve yaklaşık 7.50 x 7.20 m ölçülerindedir. Güney ve doğu duvarları yaklaşık 2.50 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Tek mekândan oluşur. Batı duvarı ancak zemin seviyesinde ve yer yer izlenebilmektedir. Kuzey duvarının da sadece kuzeybatı köşe duvarı ayakta. Doğu duvarına, biri geniş biri dar olmak üzere iki tane niş açılmıştır. Bu duvarın orta seviyelerinde dar mazgal pencere bulunur. Aynı duvarın üst seviyesine bir tane mazgal pencere açılmıştır. Yapının güney duvarının orta seviyelerinde de bir tane dar mazgal pencere yer almaktadır.

Güney cephenin en üst seviyesinde yan yana beş tane kiriş yuvası bulunur. Üst katla ilişkili bir iz tespit edilememesi ve yapı içinde yoğun moloz dolgu olmamasından dolayı, bu yuvaların balkondan çok, bir veranda ile ilişkili oldukları önerilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

3.1. Yapılar Üzerine

3.1.1. Konutlar (Görsel 150- 181)

Yerleşimde konut olarak değerlendirilebilecek yaklaşık 65 yapı tespit edilmiştir. Bu yapıların en az 20 tanesinin çeşitli örneklerde gözlemlenen kiriş yuvaları¹⁰⁸, üst kat döşemesini taşıyan kemerler¹⁰⁹ ve yüksek duvarlar¹¹⁰ bağlamında, iki katlı olarak inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Yerleşimdeki iki katlı yapıların sadece üst katlarında bulunan mazgal pencerelerin gözlemlenememesi, duvar kalınlıklarının iki katlı yapılarla paralellik göstermesi ve bazılarında “üst kata yetecek kadar” duvar yıkıntısının bulunması; duvarları alçak seviyelerde korunabilen diğer konutların çoğunun özgününde iki katlı olarak düzenlendiğini göstermelidir.

Konutlar en genel ifadeyle tamamına yakını düz araziye yerleştirilmiş¹¹¹, kare veya genellikle dikdörtgene yakın planlı, birbirine bitişik konumda sıralanan konutlardan ve tek ya da birkaç mekânlı bağımsız konutlardan oluşmaktadır. Bu konutların en az 18 tanesinde avlu ile ilişkilendirilebilecek kalıntılar tespit edilmiştir¹¹².

Birbirine bitişik konumda sıralanan konutlar, kabaca dikdörtgen bir alan içine yerleşir. Yüzeyde gözlemlenebilen kalıntılara göre, her birinin bir ya da birkaç mekândan oluştuğu ve genellikle ayrı girişleri bulunduğu söylenebilir. Bazı örneklerde mekanların birbirlerine de açıldıkları izlenmiştir. Bu konutların yayıldığı alanın ortasında ya da bir kenarında genelde boş bir alan bulunmaktadır. Pek belirgin olmamasına rağmen, pencere ve kapı açıklıklarının konumları ile plan kurgusu, sarnıçların da yer aldığı bu mekanların ortak kullanıma açık bir avlu işlevinde kullanıldığını göstermelidir. Evlerin kapıları doğrudan bazen bu avlulara bazen de sokağa açılır¹¹³.

İkinci tipi, bağımsız haldeki tek ya da birkaç mekândan oluşan konutlar teşkil eder¹¹⁴. Tek mekânlılar sayıca en az örneği oluşturmaktadır. Birden fazla mekâna sahip örneklerde ise,

¹⁰⁸ 8, 16, 17, 43, 55, 57, 60, 80, 82, 88, 97, 100, 108 ve 114 numaralı yapılara bk.

¹⁰⁹ 57, 68 ve 97 numaralı yapılara bk.

¹¹⁰ 4, 13, 21, 41, 45, 59, 68, 73, 90 ve 115 numaralı yapılara bk.

¹¹¹ 4, 19 ve 41 numaralı konutlar kuzey yamaçtaki az eğimli arazide bulunmaktadır.

¹¹² 4, 9, 10, 21, 22, 33- 40, 41, 49- 50, 55, 59, 60- 65, 74, 78, 80- 82, 88, 90, 106 ve 108 numaralı yapılara bk.

¹¹³ Bu tip örnekler için örneğin 10, 8, 17- 22- 23, 33- 40, 60- 65, 79- 82 ve 90 numaralı yapılara bk. Lykia'daki benzer örnekler için bk. İşler, 2013: 290. Pamphylia'daki benzer örnekler için bk. Çevik vd., 2005: 327.

¹¹⁴ Örneğin 4, 16, 19, 21, 43, 59, 88, 91, 97, 100, 108 ve 114 numaralı yapılara bk. Orta Lykia'daki Geç Antik Çağ kırsalı benzer örnekleri için bk. İşler, 2013: 291.

genelde kapılar veya kemerlerle¹¹⁵ mekanlar arası geçiş sağlanmıştır. Bazıları sadece bir ön oda ve bu ön odadan geçilerek ulaşılabilen mekanlardan ibarettir¹¹⁶. Konutlara giriş, doğrudan avludan ya da sokağa bakan açıklıklarla sağlanır. Aynı konuta ait olduğu düşünülen bazı mekanların girişleri diğer odalardan bağımsız düzenlenmiştir. Bu durum, mekânın işlev farklılığından, aile içi bölünmeden ya da geç dönemde eklenmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Zemin kat planlarının aksine, sadece Lyrboton Kome’de değil, dönemin çoğu konut örneğinde, özellikle çok büyük odalardaki olası üst kat bölünmeleri belirsizdir. Zemin katlarda geniş olan mekanların bazılarında iki duvar arası boylu boyunca kemerler ya da çoğunlukla duvarlarla bölünme sağlanırken, hiçbir konutta bu kemerler ve özellikle de duvarların devamı izlenememiştir. Bazılarında duvarlar üst kat seviyesine ulaşınca kesilirken, bazılarında ise duvar yıkık olduğundan devamı takip edilemez. Örneğin 16 numaralı konutun e mekanının zemin kat batı duvarı üst katta devam ederek, ilk bakışta hemen batısındaki f mekanının üst kat odasından ayrılmış gibi görünmektedir. Ancak f mekânı muhtemelen geç dönemde eklendiği için, üst katta devam eden duvar özgününde e mekanının beden duvarı olmalıdır. Öte yandan, geç dönemde bu odalar arası bir geçiş sağlandığı önerilebilir. Ancak böyle bir durumda en az iki odaya ayrılmış bir üst katın varlığından bahsedilebilir. Lykia ve Suriye’deki Geç Antik Çağ kırsal yerleşimlerdeki bazı konutların üst katlarında duvarlarla bölünen iki ya da üç odanın varlığı tespit edilebilmiştir¹¹⁷. Lyrboton Kome’de ise “duvarlarla bölünen geniş üst kat odaları” olasılıkla yaygın değildir, ya da hiç tercih edilmemiştir. Geniş üst mekanların, ya da tercih halinde küçük mekanların, genellikle perdelerle (*parapetasmata*) ayrılmış olabilecekleri ya da tamamen bölüntüsüz tek bir oda halinde bırakıldıkları ileri sürülebilir¹¹⁸.

Konutlara sokaktan veya avludan giriş kemerler veya kapılarla sağlanmıştır. Eşikten lentoya kadar tamamen ayakta duran kapı ve kemer örneklerinde yükseklik genelde 2.00 m’dir. Açıklık ise kapılarda 1.00 m- 1.40 m, kemerlerde 2.00- 3.00 m arasında değişir. Bu girişler, muhtemelen güneşten olabildiğince istifade etme¹¹⁹ ve belki de kuzeyden esen rüzgârdan¹²⁰ kaçınmak amacıyla çoğunlukla güneye bakmaktadır. Kapı ya da kemerli düzenlenmiş girişler, avlusuz örneklerde doğrudan sokağa ya da daha geniş boş alanlara; avlulularda ise bazen

¹¹⁵ Örneğin 57, 68 ve 80 numaralı yapılara bk. Kilikia’daki Geç Antik Çağ kırsal konutlarında zemin kattaki kemerlerle bölünme düzenlemesi için bk. Eichner, 2004: 76.

¹¹⁶ Örneğin 81 ve 88 numaralı yapılara bk. Kilikia’daki Geç Antik Çağ’a ait benzer örnekler için bk. Eichner, 2004: 76.

¹¹⁷ İşler, 2013: 291 (Asarcık Batı Yerleşimi); Özgenel, 2006: 561 (Alakilise); Harrison, 1981: 386 (Alakilise); Pena, 1997: 164 (Suriye); Sigalos, 2004: 73 (Yunanistan).

¹¹⁸ Üst kat oda bölünmesinde “perde” önerileri için bk. Parani, 2003: 181; Sigalos, 2004: 73.

¹¹⁹ Benzer durum için bk. İşler, 2013: 292.

¹²⁰ Hâkim rüzgâr yönü için “Yerleşim Dokusu Üzerine” başlığına bk.

avluya¹²¹, bazen de sokağa açılır. Söve ve lentoların yüzeylerinde gözlemlenen izler ile profilleri, tek veya çift taraflı kapı kanatlarına işaret etmektedir. Kemerli girişlerin de özgününde kapılarla kapatıldığı önerilebilir. Bu, kapının kemerin formuna göre şekillendirilmesi ya da kemerin yarım daire kısmına ayrı bir parça yerleştirilmesiyle sağlanmış olmalıdır. 79 numaralı zeytinyağı atölyesinin kuzeydoğuya bakan kemerli giriş açıklığının eşik taşının bir bölümü ile bu taşın köşesinde kapı menteşesinin sabitlendiği (?) kare formlu bir demir parçası gözlemlenmiştir.

Bazı yapılarda kemerli girişin özgününde açık bırakıldığı ve bu kemere bitişik bağımsız bir kapının yerleştirildiği tespit edilmiştir. Dokuz yapıda izlenebilen bu açıklıklar, dört örnekte yapının beden duvarına açılmış bir kemer ile bu kemerin yapının içine bakan kısmına, yapının içine girinti yapan bir kapının bitişik halde inşa edilmesiyle oluşturulmuştur¹²². İki örnekte ise tam tersine; yani kapı beden duvarına açılmış, bitişik kemer ise cepheye çıkıntı yapmıştır¹²³. Her iki durumdaki örneklerin bazılarında, kemer ile kapı arasında, açıklık dışında kalan bölümlere duvar örülerek derinlik arttırılmış, bu şekilde bir giriş aralığı yaratılmıştır. Bu uygulamanın en az iki işlevi olmalıdır. Birincisi yağmur, güneş vb. etmenlere karşı, açıklığa bir nevi sundurma işlevi kazandırmak. İkincisi ise –sadece kemerin cepheye çıkıntı yaptığı örneklerde- ilk işlevin dışında, üst kata yerleştirilebilecek bir balkona destek sağlamaktır. Bu durum, Kilikia'daki Gökkale Villa Rustica'sında açıkça izlenebilir¹²⁴. Aynı şekilde kemerin dışa çıkıntı yaptığı ikili açıklığa sahip bu yapıda, kemer ve kapının üst kat hizasında, özgününde balkona açılan bir kapı ile iki yanında ikiz pencereler bulunur. Kemerin üst bölümü günümüze ulaşmamıştır. Ancak kemer yayları bir çizim üzerinde tamamlandığında, üstündeki balkonun üzerine oturduğu anlaşılmaktadır.

Konutlarda mazgal, dar mazgal ve normal boyutlarda olmak üzere en az üç çeşit pencere kullanılmıştır. En çok tercih edilen, mekânın içinden cepheye doğru daralan mazgal pencereler, konutların neredeyse tümünde üst kat duvarlarına yerleştirilmiş; sadece birkaç örnekte ise zemin katın tavana yakın seviyesine açılmıştır. Dar mazgal olarak adlandırdığımız pencereler, kiriş yuvası boyutunda duvarlara açılmış deliklerdir. Bu pencereler, kapı veya kemerli girişler dışında, zemin katlarda bulunan neredeyse tek açıklıklardır. Bazı konutların üst katlarında da

¹²¹ Örneğin 88 ve 108 numaralı yapılara bk. Girişin doğrudan avludan sağlandığı Geç Antik Çağ Kilikia ve Suriye konutları için bk. Eichner, 2004: 76; Pena, 1997: 164.

¹²² 21, 41, 54 ve 100 numaralı yapılara bk. Günümüze kadar uygulanagelmiş bu tip benzer uygulama Muskar'daki bir yapıda (konut?) ve Geç Antik Çağ Suriye köylerindeki konutlarda mevcuttur. Suriye örneğinde kemer yerine tonoz tercih edilerek, giriş aralığı arttırılmıştır. Fotoğraf için bk. Tate, 1992: 45.

¹²³ 82 ve 103 numaralı yapılara bk. Diğer üç örneğin (59, 70, 71) bu açıklıklara paralel duvarlarının konumları belirsizdir.

¹²⁴ Metin ve fotoğraf için bk. Aydınoglu, 1999: 158 ve fig. 10, 11.

bulunur. İçten ve dıştan aynı genişliğe sahip normal boyutlu pencereler birkaç yapı dışında tercih edilmemiştir. Mazgal pencerelerle benzer şekilde, üst katlarda kullanılmıştır.

Tespit edilen mazgal pencerelerin büyük bir bölümü güneye; bazıları ise doğu, kuzey ve batıya bakmaktadır. Sadece birkaç örnekte gözlemleyebildiğimiz normal boyuttaki pencereler ise güney, kuzey ve doğu duvarlarına açılmıştır. İçlerinden biri (16), güney cephede bulunan bir balkona bakar. Dolaylı olarak, dönemin birçok yerleşim örneğinde genel bir özellik olarak karşımıza çıkan pencerelerin çoğunlukla güneye bakma durumunun, Lyrboton Kome için büyük oranda geçerli olduğu söylenebilir. Zemin katlarda, olasılıkla yaşam mekanları olarak tasarlanmaması ve dolayısıyla çok fazla aydınlatma ihtiyacı duyulmamasından kaynaklı, sadece az ışık ve hava girişinin sağlanması amacıyla kullanılan dar mazgal pencereler, yön dikkate alınmadan duvarların çeşitli yerlerine açılmıştır.

Yerleşimdeki pencere açıklıklarının özgününde nasıl kapatıldığı pek belirgin değildir. Kabayonu biçimlendirilmiş üç ya da dört taşın yapının dışına doğru daralacak şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulan mazgal pencerelerin iç kısımlarında taş, ahşap ya da alçıdan yapılabilecek, camın monte edilmesine uygun şebeke vb. bir elemanın yerleştirildiğine dair bir iz gözlemlenememiştir. Üstelik bu çok dar açıklıkların (genelde yaklaşık 0.40 x 0.15 m) camla kapatılması, en azından yerleşimdeki konut örneklerinin çoğunda, pek uygulanacak bir seçenek olarak görünmemektedir. Pencerelerin camlarla kapatılmadığı Geç Antik Çağ yapılarında, taş plakaların kullanıldığı bilinir. Örneğin 1967’de Karadağ Binbir Kilise’de bulunan küçük bir kilise apsisinin iki penceresi doğrudan bir taş plakayla kapatılmıştır. Levhalardan biri in situ, diğeri ise yere düşmüş vaziyette bulunmuştur¹²⁵. Semavi Eyice, yukarıda bahsi geçen yapılar ışığında, Geç Antik Çağ taşra kiliselerinde pencere camlarının uygulanmadığını; “basit bir çözüm olarak” kış aylarında taş bir plaka kullanılıp, yazın çıkartıldığını ileri sürmüştür¹²⁶. Başta pencerelerin yukarıda bahsedilen karakteristikleri ile konutların sadeliği ve işçiliği dikkate alındığında, Lyrboton Kome yerleşimindeki mazgal pencerelerin kapatılmasında benzer basit bir çözümün uygulanmış olabileceği pratikte akla yatkın gelmektedir¹²⁷. Birkaç konutta tespit edilen ve mazgal pencerelere oranla biraz daha büyük boyutlu normal pencereler için de aynı

¹²⁵ En azından uygulama açısından benzer bir örnek Ravenna’dan bilinmektedir: Galla Placidia Mozolesi’nin pencere açıklıkları oniks (su) mermeri olarak bilinen saydam taş levhalarla kapatılmıştır. Pencerelerden biri, form açısından Lyrboton Kome’deki örneklere çok benzer olarak, dışarıya doğru daralan mazgal pencere şeklinde yapılmıştır. Levha ise, pencerenin en dar bölümünün içeriye bakan kısmına yerleştirilmiştir.

¹²⁶ Eyice, 1990: 51. Başka bir eserinde Eyice, bu taş plakaların üstten ve alttan bir mille döndürülebileceğini de önermiştir. Bk. Eyice, 2014: 147. Taş plaka benzeri biçimlendirilmiş, kepenk benzeri ahşap bir düzenek de beklenebilir.

¹²⁷ Pencerelerin saydam plakalarla kaplandığı Geç Antik Çağ Suriye kırsalındaki kilise örnekleri için bk. Pena, 1997: 73.

durum söz konusu olmalıdır¹²⁸. Pencerelerin açık bulundurulma ihtiyacında perde¹²⁹ vb. basit düzeneklerle içeriye hava ve güneş girmesi sağlanırken, aynı zamanda kuş, böcek vb. canlılara karşı da önlem alınabilirdi.

Konutların neredeyse hepsinde, zemin katları ile üst katlarının mekânın içine bakan duvarlarına; birkaç örnekte ise avlu ya da sokağa bakan zemin kat cephelerine¹³⁰ nişler açılmıştır. Genellikle kare veya dikdörtgen formdaki bu nişler, bazı örneklerde kemerli olarak düzenlenmiştir. Ortalama ölçüleri 0.40- 0.50 m (genişlik) x 0.50- 0.70 m (yükseklik) x 0.25- 0.45 m (derinlik) arasında değişir. Yükseklikler bazı nişlerde 1.00 m'yi geçmektedir¹³¹. Buldukları mekâna bağlı olarak ocak, dolap, elbise dolabı¹³² ve raf¹³³ işlevinde kullanıldığı; ayrıca aydınlatma elemanlarının¹³⁴, çeşitli ev eşyalarının, alet- edevatın, dini objelerin ve ikonaların¹³⁵ koyulduğu yerler olarak tanımlanırlar.

Balkonun yerleşimdeki konutlarda çok tercih edilmediği tahmin edilmektedir. Özgününde bir balkona sahip olduğu tespit edilebilen tek örnek, 16 numaralı konuttur. Yapının zemin kat seviyesindeki çifte kemer ile üst kat seviyesindeki kapı arasına açılan bir sıra giriş yuvası güney cepheye; hatta doğrudan Batı Mahallenin güneybatısını sınırlayan ana girişe (20) bakan bir balkona işaret etmektedir. Kısmen ikinci kat seviyesinde günümüze ulaşan konutlarda balkonla ilişkilendirilebilecek kalıntılar izlenememiştir. Zemin kat seviyesinde korunabilmiş, yukarıda tartışılan, kapının beden duvarına açılıp bitişik kemerin cepheye çıkıntı yaptığı örneklerde (82 ve 103) balkon beklenebilir¹³⁶.

Dört yapıda, beden duvarının dışarıya bakan yüzünde giriş yuvaları gözlemlenmiştir. Bu yuvaların bir sundurma ve/ veya verandanın üst örtüsünü taşıyan kirişlere ait olduğu öne sürülebilir¹³⁷. 34 numaralı yapıda giriş açıklığının bulunmadığı güney cephenin tamamı ya da bir kısmı sundurma ya da veranda, 115 numaralı yapıda yine girişin bulunmadığı güney cephesinin tamamı bir veranda, 55 numaralı yapının güney cephesindeki giriş açıklığının

¹²⁸ 16 numaralı konuttaki balkona bakan pencerede cam söz konusu olabilir.

¹²⁹ Bizans döneminde perdenin pencereler ve çeşitli mimari elemanlarda kullanımı için bk. Parani, 2003, 183.

¹³⁰ Örneğin 63 ve 80 numaralı yapılara bk.

¹³¹ Örneğin 64 ve 16 numaralı yapılara bk.

¹³² Sigalos, 2004: 70, 73, 75. Yunanistan'daki Orta ve Geç Bizans dönemi evleri ile günümüze kadar süregelen gelenekler değerlendirilerek yorumlanmıştır.

¹³³ Karakabaklı'da 6 no'lu evdeki nişlerin ortalarında raf yerleştirmek için oyukların açıldığı tespit edilmiştir. Bk. Tiryaki, 2003: 129.

¹³⁴ Doğan, 2008: 2.

¹³⁵ Sigalos, 2004: 75. Yunanistan'daki Orta ve Geç Bizans dönemi evleri ile günümüze kadar süregelen gelenekler değerlendirilerek yorumlanmıştır.

¹³⁶ Kilikia'daki balkonlu kırsal konutlar ile Suriye'deki balkonlu ve çoğunlukla da ikinci katta dış arkadlar olarak düzenlenen Geç Antik Çağ örnekleri için bk. Aydınoglu, 1999: 158; Tiryaki, 2003: 130, 133; Pena, 1997: 161.

¹³⁷ Dağlık Kilikia kırsalındaki dönem konutlarının bazılarında, avluların uzun kenarlarında ahşap sundurmaların yer aldığı bilinmektedir. Bk. Efe, 2013: 49, 53.

üstünün bir sundurma, 99 numaralı yapıda ise girişin bulunduğu güneybatıya bakan cephenin sadece bir kısmının sundurma olarak düzenlendiği önerilebilir¹³⁸.

Konutlarda kat ayrımı, özgününde üstünde ahşap üst kat döşemesinin bulunduğu ahşap kirişler ile sağlanmıştır. Birçok konutun mekânın içine bakan karşılıklı duvarlarında, bu kirişlerin yerleştirildiği yuvalar yer alır. Bazılarında ise, iki katlı düzenlendikleri halde giriş yuvaları bulunmaz. Yerleşimdeki birkaç örnekte görülen bu tiplerde, Orta Lykia'daki bazı Geç Antik Çağ kırsal yerleşim konutlarında gözlemlendiği gibi¹³⁹ kat ayrımı seviyesinde duvar olasılıkla boylu boyunca yaklaşık 10 cm kadar içe çekilerek, girişler bu boşluğa yerleştirilmiştir (Örneğin 16 numaralı yapı, f mekânı). Kilikia'daki örnekler¹⁴⁰ kadar yaygın olmasa da bazı konutlarda bu girişlerin zemin kattaki kemerlerle taşındığı da gözlemlenir¹⁴¹. Ayrıca zemin katın köşelerine yerleştirilebilecek dikmeler üzerinde doğrudan bir üst kat döşemesi de -hiçbir iz tespit edilmemesine rağmen- beklenebilir. Yerleşimdeki konutlarda izlenebilen tüm bu kat ayrımı öğeleri yardımıyla, özellikle de giriş yuvaları ışığında, zemin katların genelde yaklaşık 2.20 m yüksekliğe ulaştığı tespit edilmiştir. İki büyük konut kompleksi örneğinde¹⁴², bu yükseklikler 3.00 m'ye kadar çıkmaktadır¹⁴³. Üst kat yükseklikleri ise genelde belirsizdir. Çatı hizasına kadar korunabilmiş dört örnekte yükseklikler yaklaşık 2.40- 2.50 m'dir¹⁴⁴. Buradan yola çıkarak, alt ve üst kat arasındaki yükseklik farkının çok olmadığı söylenebilir.

Üst kattaki yaşam alanlarının zemin katlardan izole edilip edilmediğini tespit edebilmek için, merdivenlerin özgününde nasıl planlandıklarını saptamak gerekmektedir. Ancak yerleşimde üst kata ulaşan merdivenlere ait bir kalıntı gözlemlenememiştir. 1990'lı yılların başında yüzey araştırması gerçekleştiren araştırmacılar, bazı konutlardaki üst kata çıkan taş merdivenlerin varlığından bahsetmiştir. Ancak bu merdivenlerin üst kata zemin kattan mı, yoksa doğrudan dışardan mı ulaştıklarına değinilmemiştir¹⁴⁵. Pratikte, üst katlara çıkış doğrudan dışarıdan, üst kata ulaşan bir kapıya yönelen; ya da zemin katın içinde bulunan bir merdivenle sağlanabilirdi. Bu tip uygulamaların, merdivenlere ait izlerin gözlemlenemediği örneklerde arkeolojik açıdan doğrulanabilmesi için, üst kat duvarlarının ayakta kalabilmiş olması ve bu duvarlara açılmış en az bir kapının bulunması gerekir. Örneğin üst kat duvarları tamamen korunabilmiş 54 numaralı yapının üst kat döşemesinin başladığı seviyede sadece

¹³⁸ Kiriş yuvalarının cepheye bakması, 16 numaralı konut örneğine benzer şekilde, bir balkon ihtimalini de akla getirmektedir. Ancak hiçbirinde üst katlara ait belirgin bir iz yoktur.

¹³⁹ İşler, 2013: 292.

¹⁴⁰ Ceylan, 2009: 54; Tiryaki, 2003: 132.

¹⁴¹ Örneğin 57, 68 ve 80 numaralı yapılara bk.

¹⁴² 16 ve 43 numaralı konutlar.

¹⁴³ Orta Lykia'daki örneklerde zemin kat genelde 2.00 m'yi geçmez. Bk. İşler, 2013: 292.

¹⁴⁴ Çatı hizasının en yüksek noktasına kadar alınan yüksekliklerdir. Diğer konutlarda üst kat duvarları, kat ayırımından itibaren çoğunlukla 0.60 m- 1.00 m arasında, bazılarında ise 2.10 m yüksekliklere kadar ulaşabilmiştir.

¹⁴⁵ Hellenkemper ve Hild, 2004b: 697; Çevik, 2000: 91.

güneydoğu cepheye bakan yüksek bir açıklık bulunur. Söve ve lentoları mevcut değildir. Hatta bu haliyle, yerleşimdeki zemin kat kapı açıklıklarından çok daha dardır. Ancak yine de doğrudan dışarıdan merdivenle ulaşılan bir üst kat örneğini yansıtabilecek belki de tek kalıntıdır. 16 numaralı konutun d mekânında ise olasılıkla üst kata, zemin kattan çıkan bir merdivenle ulaşılmaktaydı. Geç Antik Çağ'a ait Kilikia ve Lykia kırsal konutlarında hem zemin kattan hem de dışarıdan ulaşılan çeşitli örnekler bilinmektedir¹⁴⁶. Suriye'de ise üst katlara çıkış, doğrudan avludan üst kata çıkan merdivenlerle sağlanmıştır¹⁴⁷.

Yerleşimdeki konutların üst kat duvarları çoğunlukla yıkık olduğundan, örtü biçimlerini saptamak zordur. Konut olarak tanımlanabilecek üç yapıda¹⁴⁸, özgününde tek eğimli ve çift eğimli (beşik) çatıların kullanıldığına dair çok belirgin duvar izleri bulunmaktadır¹⁴⁹. Bu tip örtünün yerleşimdeki birkaç yapıyla sınırlı olmadığı önerilebilir. Öte yandan, Lykia ve Kilikia'da Geç Antik Çağ ve sonrası dönemlere ait kırsal konutlar üzerine yapılan çalışmalarda ileri sürüldüğü gibi, yerleşimde düz veya az eğimli çatıların da tercih edilebilmiş olabileceği dikkate alınmalıdır¹⁵⁰. Olasılıkla ahşap kirişlerden oluşan çatıların nasıl örtüldükleri de belli değildir. Güney ve Kuzey kilisede tespit edilen stroter ve kalypter parçaları, konutların bulunduğu alanlarda az sayıda tespit edilmiştir. Yüzey kalıntıları bağlamında kesin bir yargıda bulunmak mümkün olmasa da ahşap konstrüksiyon üzerinde kiremitle örtülü çatıların yanında, bölgedeki benzer örnekler ışığında¹⁵¹, yine ahşap kirişler üzerinde bitki- sazların ve en üstte kil tabakasının bulunduğu çatılar da beklenebilir.

Konutlarda yemek pişirme, ısınma ve tuvalet gibi işlerle ilişkili bir kalıntı gözlemlenememiştir. Bu durum, özellikle kırsaldaki gösterişsiz konutlarda bu gibi gereksinimler için genelde çok basit düzeneklerin kullanılmasından kaynaklanmalıdır.

Yemek pişirme işinin çoğunlukla avlularda, bazı örneklerde ise konut mekanlarının içinde gerçekleştirildiği bilinir. Örneğin, Lykia'daki Geç Antik Çağ kırsal yerleşimleri Alakilise, Karabel Asarcık ve Arif'de; Pamphylia'da ise Trebenna'daki örneklerden birinde, sabit ocakların konut mekanlarının içinde yer aldıkları ileri sürülmüştür. Karabel Asarcık'daki 31 numaralı mekânın yuvarlak kemerli nişi¹⁵² ile Trebenna'daki iki katlı evdeki yarım yuvarlak

¹⁴⁶ İşler, 2013: 292; Tiryaki, 2003: 136, 141, 143.

¹⁴⁷ Pena, 1997: 164, 168.

¹⁴⁸ 16 numaralı yapının d ve e mekanları ile 66 numaralı kilisenin kuzeybatısındaki erken yapıda tek eğimli, 43 numaralı yapının e mekânında ve 54 numaralı yapıda çift eğimli.

¹⁴⁹ Suriye'deki Geç Antik Çağ kırsal konutlarında çift eğimli çatılar kullanılmıştır. Bk. Pena, 1997: 161. Pamphylia'daki Geç Antik- Orta Bizans dönemi Trebenna konutlarının tek eğimli ahşap çatılı tasarlanıp, üstlerinin kiremitle kaplandığı varsayılmaktadır. Bk. Çevik vd., 2005: 107.

¹⁵⁰ İşler, 2013: 293; Tiryaki, 2003: 133; Doğan, 2008: 4.

¹⁵¹ İşler, 2013: 293; Doğan, 2008: 4.

¹⁵² İşler, 2009: 246.

niş¹⁵³, ocak nişleri olarak yorumlanır. Arif'deki 3 katlı evlerden biri ile diğer başka üç evin zemin katlarında, formu belirtilmemiş ocaklar ile bacalar tespit edilmiştir¹⁵⁴. Alakilise'deki konutlardan birinin üst katında ise bir ocak olabileceği düşünülmektedir¹⁵⁵. Ocağın avludaki varlığı çoğunlukla çıkarımlar üzerine açıklanır. Konutla ilişkili birimler içinde mutfak ya da ocak olarak tanımlanabilecek mekanlar bulunamadığında, döneme özgü ve günümüze yakın konut gelenekleri bağlamında, pişirme işinin avlularda gerçekleştirildiği öne sürülmektedir. Bu uygulamanın en azından Yunanistan'daki Orta- Geç Bizans dönemi konutları¹⁵⁶, Alanya çevresindeki Geç Antik- Bizans kırsal konutları¹⁵⁷, Orta Lykia¹⁵⁸ ve Suriye'deki Geç Antik Çağ kırsal konutlarında¹⁵⁹ yaygın olduğu düşünülür. Avlu içinde, genelde küçük boyutlu kilden yapılmış ekmek ocakları (kribanos) ya da yakacak olarak odun/ gübre küllerinin kullanıldığı çukurların varlığı önerilmiştir¹⁶⁰. Bu ve daha basit tipteki ocaklar genelde basit ve geçici düzenekler olarak tasarlandığından, çoğunlukla günümüze ulaşamaz. Avlu ve konut içindeki ocakların yokluğunda, ocakların konut sakinleri arasında paylaşılmış olabileceği ya da ortak kullanıma açık fırın/ ocakların¹⁶¹ varlığı önerilir. Lyrboton Kome'de avlu ya da konut içindeki bu tip düzeneklerin, mekanların veya nişlerin varlığı yüzey araştırmasında henüz kanıtlanamamışken, pişirme işinin avluda yoğunlaşmış olabileceği daha ağır basmaktadır.

Gelişmiş ısıtma sistemlerinin beklenmediği Lyrboton Kome'deki ve benzeri basit kırsal konutlardaki mekanların kışın gerekli görüldüğünde ısıtılması için en az iki yöntemin kullanıldığı düşünülebilir. Bunlardan biri şömine, diğeri ise maltızdır¹⁶². Yukarıda tartışılan ocak nişleri, Bergama'daki Geç Bizans Dönemi konutlarında tespit edilen şöminelerle aynı işlevi görmüş olabilir¹⁶³. Roma coğrafyasından günümüze çeşitli örnekleri ulaşan maltızlar ise, şömine/ ocakların bulunmadığı konutlar ya da odalarda kullanılmış olmalıydı¹⁶⁴. Maltız ve şömineler dışında, üst katın yaşam birimi; zemin katın ise ahır/ ağıl olarak tasarlandığı yapılarda, hayvanların vücut ısısının üst katı ısıtmaya yardımcı olduğu önerilmektedir¹⁶⁵.

¹⁵³ Çevik vd., 2005: 112. Bergama'daki 13. yy'a ait bir evdeki nişe benzetilerek ocak işlevinde kullanılmış olabileceği düşünülmüştür.

¹⁵⁴ Harrison ve Lawson, 1979: 17; Harrison, 1981: 385.

¹⁵⁵ Harrison, 2001: 22.

¹⁵⁶ Sigalos, 2004: 58.

¹⁵⁷ Doğan, 2008: 4.

¹⁵⁸ İşler, 2013: 293.

¹⁵⁹ Pena, 1997: 164.

¹⁶⁰ Decker, 2008: 494.

¹⁶¹ Decker, 2008: 494.

¹⁶² Şömine ve maltız için bk. Decker, 2008: 494.

¹⁶³ Ayrıca bk. Kazhdan, 1991a: 1687.

¹⁶⁴ Örneğin M.S. 1- 4. yy'lar arasında kullanılan bir mansioda ısıtma kanallarına ait bir kalıntı bulunamadığından, odaların kendine ait şömineleri ya da mangalları olabileceği önerilmiştir. Bk. Casson, 2008: 183.

¹⁶⁵ Örnekler için bk. Brenk, 2004: 468.

Kent ya da kırsalda bulunan nitelikli yapılarda dahi kanalizasyon sistemlerine bağlı tesisatların ve bunlarla ilişkili tuvaletlerin çoğunlukla bulunmadığı dikkate alındığında, Lyrboton Kome'deki konutlarda tuvalet için ayrılmış özel bir mekânın varlığı ancak istisna olarak beklenebilir. Akdeniz'deki kırsal yerleşimler üzerine yapılan çalışmaların neredeyse hiçbirinde tuvaletin varlığı tartışılmamıştır. Örneğin Orta Bizans dönemine tarihlenen Pamphylia'daki Kisleçukuru Manastırı'nda çevre duvarına açılmış üç tane niş bulunur. Zeminin ortasında bulunan kubur deliğiyle ilişkili oluk şeklindeki kiremit, bu duvarın dışına yöneltilmiştir¹⁶⁶. Benzer yöntemin Lykia Melanippion/ Karaöz'deki bir konut içinde uygulandığı ileri sürülmektedir¹⁶⁷. Roma Dönemi'nde Pompeii'de özel tuvaletlerin genelde mutfağın küçük bir bölümünü kaplayan odacıklar halinde düzenlenmelerinin yanı sıra, bahçeler ile apartmanların alt ve üst katlarında yer aldıkları da ortaya çıkarılmıştır¹⁶⁸. Mistra'daki Geç Bizans Dönemi evlerinde ise ana odalarla bağlantılı, yarı dairesel bir oturak ve altında fosseptik çukuruna yönelen bir delikten oluşan tuvaletler bulunmaktadır¹⁶⁹. Bunlar gibi mekânsal alana sahip olmayan konutlarda tuvalet ihtiyacını gidermenin en yaygın yolu, dönem kaynaklarında sıklıkla karşılaşılan, lazımlık (amis, gastra, koprogolos, matella gibi) kullanımıydı¹⁷⁰. Diğer bir yöntem ise avluya açılan fosseptik çukuruyla (bothroi, koprodocheia, limnes, oryktoi gibi)¹⁷¹ bağlantılı basit bir düzenekten ibaretti. Örneğin Decker, benzer çözümler dışındaki çoğu durumda tuvaletlerin konut dışında bulunduğunu; atığın, toprak çukurlardan zemine sızdırıldığını belirtmektedir. Hatta Hexabiblos (2.4.71), atıkların tasviye edileceği bir olanağın olmadığını, Roma döneminde de benzer durumların yaşandığını bildiğimiz “lazımlıkların sokaklara boşaltılması” örneğiyle verir¹⁷². Yüzeyde tuvaletle ilişkilendirilebilecek mekanların tespit edilemediği Lyrboton Kome konutları için tüm bu uygulamalar öncelikli olasılıklar olarak değerlendirilmelidir¹⁷³.

Yukarıda tartışılan çeşitli arkeolojik ve yazılı deliller ile olası durumlar bağlamında, yerleşimdeki konutlar ile bu konutlarla ilişkili mekanların işlevsel önerileri yapılabilir. Roma coğrafyası kırsalında gerçekleştirilen birçok çalışmada konutlardaki özel yaşamı dışarıdan kısmen izole eden ve ev- sokak arası bağlantıyı sağlayan avluların yemek pişirme, çamaşır yıkama¹⁷⁴, tuvalet ihtiyacı giderme, meyve, sebze ve tahıl gibi ürünlerin işlenmesi, küçük veya

¹⁶⁶ Tiryaki, 2010: 454.

¹⁶⁷ Çevik, 2015: 462.

¹⁶⁸ Gülbay, 2003: 13- 14.

¹⁶⁹ Sigalos, 2004: 76.

¹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi ve referanslar için bk. Akkurnaz, 2016: 151- 153; Casson, 2008: 189.

¹⁷¹ Ayrıca bk. Sigalos, 2004: 59.

¹⁷² Hecker, 2008: 499.

¹⁷³ Ayrıca bk. Karpozilos vd., 1991: 1188; Kazhdan, 1991a: 1687.

¹⁷⁴ Antik kentlerde sıklıkla karşılaşılan, başta Roma dönemi olmak üzere Geç Antik Çağ ve Bizans dönemlerinden de bildiğimiz, kabaca bir hazne ile su tedarik düzeneğinden oluşan çamaşırhanelerin kırsal yerleşimlerdeki varlığı

zeytinyağı ve şarap gibi büyük çaplı imalat ve el sanatları vb. işlerin gerçekleştirildiği alanlar olarak kullanıldığı; ayrıca kümes hayvanları ile küçük ve büyükbaş hayvanların da bu alanda bazen yer alabildiği kimi zaman arkeolojik çalışmalar sonucu tespit edilmiş, kimi zaman ise ileri sürülmüştür¹⁷⁵. Sayılan bu işlevlerin tümünün ya da bir kısmının bu yerleşimdeki avlular için de geçerli olabileceği yukarıda tartışıldığı gibi açıktır ve en azından bir ya da ikisi yüzeyde izlenebilen kalıntılar ışığında ispatlanabilmiştir. Örneğin yerleşimde avlusu bulunan konutların bir kısmında presler bulunmaktadır¹⁷⁶. Yalaklardan yola çıkılarak Lyrboton Kome’de yetiştirildiği düşünülen hayvanların avlularda bulunma durumları hakkında bazı ipuçları vardır¹⁷⁷. Örneğin 80 numaralı konutta avluya bakan duvar taşlarından biri kısmen çıkıntı yapar. Ortası delik olan bu taş hayvan bağlama amacıyla kullanılmış olabilir. Ayrıca bazıları avlularda tespit edilen, toplama tankı parçası olarak değerlendirdiğimiz kalıntıların, biçim açısından özgününde yemlik- yalak işlevinde olabilecekleri de dikkate alınmalıdır. Öte yandan konutların çoğunda avluların bulunmaması, hayvanlar için daha farklı mekanların ayrıldığını ve avluların pek tercih edilmediğini akla getirmektedir. Avluların bulunmadığı konutlarda ise yukarıda sayılan işlerin evlerin bir uzantısı olarak ahşap çitlerle çevrili bahçelerde, sokak aralarında ya da komşu avlularda gerçekleştirilmiş olabileceği düşünülmüştür¹⁷⁸.

Konutların, neredeyse tümünde dar mazgal pencerelerle aydınlatılan ve bu sebeple çoğunlukla yaşam alanları olarak değerlendirilmeyen zemin katlarında yer alan mekanlarının ambar, çalışma odası, depo, ahır, ağıl, zeytinyağı ve şarap işliği gibi işlerde kullanıldığı önerilmektedir¹⁷⁹. Lyrboton Kome’de konut olarak tanımlanan bazı yapıların zemin katlarının ve zemin kattaki mekanlara bitişik diğer mekanların zeytinyağı atölyesi işlevinde kullanıldıklarına değinilmişti. Hayvanların zemin kattaki olası varlıkları ise, yine tahminden öteye geçemez. Örneğin Suriye’deki Geç Antik Çağ konutlarının zemin katlarında bulunan

birkaç olası örnek dışında bilinmez. Roma dönemi bazı dönem kaynakları gezici çamaşır yıkayıcılarının (fullones) kırsaldaki varlığına işaret eder. Ancak kırsaldaki varlıklı ailelerin evindeki özel fullones dışında, kırsal alanda bir profesyonel fullo aktivitesinin desteklenmesinin mümkün olmadığı düşünülür. Lyrboton Kome’de bağımsız bir çamaşırhaneye ait olabilecek bir düzenek/ mekân yüzey seviyesinde tespit edilmemiştir. Çok basit yapılanmalar olduğundan, yüzey seviyesi altında bulunma ihtimalleri olmasına rağmen, bu işin genellikle basit bir su haznesi vb. yardımıyla, ayrı bir mekân inşa etme ihtiyacı duyulmadan yapıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla çamaşır yıkamanın avluda gerçekleştirilmiş olması gerektiği önerisi, Lyrboton Kome için de en yakın olasılıktır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Flohr, 2013: 70- 71, 92- 93; Decker, 2008: 500. Osmanlı kırsalında çamaşır yıkama ve bazen yıkanma işinin aynı yapı içinde gerçekleştirildiği ve Roma dönemi çamaşırhaneleriyle bazı benzer düzeneklere sahip *yunaklar* için bk. Yıldız ve Koç, 2006: 473- 481; Temiz, 2014: 381- 382. Yıkanma ve çamaşır yıkama aktivitelerinin aynı bina içinde sürdürülebilmesi, antik hamam ve çamaşırhaneleri için profesyonel çapta bağdaştırılmamaktadır.

¹⁷⁵ İşler, 2013: 289; Doğan, 2008: 3; Sigalos, 2004: 56, 58- 59; Pena, 1997: 164- 165; Decker, 2009: 57, 59; Foss, 1995: 217- 218; Eichner, 2004: 76.

¹⁷⁶ Bu tip örnekler “İşlikler” başlığı altında tartışılmıştır.

¹⁷⁷ Avlusunda yemlik tespit edilen Geç Antik Çağ kırsal konutları için bk. Decker, 2009: 41.

¹⁷⁸ Sigalos, 2004: 61.

¹⁷⁹ Harrison ve Lawson, 1979: 386; Foss, 1995: 218; İşler, 2013: 288, 292; Özgenel, 2006: 561; Doğan, 2008: 5; Pena, 1997: 164, 168; Tiryaki, 2003: 130; Aydınoğlu, 2011: 79; Sarris, 2004: 57; Decker, 2009: 41.

azımsanmayacak sayıdaki yemlikler, bu mekanların çoğunlukla hayvanlar için ayrıldığını ortaya çıkarmıştır¹⁸⁰. Ancak bu gibi arkeolojik buluntular genelde tespit edilemediğinden, zemin katların özgün işlevlerini belirlemek genellikle ikileme sebep olur. Çünkü çok küçük açıklıklarla aydınlatılan ve havalandırılan mekanlar sadece hayvanların barınması için değil, depolar için de uygun bir ortam sağlamaktadır. Lyrboton Kome'de zemin katlarda yer alan bu tip mekanların işlik olarak kullanılmadığı örneklerde, yukarıda sayılan depo, ambar, ahır/ ağıl gibi işlevler doğrultusunda inşa edildikleri, aşağıda bahsedilecek ihtimaller temelinde varsayılabilir. Hatta eşzamanlı kullanımları bile söz konusu olabilir. Örneğin ürünlerin sıkılma sezonları sona erdiğinde, atölyelerin özellikle depo/ ambar amaçlı, belki de hayvanlar için ayrılmış olabileceği; ya da zemin katların her iki işlev için de gerektiği durumlarda eş zamanlı olarak kullanıldığı akla yatkın gelmektedir. Zemin katın kış ayları dışında depo/ ambar, kışın ise aynı zamanda hayvanların barınması için kullanıldığı günümüz ve yakın geçmişteki kırsal uygulamalardan bilinmektedir.

Hayvancılığın ya da binek hayvan kullanımının yerleşimde ne derece yaygın olduğunun bilinmemesi ve yüzeydeki arkeolojik kalıntıların fazla delil sunmaması, hayvanların zemin kat mekanlarındaki ya da avludaki olası bulunma durumları hakkında somut deliller sunmamıza zorlaştırmaktadır. Yine de yerleşimde yalak olabilecek kalıntılar ile olasılıkla öküzlerle çekilen arabaların varlığına işaret eden raylı yolun varlığı gibi birkaç ipucu, avlulardan çok zemin kat mekanlarında beklediğimiz ahır/ ağılların varlığına işaret edebilir. Örneğin kapladığı alan, boyutları ve işçiliğiyle diğer birçok yapıdan ayrılan 43 numaralı büyük konut kompleksinin yaşam birimi olarak yorumlanmadığı a mekanına giriş açıklığı, yaklaşık 3.00 m yüksekliği ile anıtsallığının yanısıra, at gibi bir binek hayvanın geçebilmesi amacıyla düzenlenmiş gibidir¹⁸¹.

Konutların zemin katlarındaki ya da işliklerle bağlantılı mekanlarının birçok çağdaş örnekteki gibi depo/ ambar işlevinde kullanıldıkları söylenebilir. Alet- edevat ve çeşitli diğer eşyalar dışında¹⁸², yerleşimde yaşayanların yetiştirip ürettiği ürünleri depolaması için bu mekanları kullanmak zorunda oldukları açıktır. Özellikle de Lyrboton Kome'de bir sezonda en az 108 ton sıkılan zeytinyağının, en azından dağıtım öncesi saklanabilmesi için, yerleşimdeki

¹⁸⁰ Pena, 1997: 164. Orta Lykia'da incelenen Geç Antik Çağ kırsal konutlarında, zemin kat girişlerinin üst katlara oranla daha geniş yapılmasının sebebinin, hayvanların ya da malzemelerin giriş çıkışında kolaylık sağlamasından kaynaklı olduğu ileri sürülmüştür. Bk. İşler, 2013: 292.

¹⁸¹ Kemerin boyutu ve açıldığı mekânın yaşam birimi olmaması ihtimalinin yanında; konutun, diğer konutlara oranla nispeten daha varlıklı bir aileye ait olması gerektiği ve bazı Bizans dönem kaynaklarına göre daha çok zenginlerin at satın alabilecek güce sahip olması (bk. Kazhdan ve Nesbitt, 1991: 948), bu düşünceye yöneltmiştir. Ayrıca, zemin katındaki geniş ve yüksek kemerli açıklığın içine at yerleştirilen Mistra'daki Laskaris evinin tasviri için bk. Sigalos, 2004: 75.

¹⁸² Bu tip aletlerin çeşitleri hakkında bk. Parani, 2003: 199- 202.

zemin katlardaki gibi ‘karanlık’ ve korunaklı mekanlara fazlasıyla ihtiyacı olduğu da unutulmamalıdır.

İki katlı konutlarda ağıl/ ahır ve depo gibi birimlerin öncelikle pratikte zemin katta yer alması gerekliliği temelinde, aynı katların neredeyse tüm örneklerde çok küçük açıklıklarla aydınlatılıp, üst katların daha büyük pencere açıklıklarına sahip olması ve en azından tespit edilenlerinde üst katların zemin kata oranla daha yüksek tutulması¹⁸³, Lyrboton Kome ile çağdaş benzer örnekleri için neredeyse ortaktır¹⁸⁴ ve bu uygulama üst katların yaşam birimleri olarak düzenlendiklerini açıkça göstermektedir.

Yerleşimdeki üst katlara ait duvarlarda niş, kapı ve pencereler dışında başka mimari öğeler gözlemlenemediğinden, günlük yaşama dair çoğu ayrıntı yine eksik kalmaktadır. Bu noktada dönem kaynakları ve az sayıdaki arkeolojik deliller, birtakım ipuçları sunabilir. Örneğin yatakların hem üst hem de alt sınıf tarafından kullanıldığına ilişkin bazı kayıtlar mevcutsa da çoğunlukla üst sınıfa özgü olduğu ve ortalama bir “Bizans” ev halkının kaynaklarda bahsedilen minder, halı ve battaniye gibi yatak malzemelerini doğrudan yere ya da eğer mevcutsa, odanın duvarı boyunca inşa edilen ve aynı zamanda gün içinde oturmak için de kullanılabilen sekilere sererek uyudukları öne sürülmektedir. Yine dönem kaynaklarından bilinen; gıda maddesi, giyim eşyası, mücevherat, kitap ve ikona gibi malzemelerin saklandığı ahşap sandıkların oturaklar, sandalye ve masa gibi eşyaların yokluğunda oturma, yatma ve yemek yeme gibi işlerde kullanılmış olabileceği düşünülür¹⁸⁵. Çok işlevli alan kullanımı olarak tanımlanabilecek tüm bu dönüşümlü yaşam tarzı, dönem kaynakları ve kısmen arkeolojik kanıtlar ışığında tutarlı görünür¹⁸⁶.

Son olarak, konutların inşa ve kullanım dönemleri hakkında bazı öneriler sunabiliriz. Ailenin genişlemesi, konutun el değiştirmesi, üretimin artırılması vb. sebeplerden dolayı zaman içinde birçok konuta yeni mekanlar eklendiği tespit edilmiştir¹⁸⁷. Bu konutların ya da ek mekanların inşa tarihlerini belirleyebilmek, yüzey araştırması ve hatta bazen kazı çalışmalarıyla bile zor olabilmektedir. Bazı konutlarda ve konutlara bitişik işliklerde duvar malzemesi olarak

¹⁸³ Üst katın daha yüksek yapılması Lyrboton Kome, Orta Lykia (bk. İşler, 2013: 292) ve Suriye’deki Geç Antik Çağ konutlarında (bk. Pena, 1997: 164) yaygın bir uygulamadır.

¹⁸⁴ Üst katların yaşam alanları olarak kullanılması konusunda bk. İşler, 2013: 288; Doğan, 2008: 5; Pena, 1997: 164; Foss, 1995: 218; Eichner, 2004: 76.

¹⁸⁵ Örneğin, 6. yy’a ait bir belgede, varlıklı bir köy papazının evinde bulunan bazı eşyalar ve ürünler kaydedilmiştir: bir miktar tahıl, çekiçler, bıçaklar, mutfak eşyaları, papaz cüppeleri, küçük boyutlu patenler ile kanepeler, şilte ve halı gibi ev eşyaları. Bk. Thomas, 1987: 86.

¹⁸⁶ Parani, 2003: 176- 177; 59- 60. Dönem kaynakları ışığında hazırlanmış, bir ‘Bizans’ evinin yaşam odaları içinde bulunabilecek eşyalar hakkında çok daha detaylı bilgiler için bk. Parani, 2003: 167- 188; Oikonomides, 1990: 205- 214.

¹⁸⁷ Özellikle 16, 21, 41, 43, 55, 57, 60- 65 ve 97 numaralı yapılara bk.

kullanılmış devşirme malzemeler¹⁸⁸ hem niteliği¹⁸⁹ hem de yerleşimin tarihsel süreci itibarıyla Geç Antik Çağ inşası, onarımları ya da eklemelerine işaret etmelidir¹⁹⁰. Devşirme malzemeler dışında, bazı yapılarda doğrudan Geç Antik Çağ'a atfedilebilecek başka kalıntılar da tespit edilebilmiştir. Örneğin 47 numaralı yapının kuzeyine bitişik koridorun (?) bulunduğu alanda yere yatık vaziyette, olasılıkla lentoya ait bir parça üzerine christomonogram (christogram/christogramma/ Monogramma Christi) işlenmiştir. 3. yy içinde ortaya çıkan ve özellikle 4. yy'da yaygınlaşan christogramın, yapılarda 6. yy sonlarına kadar tercih edildiği bilinmektedir. Bu sembol, Suriye'deki Geç Antik Çağ konutlarındaki gibi konutların kapı üstlerindeki lentolara kazıldığında, apotropaiou (şeytandan/ kem gözden koruyan muska, nazarlık) anlamı kazanır¹⁹¹. 81 numaralı yapının giriş açıklığının bulunduğu güneybatı cephesinde ise duvar sıvasına kazılı ve olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi sonrasına tarihlendirilebilecek yanyana "θ", "I" ve "T" ile belli belirsiz "Δ" ve "X" olabilecek harfler bulunur. Harflerin olduğu bu bölüm, üst ve alta çizgi çekilerek muhtemelen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevenin altında mala izine benzer, birbirine kesen daireler de vardır. Benzer bir uygulamaya, Lykia'daki Melanippi'nin sur duvarında rastlanır. Erken Bizans Dönemi'nde tamir edilen bu surun giriş kapılarından birinin bulunduğu duvarın yüzeyindeki sıvaya bir yazıt kazınmıştır. 5. yy'ın ikinci yarısı sonrasına tarihlenen ve yerleşimin Geç Antik Çağ'da bir komeye dönüştüğünü belgeleyen yazıtta, "Ey Efendi! Köye yardım et!" yazmaktadır¹⁹². Harflerin bulunduğu kısım Lyrboton Kome'deki örneğe benzer şekilde, çizgi çekilerek sınırlandırılmıştır. Hatta, 81 numaralı yapıdaki "θ", "I" ve "T" harfleri bu ifade içinde yan yana yer alır. Biçimsel ve dönemsel açıdan çok benzer özelliklere sahip bu iki yazıtın anlam bakımından ortak olup olmadıklarını tespit edebilmek zordur. Öte yandan, yakarış ve dua içeren bu Melanippi yazıtı, Lyrboton Kome örneğini yorumlayabilmemiz açısından önemli bir ipucu sunmaktadır¹⁹³. Duvar sıvasına ya da duvar örgü taşlarına yazıt yerine olasılıkla yukarıda tartışılan christomonogram gibi muska anlamı taşıyan haçların kazıldığı yapılar da tespit edilmiştir. Örneğin 5. yy'ın ikinci yarısına ait Patara Kent Bazilikası, Perge B Bazilikası ve 5- 6. yy'lara

¹⁸⁸ 4, 16, 18, 21 ve 54 numaralı yapılara bk.

¹⁸⁹ Pratik ve sembolik açıdan devşirme malzeme kullanımı (spolia), Klasik Yunan ve Roma dönemlerinden ender olarak bilirse de özellikle Geç Antik Çağ'ın 5. ve 6. yy'ları ile sonraki Bizans dönemi yy'larında fenomen olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Saradi, 1997: 395- 423; Ceylan, 2005: 74- 84.

¹⁹⁰ Tarihsel açıdan konutlar ya da işliklere oranla daha dar bir zaman dilimi içinde değerlendirilebilecek her iki kilisede de devşirme malzemelerin tespit edilmesi, yerleşimin Geç Antik Çağ'ında devşirme kullanıldığını doğrular niteliktedir.

¹⁹¹ Hörandner ve Carr, 1991: 441. Suriye örnekleri ile christomonogramın ayrıntılı sembolik anlamları için bk. Pena, 1997: 173. Yakındaki Perge kentinin akropolisindeki Erken Hristiyanlık dönemine atfedilen anakayaya oyma mezar odalarının giriş açıklıklarının üstlerine de İsa'nın monogramlarından biri olan Staurogramm kazınmıştır. Çizim ve fotoğraf için bk. Recke, 2007: 159- 160 (Res. 18- 21).

¹⁹² Hellenkemper ve Hild, 2004b: 726 ve resim 245.

¹⁹³ Bu yazıtın incelenmesinde katkıları için Doç. Dr. Fatih Onur ve Araş. Gör. Hüseyin Uzunoglu'na teşekkür ederim.

ait Olympos Episkopoeion'unda¹⁹⁴ bu tip haçlar bulunur. Yapı tasarımı aşamasıyla ilgili not, çizgi veya krokiler ise yine Patara Kent Bazilikası'nda çeşitli notlar ya da Çanlı Kilise'de kemerlerle ilişkilendirilebilecek kavisli çizgiler¹⁹⁵ olarak karşımıza çıkar. Tüm bu örnekler değerlendirildiğinde, Lyrboton Kome'deki yazıt parçasının özgününde yapı tasarımıyla ilgili bir nottan çok dua, muska ve yakarış gibi Hristiyanlık ile ilişkili bir ifadeye sahip olabileceği ağır basmaktadır.

Yukarıda tartışılan delillere ek olarak, neredeyse her bir konutun yüzey seviyesinde gözlemlenebilen çok sayıdaki seramik parçası, işliklerle aynı şekilde, Roma İmparatorluk Dönemi ile özellikle 5- 7. yy'lar arasında tarihlenmektedir. Tüm bu kanıtlar, yerleşimdeki 2- 3. yy'lar arasında ait yazıtların da ışığında, konutların çok uzun süreli kullanımlarına (yaklaşık 1/ 2- 7. yy'lar) işaret etmelidir.

3.1.2. İşlikler (Görsel 182- 194)

Yerleşimde pres mekanizmalarıyla ilişkili Batı Mahallede 14, Doğu Mahallede 31 olmak üzere en az 45 baskı kolu yuvası tespit edilmiştir. Her bir mekânda bir ya da birden fazla bulunan bu presler toplam 28 farklı işlik içine dağılır. Bunların 11 tanesi bağımsız, 17 tanesi ise konutlarla bağlantılıdır. Bağımsız işliklerin en az üç tanesi etrafı duvarla çevrili olmayan boş alanlarda yer alırken, diğerleri tek ya da birbirine bitişik birkaç işlik mekânından oluşur. Çoğunun üstünün örtülü olduğu anlaşılmıştır. Konutlarla bağlantılı işliklerin 14 tanesi, konutla ilişkili mekanlar kompleksinin bir parçasını teşkil etmektedir. Bu işliklerin beş tanesinin üstünde bir üst katın yükseldiği, üç konutta ise, avlunun bir bölümünün işlik olarak düzenlendiği gözlemlenmiştir.

Konutlarla bağlantılı atölyeler, çoğunlukla konut kompleksinin tek veya iki katlı yaşam ve depo vb. mekanları dışındaki başka bir bitişik mekâna ayrılmıştır¹⁹⁶. Bu mekanlar genellikle gözlemlenebildiği kadarıyla işlik donanımlarının bulunduğu tek bir kattan oluşur. Konutun bir parçası olarak yorumlanabilecek bu tip atölyelerin bazılarının üstlerinde ikinci bir katın yükseldiği izlenebilmektedir¹⁹⁷. Her ne kadar pencere vb. açıklıklar en üst bölümlerinin

¹⁹⁴ Olympos örneği için bk. Öztaşkın, 2013: 81- 82.

¹⁹⁵ Çanlı Kilise ve benzer örnekler için bk. Ousterhout, 2016: 81- 82.

¹⁹⁶ Çok belirgin örnekler için 21, 43, 55, 79 numaralı yapılara bk. Kırsal yerleşimlerde konutlarla bağlantılı işlik örnekleri için bk. Aydınoğlu, 2015a: 19; Efe, 2013: 89- 99 (Kilikia'daki Kanytellis köy yerleşimi, avlu ve bitişik mekanlar). Bulut, 2007: 417 (Lykia'daki Trebenna territoriumu Gazelin İni'ndeki çiftlik evinin zemin katı). Pena, 1997: 165 (Suriye'deki Geç Antik Çağ konutları, avlular).

¹⁹⁷ Özellikle 16, 57 ve 114 numaralı yapılara bk.

yıkılmasından dolayı gözlemlenemese de bu katların sıkılan meyvenin bekletildiği bir depodan çok, yaşam birimleri işlevinde kullanılmış olabilecekleri önerilebilir¹⁹⁸.

Konutla ilişkili olsun ya da olmasın, sadece işlikten oluşan bağımsız örneklerin dışında, bazı atölyelerin bitişiğindeki mekanlarla da bağlantılı olduğu gözlemlenir. Bu mekanların ikinci katları günümüze ulaşmadığı için, işlev yorumunda bulunmak çoğunlukla zordur. Diğer bir yandan, genelde ikinci katlarda bulunan pencere vb. açıklıkların bu örneklerde bulunmaması, bu tek katlı mekanların depo işlevinde kullanılabilmiş olabileceğini gösterir. Nitekim aşağıda, işliklerde üretilen zeytinyağı miktarının hesaplandığı kısımda, bu gibi depoların Lyrboton Kome için fazlasıyla gerekli olduğu tartışılmaktadır¹⁹⁹.

Zeytinyağı işliklerinin Lyrboton Kome'de çoğunlukla konutlarla ya da bu konut kümelerinin bulunduğu sokaklarla bağlantılı oluşu, bu işliklerin üretim sezonunda öncelikle yerleşim sakinleri tarafından kullanıldığını göstermelidir²⁰⁰. Üstelik bu dağılım içinde, Güney Kilisenin doğusu ve Kuzey Kilisenin güneyinde bulunan zeytinyağı işlikleri, kiliselere çok yakın konumda olmaları sebebiyle, bu köylü sınıf içindeki ruhban sınıfının geçim kaynaklarından birini oluşturmuş olabilir. Geç Antik Çağ ve sonraki dönemlerde, piskopos rütbesinin altında bulunan papaz, presbiter ve diyakon gibi din adamları, piskopostan ya da piskoposluk bölgesine ait topraklardan elde edilen gelirlerinden maaş almadıkları durumda ya da zengin bir toprak sahibinin topraklarına bağlı yaşadığında, geçimini normal köylü statüsünde çiftçilik ve zanaat işleriyle sağlamaktaydı. Geç Antik Çağ Roma coğrafyasında papaz, diyakon, hypodiakon ve vaiz gibi alt rütbelerdeki görevlilerin gümüşçülük, ayakkabı tamirciliği, çanak-çömlek yapıcılığı, değerli taş işlemeciliği, merhem yapıcılığı, yelkenbezi yapıcılığı gibi işlerden kazanç elde ettikleri çeşitli dönem kaynaklarından bilinmektedir. Aynı durum manastırlarda, yine en alt dini sınıfı temsil eden keşişler için de geçerlidir. Keşişler manastır topraklarında para kazanma amaçlı çiftçilik ve zanaatla uğraşmış; ayrıca manastır ya da kilise toprakları dışındaki çeşitli arazilerde mevsimlik maaşlı işçiler olarak da çalışmışlardır. Bazı manastır komplekslerinde, keşişlerin yaptıkları bu gibi işlerle doğrudan bağlantılı zeytinyağı ve şarap atölyeleri tespit edilmektedir. Doğrudan manastır kompleksini oluşturan mekanlara

¹⁹⁸ Benzer şekilde, Trebenna territoriumu Gazelin İni'nde bulunan iki katlı bir çiftlik evinin zemin katı zeytinyağı işliği ile depo vb. mekanlar, üst katı ise yaşam alanı olarak tanımlanmıştır. Bk. Bulut, 2007: 417. Ayrıca Lykia'da Karabel/ Asarcık Doğu yerleşimindeki 37 numaralı konut ile Alanya ve çevresindeki kırsal konutlarda gözlemlenen benzer uygulamalar için bk. İşler, 2013: 292.

¹⁹⁹ Bu örnekler, işliğe bitişik ve sadece zemin katına dair kalıntıları izleyebildiğimiz mekanlardır. Örneğin 43 numaralı konutun kuzeydoğusuna eklenen işliklere bağlı mekanlar depo işlevinde kullanılmış olabilir. Öte yandan 110 ve 111 numaralı işliklerin güneyine, 101 ve 102 numaralı işliklerin ise doğusuna bitişik mekanların konut ya da depo olup olmadıkları belirsizdir.

²⁰⁰ Bazen de ihtiyaç durumunda profesyonel mevsimlik işçiler tarafından kullanılmış olabilir. Geç Antik Çağ kırsalında hasat zamanı çalışan mevsimlik çiftçilerin varlığına dair bk. Brenk, 2004: 455- 456; Trombley, 2004: 81.

bitişik olduğundan, bu işliklerin manastırda yaşayanların hayatını sürdürmesi ya da geçimini sağlaması için yapılmış oldukları açıktır²⁰¹. Lyrboton Kome örnekleri en azından pratik anlamda, kiliselere çok yakın konumda, aynı sokak içinde bulunmalarından kaynaklı, hem din adamlarının kilisedeki görevlerini aksatmadan günlük işlerini sürdürebilmeleri, hem de yanı başındaki kiliselere gerektiğinde aydınlatma yakıtı sağlama açısından mantıklı bir şemaya işaret edebilir²⁰². Ancak yine de manastır örneklerindeki gibi çok belirgin bir düzenleme gözlemlenemediğinden, “Lyrboton Kome’deki din adamları- yanı başındaki işlikleri” eşleştirme önerisi, yukarıda bahsedilen dönem örnekleri doğrultulu ihtimallere rağmen, tahminden öteye geçemez. Kilise ile aynı döneme ait olma olasılığında dahi, işliğin inşa edileceği yerin kararlaştırılması aşamasında, kilise- işlik bağlantısı dışında, sadece tercihten ya da çeşitli arsa sıkıntılarında kaynaklı durumlar rol oynamış olabilir.

Yerleşimde çoğunluğu oluşturan, konutlara ya da depo olarak tanımladığımız yapılara bitişik inşa edilmiş işliklerin büyük bir bölümü, geç dönemde eklendiği düşünülen birkaç örnek dışında²⁰³, bu yapılar ve mekanlarla eş zamanlı inşa edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, çoğu köylünün yaşayacağı konut, iskân ve gelir gereksinimleri doğrultusunda henüz yapım öncesinde tasarlanmıştır.

Preslerin yaklaşık %70’i Doğu Mahallede bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere işlikler için ayrılmış özel bir alanın beklenmediği dikkate alındığında, bu durumun yerleşimin özellikle batıdan doğuya doğru zaman içinde genişlemesinden kaynaklanan doğal bir süreç sonucu ortaya çıktığı öne sürülebilir. Dolaylı olarak bu %70’lik oran, aynı zamanda Geç Antik Çağ içinde üretim kapasitesinin arttırıldığına da bir göstergesidir.

Yerleşimde işlik donanımlarına ait yüzlerce parça tespit edilmiştir. Bunlar, baskı kolu yuvaları (fulcra), vida ağırlık taşı (litus), pres yatakları, toplama havuzları ile zeytinyağı üretimi ile ilişkili sıvı toplama tankları, kırma teknesi (mortarium) ve kırma taşı (orbis)= trapetumdur. Sayılan parçalar arasında baskı kolu yuvaları dışındakiler, genelde taşınabilir donanımlar olmaları sebebiyle çoğunlukla in situ değildir. Ayrıca işlik içindeki yoğun moloz dolgu altında ve kırık parçalar halinde birçoğu zorlukla seçilebilmektedir. Diğer bir yandan, içlerinde iyi korunabilmiş donanımlar yardımıyla, karakteristikleri tespit edilebilmektedir.

²⁰¹ Bu konular hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Jones, 1964: 895, 907- 908; Brenk, 2004: 448- 473; Kaplan, 2009: 156; Hall, 2007: 741; Thomas, 1987: 69, 102; Şahin, 2003: 358; Van Dam, 2011: 233.

²⁰² Kiliselere yakın konumda bulunan işlik ya da işlik donanımı örnekleri bazı yerleşimlerde tespit edilmiştir. Ancak bu işliklerin kilise ile çağdaş olup olmadıkları ya da donanımların buralara devşirme amaçlı taşınıp taşınmadıkları çoğunlukla belirsizdir. Örnekler için bk. Aydın, 2017: 85; Mörel, 2010: fig 4; Uygun vd., 2015: 499; Takmer ve Önen, 2008: 113.

²⁰³ Örneğin 43 ve 16 numaralı konut komplekslerine bk.

Baskı kolu yuvaları çoğunlukla içinde buldukları atölyelerin duvarlarına açılmış ya da yerleştirilmiştir. Duvarı anakayadan oluşan örneklerde, baskı kolu yuvası doğrudan anakaya oyularak; kabayonu taşla örülü duvarlarda ise yuva, yekpare bir taş oyularak ya da yanlara ve üste birer taş levha yerleştirilerek düzenlenmiştir. Özellikle duvarı anakayadan oluşmayan atölyelerin baskı kolu yuvalarının üst bölümleri, ortaya çıkacak basınca direnç göstermesi amacıyla büyük boyutlu ağır taşlarla desteklenmiştir²⁰⁴. Bazı örneklerde söve vb. çeşitli devşirme malzemeler kullanılarak da bu ağırlığın sağlandığı gözlemlenir²⁰⁵. Ayrıca tamamen anakayadan oluşan baskı kolu yuvalarının üstlerine de büyük boyutlu taşların yerleştirildiği birkaç örnek bulunmaktadır²⁰⁶. Bu uygulama, kabayonu duvara oranla daha dirençli olması beklenen anakaya duvarın zamanla aşınmasından ya da önceden alınan bir tedbirden kaynaklanmalıdır.

Baskı kolu yuvalarının sadece birkaç örnekte, atölyelerdeki uygulamalardan farklı şekilde duvardan bağımsız (taşınabilir) yerleştirildiği gözlemlenir. Boş alanlarda ve avlularda kullanıldığı tespit edilen bu örneklerde baskı kolu yuvaları, yekpare bir taş oyularak oluşturulmuş ve uygun bir zemine yerleştirilmiştir²⁰⁷.

Baskı kolu yuvasına yerleştirilen kalasın (prelum) serbest kalan ucuna monte edilen vida ağırlık taşlarının (litus) tamamına yakını “merkezi oyuklu ve vida ağırlığı üzeri boyunca kapalı yuvalı tip”tedir. Olasılıkla bu tip içine giren tek bir örnekte merkezi oyuğun iki kenarında birer küçük delik daha bulunur. Bu tip dışındaki başka bir örnek ise “merkezi oyuklu ve yanlarda zıvana yuvalı tip” içinde değerlendirilebilir²⁰⁸.

Meyvelerin içine aktarıldığı çuvalın altında bulunan ve ezme sonucu çıkacak sıvanın akmasını sağlayan pres yatakları, işlik mekanlarının zemininde yer aldıklarından, çoğunlukla moloz dolgu altında kalmış ya da parçalanmıştır. Yüzeyde gözlemlenebilenlerin büyük bir bölümü anakayaya oyulmuş, sabit pres yataklarıdır²⁰⁹. Yüzeylerinde sıvının akması için kanallar bulunmaktadır. Sıvının toplama havuzuna/ tankına akacağı uçlarına ise akıtma delikleri açılmıştır. Bazı işliklerde, bağımsız/ taşınabilir pres yatakları da yer almaktadır. Sabit örneklerdeki gibi yüzeylerinde kanalları ve akıtma delikleri bulunan bu pres yatakları, yekpare

²⁰⁴ Örneğin 16, 18, 21, 43, 55, 57, 72 ve 114 numaralı yapılara bk. Bu taş destekler yaygın bir uygulamadır. Kilikia örneklerinin İsrail ve Kıbrıs örnekleri ile karşılaştırılması için bk. Aydınoglu, 2009: 31- 33.

²⁰⁵ Örneğin 79 numaralı yapıya bk.

²⁰⁶ Örneğin 1 numaralı yapıya bk.

²⁰⁷ Örneğin 88 (avlu), 60- 65 (avlu) ve 94 numaralı preslere bk.

²⁰⁸ Bu tipler, Aydınoglu, 2009: 33- 35'deki tipolojiye bağlı kalınarak isimlendirilmiştir. Benzer örnekler ve karşılaştırma için bk. Aydınoglu, 2009: 35- 37.

²⁰⁹ Örneğin 1, 28 ve 76 numaralı işliklere bk.

taştan biçimlendirilmiştir²¹⁰. Bu tip taşınabilir donanımlar hem yerleşimdeki boş alanlarda hem de atölye içlerinde bulunmaktadır.

Pres yatağından süzülen sıvı, daha alt seviyede bulunan toplama havuzlarına/ tanklarına akmaktadır. Yerleşimde tespit edilen bu donanımların büyük bir bölümü zemindeki anakaya oyularak oluşturulmuş, dikdörtgene yakın formda örneklerdir²¹¹. Bu tip sabit donanımlar dışında, taştan yapılmış taşınabilir ve dikdörtgen formda tanklar da bulunur. Kırık parçalar halinde bulduğumuz ve benzer örnekler bağlamında zeytinyağı toplama tankları olarak tanımlayabileceğimiz bu tip donanımlar, bir işlikle ilişkilendiremediğimiz mekanlarda bulunmuş olsa da özgününde zeytinyağı atölyeleri içinde beklenmelidir²¹².

Doğrudan zeytinyağı üretimiyle bağlantılı ve meyvenin suyunun çıkartılmasında ilk aşama olan kırma işleminin gerçekleştirildiği kırma tekneleri ve kırma taşları, birçok işlikte gözlemlenir. Yerleşimde tespit edilen kırma tekneleri, mortar formu ve merkezi çıkıntılı örneklerdir²¹³. Çıkıntının bulunduğu kısımlara, dikey milin (miliarium) yerleştirilmesi amacıyla delik açılmıştır. Kırma teknelerinin içine monte edilen kırma taşları ise tekerlek formudur. Taşın merkezinde, yatay milin geçmesi için delik bulunmaktadır.

Yerleşimdeki işlikler, içlerinde bulunan donanımlar ve bunlara yakın konumda bulunan sarnıçlarla, açık bir şekilde geniş çaplı bir endüstriyel üretime işaret ederken; bu üretimin tam anlamıyla hangi ürün odaklı olduğunu ortaya çıkarmak, Lyrboton Kome halkının en temel geçim kaynağı ya da kaynaklarından birisinin olası ticaret hacmini tespit edebilmemize olanak sağlayabilir. Bu noktada, işliklerin içinde ve çevresinde bulunan çeşitli donanımlar öncelikli veriyi sağlamaktadır. Yerleşimde saptanan 45 baskı kollu presin 23 tanesinde kırma teknesi ve/veya kırma taşları bulunur. Birkaç örnekte ise toplama tankına ait olabilecek parçalar tespit edilmiştir. Dolayısıyla, işliklerin yaklaşık %60'ının zeytinyağı üretimi için kullanıldığı söylenebilir. Geri kalan %40 orana sahip örneklerde sadece baskı kolu yuvası ya da baskı kolu yuvaları ile birlikte vida ağırlık taşları gözlemlenebildiğinden, arkeolojik kazı çalışması ya da organik kalıntı tespitleri yapılmadan, bunların kesin bir ifadeyle zeytinyağı ya da şarap işlikleri olup olmadıklarını önerebilmek zordur. Öte yandan, işlevi tespit edilemeyen bu preslerin de tamamının ya da büyük bir bölümünün zeytinyağı üretimiyle ilişkili olabileceğine işaret eden ipuçları mevcuttur. Anadolu'da Akdeniz bölgesinde gerçekleştirilen birçok yüzey araştırması,

²¹⁰ Örneğin 51 ve 94 numaralı yapılara bk.

²¹¹ Örneğin 28, 43, 53, 75 ve 76 numaralı işliklere bk.

²¹² 4, 60- 65, 87 ve 88 numaralı yapılara bk. Olasılıkla taşınabilir olmasından dolayı yüzey araştırmalarında çoğunlukla tespit edilemeyen bu tip örnekler için bk. Aydınoglu ve Mörel, 2015: 183 (fig 7f). Ayrıca bk. Aydınoglu, 2009: 42- 43.

²¹³ Bu tip, Aydınoglu, 2009: 40'daki tipolojiye bağlı kalınarak isimlendirilmiştir. Benzer örnekler ve karşılaştırma için bk. Aydınoglu, 2009: 42.

istisnai örnekler dışında, zeytinyağı işliklerinin kapalı, şarap işliklerinin ise açık alanlara kurulduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumun şarap işliği için temel sebebi, üzümün mayalanmasının hızlanması için güneş ışığına ihtiyaç duymasıdır. Diğer bir yandan, kullanılan donanımların çok daha kapsamlı olması ve presleme ile kırma işlemlerinde tavan ya da “dirençli” taş destekli duvarlara ihtiyaç duyulmasından dolayı, zeytinyağı işlikleri için genellikle kapalı ve sabit mekanların tercih edildiği bilinir²¹⁴. Bu temel farklılıklar dışında, çoğunlukla şarap işliklerinde geniş ve kısmen daha derin pres yatakları ve toplama teknelerinin bulunması ve vida ağırlık taşlarının şarap işliklerine oranla daha çok zeytinyağı işliklerinde gözlemlenmesi, daha zayıf ayırt edici veriler olmasına karşın, ipucu vermeleri açısından önemlidir. Bu bilgiler doğrultusunda tekrardan ele alındığında, Lyrboton Kome’de kırma donanımlarının bulunmadığı işliklerin de tamamına yakınının kapalı mekanlarda kurulması, içlerinde genellikle vida ağırlık taşları bulunması, izlenebilen örneklerde pres yataklarının yüzeysel ve toplama teknelerinin küçük çaplı olmaları, en geçerli ayırt edici donanımlar olan mortarium ve orbis parçalarını dikkate alarak hesapladığımız zeytinyağı işlikleri yüzdesinin (%60) çok daha fazla oranlarda olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu şekilde yerleşimdeki işliklerin tamamına yakınının ya da tümünün zeytinyağı üretimine yönelik inşa edildikleri önerilebilirken, aynı işliklerin hem zeytinyağı hem de şarap üretiminde kullanılma olasılığı da kısaca tartışılabilir²¹⁵. Varinlioğlu, üzümün sıcak bölgelerde toplanma zamanının Eylül ayının ilk yarısı, zeytinlerin ise Ekim sonu ile Ocak arasındaki dönemler olduğunu²¹⁶; dolayısıyla üzüm üretimi tamamlandığında -her ne kadar bazı araştırmacılar böyle bir uygulamanın mayalanma sürecine etki yaparak ürünün tadına zarar verebileceğini öne sürseler de²¹⁷- donanımlar tamamen artıklardan temizlenerek zeytinyağı üretimine aynı işlik ve donanımlarıyla devam edilebileceğini iddia etmiştir²¹⁸. Böyle bir uygulamanın Lyrboton Kome’deki izlerini bulabilmek, organik kalıntı analizleri ile detaylı kazı çalışmaları gerektirmektedir. Aynı zamanda, yerleşim ve çevresinde üzümün ne çapta üretildiği ve zeytinyağı işliklerinde sıkılma ihtiyacının olup olmadığı geniş çaplı bir yüzey araştırması ile dahi ancak bir öneri noktasına taşınabilir. Pamphylia bölgesinde üzümün üretildiğine dair çeşitli arkeolojik ve tarihi deliller mevcuttur. Diğer bir yandan, her ne kadar henüz ayrıntılı bir araştırma yapılmasa da Lyrboton Kome çevresindeki yerleşimlerde daha çok zeytinyağı

²¹⁴ Lykia ve Kilikia örnekleri bağlamında genel değerlendirmeler için bk. Bulut, 2005: 196; Aydınöglü, 2009: 9, 48; İşler, 2014: 711- 712.

²¹⁵ Cato (De Agri Cultura- XXI- XXII), aynı kurulumun hem üzüm hem de zeytinin preslenmesinde kullanılabilirliğini belirtmektedir. Bk. Pena, 1997: 35.

²¹⁶ Varinlioğlu, 2008a: 140.

²¹⁷ Aydınöglü, 2009: 26.

²¹⁸ Varinlioğlu, 2008a: 140- 141.

üretimine yönelik donanımlar bulunmuştur. Ayrıca Pamphylia'nın 4. yy'da zeytinyağı ihracatçısı olarak anıldığına tekrardan altının çizilmesi gerekir²¹⁹. Aynı zamanda yerleşim özelinde, ancak şimdilik yalın bilgiler doğrultusunda incelendiğinde, tarihsel açıdan en geç 2. yy'da olasılıkla yerleşimin yakın çevresinde "Baris", "Üç Zeytin" ve "Kallikleis'in Taş Yığını Kenarı" isimli çiftlik ve arazilerin bulunduğu, içlerinde 600 tane ehlileştirilmiş zeytin ağacı ile sayısı verilmeyen zeytin fidelerinin yetiştiği ve bunların dolaylı olarak Lyrboton Kome'ye devredildiği bilinmektedir²²⁰. Tüm bu bilgilerimiz doğrultusunda ve arkeolojik deliller temelinde değerlendirildiğinde, yukarıda tartışılan kapalı mekân yoğunluğu ile pres yatağı ve toplama havuzlarındaki tasarımların, şarabın endüstriyel- profesyonel üretimine en azından pek fazla imkân tanımadığını gösterir. Yerleşimde bulunan 2. yy'a ait yazıtta, düzenlenecek şenliklerde şarap satın alınmasından bahsedilmektedir²²¹. Bu ayrıntı, belki de şarabın yerleşimde hiç ya da fazla miktarlarda üretilmediğine işaret eden başka bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

Yerleşimdeki pres donanımlarının ne zaman yapıldıklarını ya da en azından hangi dönemlerde kullanıldıklarını saptayabilmek oldukça güçtür. Yüzey seviyesindeki seramik parçaları genelde son kullanım evresine aittir. Üretim donanımlarının formları ise yüzyıllar boyunca neredeyse hiç değişmemiştir²²². Yine de birkaç kriter, yerleşimdeki mimari faaliyetler ve seramik buluntular bağlamında dönem önerilerinde bulunulabilir. Mortar formulu kırma teknelerinin Helenistik Dönem'den beri kullanıldığı ileri sürülür. Dağlık Kilikia ve Lyrboton Kome örnekleriyle benzer özelliklere sahip (merkezi çıkıntılı mortar formulu kırma tekneleri) Kıbrıs buluntuları, Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Vida ağırlık taşlarının Klasik Dönem'de kullanıldığına dair kanıt yokken, en geç M.Ö. 1. yy'da İtalya'daki varlığı bilinir. M.S. 1. yy'dan itibaren ise kullanımı yaygınlaşmıştır. Filistin, Kudüs ve Aşağı Galilee bölgesindeki Jaleme örnekleri 4. yy'a tarihlendirilmiştir. Yine aynı bölgede 5- 7. yy'lar arasına ait olduğu önerilen birçok vida pres tespit edilmiştir²²³. Öte yandan genel anlamda incelendiğinde, Akdeniz'deki birçok bölgede bulunan atölyelerin Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlayarak Geç Antik Çağ sonlarına kadar sürekli kullanımda oldukları anlaşılmaktadır²²⁴. Bu durumun Lyrboton Kome özelinde de benzer şekilde seyrettiği görülmüştür. Öncelikle yazıtlar ışığında, en geç 1. yy'dan beri iskân olduğu ve yerleşimin 2. yy'da azımsanmayacak boyutlarda zeytin ağaçları ve fidelerle dolu arazilere sahip olduğu

²¹⁹ Arca vd., 2011: 2.

²²⁰ Takmer ve Önen, 2007: 20- 21. Ayrıca bk. Şahin, 1999: 442.

²²¹ Yazıt için bk. Şahin, 1999: 442.

²²² Aydınoglu, 2009: 10.

²²³ Aydınoglu, 2009: 77- 79.

²²⁴ Aydınoglu, 2009: 77- 79.

bilinmektedir. Bu zeytinlikler, ister tümü isterse bir kısmı yerleşimdeki endüstriyel üretimde kullanılsın, burada en geç 2. yy'da zeytin üretiminin gerçekleştirildiğini göstermelidir. Dolaylı olarak günümüzde büyük oranda “Geç Antik Çağ'a” ait olarak tanımlayabileceğimiz işliklerin bir bölümü Roma İmparatorluk Dönemi'nde çoktan inşa edilmiş olmalıdır. Diğer yandan, konutlara sonradan eklenmiş atölyeler²²⁵ ile bazı işliklerde duvar malzemesi ve baskı kolu yuvası üstünde taş destek olarak kullanılmış devşirme parçalar²²⁶, Geç Antik Çağ içinde yeni eklenmiş işliklere ya da bu sürekli kullanım dönemindeki tadilatlarla işaret eder. Seramik buluntular da benzer bir tablo çizmektedir. İşliklerde gözlemlenebilen yüzlerce seramik parçası, Roma İmparatorluk dönemi ile özellikle 5- 7. yy'lar arasında aittir²²⁷.

3.1.3. Su Yapıları (Görsel 195- 204)

Lyrboton Kome'de tamamı anakayaya oyulu olmak üzere 68 armudi, iki dikdörtgene yakın formda²²⁸, toplam 70 sarnıç tespit edilmiştir. Yıkıntılar arasında gözlemlenemeyen olası başka sarnıçlarla birlikte, bu sayının daha fazla olduğu şüphesizdir.

Yerleşimdeki sarnıçların tamamına yakını konik benzeri, tabandan ağız kısmına doğru daralan armudi forma sahip örneklerdir. Çoğunluğu ortalama 4.50 m (derinlik) x 2.50 m (çap) ölçülerindedir (22 m³)²²⁹. Daha yüksek kapasiteye sahip birkaç örnekte derinlik çok değişmezken, çaplar 5.00 m'ye ulaşabilmektedir (90 m³)²³⁰. İçleri pembemsi, su geçirmez *opus signinum* sıva ile kaplanmıştır. En az altı sarnıcın kuyu bileziği ağız kısmında in situ korunabilmiş, birkaç bilezik parçası ise sarnıçtan bağımsız, yere yatık vaziyette tespit edilmiştir. 1 tane sarnıç ağız devşirme söve (?) parçalarıyla örülüdür²³¹. Kuyu bilezikleri kare, dikdörtgen ya da dairesel formda biçimlendirilmiş yekpare bir taşın ortasına yaklaşık 30- 40 cm çapında su çekme amaçlı bir deliğin dairesel olarak açılmasıyla oluşturulmuştur. Bu

²²⁵ Örneğin 43 ve 16 numaralı konut komplekslerine bk.

²²⁶ 16 numaralı konutun işlik (g) mekanının kapı lentosu devşirmedir. 18 numaralı zeytinyağı işlikli yapının kuzey duvarının alt seviyesi devşirme vida ağırlık taşı ile örülmüştür. 21 numaralı konutun işlik mekanlarında duvar malzemesi ve baskı kolu yuvasına taş destek işlevinde devşirme baskı kolu yuvası ve blok taş kullanılmıştır. 79 numaralı zeytinyağı işliğinin baskı kolu yuvalarının üstleri taş destek olarak 2 tane devşirme söve ile desteklenmiştir. Aynı mekân içinde Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait devşirme yazıt parçası bulunmaktadır.

²²⁷ Seramik parçaları, Yrd. Doç. Dr. Sinan Mimaroğlu tarafından, sadece buldukları yerde çekilen fotoğrafları incelenerek tarihlendirilmiştir.

²²⁸ 42 ve 44 numaralı kaya oyma yapıların içleri, büyük oranda moloz dolguyla örtülü olduğundan ve iç yüzeylerinde sarnıç sıvası gözlemlenemediğinden, kesin bir ifadeyle sarnıç oldukları önerilememiştir.

²²⁹ Ölçüler, sarnıçların dışından hesaplanmıştır. Örneğin Lyrboton Kome yakınında Bey Dağları'ndaki Orta Çağ Bizans köy yerleşimi Palamutdüzü'nde tespit edilen sarnıçların her biri ortalama 45- 50 m³'dür. Bk. Akyürek, 2008: 301.

²³⁰ Sarnıçların boyutları akıldan canlanması açısından, günümüzdeki itfaiyeler, yaklaşık 10- 20 m³ arasında değişen su taşıma kapasitesine sahiptir.

²³¹ 41 numaralı konuta bk.

deliklerin bazılarının ağız kısmının çevresi ısınmaya, buharlaşmaya²³², hayvanların düşme olasılığına ve rüzgarla bağlantılı toz, toprak vb. kirliliğe karşı önlem olarak kullanılan²³³ kapakların, üstüne oturması amacıyla dairesel formda profillendirilmiştir. Mevcut bazı bilezik örneklerinin iç yüzeylerinde gözlemediğimiz aşınmalar, suyun sarnıçtan kovayla doğrudan ip sarkıtılarak çekildiğini gösterirken, makaralı düzeneğe işaret edecek herhangi bir iz tespit edilememiştir²³⁴. Örneklerin birinde kuyu bileziği, kapağın oturması için üst üste kare ve dairesel biçimde oyulmuştur. Bu durum, sarnıç ağzının özgününde iki kapakla örtüldüğü izlenimi uyandırır da geç dönemdeki bir değişiklik de açıklanabilir. Ayrıca pek belirgin olmamasına rağmen, kapağın oturduğu bölümün bir kenarında karşılıklı yer alan delikler, kapağı kuyu bileziğine sabitleyen ve açık- kapalı konumlarda durmasını sağlayan metal bir düzeneğin monte noktalarına işaret edebilir²³⁵.

Dikdörtgene yakın planda inşa edilen sarnıçların üst örtüleri yıkıldığından, armudi formdaki sarnıçlar gibi özellikle iç kısımları iyi korunamamıştır. Öte yandan, yerleşimde su biriktirme kapasiteleri en yüksek yapılar olmaları açısından önem arz etmektedirler. Tonoz örtüleri büyük oranda yıkık her iki sarnıcın (58 ve 86 numaralı yapılar) iç bölümlerinde, havaya doğrudan temasından dolayı *opus signinum* sıvaları neredeyse hiç korunamamıştır. 58 numaralı sarnıcın iç yüzeyindeki pembemsi sıva kalıntıları yer yer ve zorlukla seçilebilmektedir. Yaklaşık 380 m³ kapasiteye sahip bu sarnıç, orta kısma kuzey güney doğrultulu bir duvar örülerek iki bölüme ayrılmış ve bu duvarın ortasına küçük bir kemer açılmıştır. Vitruvius'un benzer tipteki sarnıçlar üzerine yaptığı açıklama ve önerilerle²³⁶ örtüşen Lyrboton Kome örneğine göre, sarnıcın bölümlerinden birine²³⁷ ulaşan suyun içinde bulunan toprak vb. maddeler dibe çöker; su, ortada bulunan kemerin seviyesine ulaştığında, diğer bölüme daha temiz bir şekilde ulaşır. Benzer tasarıma sahip bir sarnıç, Pisidia'daki Sia kentinin yakınlarında, antik köy olarak tanımlanan²³⁸ bir yerleşimde tespit edilmiştir. Dörtgen formdaki bu yapı, en az 200 m³ su depolama kapasitesine sahip olup, aynı şekilde iki bölüme ayrılır. Lyrboton

²³² Yaz mevsiminde üstü kapakla örtülü olmayan bir sarnıcın içindeki su seviyesi günde yaklaşık 7- 9 mm düşer. Bk. Pena, 1997: 165.

²³³ Kürkcü, 2015a: 124.

²³⁴ Amorium'da 11. yy.'a ait olduğu düşünülen bir su kuyusu bileziğinin 4 köşesinde bulunan yüzeysel oyuklar, makaralı su çekme düzeneğine ait monte noktaları olmalıdır. Fotoğraf için bk. Lightfoot ve Lightfoot, 2007: 79.

²³⁵ Benzer bir durum, Patara Kent Bazilikası'nın Episkopeion'unun peristilli avlusunda bulunan su haznesi için de geçerli olmalıdır.

²³⁶ "...Bu tür yapılar, suyu birinden diğerine süzdürme yoluyla temizliğin sağlanması için iki veya üç bölmeli olmalıdırlar; bu şekilde su çok daha sağlıklı ve tatlı olacaktır. Çünkü, çamurun çökebileceği bir yer olduğunda su berraklaşacak, kokusuz olacak ve tadını koruyacaktır; aksi durumda ise, tuz katılarak temizlenmesi gerekecektir". Bk. Vitruvius VIII. 15 (Güven, 2005: 182.).

²³⁷ Bu bölüm, aşağıda belirtildiği üzere, oluk benzeri şekillendirildiği düşünülen tonoz taşlarından dolayı güneybatıdaki bölüm olabilir.

²³⁸ Kürkcü, 2015a: 121.

Kome’de kemer ile sağlanan iki bölüm arası su aktarma işleminin, bu sarnıçta, kuzeyde bulunan aralıkla sağlandığı tahmin edilmektedir²³⁹.

Dikdörtgene yakın planlı diğer sarnıcın (86 numaralı yapı), konumu ve yerleşimdeki en yüksek kapasitede su depolama yapısı olması itibariyle (yaklaşık 750 m³), hemen yanındaki Hamam (84 numaralı yapı) yapısına su sağlama amacıyla inşa edildiği önerilebilir. 58 numaralı sarnıçtaki iki bölümlü su arıtma sistemi, bu yapıda gözlemlenmemiştir.

Yerleşim alanı içindeki konumlanışları ve çevresinde tespit edilen kalıntılar, sarnıçların su tedarik yöntemleri, işleyişleri ve kullanım alanları hakkında birtakım ipuçları sunmaktadır.

Yerleşimde su yoluna ilişkin herhangi bir kalıntı tespit edilmemiştir. Her ne kadar Roma İmparatorluk döneminde Anadolu’da katoikia ve peripolion gibi khora alanlarında su yollarıyla ilişkili yazıtlar²⁴⁰ bilinse de çoğu kırsal yerleşimin su tedariki, yağmur suyunun toplanması ile sağlanmıştır. Lyrboton Kome’de genellikle konut, işlik, kilise²⁴¹ gibi yapı cephelerine bitişik²⁴² ya da çok yakın konumda; bazı durumlarda ise muhtemelen avlu içlerinde ve boş alanlarda²⁴³ konumlanan sarnıçlara yağmur suyunun aktarılması için birkaç yöntem kullanılmış olmalıdır. İlk ve görünüşe göre en yaygın yöntem, sarnıçların bitişik veya yakın oldukları yapıların çatısından akan suyla doldurulmasıdır²⁴⁴. Bu işlemin, çatıya monte edilen bir oluk/ çörten ile gerçekleştirildiği Lykia’daki bazı örneklerden bilinir²⁴⁵. 18 numaralı yapıda yere yatık vaziyette tespit edilen ve bir çatı su oluşuna benzeyen parça, bu sistemin Lyrboton Kome’deki varlığına işaret edebilir. Ancak diğer yapılarda benzer bir parçanın gözlemlenememesi, daha basit bir yöntemin kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Diğer bir yol, yüksek yerlerden akan yağmur suyunun kayalıklara açılan kanallar vasıtasıyla sarnıçlara yönlendirilmesidir. Lyrboton Kome’de bu tip kanallara başvurulduğu söylenebilir. 28 numaralı zeytinyağı işliğinin yaklaşık 10 m kuzeyinde bulunan armudi formdaki sarnıcın ağız bölümü kısmen oluk biçiminde oyulmuş ve çevresindeki anakaya zemine, sarnıcın bu bölümüne yönelen kanallar açılmıştır. Büyük olasılıkla bu kanallar²⁴⁶, sarnıcın 15 m kuzeyinde yerleşimin güneyini sınırlayan yüksekçe kayalıktan süzülen yağmur suyuyla bağlantılı olarak işlev görmektedir. 26 numaralı alan içinde bulunan armudi formdaki

²³⁹ Kürkçü, 2015a: 122, 125. Lyrboton Kome ve Sia örneklerindeki su aktarma sistemiyle paralel Termessos D 6 sarnıcı için bk. Kürkçü, 2015a: 126.

²⁴⁰ Uzunoglu, 2017: 314- 316.

²⁴¹ Kiliselerde bulunan sarnıçlar, kilise ve şapellerin değerlendirme bölümünde tartışılacaktır.

²⁴² Bu uygulamayı açıkça gösteren örnekler için 4, 9, 12, 24, 41, 55, 62, 66, 73, 74 ve 113 numaralı yapılara bk.

²⁴³ Boş alanlardakiler için örneğin GN: 3B, 4B, 6G, 6K, 4J, 5J gridlerine bk.

²⁴⁴ Vitruvius da bu yöntemden bahsetmektedir. Bk. Vitruvius VIII. 14 (Güven, 2005: 182.). Ayrıca bk. Hodge, 2000: 21; İşler, 2014: 707. Suriye’deki Geç Antik Çağ konutlarında da sarnıçların çatıdan kanallar vasıtasıyla dökülen yağmur suyuyla beslendiği tespit edilmiştir. Bk. Pena, 1997: 164.

²⁴⁵ Mnara için bk. Kızgut ve Akalın, 2010: 117; Karabel- Batı Asarcık kırsal yerleşimindeki kilisenin çatısında bulunduğu önerilen çatı su kanalı? için bk. İşler, 2009: 191.

²⁴⁶ Özgününde bu kanallarda künkler de beklenebilir.

iki sarnıç ile 5J gridi içinde yer alan diğer iki sarnıca suyun yönlendirilmesi benzer şekilde sağlanmış olmalıdır²⁴⁷. Aynı yöntem, yerleşimdeki dikdörtgene yakın planlı sarnıçlarda da uygulanmış olabilir. 58 numaralı sarnıcın güneybatı bölümünün kuzey kenarından çıkan ve yerleşimin zeminine yakın seviyesinde bulunan tonoz başlangıç taşlarından biri ile yıkıntı arasında tespit edilen diğer bir taş parçası oluk gibi oyulmuştur. Bu şekilde, özgününde tonozun tepe noktasında beklenen delikler ile bu gibi oluklara yönlendirilen olası kanallar vasıtasıyla, sarnıçların yağmurlu havalarda hızlı bir şekilde dolumu sağlanmış olabilir. Lykia ve Pamphylia'daki kent ve kırsal yerleşimlerde gerçekleştirilen bazı yüzey araştırmalarında çok benzer çözümlerin uygulandığı gözlemlenmiştir²⁴⁸. Son olarak, dibindeki çatıdan ya da kanallarla beslenenlerin dışında, yakınlarındaki yapıların çatısından akan yağmur suyunun basit su arklarıyla yönlendirilmesi yoluyla özellikle büyük boyutlu sarnıçların doldurulabileceği önerilebilir. Alanya Kalesi'ndeki Süleymaniye Camii'nin güneybatısında bulunan han yapısının kuzeydoğu cephesinde bulunan bir sarnıç, aynı camiinin çatısıyla bağlantılı bir su arki ile beslenmektedir²⁴⁹.

Sarnıçların kullanım alanları, yerleşimlerin gereksinimlerine bağlı olarak değişmektedir. Lyrboton Kome bu açıdan doğrudan ve dolaylı olarak günlük hayata dair birtakım ipuçları sunmaktadır. Yerleşimdeki bazı sarnıçların dibinde²⁵⁰, yakınlarında²⁵¹ ya da bir örnekte yapının sokağa bakan cephesine bitişik vaziyette²⁵² anakaya oyma dairesel ya da dörtgen formda yüzeysel oyulmuş hazneler bulunur. Bu tip hazneler buldukları yere göre çeşitli birçok anlam taşıyabilseler de²⁵³ sarnıçlarla ilişkili olduklarından, hayvanlara su vermenin yanında; susuzluğun giderilmesi ve temizlik gibi günlük işler için²⁵⁴ kullanılmış olmalıdırlar. Başta sarnıç ve kuyular olmak üzere, çeşme ve kanallarla bağlantılı ve aynı işlevlere sahip tekne örnekleri, Lykia ve Pamphylia'daki hemen her polis ve khorada sıklıkla karşımıza çıkmaktadır²⁵⁵.

²⁴⁷ 26 numaralı alan içindeki sarnıçların hemen 1 m güneyinde yüksekçe anakaya bulunmaktadır. 5J gridindeki sarnıçlar hemen kuzeylerindeki yüksek kayalığa 3- 7 m yakındır.

²⁴⁸ Bu konu hakkında ve örnekler için bk. Çevik ve Bulut, 2010: 41; Hodge, 2000: 21- 22; İşler, 2009: 65; İşler, 2014: 707; Çevik vd., 2005: 121.

²⁴⁹ Bu sistem günümüzde halen ayaktadır. Bk. Lloyd ve Rice, 1989: 35.

²⁵⁰ 28 numaralı zeytinyağı işliğinin 10 m kuzeyinde, sarnıcın etrafında iki tane anakayaya oyulu hazne bulunur.

²⁵¹ 3 numaralı zeytinyağı işliğinin yaklaşık 10 m doğusunda iki tane anakayaya oyulu hazne bulunur. Yakınında sarnıç bulunmaktadır.

²⁵² 99 numaralı yapının batı cephesine bitişik, anakayaya oyulu bir hazne bulunur. 5 m güneyinde bir sarnıç yer almaktadır.

²⁵³ İşlik, dibek, sunu çanağı, kemiklik, mezar, ateş sunağı, stel zivana yuvası vb. Bk. Çevik, 1998: 131, 132. Ayrıca 13 numaralı yapıya bk.

²⁵⁴ Benzer örneklerin işlevleri için bk. Kürkçü, 2015b: 77.

²⁵⁵ Örneğin Myra/ Demre kırsalındaki Muskar Kilisesi'nin hemen yakınında bulunan sarnıcın dibindeki tekneler; Lykia'daki Doğu Asarcık Yerleşimi'nde bulunan bir sarnıcın dibindeki tekne; Lyrboton Kome'nin yaklaşık 5 km kuzeydoğusundaki Çamlıca Mahallesi'ne giden yol üzerinde bulunan sarnıcın dibindeki tekneler; Patara antik kentindeki su kuyularından birinin dibindeki tekne. Diğer örnekler için ayrıca bk. Kürkçü, 2015b: 76. Geç Antik

Lyrboton Kome'de bulunan beş farklı yapı sınırları içinde, benzer formda taşınabilir teknelere ait olabilecek kırık parçalar tespit edilmiştir. Yapılardan iki tanesi²⁵⁶ zeytinyağı üretimiyle ilişkili olduğundan, bu parçalar taş toplama tankları olarak tanımlanabilir. Diğer üç yapının²⁵⁷ işlevi tam olarak açıklanamadığından, bu teknelerin yalak işlevinde kullanıldığı ya da geç dönemde farklı amaçlarda kullanılmak üzere bu mekanlara taşındığı önerilebilir.

Yerleşimde bağımsız ya da bir yapı kompleksi içinde bulunan zeytinyağı işliklerinin büyük bir bölümünün cephesi önünde ya da çok yakınında armudi formda sarnıçlar yer almaktadır²⁵⁸. Bu sarnıçlar, parçalanarak hamur haline gelen zeytinlerin ezilme aşamasında²⁵⁹ ılık su ile yumuşatma ve tortulardan arındırma işlemleri için işlev göreceği gibi, işliklerin temizlenmesinde ve çalışanların günlük işlerinde de kullanılmış olmalıdır²⁶⁰. Zeytinyağı atölyelerine yılın birkaç ayı hizmet vermesi beklenen bu sarnıçlar, geri kalan aylarda, yakındaki konutlara ya da işliğin de içinde bulunduğu büyük konut komplekslerinin mekanlarına su sağlamaya devam etmiş olmalıdır.

Lyrboton Kome'deki sarnıçların büyük bir bölümü, dönemin neredeyse tüm kırsal yerleşimlerinde gözlemlenen ihtiyaca bağlı zaruri bir uygulama temelinde²⁶¹, konutlar ve konutlarla bağlantılı mekanlarda bulunur. Armudi formdaki bu sarnıçlar, çoğunlukla konutların dış cephelerine²⁶² ya da mevcut ve gözlemlenebilen örneklerde, avluya bakan çatı diplerine²⁶³ açılmıştır²⁶⁴. Konut olarak tanımlanan bazı yapılarda sarnıçlar tespit edilememişken, genellikle mekân sayısına bağlı olarak sarnıç sayısı artmıştır. Her hâlükârda, konutta yaşayanların temizlik, yemek, içecek ve günlük diğer işleriyle ilgili tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceği sayıda sarnıçın inşa edildiği söylenebilir.

Son olarak, yerleşimde bulunan tüm sarnıçların su biriktirme kapasitesi ile kurak dönemlerde köy halkının ihtiyaçlarını karşılayabilme durumu genel itibarıyla hesaplanabilir. Büyük bir çoğunluğu oluşturan armudi formdaki sarnıçların her biri ortalama en az 22 m³, daha yüksek kapasitedeki az sayıda örnek en az 90 m³, dikdörtgene yakın planlı iki büyük sarnıç ise

Çağ Suriye köyleri arazilerinde ve konutlarında yüzlerce tekne/yalak tespit edilmiş ve hayvanlara su verme amaçlı kullanıldıkları ortaya çıkarılmıştır. Bk. Foss, 1997: 199; Foss, 1995: 219.

²⁵⁶ 88 ve 60, 61, 62, 63, 64 ve 65 numaralı yapılar.

²⁵⁷ 4, 31 ve 87 numaralı yapılar.

²⁵⁸ Örneğin 55, 3, 28, 77, 79 ve 76 numaralı zeytinyağı işliklerine bk.

²⁵⁹ Yerleşimdeki bazı işliklerin zeytinyağı ya da şarap işliği olup olmadıkları belli değildir. Bu bağlamda, üzümün ezilme aşamasında da bir miktar suyun kullanıldığı unutulmamalıdır. Bk. Varinlioğlu, 2011: 185; İşler, 2014: 707.

²⁶⁰ Ayrıca bk. Çevik, 2000: 88; Aydınöğlu, 2009: 28; Varinlioğlu, 2008a: 148.

²⁶¹ Geç Antik Çağ'da kırsal yerleşimlerdeki konutlar, çiftlik evleri ve avlularıyla ilişkili bazı sarnıç örnekleri için bk. Aydınöğlu, 2011: 84; Ceylan, 2009: 53; Aydınöğlu, 2013: 84; Foss, 1995: 219; Harrison, 2001: 20, 21, 24; Hirschfeld, 1997: 61 (dipnot: 105).

²⁶² Örneğin 41 ve 43 numaralı yapılara bk.

²⁶³ Örneğin 4, 59, 60, 62, 64 ve 108 numaralı yapılara bk.

²⁶⁴ Buradan hareketle, konut avlularında *impluvium* benzeri bir sistemin uygulanmadığı ya da yaygın olmadığı anlaşılmaktadır.

sırasıyla 380 m³ ve 750 m³'dür. Bu ölçülere göre yerleşimdeki tüm sarnıçların toplam kapasitesi en az 2650 m³'dür. Diğer bir ifadeyle, içleri tamamen dolu olduklarında 2,650.000 litre su biriktirilmiş olur. Bu rakamlar, sarnıçlar tamamıyla dolu olmasa ve kurak bir yaz dönemi yaşansa dahi, halkın su sıkıntısı çekmeden günlük işlerini sürdürebilme²⁶⁵, hamamda yıkanma ihtiyaçlarını giderme, zeytinyağı işliklerinde su kullanma, hayvanlarına su verme, yerleşim içindeki olası bahçelerini ve belki de yakındaki tarım alanlarına su takviyesi sağlama gibi suya bağlı gereksinimleri karşılayabildiklerini ortaya koymaktadır. Sarnıçların tüm bu ihtiyaçlara yıl boyunca karşılık verebilme kapasitesi, Lyrboton köy halkı ve ileri gelenlerinin coğrafya, iklim ve bunlara bağlı günlük ihtiyaçlar temelli deneyimleri doğrultusunda çoktan hesaplanmış olmalıdır²⁶⁶. En kötü senaryoda, Lyrboton Kome'nin hemen kuzeyinde bulunan Akçainler deresi, güneydoğusundaki Düden nehri (Katarraktes) ya da batısındaki Kuru Düden gibi yakın çevredeki çeşitli kaynaklardan arabalarla suyun taşınması vb. yöntemlerle su tedarik edilebilirdi.

Doğu Mahalledeki raylı girişten kuzeydoğuya yönelen sokağın doğusunda bulunan 84 numaralı yapı ile 86 numaralı sarnıç, bir hamamla ilişkili kalıntılar olarak yorumlanmaktadır²⁶⁷. Birbirine bitişik beşik tonozla örtülü en az üç birim, a mekânında tonoz örtüye yakın konumdaki aydınlatma pencereleri, b mekânında bulunan kemerli niş ile içinde tespit edilen tekne parçası, c mekanının güney köşesinde su kanalına ait olabilecek kalıntılar, mermer ve mozaik parça kalıntıları ve yerleşimdeki en yüksek kapasiteli sarnıcın yapının hemen kuzeyinde konumlanması, bir hamam yapılaşmasını açıkça gösterir.

Lyrboton Kome'deki Hamam örneği, genelde birbirine paralel üç dikdörtgen mekândan oluşan ve küçük boyutlu hamamlarda sıklıkla uygulanan *tek eksenli sıra tipi* planında inşa edilmiştir. Bu plan tipinde tonozlu mekanlar birbirine bitişik düzenlenerek, özellikle ısı kontrolü ve yapısal sağlamlık katılmıştır. Ayrıca su tesisatı, ısıtma ve su boşaltma gibi sistemlerin bu tip hamamların genelde bir ucunda toplanması, dolaşım açısından da kolaylık sağlamıştır²⁶⁸. Diğer bir yandan Lyrboton Kome'deki Hamamın bu tip hamamlarla, plan özelliği dışında mekânsal kurgularının ne derece örtüştüğünü tespit edebilmek yüzey kalıntıları temelinde oldukça zordur. Yine de en genel anlamda, tek eksenli sıra tipinin yukarıda sayılan

²⁶⁵ Fahlbusch, her bir kent sakininin günlük su ihtiyacının kışın 7 litre, yazın 13 litre olduğunu varsaymaktadır. Bk. Fahlbusch, 2014: 248.

²⁶⁶ Sarnıç kapasitelerinin belirlenmesinde, yerleşimin bulunduğu coğrafya, iklim ve bunlara bağlı günlük ihtiyaçlar dikkate alınmış olmalıdır. Örneğin Filistin'de Bizans dönemine ait 3 hektarlık alanı kaplayan bir kırsal yerleşimdeki 53 sarnıcın hacmi toplamda 3750 m³ olarak hesaplanmıştır. Bk. Hirschfeld, 1997: 61 (dipnot: 105). En az 3 katı büyüklüğünde bir alana (yaklaşık 10 hektar) yayılmasına karşın, Lyrboton Kome'deki sarnıç kapasitesi Filistin'deki örnekten yüksek değildir.

²⁶⁷ Çevik, 2000: 85.

²⁶⁸ Tek eksenli sıra tipi için bk. Yegül, 2011: 72- 73; Cicci, 2013: 148- 149.

tasarımsal özelliklerinin yanında, a mekanındaki tonoz örtü başlangıç ve tepe noktalarına açılmış aydınlatma pencereleri ile b mekanındaki kemerli niş ve tekne parçası dikkate alındığında, en azından a ve b mekanlarının hamamın asıl yıkanma yerlerinden biri olarak hizmet vermiş olabileceği önerilebilir.

Hamamın kuzeyinde, dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 18.50 x 7.50 m ölçülerinde ve 750 m³ kapasiteli bir sarnıç bulunmaktadır. Yerleşime ulaşan bir su yolu bulunmadığından, hamama su sağladığı düşünülen bu sarnıcın normal koşullarda yağmur suyu ile beslenmesi gerekir. Kent hamamlarının kaynaktan gelen su yollarıyla beslenmesi neredeyse vazgeçilmez bir uygulamadır ve aynı durumun Anadolu'da bazı Roma İmparatorluk Dönemi katoikia, kome ve peripolion gibi kırsal yerleşimleri için de geçerli olduğu yazıtlarla ispatlanmıştır²⁶⁹. Hamamlara sadece yağmur suyuyla dolan bir sarnıçla su sağlanması, riskli ve istisnai bir uygulamadır. Ancak su kaynaklarının yakınında bulunmadığı ya da yerleşime ulaştırılmadığı durumlarda, hamam depolarının yakınındaki sarnıç veya kuyularla doldurulması vazgeçilmez olmuştur ve bu uygulamaya dair hamam örnekleri Roma İmparatorluk ve Geç Antik dönemlere ait kent ve köy yerleşimlerinde, Anadolu ve dışından bilinmektedir²⁷⁰.

Söz konusu sarnıcın hamam için inşa edildiği açıkken, sarnıcın hamamın tahmini zemin seviyesinden oldukça alt kotlarda yer alması, suyun hamama (hamamın su deposuna?) nasıl ulaştığı sorusunu beraberinde getirir. Bazı antik su çekme yöntemleri²⁷¹ Lyrboton Kome'deki hamam için de uygulanmış olabilir. Su temininin kuyu veya sarnıçlarla sağlandığı bazı örneklerde, suyun, hamamın çatısında, yakınında ya da bitişiğinde bulunan depolara su çarklarıyla ya da kovalarla iletiildiği bilinmektedir²⁷². Lyrboton Kome'deki Hamam'ın tonoz çatılarında depoya ait olabilecek bir kalıntı tespit edilememişken, olasılıkla benzer yöntemlerle ve belki de hamamın güneybatısındaki yıkıntı bölüme yerleştirilmiş bir depoya, sarnıçtan su çekildiği ileri sürülebilir.

En erken örnekleri Pompei'de M.Ö. 2. yy.'dan beri bilinen²⁷³ *tek eksenli sıra tipi*, farklı çeşitlemeleriyle Roma İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde, özellikle de küçük ölçekli hamam yapılarında yaygın olarak uygulanmış bir plan tipidir. Özellikle M.S. 1. yy.'ın üçüncü çeyreği

²⁶⁹ Ephesos, Philadelphia, Thyateira, Termessos ve Sardes territoriumlarındaki katoikia, kome ve peripolion gibi antik köy yerleşimlerindeki, varlığı yazıtlarla kanıtlanan su yolları için bk. Uzunoğlu, 2017: 314- 316.

²⁷⁰ Örneğin Geç Antik Çağ Suriye köylerindeki örnekler için bk. Pena, 1997: 192. Negev kırsalındaki örnek için bk. Foss, 1995: 227. Pompeii'deki Stabia Hamamları ve Ostia'daki Mithras Hamamları için bk. Yegül, 2011: 121-123. Rhodiapolis ve Kadyanda hamamları ile Pisidia, Kilikia, Pamphylia ve Karia örnekleri için bk. Farrington, 1995: 108- 109.

²⁷¹ Günümüze kadar uygulanagelen antik su çekme yöntemleri ve düzenekleri için bk. Oleson, 2000: 217- 302.

²⁷² Suriye'deki Geç Antik Çağ kırsal yerleşimi Serjilla'da sarnıçtan hamama su çıkarma mekanizması ve kalıntıları için bk. Pena, 1997: 192. Pompeii'deki Stabia Hamamları'na suyun kuyudan su çarklarıyla çekilmesi hakkında bk. Farrington, 1995: 108.

²⁷³ Yegül, 2011: 73; Çevik ve Bulut, 2014: 237.

ile M.S. 2. yy.'ın ortaları arasında büyük gelişme göstermiştir²⁷⁴. Anadolu'nun güney kıyılarında başta Lykia olmak üzere, Kilikia ve Lyrboton Kome'nin içinde bulunduğu Pamphylia bölgelerinde bu tipte inşa edilmiş çok sayıda hamam yapısı bilinir. Büyük bölümü yapım tekniği, malzeme vb. kriterler, bir kısmı arkeoloji kazı verileri, çok az örnekte ise inşa yazıtlarının temel alınarak değerlendirildiği bu örneklerin tamamına yakını M.S. 1. yy. – M.S. 2/ 3. yy'lar arasında çeşitli dönemlere tarihlendirilmiştir²⁷⁵. Yaklaşık 3. yy'ın son çeyreğinden itibaren yapımında büyük bir düşüş yaşanmasına rağmen, *tek eksenli sıra tipi* ile farklı planlara sahip Geç Antik Dönem hamam inşasına dair Anadolu ve dışından bazı örnekler bilinmektedir²⁷⁶.

Yerleşim özelinde, Roma İmparatorluk Dönemi'nden beri devam eden sürekli iskân ile benzer malzeme- teknik kullanımı ve uygulamalarından ötürü, arkeolojik kazı verileri elde edilmeden Hamamın inşa dönemini kesin bir ifadeyle önerebilmek mümkün değildir. N. Çevik, malzeme ve yapım tekniğini Kilikia'daki yapılarla ilişkilendirerek, yapının 3. yy sonrası bir dönemde inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür²⁷⁷. Tarihsel açıdan bakıldığında, Roma İmparatorluk dönemi ve Geç Antik Çağ köylerinde hamamın inşası için gerekli olan bütçenin komarkhesler, köy/ arazi sahipleri, dernek/ birlik üyeleri, yüksek sınıftan/ varlıklı kimseler ya da yerleşim sakinleri tarafından karşılandığı çeşitli yazıtlardan bilinmektedir²⁷⁸. Bu bağlamda Lyrboton Kome halkının, tümü yazıtlarla ispatlanmış komarkhos'u, söz sahibi varlıklı kişileri ve dernekleri/ birlikleriyle özellikle 2. yy ortalarından itibaren böyle bir hamam yapısını inşa edebilecek düzeye geldiği söylenebilir.

Yukarıda sıralanan karşılaştırmalı ve yerleşim bazındaki tüm veriler, yapının 2/ 3. yy'lar içinde bir zamanda inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Ancak yüzey kalıntıları bağlamında henüz ikna edici bir delil tespit edilemediğinden, plan tipinin Geç Antik Çağ'daki sürekliliği de dikkate alındığında, yapı 2/3. yy'lar- 6. yy arası daha geniş bir zaman dilimi içinde değerlendirilebilir.

²⁷⁴ Cicci, 2013: 148- 149.

²⁷⁵ Sözkonusu döneme tarihlenen sıra tipi yapılar hakkında *Lykia* için bk. Farrington, 1995: 149- 163 (Lykia'da tespit edilen tüm hamamlar), Anadolu'nun çeşitli kıyı bölgelerinden seçme örnekler için 164- 173; Myra Hamamı ve Andriake Büyük Hamam için bk. Çevik ve Bulut, 2010: 35, 46; Aperlae için bk. Vann vd., 1999/ 2000: 195- 201. *Pamphylia* için bk. Çevik ve Varkıvanç, 2004: 223; İnan, 1998: 40; Çevik vd., 2005: 49- 50. *Kilikia* için bk. Farrington, 1995: 164- 173; Hoff, 2013: 144- 155; Cicci, 2013: 148- 149.

²⁷⁶ *Lykia* için bk. Farrington, 1995: 119 (Arif yerleşimi); Çevik ve Bulut, 2014: 238; Çevik ve Bulut, 2010: 46 (Andriake). *Pamphylia* için bk. İnan, 1998: 38- 40 (Lyrbeton?- Seleukeia? ve Side); Farrington, 1995: 159 (Phaselis). *Kilikia* için bk. Cicci, 2013: 149. *Frigya* için bk. Lightfoot ve Lightfoot, 2007: 128- 131 (Amorium); Uzunoğlu, 2017: 304 (Orkistos Demosu). *Suriye* için bk. Pena, 1997: 189; Trombley, 2004: 78- 79 (Serjilla).

²⁷⁷ Çevik, 2000: 85.

²⁷⁸ Suriye ve Antiokheia'daki Geç Antik Çağ köylerinde arazi sahiplerinin kamu yararına yaptırdığı hamamlar için bk. Pena, 1997: 192; Trombley, 2004: 78- 79. Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi köylerinde komarkhes, gerousia üyeleri, eirenarkhos ve varlıklı kişilerin hamam yapımı veya onarımı için sağladıkları finans konusunda bk. Mitchell, 1993a: 180, 183 ve özellikle Uzunoğlu, 2017: 308- 310.

Roma İmparatorluk dönemi ile Geç Antik Çağ kırsal alanlarında hamamlar kimi zaman villalara bitişik ve sahiplerinin özel kullanımına ait yapılar²⁷⁹, bazense manastır veya kiliselerle ilişkiliyken²⁸⁰; özellikle köy yerleşimlerinde çoğunlukla kamu yararına yapılan bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Lyrboton Kome'deki Hamam, bahsi geçen hiçbir yapı tipiyle bağlantılı olmayıp; özellikle Geç Antik Çağ'da yerleşimin merkezi durumuna gelen Doğu Mahallenin kuzeydoğuya yönelen ana sokağı üzerindeki konumuyla, bir kamu hamamı görüntüsü çizer.

Söz konusu dönemlerde kurulmuş köy yerleşimlerinde, ister bağımsız, isterse zengin konutlar veya dini yapılarla bağlantılı olsun, bir hamam yapısının inşası, olasılıkla finans zorluğu ve su temini gibi sıkıntılardan dolayı az rastlanır bir durumdur. Dönem kaynaklarının az sayıdaki bahisleri ile Anadolu ve dışında gerçekleştirilen çeşitli kırsal yerleşim araştırmalarında çoğunlukla bir hamamın tespit edilememesi, bu düşüncüyü açıkça desteklemektedir. Örneğin Suriye'de Geç Antik Çağ'a ait tespit edilen yüzlerce köy ve kasaba yerleşimlerinin sadece birkaç tanesinde hamam bulunmaktadır²⁸¹. Aynı durum Anadolu için de geçerlidir²⁸². Tüm bu kanıtlar, halk hamamlarına sahip ayrıcalıklı köy yerleşimlerinin bir kent karakteri kazandığı; tarıma ve ticarete dayalı belli bir refah seviyesine ulaşmış köy halkı ile çevredeki küçük yerleşimlerden gelen kimselerin yıkanma ve sosyalleşme amaçlı ihtiyaç ve zevkleri için²⁸³ hamama para ödedikleri²⁸⁴ düşüncelerini beraberinde getirmiştir. Bu noktada, üretim, ticaret, ana yol bağlantıları ve bu özelliklerin yansımaları yapı çeşitliliğinde bulan Lyrboton Kome, sahip olduğu kamu hamamıyla benzer "refah" seviyesine ulaşabilmiş bir köy görünümünü arz etmektedir.

Son olarak, hamamın hizmet verme sürekliliği kısaca tartışılabilir. Yerleşimde Hamama su tedarik ettiği düşünülen sarnıç her ne kadar yüksek miktarlarda su biriktirme kapasitesine sahip olsa da (yaklaşık 750 m³) devamlı akan bir suyla beslenememesinden ötürü, çoğu antik kentlerden farklı olarak Lyrboton Kome nüfusunun günlük kullanımı için yetersiz kalmış olabilir. Pena, Suriye'de sarnıçlarla beslenen ve Lyrboton örneğine yakın su biriktirme kapasitesine sahip (örneğin bir tanesi 960 m³) Geç Antik Çağ köy hamamlarını yorumlarken,

²⁷⁹ Rossiter, 1989: 110.

²⁸⁰ Volpe, 2005: 159; Yegül, 2011: 233, 252- 253.

²⁸¹ Foss, 1995: 215, 218; Pena, 1997: 189.

²⁸² Anadolu kırsalında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında çoğunlukla sarnıç, konut, ışık, mezar, kilise, şapel vb; bazen de harman yeri ve çeşme gibi yapılar ortaya çıkartılırken, hamam yapıları çoğunlukla tespit edilememiştir. Yüzey araştırmaları, yazıtlar ve diğer bazı dönem kaynakları ışığındaki bazı örnekler için bk. *Pamphylia* kırsalı için bk. Doğan, 2006: 136; Doğan, 2008: 386. *Pisidia* kırsalı için bk. Mitchell, 1993a: 180. *Lydia* kırsalı için bk. Mitchell, 1993a: 181. *Kilikia* kırsalı için bk. Varinlioğlu, 2012: 140- 141; Pena, 1997: 192; Hoff, 2013: 154. *Lykia* kırsalı için bk. Harrison, 2001: 28, 43. Yazıtlar bağlamında *Lydia*, *Phrygia*, *Kappadokia* ve *Lykia* kırsalı için bk. Uzunoğlu, 2017: 314- 316.

²⁸³ Yegül, 2011: 242; Hirschfeld, 1997: 66.

²⁸⁴ Hirschfeld, 1997: 66.

çok miktarda su kullanılmasından dolayı bu hamamların yılın ancak belli zamanlarında hizmet verebileceğini öne sürmektedir²⁸⁵. Ancak bu hamamlar hem çok daha büyük boyutludur hem de daha az yağış alan bir bölgede bulunmaktadır. Ayrıca çok yoğun su tüketimi, bazı kentlerdeki su yollarına bağlı büyük ve imparatorluk hamamları dışında beklenmez²⁸⁶. Öte yandan, Pena'nın en basit ve ikna edici olarak tanımladığı yaklaşımı, Lyrboton Kome için de kısmen söz konusu olabilir. Yerleşimin sakinleri dışında çevreden gelebilecek asker, yerel güvenlik güçleri, tüccarlar, mevsimlik işçiler, yakın bölgeyi gezen turistler, gezici papaz veya keşişler vb. çeşitli misafirler dikkate alındığında, boyutu itibarıyla aynı anda en fazla 20- 25 kişiye hizmet sağlaması beklenen²⁸⁷ Hamamın su mevcudiyetine bağlı belirlenen belli günler ile panayır, çarşı günleri, dini bayramlar gibi özel günlerde açık olabileceği önerilebilir. Bu zamanlar dışında ihtiyaç ve alışkanlığa bağlı en olası yıkanma yerleri konutların içi olmalıydı²⁸⁸.

3.1.4. Kiliseler ve Şapeller (Görsel 205- 212)

Yerleşimde Hristiyanlık dönemine ait iki şapel (96 ve 105) ve iki kilise (66 ve 95) bulunmaktadır²⁸⁹. Her iki kilisenin de yıkılmasının ardından, içlerine birer şapel inşa edilmiştir.

Tarihlendirmeye yönelik kalıntıların yüzey seviyesinde gözlemlenememesi, daha çok plan özellikleri ışığında değerlendirmeye yöneltmektedir. Plan açısından her iki yapı da (Güney ve Kuzey kiliseler) Roma coğrafyasında özellikle 4- 6. yy'lar arasında tercih edilen 3 nefli bazilikal planlı kiliselerle ortak özellikler sergiler. Bölgesel açıdan bakıldığında ise bu tip kiliselerin Lykia, Pamphylia, İsauria ve Kilikia kalıntıları bağlamında çoğunlukla 5-6. yy'larda inşa edildikleri bilinmektedir²⁹⁰. Lyrboton Kome'nin bulunduğu Pamphylia coğrafyasında da tahmini birkaç 4. yy örneği dışında²⁹¹ bu bölgesel tarih aralığı değişmez. İki kilisede de tespit

²⁸⁵ Pena, 1997: 192.

²⁸⁶ Yegül, 2011: 120.

²⁸⁷ Muhtemelen M.S. 3. yy sonlarına ait Mısır'da Feyyum yakınlarındaki, 14.00 x 6.00 m ölçülerindeki küçük bir köy hamamı olan Güney Hamamları'nın kapasitesi 16- 18 kişi olarak hesaplanmıştır. Bk. Yegül, 2011: 172. Bu hesaplama dikkate alınarak, 15.00 x 14.00 m ölçülerindeki Lyrboton Kome Hamamının kapasitesi 20- 25 kişi olarak varsayılabilir.

²⁸⁸ "Bizans" dönemindeki yıkanma sıklıkları hakkında detaylı bilgimiz yoktur. Köylü ya da zanaatçıların asgari düzeyde yıkanmaları öne sürülür. Ioannes Tzetzes, yılda iki ya da üç kez yıkanmasından övünmüştür. Birçok keşişin ise ayda bir kez yıkanıldığı bilinmektedir. Bk. Horden, 2008: 687.

²⁸⁹ 14 numaralı yapı, doğu batı doğrultusu, dikdörtgene yakın planı ve doğusunda apsise benzeyen çıkıntısıyla bir şapeli andırır. Ancak yüzey seviyesinde bu işlevi ispatlayacak ikna edici bir kalıntı gözlemlenememiştir.

²⁹⁰ Bu genellemeyi destekleyen öneriler ve kanıtlar için bk. Akyürek, 2016a: 523; İşler, 2010: 244; Kaymak, 2009: 185- 186; İnan, 1998: 63; Aydınoglu ve Çakmak, 2011: 79; Aydın, 2015: 204; Chavarria ve Lewit, 2004: 18; Hill, 1996: 55- 61; Jacobs, 2013: 284; Grainger, 2009: 196- 200.

²⁹¹ Örneğin Perge'deki A ve B bazilikaları. Bk. Kaymak, 2009: 186 (Dipnot 278).

edilen kiremit parçaları²⁹² ile yerleşimin genelinde gözlemlenen seramikler benzer tarihleri yansıtır.

Güney Kilise, Hamamın güneyindeki yapı grubu içinde yer almaktadır. Kilisenin inşa edildiği alanda, daha erken dönemlere ait yapı yıkıntıları bulunur. Bunlar arasında iyi korunabilmiş tek kalıntı, kilisenin güneybatısına bütünleşmiş iki katlı bir yapıdır. Mimari özellikleri, bu yapının özgününde bir konut işlevinde kullanıldığını göstermelidir²⁹³. Aynı zamanda, kilisenin güney duvarının bir parçası ile avlu işlevindeki duvarlarının bir bölümü bu konut ya da konutla ilişkili avlu vb. mekanlara ait olabilir. Tapınakların içlerine ya da kutsal alanlara yapılanlar dışında, Lyrboton Kome'deki gibi kiliselerin daha erken döneme ait konut vb. sivil yapılara bitişik ya da bu yapı kalıntılarının bulunduğu yere inşa edildiği bazı örnekler bilinmektedir. Örneğin İtalya'daki 5. yy'a ait SS. Giovanni e Paolo kilisesinin inşa edildiği yerin altında en az dört tane, 2- 3. yy'lara ait konutlar yer alır. Konutların bir bölümü aynı zamanda kilise duvarlarının bir bölümünü de oluşturmaktadır²⁹⁴. Lykia'daki Asarcık Doğu yerleşimindeki Geç Antik Çağ kilisesinin duvarları da erken dönem konut duvarları üzerinde yükselir²⁹⁵. Benzer şekilde, Avrupa'daki birçok kırsal Orta Çağ kilisesi inşasında, çoğunlukla Roma dönemi villa ve ek yapılarının duvarları kullanılmıştır. Kilisenin inşa edildiği zamanda bu yapıların kullanımda olup olmadıklarını tespit edebilmek çoğunlukla mümkün olmasa da bu gibi uygulamaların genelde dindar toprak sahiplerinin bağışları vasıtasıyla gerçekleştirildiği düşünülmektedir²⁹⁶.

Diğer yandan, iki katlı bu konutun kiliseye bütünleştirilmesiyle birlikte üstlendiği işlev tartışmalıdır. Güneydoğu köşede zemindeki anakayaya oyulu, yüzeyi olasılıkla su geçirmez bir sıvayla kaplı ve yaklaşık 1.00 (uzun kenar) x 0.90 (kısa kenar) x 0.60 (derinlik) m ölçülerinde bir hazne bulunur. Üstü özgününde bir kapakla kapatılmış olmalıdır. Eğer bu hazne kilise döneminde kullanıldıysa, günlük din dışı kullanımları dışında²⁹⁷ birkaç işlev önerilebilir.

²⁹² Benzer örnekler ve karşılaştırmalar için bk. Coşkun, 2007: 21- 24; Öztaşkın, 2013: 178- 179; Yıldırım, 2014: 93- 148.

²⁹³ Hellenkemper ve Hild, 2004b: 697- 698.

²⁹⁴ Krautheimer, 1969: 3.

²⁹⁵ İşler, 2009: 247.

²⁹⁶ Chavarria ve Lewit, 2004: 38. Her iki kilisenin de (Kuzey ve Güney Kilise) olasılıkla avlu duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılan yazıtlar (2. yy sonu- 3. yy başı), yaşlılar derneği benzeri ifadeleri açısından benzer içerikleri sahiptir. Bu sebeple, yukarıda sıralanan örnekler bağlamında, kiliselerin bulunduğu yerde bu yapılarla ilişki öncü bir yapı ve bu dernekler tarafından yapılabilecek olası bir arazi bağışı akla gelmektedir. Bunun sonucunda -her ne kadar üstleri sıvayla kaplı olmaları beklense de- yazıtlar sembolik olarak duvarlara yerleştirilmiş olabilir. Tahminden öteye geçemeyecek bu önerinin aksine, bu yazıt parçaları sadece pratik nedenlerle yerleşimin herhangi bir yerinden getirilmiş de olabilir.

²⁹⁷ Bu hazne, Andriake Doğu Hamamı ile Lamus'daki hamamın yıkanma küvetlerine boyut ve biçim açısından benzemektedir. Fotoğraflar için bk. Çevik ve Bulut, 2014: 255; Hoff, 2013: 151. Bu tip haznelere çeşitli amaçlarda kullanılabilirdiği için, özgün işlevlerini tespit etmek çoğunlukla zordur. Örneğin bu hazne Pompeii'deki bazı çamaşırhanelerdeki haznelere de benzemektedir. Görseller için bk. Flohr, 2013: 25, 134.

Kilisenin ana bünyesi dışında, nartheks veya atriumda yer alan kurna, tekne/ hazne, kantharos, phiale, louterion gibi suyla bağlantılı öğelerin Khrysostomos²⁹⁸ ve Silentiarius'un²⁹⁹ aktarımları doğrultusunda abdest alma, Epifani yortusunda suyun kutsanması ve bazen de vaftiz teknesi işlevinde kullanıldıkları bilinmektedir. Lyrboton Kome örneği, boyutları açısından benzer özelliklere sahip Suriye, Kilikia ve Kapadokya'daki haznelere aynı doğrultuda³⁰⁰, yetişkin vaftizinden çok, özellikle 5. yy sonrası yaygınlaşan çocuk vaftizi³⁰¹ ve /veya abdest için işlev görmüş olabilir³⁰². Kiliseye her girildiğinde el/ ayak ve yüz yıkanması bir gelenekken³⁰³; vaftizin Noel, Epifani, Pentekost ve İsa'nın Göğe Yükselişi gibi³⁰⁴ genelde sadece belli yortularda gerçekleştirilmesi, Güney Kilise'deki bu haznenin her iki uygulama için de kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Kilisenin kuzeybatı avlu duvarının cephesine bitişik sarnıç, haznenin veya bu haznenin abdest suyu dışında sadece vaftiz teknesi ya da başka bir kullanımı olması durumunda, avluda bulunabilecek taşınabilir kaplar ya da sabit bir abdest kurnasının suyla doldurulması için kullanılmış olmalıdır. Bu öneri, avlusu içinde sarnıcın yer aldığı ve abdestle ilgili herhangi bir düzeneğin gözlemlenemediği Kuzey Kilise için de aynı şekilde geçerlidir.

Erken döneme ait konutun kiliseye bitişik konumda bulunması, en azından üst katının kilisede sorumlu din adamının ikamet yeri olarak ayrılabilceğini akla getirmektedir³⁰⁵. Bu düşünce, kentlerde kiliselerle bağlantılı bazı piskoposluk konutlarındaki benzer uygulamalar bağlamında, en azından pratikte aykırı gelmez. Örneğin Khimaira'da (Yanartaş) olasılıkla 5. yy'da inşa edilen kilisenin kuzey köşesine geç dönemde eklenen iki katlı yapının, buradaki sorumlunun konutu işlevinde kullanılmış olabileceği önerilmiştir³⁰⁶. Hierapolis'teki bir kilisenin yaklaşık 10 m. kuzeybatısında bulunan yaklaşık 4.00 x 5.00 m ölçülerindeki kareye

²⁹⁸ 4. yy'da Khrysostomos, ellerin ve/ veya ayakların kiliseye girilmeden önce yıkanılması gerektiğinden bahseder. Bk. Jacobs, 2013: 360.

²⁹⁹ Silantiarius, *phialaların* nartheks ve girişlerdeki varlığından bahsetmektedir. Bk. Teteriatnikov, 1996: 101.

³⁰⁰ Nartheksin doğusunda, kemerli nişler içinde bulunan abdest kurnaları ile yine nartekste sarnıçlarla ilişkili olabilecek olası abdest tekneleri için bk. Hill, 1996: 18- 19 (Kilikia ve İsaoria). Çoğunlukla kilisenin batısında bulunan ve anakayaya yarı dairesel ya da dikdörtgen biçiminde oyulan vaftiz ya da abdest tekneleri için bk. Teteriatnikov, 1996: 96 (Kapadokya: Lyrboton Kome örneğiyle benzer boyuttaki tekneler vaftiz ya da abdest teknesi, daha küçük ve sığ örnekler ise sadece vaftiz ya da Epifani yortusu kullanımına yönelik olarak yorumlanmıştır).

³⁰¹ Piskopos tarafından yönetilen toplu yetişkin vaftiz törenlerinin 5. yy sonrasında basitleşerek papazların yönetiminde ve ailelerin refakatyyla çocuk vaftizlerine doğru evrilmesi ve vaftiz teknelerinin küçülmesi hakkında bk. Pena, 1997: 95- 97. Ayrıca bk. Koch, 2007: 56, 59. Vaftizde tamamen suyu batırma yerine, 3 kez başı suyu batırıp sokma ya da sadece su serpmeye uygulamalarının 5. yy'dan itibaren Suriye'de gerçekleştirilme olasılıkları için bk. Pena, 1997: 97. Bu düşünce, vaftiz havuzlarının çok büyük boyutlu olmamalarından (Lyrboton Kome örneğiyle benzer ölçülerde veya bazıları biraz daha derin) öne sürülmüştür.

³⁰² Bk. Teteriatnikov, 1996: 95- 101; Hill, 1996: 18- 19; Jacobs, 2013: 360- 364; Pena, 1997: 96- 97.

³⁰³ Teteriatnikov, 1996: 101.

³⁰⁴ Pena, 1997: 95.

³⁰⁵ Kilise yakınındaki bir yapı "*Güney Kilise'nin yakınında bir piskopos konutunun kalıntıları görülebilir*" ifadesiyle tanımlanmıştır. Ancak hangi yapı olduğu ve gerekçesi açıklanmamıştır. Bk. Çevik, 2000: 92.

³⁰⁶ Parman vd., 2006: 46.

yakın planlı küçük yapının da özgününde olasılıkla iki katlı olduğu; rahip evi ve bekçi kulesi olarak kullanıldığı düşünülmüştür³⁰⁷. Öte yandan, belli refah seviyelerine sahip piskoposların konutları hakkında hem arkeolojik hem de dönemsel deliller mevcutken³⁰⁸, geçimini çoğunlukla çiftçilik ya da zanaat işleriyle sağlayan normal köylü statüsünde kilisede görevli bir “papaz”, belki daha alt rütbedeki bir din adamı ya da bir “khorepiskopos” konutunun farklı bir plan düzenlemesine sahip olup olmadığı bilinmemektedir³⁰⁹. Yine de bu bağlamda Testamentum Domini (I, 19), ideal bir kilisenin plan- mekan kurgusu üzerine önerileri sıralarken, avluya bitişik bu iki katlı erken konutun olası işlevi hakkında çarpıcı bir fikir de sunar: “...Piskoposun evi, ön avlu denilen yerin yanında bulunsun”....³¹⁰

Güney Kilise'nin güneydoğusuna iki mekân eklenmiştir. Kareye yakın plana sahip kuzeydeki mekânın batısında dışarıya açılan bir kapı bulunur. Kilise ile ortak kuzey duvarında izlenebilen yıkık bölüm, özgününde bir kapı olabilmesi için oldukça dardır. Dolayısıyla bu mekândan kiliseye doğrudan bir geçiş olmadığı düşünülmektedir³¹¹. Bu mekânın güneyine sonradan eklenmiş diğer mekân da kareye yakın planlıdır. Doğusunda dışa çıkıntılı, içte ve dışta yarım daire planlı bir apsisi bulunur. Batı duvarına bir kapı açılmıştır. Bu apsisi ek mekânın yaklaşık 2.50 m batısında L biçimli bir duvar kalıntısı vardır. Duvarın doğusuna, apsisi ek mekâna bakan bir kapı açılmıştır. Bu kapı boşluğunda 1 tane sarnıç yer alır.

Geç Antik Çağ'a ait bazilikal planlı kiliselerin doğusuna mekanların eklenmesi, sıklıkla karşılaşılan bir uygulamadır. Ancak bu mekanların kesin işlevleri yüzey kalıntıları yardımıyla, hatta bazen kazı çalışmaları sonucu bile çoğu zaman saptanamaz. Lykia'daki kiliselerde yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında genellikle üç yapraklı yonca planlı, doğusunda apsisi veya apsissiz kare veya dikdörtgen planlı olarak düzenlenen bu tip ek mekanlara vaftizhane, şapel, röliker şapeli, mezar odası gibi işlevlerin yüklendiği birkaç örnekte tespit edilebilmiştir. Bunlar dışında, değerli eşyaların saklandığı mekân, köşe odası ya da ayazma işlevinde kullanıldıkları da önerilmektedir³¹². Lyrboton Kome'deki ek mekanların kiliseyle bağlantısı yoktur. Bu

³⁰⁷ Arthur, 2006: 121.

³⁰⁸ Küçük Asya'da kiliseyle bağlantılı piskopos konutları ve dönem kaynakları için bk. Ceylan, 2005: 169- 192. Ayrıca Patara (Ceylan ve Erdoğan, 2016: 210- 212) ve Olympos'da (Öztaşkın, 2013: iii) kiliseyle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı diğer piskopos konutları için bk.

³⁰⁹ 6. yy'a ait bir belgede, varlıklı bir köy papazının evinde bulunan bazı eşyalar ve ürünler kaydedilmiştir: bir miktar tahıl, çekiciler, bıçaklar, mutfak eşyaları, papaz cüppeleri, küçük boyutlu patenler ile kanepeler, şilte ve halı gibi ev eşyaları. Bk. Thomas, 1987: 86.

³¹⁰ Testamentum Domini'nin ilgili bölümü için bk. Mango, 2013: 25.

³¹¹ 20. yy'ın yaklaşık ilk çeyreğine ait planda da bu duvara bir açıklık çizilmemiştir. Plan için bk. Keil, 1926: 103-104.

³¹² Örneğin, vaftizhane işlevinde Asarcık Batı Kilisesi kuzeydoğu mekanı, Ksanthos Akropol Kilisesi kuzeydoğu mekanı ve Andriake B Kilisesi kuzeydoğuya bitişik iki mekândan güneydeki; mezar/ röliker şapeli işlevinde Asarcık Batı Kilisesi güneydoğu mekanı; şapel işlevinde Alacahisar Kilisesi kuzey şapeli, Patara Kent Bazilikası apsis güneyi şapeli (olasılıkla 7. yy'dan sonra şapel olarak), Rhodiopolis Piskoposluk Kilisesi kuzeydoğu köşesindeki mekan, Andriake B Kilisesi kuzeydoğuya bitişik iki mekândan kuzeydeki. Bu örnekler, işlevi bilinen

sebeple, ayinle ilişkili odalar (diakonikon ya da prothesis) olarak kullanılma ihtimalleri düşüktür. Apsisli ek mekân, hemen batısında bulunan sarnıçlı yapı kalıntısından dolayı, vaftizhane olabilir. Diğer mekân ve eğer vaftizhane dışında başka bir amaçla kullanıldıysa apsisli ek mekân da -başka herhangi bir ipucu gözlemlenemediğinden- yukarıda sayılan işlevlerden birini görmüş olmalıdır.

Bölgede bahsi geçen ek mekanların inşa dönemleri de tartışmalıdır. Gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında, Erken Hristiyanlık dönemine ait kiliselere bitişik bu odaların bazı örneklerde 7. yy öncesinde kilisenin yapımından bir süre sonra, bazılarında ise 7. yy sonrası bir tarihte inşa edildikleri önerilmiştir³¹³. Ek odaların Güney Kilise esas bünyesiyle malzeme- teknik açıdan uyum göstermesi ve yerleşimde gözlemlenen çok sayıda seramik parçasının 7. yy sonrası bir tarihi yansıtmaması, eklenen bu mekanların kilisenin yapımından 7. yy'a kadarki bir dönem içinde inşa edilmiş olabileceklerini düşündürür³¹⁴.

Kuzey Kilise, doğu bölümünün dıştan düz duvarlı olması ve apsisin her iki yanında köşe odası benzeri birimler şeklinde düzenlenmesiyle, Güney Kiliseden farklılık gösterir. Öte yandan bu farklılık, yine Erken Hristiyanlık döneminde tercih edilen bir şema olmasından dolayı, iki yapı için yukarıda önerilen tarih aralığını değiştirmemektedir. Geç Antik Çağ'da bazilikal planlı kiliselerin apsisinin iki yanında bulunan ve kökeni en azından biçimsel anlamda Filistin ve özellikle Suriye'ye bağlanan odalar³¹⁵, Anadolu'da en sık Kilikia- İsauria bölgesindeki kiliselerde gözlemlenir. Ayrıca -daha az tercih edilmesine rağmen- Pamphylia, Lykia, Karia ve Lydia'da da benzer örnekleri tespit edilmiştir³¹⁶. Özellikle İkonaklazm dönemi sonrası inşa edilen kiliselerdeki apsislerin her iki yanında bulunan birimler diakonikon ve prothesis olarak tanımlanmaktadır³¹⁷. Diğer bir yandan, son dönemlerde yapılan çalışmalar bu odaların/ birimlerin Erken Hristiyanlık döneminde bölgelere göre farklı işlevlere sahip olabileceğini göstermiştir. Örneğin Suriye'de diakonikon ve martir şapeli, vaftizhane ve martir

diğer birkaç örnek ve işlevi tespit edilemeyen başka örnekler üzerine öneriler için bk. Akyürek, 2016a: 525; Tekinalp, 2000: 313- 320. Öztaşkın, 2013: 214- 216 ve dipnotlar: 440, 441; Ceylan ve Erdoğan, 2016: 212; İşler, 2010: 249.

³¹³ 7. yy öncesi eklendiği önerilen birkaç örnek için bk. Ceylan ve Erdoğan, 2016: 212 (Patara Kent Bazilikası, trikonchos); İşler, 2009: 303 (Batı Asarcık'daki kilise ek mekanlar); Tekinalp, 2000: 326 (Andriake'deki A1, B1 kuzey ve güney, E1 ek yapıları 8-9. yy öncesi: Tekinalp'ın yüzeydeki kalıntılar bağlamında önerdiği bu tarihler, daha sonrasında kazı çalışmalarıyla doğrulanmıştır. Bk. Çevik vd., 2014: 240 ve Akyürek, 2016b: 476). 7. Sonrası eklendiği önerilen örnekler için bk. Tekinalp, 2000: 326 (Andriake C1 yapısı 11- 12. yy); Ceylan ve Erdoğan, 2016: 212 (trikonchos ek mekân, 7. yy sonrası şapel işlevinde kullanılmış olmalıdır).

³¹⁴ Kilise yıkıldıktan sonra, orta nefeye yeni bir şapel inşa edildiğinden, bu mekanların olasılıkla kilise yıkılmadan önce eklendiği düşünülmektedir. Benzer yaklaşım için bk. Tekinalp, 2000: 320- 321.

³¹⁵ Varalis, 2006: 292; Hill, 1996: 23.

³¹⁶ Lydia, Karia, Lykia, Pamphylia, Kilikia ve Isauria örnekleri ve muhtemel işlevleri için bk. Öztaşkın, 2012: 317; Öztaşkın, 2013: 206- 208; Yıldırım, 2013: Resim 108; Hill, 1996: 23; Ceylan, 2001: 193- 194; Buchwald ve Savage, 2017: 132; Şimşek, 2013: 348; Kaymak, 2009: 186.

³¹⁷ Varalis, 2006: 283.

şapeli ya da prothesis ve diakonikon³¹⁸; Kilikia'da genellikle güney köşe odaları vaftizhane ya da olasılıkla bazı durumlarda güneyde prothesis, kuzeyde diakonikon³¹⁹; Ravenna'da az örnekle temsil edilen ve bu sebeple bölge litürjisiyle ilişkili olmadığı önerilenlerin ise kütüphane, mozole, mezar şapeli ve depolama alanı olarak kullanıldığı³²⁰ tahmin edilmektedir. Balkanlar'da da en azından 6. yy'da köşe odalarının ayin için bir ihtiyaç olmadığı ileri sürülmüştür. Örneğin Caricin Grad Kilisesi'ndeki yan odaların ruhban sınıfı ya da öne çıkan varlıklı ailelerin mezar yerleri olarak kullanıldıkları düşünülür³²¹. Her ne kadar biçimsel olarak "Doğu" kökenli kabul edilebilse de olasılıkla yerel din adamlarının tercihlerine bağlı olarak çeşitlenen tüm bu uygulamalar³²², Erken Hristiyanlık dönemi kiliselerinde bulunan yan odaların, bazı durumlarda Orta Bizans Dönemi kiliselerindeki köşe odaları ile aynı işlevlere (diakonikon- prothesis) sahip olabileceğini; birçok örnekte ise vaftizhane, martyrion, mezar odası, kütüphane, depolama alanı gibi amaçlar doğrultusunda da tasarlandıklarını göstermektedir. Kuzey Kilise'de apsisin iki yanında bulunan yerlerin belli bir işleve yönelik odalar halinde inşa edilip edilmedikleri moloz dolgudan dolayı anlaşılamaz. Bu sebeple, kazı çalışması yapılmadan, yukarıda bahsi geçen olası işlevlerin arasından bir seçim yapmak mümkün değildir.

Deprem, yangın ve terkedilme gibi çeşitli sebeplerden dolayı kullanım dışı kalmasının ardından, Kuzey Kilise ile Güney Kilisenin orta neflerinin doğu bölümlerine birer şapel inşa edilmiştir. Bu uygulamaya Anadolu'nun Akdeniz kıyılarındaki bölgelerde sıklıkla rastlanır. Kiliselerin inşasında maddi destek sağlayan varlıklı kişilerin giderek azalması ve tahrip olan yapıların tamir edilmesi hususunda malzeme (ahşap vb.), işçi ve nakliye kısıtlılığının ortaya çıkmasının yanında, hafızalarda yer edinen eski kutsal alanı canlı tutmak gibi güdüler de yerel cemaati böyle bir "faydacılığa" itmiştir. Tüm bu kısıtlı imkanlar sonucu ortaya çıkan uygulamada, eski bazilikanın fiziki durumuna bağlı olarak çeşitli yöntemler benimsenmiştir. Bazı durumlarda bazilikanın apsisi şapele adapte edilmiştir. Apsisin yıkıldığı ya da ayakta olduğu halde tercih edilmediği durumlarda ise orta ya da yan neflerden birine tamamen yeni bir şapel yerleştirilmiştir. Bu yeni inşa edilen kilise/ şapellerde, beden duvarları genellikle eski yapının stylobat aksları boyunca yükselmekte ve bazilikanın malzemeleri devşirme olarak kullanılmaktadır³²³.

³¹⁸ Varalis, 2006: 283; Hill, 1996: 23; Pena, 1997: 65.

³¹⁹ Hill, 1996: 23- 24.

³²⁰ Smith, 1990: 193, 200; Varalis, 2006: 287.

³²¹ Varalis, 2006: 286- 287.

³²² Benzer yorum için bk. Buchwald ve Savage, 2017: 132.

³²³ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erdoğan ve Ceylan, 2018 (Basımda). Ayrıca bk. Hellenkemper ve Hild, 2004a: 226- 227; Ceylan ve Erdoğan, 2016: 213.

Bu yöntemler doğrultusunda inşa edilen yeni kiliselerin dönemleri neredeyse hiçbir örnekte tespit edilememiştir. Çok az sayıdaki tarih önerileri, bu yapıların 6. yy ile 13. yy arası geniş bir zaman dilimi içinde inşa edilebildiklerini göstermektedir³²⁴. *TIB*, Lyrboton Kome'deki gibi tek nefli kilise/ şapellerin 7. yy ile 10. yy arasında yapılmış olabileceklerini ileri sürer³²⁵. Bu düşüncüyü destekleyen bazı öneriler mevcuttur. Örneğin Doğu ve Batı Asarcık'da 5- 6. yy'larda inşa edilen bazilikal planlı kiliselerin içine eklenen şapellerin 9. yy'a ait oldukları tahmin edilmektedir³²⁶. Öte yandan 5. ya da 6. yy'a tarihlenen Arykanda'daki Büyük Bazilika'nın içindeki tek nefli şapelin, deprem sonucu en geç 6. yy'da inşa edildiği düşünülür³²⁷.

Yapıların tahrip olması, terk edilmesi ya da yıkılması ve beraberinde moloz yığıntısının bir bölümünün temizlenerek yeni kiliselerin inşasıyla sonuçlanan bu süreci ortaya çıkaran etmenler, Akdeniz coğrafyası açısından doğrudan ve dolaylı olarak 6. ve 7. yy'lardaki depremler, veba, Arap akınları, Pers savaşları, iklim değişikliğinin tarıma olumsuz etkisi, nüfus azalması ve yerel haydut tehditleri ile köylerdeki tahribatları gibi çeşitli değişkenlerle kısmen açıklanabilir. Pamphylia bölgesinde de aynı dönemlerde kent ve kırsalda benzer düşüşlerin yaşanması, olası aynı etmenlerin bu coğrafya ve hatta Lyrboton Kome için de söz konusu olabileceğini göstermektedir³²⁸. Bahsi geçen tarihsel süreçle birlikte, 7. yy sonrasına tarihlendirilebilecek bir seramik parçasının yüzey seviyesinde gözlemlenememesi, yerleşimdeki kiliselerin içine inşa edilen bu şapellerin 7. yy ya da daha erken bir tarihe ait olabileceklerine işaret etmektedir.

Güney Kilisenin kuzey yan nef stylobatları boyunca sıralanan sütunların arası yer yer 1.80 m yüksekliğe ulaşan kabayonu taş duvarlarla örülmüştür. Aynı yöntem olasılıkla güney yan nefte de uygulanmıştır³²⁹. İlk bakışta bu duvarların, geç dönemde orta nef içine inşa edilen şapelin beden duvarı için örülmüş olabileceği düşünülebilir. Nitekim şapelin kuzey beden duvarını, stylobat arasındaki söz konusu duvar teşkil eder. Öte yandan şapelin güney beden duvarı, araları yine duvarlarla örülü olduğu düşünülen güney stylobat üzerinde yükselmez; daha kuzeye yeni bir duvar örülmüştür. Üstelik şapel, orta nefin sadece bir bölümüne kadar uzanmaktadır: şapelin sonlandığı noktada sütun sıraları, araları örülü şekilde şapelin ana

³²⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erdoğan ve Ceylan, 2018 (Basımda). Ayrıca bk. Hellenkemper ve Hild, 2004a: 227; Yıldırım, 2013: 246 (Side, Küçük Liman Kilisesi).

³²⁵ Hellenkemper ve Hild, 2004a: 227.

³²⁶ İşler, 2009: 303- 304.

³²⁷ Doç. Dr. V. Macit Tekinalp'in tarihlendirme üzerine yorumları için teşekkür ederim. Ayrıca bk. Tekinalp, 2007: 789- 797; Bayburtluoğlu, 2004: 143.

³²⁸ Ayrıntılı bilgi için tezin "Tarihi Arka Plan" başlığına bk.

³²⁹ Güney yan nef stylobatları üzerindeki sütun aralarının da örüldüğüne işaret eden fotoğraf için bk. Demirel ve Çevik, 2017: 305.

bünyesinden bağımsız, batıya doğru devam etmektedir. Dolayısıyla tüm bu ayrıntılar, sütun aralarının bazilikal planlı kilise henüz hizmet verirken örölmüş olabileceğine işaret edebilir. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda, bazı Erken Hristiyanlık dönemine ait bazilikal planlı kiliselerin nef stylobatları üzerinde yükselen sütunlarının/ ayaklarının arasının nadiren görüşü ve geçişi; daha sık ise sadece geçişi engelleyecek şekilde parapetler, duvarlar üzerinde parapetler ya da sadece duvarlarla kapatıldığı tespit edilmiştir³³⁰. Bu uygulamanın muhtemelen tek bir sebebi yoktur ve olasılıkla kilisenin kullanım amacına göre değişmektedir: Konuyu inceleyen araştırmacılar, dönem kaynaklarında bahsi geçen kilise içindeki cemaate dair bölünme referansları³³¹ ve arkeolojik deliller bağlamında³³² bazı öneriler sunmuştur ve uygulamanın özellikle katekhümenlerin vaftiz olmuş cemaatten ya da cemaatteki kadın ve erkeklerin birbirlerinden ayrılmasıyla ilişkili olabileceğine dair düşünceleri ağır basmaktadır³³³. Ayrıca İoannes Khrysostomos'un Suriye'deki kiliselerle ilgili verdiği bilgilere dair aktarımlar, konuyu inceleyen araştırmacıların referans aldığı ve diğer çeşitli dönem kaynaklarındaki bahislerin dışında, uygulamanın olası mahiyetine ilişkin delil de sunar: "*Kiliselerde kötü davranışlarda bulunan cemaate yakınan Khrysostomos, Suriye'deki ruhban sınıfının, ibadet alanlarında erkekler ve kadınların ızgaralarla ayrılmasına yönelik yeni bir uygulamayı hayata geçirdiklerini hatırlatır. Khrysostomos, taştan bir duvarı (!) yeğlerdi, ve ekledi: 'Önceleri, Apostolik zamanlarda erkekler ve kadınların bir arada ibadet ettiklerini duydum. Ancak o zamanlar, erkekler gerçekten erkekti, kadınlar da gerçek kadındı'.*"³³⁴.

Lyrboton Kome'deki Güney Kilisenin stylobatları üzerinde yaklaşık 1.80 m yüksekliğe ulaşan duvarlar, eğer henüz ilk yapı kullanımdayken öröldüyse, bunun sebebi cemaat içi kadın-erkek veya katekhümen bölünmesi olabilir. Khrysostomos örneği, diğer dönem kaynaklarını pekiştirme noktasında önemli bir referanstır ve arkeolojik kalıntılardan bildiğimiz Suriye'deki kadın-erkek cemaat bölünmesinin 4. yy kadar erken bir tarihte uygulandığına yazılı bir delil sunması açısından da önemlidir. Üstelik Suriye dışı 5- 6. yy'lara ait bazı kiliselerde stylobat üstündeki taşıyıcı aralarının 6. yy içinde, inşa edildikten kabaca 50- 100 yıl sonra duvarla öröldüklerinin ya da parapetlerle kapatıldıklarının ortaya çıkması -şimdilik şüpheyle yaklaşılması gerekse de- bir Suriye etkisi olarak yorumlanabilir. Öte yandan bu referans,

³³⁰ Örnekler ve tartışmalar için bk. Peschlow, 2006: 53- 71; Öztaşkın ve Sertel, 2017: 362; Ceylan ve Erdoğan, 2016: 209; İşler, 2016a: 375- 378; Korkmaz, 2016: 203 (fotoğraf).

³³¹ Bu referanslar özetle galerilerin, yan neflerin, orta neflerin, narteksin cemaat içinde kimler tarafından kullanıldığına dair örnekler vermektedir.

³³² Bu uygulamaların kesin sebepleri kazı çalışmalarıyla dahi ortaya çıkarılamamıştır. Tartışmalar için bk. Öztaşkın ve Sertel, 2017: 361- 363; Peschlow, 2006: 53- 71; Ceylan ve Erdoğan, 2018 (Basımda: Bu çalışma Patara Kent Bazilikası bağlamında, doğrudan bu konuyu tartışmaktadır).

³³³ Diğer öneriler için bk. Peschlow, 2006: 68- 71.

³³⁴ Referans için bk. Pena, 1997: 72.

taşıyıcılar arası bu engelleme uygulamasını doğrudan kadın- erkek cemaat bölünmesine bağlayabilmemiz konusunda kesin bir delil sunamaz. Aksi taktirde, yine doğrudan veya dolaylı olarak Suriye etkisi barındıran “köşe odaları”, Suriye dışındaki tüm kiliselerde aynı işlevler doğrultusunda inşa edilirdi. Ancak araştırmalar, daha önce tartışıldığı gibi, tam aksini göstermiştir: Biçimsel benzerlikler kilise ve mimari öğelerini yorumlayabilmemiz açısından önemli ipuçları sunabilir; ancak benzerlikler kurarken, “Bizans” döneminde her bir yerel din adamı ve mimarın tek bir öğeye ya da mekâna, çalıştıkları kilise ve ihtiyaçları doğrultusunda bambaşka işlevler kazandırabildiklerini unutmamak gerekir³³⁵.

Yerleşimde bağımsız şekilde inşa edilmiş şapellerin (Kuzey Şapel ve Doğu Şapel) plan tipleri, Geç Antik Çağ’dan Bizans Dönemi’nin son yy’larına kadar tercih edilmiştir. Bu sebeple bazilikal planlı kiliselerdeki gibi plan özellikleri açısından bir dönem önerisinde bulunmak mümkün değildir. Sadece seramik bulgular bağlamında, 5- 7. yy’lar arası bir tarihte inşa edilmiş olabilecekleri ileri sürülebilir. En azından Kuzey Şapel, bu öneriyi desteklemektedir³³⁶.

3.1.5. Mezarlar (Görsel 223)

Yerleşimde en az 80 tane mezar yapısı tespit edilmiştir³³⁷. Mezarlık alanının sık bitki örtüsü ile kaplı oluşunun yanında, yoğun toprak dolgusu ve çoğu mezarın parçalanmış halde etrafa dağılması nedeniyle, sayının daha fazla olması beklenir.

Yerleşime ait Nekropolis, iskân alanı dışındaki kuzeybatı yamaç boyunca uzanır. Ayrıca bu yamaca bakan yüksekçe anakayanın kuzeybatı cephesi ile üst kısımlarında da kaya oyma mezarlar bulunur.

Nekropolis dışındaki yerleşim alanı ve çevresinde de bazı mezarlar yer almaktadır. Bunlar: Batı Mahallenin güneyini sınırlayan yüksekçe anakayada üç tane teknesi anakayaya

³³⁵ Benzer yaklaşım için bk. Buchwald ve Savage, 2017: 132.

³³⁶ Kuzey Şapelin apsis zemininde ortaya çıkarılan mozaik (fotoğrafi için bk. Demirel ve Çevik, 2017: 311 (fig. 11)), ileri sürülen bu tarih aralığını, özellikle de 5. yy sonu- 6. yy başı dönemini desteklemektedir. Fotoğrafta görülen *sarmaşık sarmalı*, özellikle Roma İmparatorluk dönemi ve Geç Antik Çağ boyunca macellum- agora, palaestra, stoa, konut- villa, saray ve sinagog gibi çeşitli yapıların zemininde, çoğunlukla bordür süslemesi olarak kullanılmıştır. Örnekler ve görselleri için bk. Işıklıyaya, 2010: 73- 75, 92- 94, 151- 153, 154- 155, 215- 216 (Perge’de 2. yy’ın ikinci yarısına ait Macellum ve Palaistra); Dunbabin, 1999: 145 (Emporia, olasılıkla 1. yy’a ait Ev- 1), 232 (6. yy’ın ilk yarısı, Konstantinopolis Büyük Saray); Foss, 2011: 220 (Sardis’de Geç Antik Çağ’ın olasılıkla ilk yy’ından beri kullanımda olan Sinagog); Gail, 2011: 443 (Aphrodisias, Tetrasyonhaus), 457 (Ephesos, Alytarchenstoa), 544 (Ephesos, Peristylhaus), 570 (Halikarnassos, Geç Roma Villası), 696 (Smyrna Agorası). Şapeldeki gibi Hristiyanlık yapılarında da yine genelde bordür süslemesi olarak uygulanan bu *sarmaşık sarmalı* süslemesi, 4. yy ile özellikle 5- 6. yy’a ait kiliselerde sıklıkla kullanılmıştır. Örnekler ve görselleri için bk. Şimşek, 2015: 49, 69, 73, 74, 84 (Laodikeia Kilisesi, 4. yy); Gail, 2011: 427 (Aphrodisias, Agorabasilika), 541 (Ephesos, Meryem Kilisesi), 576 (İasos, Akropol Bazilikası), 699- 701 (Torba, Bazilika); Buchwald, 2015: 183- 185 (Sardis, EA Bazilikası, 4. yy); Yıldırım, 2013: Res. 326 (Side, Tiyatro Dış Galerideki Şapel); Akyürek, 2016a: 529 (Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi, 5- 6. yy); Andaloro ve Pogliani, 2011: 27 (Bodrum, Küçük Tavşan Adası Kilisesi, 6. yy); Kolarik, 2011: 527 (Stobi Piskoposluk Bazilikası); Popova ve Lirsch, 2011: 811 (Sandanski/Bulgaristan, 3 nolu Bazilika); Işık, 2016: 182- 183 (Ksanthos Katedral ya da Doğu Bazilikası, 5. yy).

³³⁷ Takmer ve Önen, 2007: 16.

oyulu lahit (GN: 3B ve 1F) ve aynı mahallede bulunan Kule'nin güneyinde bir tane aedicula mezar (GN: 3D) (?)³³⁸ ; Doğu Mahallede güneybatı kuzeydoğu doğrultulu yüksekçe anakayaya oyulu bir tane lahit ve bir tane aedicula mezar (GN: 6L) ile aynı mahallenin en batısındaki birkaç anakayaya oyulu lahittir.

Yerleşimde kabaca üç çeşit mezar yapısı gözlemlenebilmektedir. Bunlar, genelde podyum üzerinde bulunan bağımsız ya da teknesi anakayaya oyulu lahitler (khamosorion), aedicula mezarlar ve oda (yeraltı oygu) mezardır³³⁹.

70'i aşkın sayısı ile en çok tercih edilen tip lahitlerdir. İki iskan alanı içinde, biri kuzeybatıdaki Nekropoliste olmak üzere 3 tane aedicula mezar tespit edilmiştir³⁴⁰. Tek oda mezar ise, Nekropolisin kuzeyinde anakayaya oyulu ve bağımsız bir şekilde durmaktadır.

2. yy'da Lyrboton Kome'de yaşamış iki ailenin varlığına ilişkin en az üç tane mezarda yazıt tespit edilmiştir. Doğu Mahallede GN: 6L gridinde bulunan aedicula mezarın kline şiltesi üzerinde yer alan yazıt, Roma ordusunda cornucularius (yaver) olarak görev yapmış Artemidoros oğlu Dimenis ve eşinden bahseder. Lahit kapağında yatar vaziyette çift tasvir edilmiştir³⁴¹. Diğer iki yazıt Nekropolis içindeki lahitlerde bulunur ve Kuledeki yazıtlardan bilinen, yerleşimde söz sahibi Arete ailesinin bazı fertlerine aittir³⁴².

Nekropolis'in kuzeyindeki oda mezarın önünde yazıtlı bir blok yer alır. İçeriği henüz bilinmemesine rağmen, konumu itibarıyla mezarla ilişkili olmalıdır.

Yüzey seviyesinde gözlemlenebilen mezarların büyük bir bölümü ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve tümünün 2. yy ile 3. yy arasında, yaklaşık 200 yıllık bir zaman dilimi içinde yapıldıkları önerilmiştir³⁴³. 3. yy sonrası bir döneme ait ya da ikinci kez kullanılan bir "Geç Antik Çağ" mezarı bulunamamıştır. 20. yy başında Lyrboton Kome'yi ziyaret eden ve mezarlık alanlarını inceleyen araştırmacılar da 3. yy sonrasına ait olabilecek bir mezar yapısı not etmemişlerdir³⁴⁴. Öte yandan Geç Antik Çağ'da en az 350 kişilik bir nüfusa ulaşan yerleşimde, Roma İmparatorluk Dönemi nekropolisinde olası çoklu gömü ve ikinci kullanımları dikkate alınsa dahi, gözlemlenebilen mevcut mezarlığın özgününde daha geniş bir alanı kapladığı ya da başka farklı alanlarda mezarların bulunabileceği önerilebilir.

³³⁸ Kule etrafında parçalanmış ve çevreye dağılmış parçaların (girlandlı lahit parçası ve diğer çeşitli parçalar), bir aedicula mezara ait olduğu düşünülmüştür. Bk. Çevik, 2000: 89.

³³⁹ Bu mezarların ayrıntılı bir şekilde incelendiği Pamphylia lahitleri üzerine yazılan doktora tezi için bk. Turak, 2011: 356, 359, 469, 505, 547- 551, 589- 600, 612. Ayrıca bk. Çevik, 2000: 89- 91.

³⁴⁰ Ayakta kalan 2 tane aedicula mezar vardır. Ayrıca bk. Çevik, 2000: 89.

³⁴¹ Mezar ve yazıtı için bk. Keil, 1926: 102; Takmer ve Önen, 2007: 24.

³⁴² Yazıtlar için bk. Keil, 1926: 98- 99, 101; Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 228.

³⁴³ Tarihlendirme önerileri için bk. Turak, 2011: 356, 359, 469, 505, 547- 551, 589- 600, 612; Keil, 1926: 97- 102.

³⁴⁴ Keil, 1926: 89- 90, yazıtlar bağlamında tarihlediği mezarlardan "Hristiyanlık öncesi" olarak bahseder. Turak'ın incelediği 38 tane örnek arasında 3. yy sonrasına tarihlenen bir mezar yoktur. Akarca, 1950: 35, herhangi bir dayanak belirtmeden, mezarların M.S. 2. yy'dan 4- 5. yy'lara kadar tarihlenebileceğini ileri sürmüştür.

Geç Antik Çağ'da lahit, khamosorion ve hypogaeum gibi çeşitli mezar tiplerinin kullanımı devam etmiştir. Yakın bölgelerde, özellikle Kilikia ve Lykia'da son dönemlerde araştırılan köy ve çiftlik yerleşimlerinde, üstlerine Hristiyanlıkla ilişkili motiflerin işlendiği lahitler tespit edilmiştir. Aynı zamanda, yine aynı tip yerleşimlerde yapılan çalışmalarda, Roma dönemi lahitlerinin üstlerine haç motifleri ya da yeni yazıtlar işlenerek; bazı durumlarda ise sadece kapakları yenilenerek Geç Antik Çağ'da kullanıldıkları anlaşılmıştır³⁴⁵. Buradan hareketle, Lyrboton Kome nekropolisinde bulunan özellikle basit ve bezemesiz bazı lahitlerin/khamosorionların 3. yy sonrası herhangi bir değişikliğe ihtiyaç duyulmadan kullanılmış ve hatta eski gelenekte yenilerinin de yapılmış olabileceği dikkate alınmalıdır.

Yerleşimin Roma İmparatorluk dönemi nekropolünün kısmen ikinci kullanım olasılığı dışında, özellikle 3. yy sonrası *koimeterion* adı verilen yerleşim dışı ve özellikle normal halktan insanlar için ayrılmış başka bir mezarlık alanı da beklenebilir. Söz konusu döneme ait bu gibi mezarlık alanlarını oluşturan mezarlar, çoğunlukla doğrudan toprağa gömü yöntemiyle yapılmıştır. Üstlerinin genellikle taş, kiremit veya pişmiş toprak kaplarla kapatıldığı ve tepelerinin toprakla örtülü olduğu bu tip çukur mezarların yerlerini belli edecek mezar taşı vb. işaretler çoğunlukla bulunmaz³⁴⁶. Bu sebeplerle, arkeolojik kazı çalışmalarında sıklıkla ortaya çıkartılan Geç Antik Çağ ve sonrası dönemlere ait bu tip gömülerin yüzey araştırmalarında tespit edilebilmeleri neredeyse imkânsızdır.

İşkân alanı dışı eski Roma nekropolünün geç dönem kullanımı ile yeni bir *koimeterion* alanı oluşturma olasılıkları dışında, Lyrboton Kome'nin Geç Antik Çağ'ında, Roma İmparatorluk Dönemi örneklerine oranla çok daha fazla sayıda yerleşim içi gömüler beklenebilir. Roma döneminden beri süregelen³⁴⁷ ve Geç Antik Çağ'da devam eden yasaklara³⁴⁸ rağmen, özellikle 4. yy'ın sonlarından itibaren yerleşim içinde Hristiyanlara ait çeşitli gömü alanları yaratılmıştır. Bunların başında -çoğunlukla papazlar, keşişler, din sınıfı dışından söz sahibi kimseler ile aileleri ve başkent örneklerinde imparatorların gömüldüğü-kilise, mezar şapeli³⁴⁹ ve manastır içindeki çeşitli mekanlar ile bu yapılarla ilişkili mezarlıklar

³⁴⁵ Köy ve çiftlik yerleşimlerinde Geç Antik Çağ'a ait kullanım tespitleri ile Hristiyanlık ile ilgili motiflerin işlendiği mezarlar için bk. Aydınöglü, 2013: 90; Aydınöglü, 2015b: 40; Mörel, 2010: 64; Aydınöglü ve Çakmak, 2011: 76; Düzenli, 2013: 54 (Kilikia). İşler, 2016b: 183- 189 (Lykia). Kent örnekleri için bk. Lightfoot ve Lightfoot, 2007: 161 (Amorium); Parman vd., 2006: 105 (Olympos); Özer, 2016: 618 (Silyon).

³⁴⁶ Konu hakkında ayrıca bk. İşler, 2016b: 189; Akyürek, 2010: 172, 174; Koch, 2007: 121.

³⁴⁷ Yılmaz, 2007: 157.

³⁴⁸ Cod. Theod. IX 17.6.

³⁴⁹ Gerstel, 2005: 166'da yazarın Bizans dönemi köylerinde bulunan mezar şapellerinin genellikle yerleşimin bir ucunda bulunduğu çıkarımına dayanarak, Lyrboton Kome'deki Doğu Mahallenin en doğusunda yer almasından dolayı Doğu Şapelin (105 numara) bir mezar şapeli olarak kullanılmış olabileceği öne sürülebilir. Ayrıca yapının kuzey duvarının naosa bakan kısmına bitişik seki (?), mezar şapellerinde gözlemlenen bir uygulamaya işaret edebilir. Örneğin Patara Kent Bazilikası'nın kuzey yan nefi içine geç dönemde inşa edilen ve bir dönem mezarlık alanıyla ilişkili işlev gördüğü anlaşılan şapelin naos duvarının her iki yanında sekiler oluşturulmuştur.

gelmektedir. Bu tip dini yapı içi ve çevresi gömülerde arkasolium nişleri ve lahitlerden basit çukur mezarlara kadar³⁵⁰ çeşitli tiplerde örnekler tespit edilmektedir³⁵¹.

3.1.6. Tanımlanamayan Yapılar (Görsel 211, 213- 214)

Yerleşimde kule, hamam, kilise, şapel, konut, zeytinyağı işliği ve mezar gibi yapılar ile bunlarla ilişkili olası depo, ahır/ ağıl gibi çeşitli kalıntıların varlığı yüzey araştırması kapsamında tespit edilmiş ya da önerilmiştir. İleride tamamlanacak kazı çalışmalarıyla birlikte yeni yapı türlerinin ya da farklı karakterde kalıntıların ortaya çıkması beklenebilir. Öte yandan ne yüzey araştırması ne de arkeolojik kazı çalışmaları yukarıda sayılan karakteristik yapıların dışında, aşağıda bahsedilecek diğer bazı yapı türlerinin tanımlanabilmesinde kesin deliller sunamaz. Bunun bir sonucu olarak, yerleşimlerin yapı stoku tam anlamıyla saptanamadığından, ekonomik temeller ile sosyal hayat gibi çeşitli değişkenler üzerine yapılan yorumlar fazlasıyla eksik kalmaktadır. Yine de çağdaş kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında dönemin kırsal yerleşimlerinde daha ne gibi kalıntıların bulunabileceğini sorgulayarak, Lyrboton Kome'deki başka yapı türlerinin muhtemel varlıklarını tartışıp, yerleşimin yorumlanmasında daha geniş bir çerçeve oluşturabiliriz.

Roma İmparatorluk Dönemi ile sonrası Geç Antik Çağ ve Bizans dönemlerindeki kırsal yerleşimlerde kule, hamam, kilise ve bağlantılı yapılar, şapel, konut, zeytinyağı işliği, şarap işliği, anıtsal mezar ve bazen sinagog gibi nispeten kolaylıkla tanımlanabilen kalıntılar dışında, daha az sıklıkla karşılaşılan ve bazı durumlarda ancak dönem kaynakları vasıtasıyla öğrenebildiğimiz, bir kırsal yerleşimi oluşturan başka farklı yapılanmalar da bilinmektedir. Örneğin çiftlik yerleşimlerinde ve özellikle de köylerde tapınak, andron, han (pandocheion), xenodocheion (kilise kurumuyla ilişkili misafirhane), stoa/ ambar hanı, harman yeri, çeşme, su yolu, çamaşırhane (fullonica), tetrapylon, güvercinlik (columbarium), balık havuzu (piscina), kuşhane, kovanlık ve değirmen gibi yapılanmaların varlığı yazılı kaynaklar ile arkeolojik veriler ışığında ispatlanmıştır³⁵². Ayrıca Geç Antik ve Bizans dönemlerinde yaşayan köylülere

Hierapolis'te yine mezarlık alanıyla ilişkili bir şapelin naosunun her iki yanına sekiler (subsellia) yerleştirilmiştir. Patara örneği için bk. Ceylan ve Erdoğan, 2016: 214. Hierapolis örneği için bk. Arthur, 2006: 118- 124.

³⁵⁰ Nitekim Lyrboton Kome 2016 yılı kazı raporunda, Kuzey Şapelde mezar ortaya çıkarıldığına (basit çukur mezar?) dair bir görsel bulunmaktadır. Bk. Demirel ve Çevik, 2017: 308.

³⁵¹ Ayrıca bk. İşler, 2016b: 191; Akyürek, 2010: 174.

³⁵² Tapınak için bk. Caseau, 2004: 106- 110. Andron için bk. Tate, 1992: 72- 78; Pena, 1997: 185- 189; Ceylan, 2009: 50. Han vb. yapılar için bk. Tate, 1992: 78- 81; Pena, 1997: 151- 159; Caseau, 2004: 115; Mörel, 2017: 97- 99 (Isauria/ Akkale'deki Han) Stoa/ ambarlı han (?) için bk. Pena, 1997: 152 Harman yeri için bk. Aşkın, 2010: 242- 243; Decker, 2009: 57. Çeşme için bk. Aydınoglu, 2013: 83, 85- 87, 99- 100; Uzunoğlu, 2017: 306- 307, 314- 316. Köylere bağlanan su yolları ile ilişkili yazıtlar için bk. Uzunoğlu, 2017: 314- 316. Tetrapylon için bk. Aydınoglu ve Çakmak, 2011: 77- 78, 82- 84. Varinlioğlu, 2008a: 298, 308. Güvercinlik (columbarium), balık havuzu (piscina), kuşhane, kovanlık ve değirmen için bk. Decker, 2009: 57. Fullonicaların kırsaldaki varlığı çok az ve sadece olası örneklerle desteklenebilmektedir. İpuçları için bk. Flohr, 2013: 70- 71, 92- 93; Decker, 2008: 500.

ilişkin bazı referanslar, ev avlularında yapıldığı beklenen küçük çaplı üretim faaliyetleri dışında, muhtemelen yerel halka hizmet vermek üzere işleyen, nispeten daha büyük çaplı üretimin gerçekleştirildiği bağımsız atölyelere de işaret edebilir. Örneğin demirci, marangoz, çömlekçi, terzi, tekne ve fıçı yapıcısı, ayakkabı tamircisi, duvarcı, mermer döşeyicisi, kürkçü, dokumacı ve fırıncı gibi birtakım zanaatçı sıfatları kayıtlıdır³⁵³. Köy evi ve avlusundan öte, en azından bir kısmı bağımsız atölye yapılarını gerektiren bu işler içinde çömlekçilikle ilişkili seramik atölyelerin varlığı dönem kaynaklarından³⁵⁴ ve arkeolojik kalıntılardan³⁵⁵ bilinmektedir.

Lyrboton Kome’de yüzey seviyesinde incelenebilen tüm yapı kalıntıları, yukarıda bahsi geçen arkeolojik deliller ve yazılı referanslar dikkate alınarak tanımlanmıştır. Ancak ana başlıklar halinde sunduğumuz “konutlar”, “kiliseler ve şapeller”, “su yapıları” ... gibi yapı çeşitleri ile ilgili mekân ve öğeleri dışında, bu referanslarla ilişki kurabildiğimiz ve varlıkları tahminden ibaret sadece üç yapı türü önerebilmekteyiz: han, kilise misafirhanesi ve ikinci bir hamam.

Doğu Mahallenin kuzeydoğu ucunda ve yaklaşık 27.00 x 18.00 m ölçülerinde dikdörtgene yakın planlı büyük bir yapı yer alır (113 numaralı yapı). Mekân bölünmeleri zorlukla izlenebilmesine rağmen, güneydoğu ve güneybatı köşede en az iki mekândan; kuzeyde ise olasılıkla avlu vb. bir birimden oluştuğu önerilebilir. Her iki mekân da iki katlı düzenlenmiştir. Güneybatı ve güneydoğu çatı diplerinde birer tane sarnıç bulunur.

Yapı, oranları ve tasarımı açısından yerleşimdeki diğer yapılardan bazı farklılık göstermektedir: her iki mekânın zemin katları diğer tüm konutlardan daha yüksektir (en az 3.10 m). Mazgal biçimindeki pencereleri, yine diğer yapılardan çok daha büyük boyutludur ve alışılmışın dışında zemin katlara açılmıştır. Duvar kalınlıkları, yerleşimdeki ortalama konut duvar kalınlığından bir buçuk kat fazladır. Ayrıca yerleşim dokusu içinde özellikli bir konuma da sahiptir: meydan olarak tanımladığımız birkaç boş alandan biri bu yapının güneybatı cephesi önünde bulunur. Doğu Mahalleye ulaşan Kuzeydoğudaki ana yol bağlantısına da çok yakındır.

İşlevine ilişkin belirgin bir kalıntının izlenemediği bu yapı, en azından kapladığı alan bakımından yerleşimdeki büyük boyutlu bazı konutlar (16, 21, 41, 43 ve 97 numaralı yapılara bk.) ya da dönemin diğer bölgelerinden bilinen çiftlik evleriyle kısmen benzerlik gösterir. Ancak bu tip evlerin çoğunda karşılaştığımız atölyeler ya da işlik donanımlarıyla bağlantılı mekanizmalar, bu yapıda saptanamamıştır. Üstelik zemin kattaki muhtemel yaşam birimlerine

³⁵³ Kazhdan, 1997: 56- 57; Kaplan, 2009: 157- 158; MacMullen, 1987: 365 (çömlekçi ve fırıncı için).

³⁵⁴ Kazhdan, 1997: 56.

³⁵⁵ Örneğin Roma İmparatorluk döneminde Elaiussa Sebaste khorasındaki köy yerleşimi Kanytellis’deki seramik atölyeleri için bk. Körsulu, 2015: 131- 148.

işaret eden büyük boyutlu mazgal pencereler, yine Lyrboton Kome ve dışındaki söz konusu iki katlı çoğu ev tipi için, önceden değinildiği üzere, tam tersine bir uygulamadır.

Tüm bu farklılıklar, biçimsel özellikleri ve boyutu açısından bir konut yapısından öte, han (pandocheion) vb. bir konaklama yapısını akla getirmektedir. Kent ve kırsaldaki yol güzergahları üzerinde bulunan hanlara ait çeşitli arkeolojik veriler edinilmiş; ayrıca bu yapılarda kalan ziyaretçilerle ilgili çeşitli kayıtlar günümüze ulaşmıştır³⁵⁶. Bunlar dışında, Roma ve Geç Antik dönemlerde hanların köylerin merkezinde de inşa edildiği bilinir. Örneğin M.S. 2. yy'ın ikinci yarısında Aristides, yolculuğu sırasında içinde bir hanın yer aldığı köyden geçmiştir³⁵⁷. Mimari tasarımın izlenebildiği en belirgin örnekler ise 5. ve 6. yy'lara ait Geç Antik Çağ Suriye köylerinden bilinir. İçinde buldukları köylerde yer alan konutların mimari tasarımlarıyla neredeyse özdeş olan bu yapılar, ancak taşıdıkları yazıtlar ve grafitiler sayesinde bir han yapısı olarak isimlendirilebilmiştir. Genelde bir avlu ve etrafında dizilen mekanlardan oluşur. Mekanların zemin katları ahır, depo vb. işlere, üst katları ise ziyaretçilerin istirahatlerine ayrılmıştır. Bazılarının zemin katlarında tuvaletlere ait öğeler bulunur³⁵⁸. Köy merkezlerindeki hanlar, kentlerde ve kırsaldaki yol güzergahları üzerinde yer alan hanlarla aşağı yukarı benzer yaklaşımlarla tasarlanmıştır.

Yukarıda tartışılan hanlar ile yerleşimdeki söz konusu yapının mekân dağılımı ve biçimsel özelliklerinin -olası avlusu ve en az iki yanında bulunan iki katlı mekanlarıyla- zayıf bir ifadeyle de olsa, bir ölçüde benzeştiği önerilebilir. Ayrıca Lyrboton Kome'yi diğer birçok köy yerleşiminin arasında ayrıcalıklı hale getiren ana yol bağlantısının varlığı ile birtakım veriler birleştirildiğinde, bir konaklama yapısı bu yerleşimle bağdaştırılabilmektedir: Karayolları üzerinde çeşitli sebeplerle yük taşıyıcıları, tüccarlar, komşu köy ve çiftlik ziyaretçileri, hacılar, turistler, mevsimlik işçiler, gezici din adamları, askerler, yerel güvenlik güçleri, bürokratlar, kuryeler, vergi tahsildarları, iş adamları, gezici hakimler ve eyalet yöneticileri gibi birçok insanın yolculuk yaptığı bilinir³⁵⁹. Bunların içindeki çoğu kimse şüphesiz Lyrboton Kome'yi değişen sıklıklarla ziyaret etmiş olmalıdır. Örneğin önceden bahsedildiği üzere, Roma dönemi ve Geç Antik Çağ boyunca Pamphylia kırsalındaki yerleşimler haydutlar tarafından sıklıkla saldırılara uğramış; bu tehditlere önlem olarak ve çeşitli asayiş problemlerini çözmek amacıyla, kırsalda devreye gezen ve bazı durumlarda köylerde konaklayan yerel güvenlik güçleri oluşturulmuştur. Benzer şekilde, askerlerin de köylerde konakladıklarına dair kanıtlar mevcuttur. Bu kanıtlardan birini, 2- 3. yy'larda

³⁵⁶ Örnekler için bk. Casson, 2008: 166- 168, 182- 183.

³⁵⁷ Mitchell, 1993a: 167.

³⁵⁸ Pena, 1997: 151- 153.

³⁵⁹ Örnekler için bk. Casson, 2008: 112, 114- 115.

Lyrboton Kome’de bulunan iki asker yazıtı oluşturur³⁶⁰. Hacılar, yerel turistler ve şifa arayan hastalar gibi yolcuların da hemen yakındaki Kutsal Obruğa ulaşmak için yerleşime yolu düşmüş olabilir. Hepsinden öte, zeytin ve diğer ürünlerin hasatı ve özellikle de yoğun miktarda üretilen zeytinyağının çevre bölgelere ulaştırılması sürecinde; mevsimlik işçiler, arabalarla ürün taşıyan görevliler ile belki de aracı- tüccarların köye sıklıkla gelip gittiklerini gözümüzde rahatlıkla canlandırabiliriz. Bu gibi ziyaretlerin bazıları, beraberinde konaklamaları getirmiş olmalıdır. Böyle bir durumda ziyaretçiler geçici ikametlerini -köyün sundukları olanaklara bağlı olarak- yerleşim sakinlerinin evinde, barakada, çadırda³⁶¹, bir handa (pandocheion) veya kiliseyle bağlantılı konaklama yapısında (xenodocheion) sağlayabilirdi. Tüm bu seçenekler Lyrboton Kome için mümkün olmalıdır. Çevre bölgelerle ticari ve sosyal bağın kurulmasına imkân tanıyan kuzeydoğudaki ana yolun doğrudan yerleşime ulaşması, dolaylı olarak bahsi geçen çeşitli misafirleri Lyrboton Kome’ye çekmiştir. Olasılıkla kısmen dışardan gelen misafirlerin de gereksinimleri doğrultusunda şekillenmiş bu ortamın yapısal bağlamdaki sosyo- ekonomik yansımaları, azımsanmayacak sayıdaki zeytinyağı işlikleri ile Erken Hristiyanlık kiliseleri, varlıklı aileleri işaret eden büyük ölçekli konut kompleksleri ve köylerde çok ender rastlanan bir halk hamamının varlığıyla izlenebilmektedir. Yıl boyunca farklı sebeplerle yerleşimde konaklayan yolcuların yarattığı çok küçük çaplı yoğunluklar dışında; özellikle hasat zamanı, muhtemel panayır- şenlik günleri ve ürünlerin sevkiyat dönemlerinde nüfus artışının şüphesiz yaşanmış olması beklenen Lyrboton Kome’de geçici çözümler yerine, sadece konaklama odaklı özel bir binanın inşa edilmesine gerek duyulmuş olabilir.

Yukarıda tartıştığımız seküler bir yapı tipi olan han (pandocheion) dışında, benzer ihtiyaçlar doğrultusunda; ancak özellikle engelli, yoksul, hacı, gezici din adamı vb. Hristiyan inancı sahibi kimseler için misafirhanelerin (xenodocheia) inşa edilmesi gerektiği çeşitli dönem kaynaklarında bahsedilmiş³⁶² ve bu yapıların varlıkları, içlerinde yazıtların da yer aldığı birçok arkeolojik kalıntılarla da ispatlanmıştır. Özellikle Konstantin dönemiyle birlikte yapımında artış yaşanan *xenodocheia* piskoposlar, yerel papazlar ve halkın çabalarıyla; özellikle de imparatorluğun desteğiyle Hristiyanlık kurumunun belli başlı özgün yapılarından biri haline gelmiştir. Bu yapı tipinin ortaya çıkışında -Khrysostomos ve Nazianzos’un ifadelerinde de

³⁶⁰ Bu konular hakkındaki ayrıntılı bilgi “Tarihi Arka Plan” başlığı altında verilmiştir.

³⁶¹ Çadırın olasılığı için bk. Caseau, 2004: 123.

³⁶² 325 İznik Konsili’nde, piskoposların piskoposluk bölgelerinde han inşa etmeleri önerilmiştir. Didascalia Apostolorum Arabica’da, kiliselerin yanında hacı yolcuları için bir yerin olması gerektiği belirtilmiştir (XXXV, 2). Apostolic Constitutions’da, diyakozun görevleri arasında yolcu ve fakirlere bakmanın olduğu kaydedilmiştir (III, 19, 1). Bk. Pena, 1997: 153. Testamentum Domini’de kilisenin yakınında başdiyakozun yabancıları ağırlaması için bir konuk evinin bulunması gerektiğini yazmaktadır (I, 19). Bk. Mango, 2013: 25- 26.

açıkça anlaşılabilceği üzere³⁶³- kentteki tapınakların yerini kiliselerin; tiyatro ve gymnasiumların yerini klasik Yunan kentinde karşılığını bulmayan hayır kurumlarının aldığı bilinçli bir Hristiyanlaştırma yapı programı süreci etkili olmuştur³⁶⁴.

Xenodocheia, genellikle kent merkezlerinde ya da yakın çevresinde; manastırlar, kiliseler ya da kutsal yerlerin yanına inşa edilirdi³⁶⁵. Öte yandan bu yapıların kırsaldaki kiliselerin yanlarına da yapılabildiği birçok örnekten bilinir. Özellikle büyük boyutlu *misafirhaneler*, planları ve mekân dağılımları açısından yukarıda tanıtılan hanlara benzemektedir. Kırsaldaki kiliselerin yanlarına inşa edilen bazı *misafirhanelerin* ise sadece iki katlı bir yapıdan, hatta tek bir odadan bile ibaret olabildikleri Suriye'deki birkaç Geç Antik Çağ örneğinde belgelenmiştir³⁶⁶.

Bu delillerden hareketle Lyrboton Kome'deki kilise ve şapellerin etrafı böyle bir yapı türünün muhtemel varlığı açısından incelenebilir. Yerleşimdeki 4 Hristiyanlık yapısı arasında, etrafında söz konusu bir xenodocheia ile ilişkilendirilebilecek mekanların bulunduğu tek yapı Güney Kilisedir. Kilisenin yaklaşık 12 m doğusundaki zeytinyağı atölyeli yapıyı (77) işlevsel bağlamda bir misafirhaneyle bağdaştırmak zordur. Öte yandan kilisenin sadece 2.50 m kuzeyindeki kalıntılar, yukarıda sayılan benzer plan özellikleri ve konumları açısından bir *xenodocheionun* varlığına işaret edebilir: Yapılar, içlerinden birinin iki katlı düzenlendiği, doğu batı doğrultulu konut benzeri birkaç mekandan oluşurlar ve kiliseye çok yakın konumda inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla mevcut kalıntıları bu yaklaşımla yorumlamak, çok sayıdaki arkeolojik kanıt ve dönem kaynaklarının ifadeleri bağlamında tutarlı görünmektedir.

Batı Mahallenin merkezindeki sokağın (GN: 2E) kuzey kenarında, dikdörtgene yakın planlı, yaklaşık 10.00 x 6.00 m ölçülerinde ve en az iki mekandan oluşan bir yapı bulunur (27 numaralı yapı). Doğudaki mekân, başlangıç seviyelerine kadar korunabilmiş bir taş tonozla örtülüdür. Kuzey ve güney duvarlarına nişler açılmıştır. Beden duvarlarında pencere açıklığı yoktur. Bu mekânın batısına, sadece güney duvarı izlenebilen bir mekân eklenmiştir. Duvar kalınlığı, bu mekânın özgününde tonozla örtülü olmadığını gösterir.

Tanımlanamayan yapılar arasında ikinci bir hamam ihtimalini oluşturan bu kalıntı, Lyrboton Kome yerleşimi temel alındığında, biçimsel özellikleri ve konumu itibariyle

³⁶³ Khrysostomos Antiokheia'daki bir vaazında, devletin Hristiyanlaştırma politikasını polisin hayırseverlik üzerine inşa edilmesi gerektiğini belirterek özetlemiştir. Konstantinopolis'de Nazianzos, vatandaşların pagan kent yaşamının –yarışlar, tiyatrolar, hayvan dövüşleri, her türlü yozlaşmış lükslükler- boş zevklerini redderek; fakirlere, hastalara ve yaşlılara yönelmeleri gerektiğini öğütlemiştir. Bk. Miller, 2008: 624.

³⁶⁴ Miller, 2008: 624- 625.

³⁶⁵ Grey, 2011: 129; Pena, 1997: 153; Casson, 2008: 296- 300; Thomas, 1987: 62.

³⁶⁶ Örneğin 6. yy'dan bir köye ait bilgilerin kaydedildiği Oxyrhynchite papirüsünde, Apion arazisindeki bir papazın evinden eşyalarının çalınması sonucu, mallarının telafisinde köyün diğer ruhban sınıfı üyeleri yardımcı olmuşlardır. Bunların arasında bir xenodocheion yöneticisi (*epitropos*) de bulunur. Bk. Thomas, 1987: 86. xenodocheia ile ilgili kırsal yazıtlar ve arkeolojik kalıntılar için bk. Pena, 1997: 156- 157.

önerimizi destekleyen birtakım çıkarımlar yapabilmemize olanak sağlamaktadır: Roma dönemine ait mezarlar haricinde, yerleşimde sadece suyla ilişkili yapılarda -büyük boyutlu sarnıçlar ve 84 numaralı hamam- tonoz örtü kullanılmıştır. Yerleşimde saptanan tüm sarnıçlar, muhtemelen suyun serin kalması ve buharlaşarak eksilmesinin azaltılması için, anakaya zeminin altına açılmıştır. Bahis konusu yapı ise anakaya zemin üzerinde yükselir ve doğudaki tonozlu mekanının iç duvarlarına, tonozlu sarnıçlarda gözlemlenmediğimiz nişler açılmıştır³⁶⁷. Ayrıca yine sarnıçlarda bulunan *opus signinum* sıvası yoktur. Dolayısıyla bu yapının bir sarnıç işlevine sahip olması pek mümkün değildir.

Diğer bir yandan bu yapının tonozlu mekânı, yine zemindeki anakaya üzerinde yükselen ve ayakta kalabilen üç mekânı da tonozla örtülü *84 numaralı Hamama*, en azından biçimsel açıdan sarnıçlara oranla daha çok benzemektedir. Üstelik aynı şekilde *Hamamın* beden duvarlarına da pencere açılmamıştır. Sadece tonoz örtünün başlangıç seviyelerinden itibaren (a mekânı) aydınlatma pencereleri bulunur: eğer söz konusu yapının tonoz örtüsü üst seviyelerde korunup, benzer açıklıkları bulunsaydı; bu yapının hamam olma ihtimalini daha emin ifadelerle destekleyebilirdik. Yine de bu birtakım biçimsel benzerlikler dışında, konumu açısından da bazı dikkat çekici noktaları vardır: Yapı, ara sokakta yer almaz. Batı Mahallenin merkezinden batı sınırına kadar doğrusal uzanan, iki yanda yapıların sıralandığı karakteristik bir ana sokak aksının kuzey yanını sınırlayan yapılar arasında bulunur. Tam karşısında, sokağa bakan kısmı tamamen açık, üç tarafı anakaya ve duvarlarla çevrili, zemininde iki sarnıç bulunan bir alan yer almaktadır. Olasılıkla halkın ortak kullanımına açık bir yer işlevinde kullanılan bu alanın bitişiğinde, nispeten varlıklı aileleri işaret ettiği düşünülen iki konut kompleksi sokağın güney kenarı boyunca uzanır.

Tüm bu özellikler, basit ve küçük bir hamam yapısıyla bağlantı kurabilmemize olanak sağlamaktadır. Steskal, halka açık büyük boyutlu hamamların aksine çok az bilgiye sahip olduğumuz küçük boyutlu ve özel hamamların basit bir kurguyla tasarlandığını ve öncelikle sadece *bir ön mekân ve caldariumdan* oluşabileceğini ileri sürmüştür³⁶⁸. Bu tip mütevazı hamamlarda daha çok taşınabilir küvetler; mümkün şartlarda ise sabit havuzlar kullanılmış olmalıydı³⁶⁹. Hypocaust sistemleri mevcut değilse, portatif soba veya kömür mangalları gibi pratik çözümler uygulanıyordu³⁷⁰.

³⁶⁷ Bu nişler, tonozlu mekânın ilk inşa dönemine ait olmalıdır.

³⁶⁸ Steskal, 2011: 88.

³⁶⁹ Ayrıca bk. Steskal, 2011: 88.

³⁷⁰ Örnekler için bk. Yegül, 2011: 62, 71, 118; Steskal, 2011: 88. Laconicum olarak tasarlanan bir mekâna sahip hamam örneğinde, mekânı ısıtmanın ortadaki çukura yerleştirilen kor halindeki taşlar vasıtasıyla da sağlanabileceği önerilmiştir. Bk. Yegül, 2011: 118.

Lyrboton Kome'deki 27 numaralı yapı, tartışılan biçimsel özelliklerinin yanında; en azından yüzeyde izlenebildiği kadarıyla doğudaki tonozlu mekânı, batıda ise bitişik ikinci basit bir birimiyle Steskal'ın önerdiği bir *ön mekân ve caldarium* planlamasını andırmaktadır. Yukarıda verilen yerleşim içi konum özelliği de dikkate alındığında, bu yapının Batı Mahalleye hizmet veren bir hamam işlevinde kullanılmış olabileceği akla yatkın gelir.

Bu üç yapı, mimari açıdan söz konusu kullanımlara yönelik benzerlikler sunabilmesine rağmen, işlevsel tartışmaya açıktır. Öte yandan her bir yapı tipi de Lyrboton Kome yerleşimi temelinde oldukça olağan seçenekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.7. Malzeme ve Teknik (Görsel 27, 29, 33, 49, 51, 71, 73, 80, 114, 161, 172- 173, 190, 203)

Yerleşimdeki yapıların inşası, mümkün olduğunca arazi ile yakın çevresinin imkân tanıdığı topografya ve buna bağlı malzeme dahilinde gerçekleştirilmiştir. Bunların en başında, Lyrboton Kome'nin kurulduğu kireçtaşı kayaç yapısındaki alan ve çevresi gelir. Kireçtaşı anakayanın kolay biçimlendirilebilen bir dokuya sahip olması, birçok yapı ve yapı elemanlarının anakayanın sunduğu bu olanaktan yararlanılarak tasarlanmasını beraberinde getirmiştir. Yerleşimin neredeyse her noktasında bu uygulamaların yansımaları izlenebilir: Birçok konut ve işliğin beden duvarlarının bir kısmı; hatta bazı işliklerin baskı kolu yuvaları, pres yatakları, toplama havuzları ve bir örnekte çatıyı taşıyan giriş yuvaları da doğrudan mekânın üzerinde yükseldiği veya köşesini oluşturan anakayanın şekillendirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu tip yapılar ve işlik donanımları dışında sarnıçlar da zemindeki anakaya belli bir derinliğe kadar açılarak inşa edilmiştir. Nekropolis ve dışındaki mezar teknelerinin de büyük bir bölümünün aynı yöntemle oluşturulduğu gözlemlenir. Yerleşime uzanan yollar ve bu yollarla ilişkili sokak, ana giriş ve basamak gibi öğelerin bazı bölümleri yine anakayadan istifade edilerek düzenlenmiştir: kuzeydeki araziye açılan basamaklar, güney ve kuzeydeki ana girişler ile bu girişlere ulaşan yolların tekerlekli araba yivleri tamamen anakayadan oluşur.

Doğrudan anakayanın kullanılmadığı durumlarda en yaygın malzeme kireç taşıdır. Tepenin güney yamacının sonlandığı bölümde bulunan taş ocağı, muhtemelen Lyrboton Kome'deki yapıların inşası için kullanılmıştır. Ayrıca iskân alanını sınırlayan anakayanın kuzeybatı, batı ve güney bölümlerinin yerleşime bakan yüzlerinde de bloklar halinde taşların çıkarıldığına dair belirgin izler bulunur (GN: 5C, 2C, 4B)³⁷¹.

³⁷¹ Yerleşim içinde yer yer izlenebilen taş ocaklarının çok benzerleri Pamphylia'daki Karaçalı Nekropolü'nde bulunur. Ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bk. Çokay- Kepçe, 2006: 7- 8 ve 119- 221.

Taşları pseudo- isodom trapezoidal benzeri bir teknikte şekillendirilmiş Kule yapısı duvarları dışında; yerleşimdeki konutlar ve ışıklar ile bir kome için anıtsal sayılabilecek kiliseler, şapeller ve hamam dahil tüm yapıların duvarları moloz ve kabayonu taşlar ile örülüdür. Duvar kalınlıkları neredeyse tüm yapılarda 0.55 m- 0.65 m arasında değişirken³⁷², bu ölçü tonoz örtülü yapılar ile diğer bazı yapılarda 0. 86 m'ye kadar çıkar.

Duvarının iç yüzeyi izlenebilen yapılarda, iç dolgu ile yüzey arasında belirgin bir fark olmamasına rağmen, çift cidar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu uygulamada cidar araları ufak boyutlu moloz taşlar, yer yer çakıllar ve tuğla kırıklarıyla doldurulmuştur. Cidarlar ise kabayonu tıraşlanmış irili ufaklı taşlarla örülüdür. Bazı yapılarda bu örgü taşlarının aralarında seyrek olarak tuğla parçaları bulunur. Beden duvarlarının köşe yaptığı bölümleri birçok yapıda blok taşlarla sağlamlaştırılmıştır. Duvarı oluşturan tüm bu malzemeler griden pembeye değişen renklerdeki kireç harcıyla birbirine bağlıdır.

Hamam yapısının duvarları diğer yapılardan farklı şekilde almaşık duvar tekniğinde örülmüştür. Birkaç sıra yassı taş ile kabayonu tıraşlanmış taşın dönüşümlü olarak yerleştirildiği almaşık duvar, yapının kuzeybatı (a mekânı) ve güneydoğu (c mekânı) cephelerinde izlenebilmektedir.

Taş malzeme, yapıların duvarları dışında örtü, cephe ve taşıyıcı elemanlarında da kullanılmıştır. Dikdörtgene yakın planlı sarnıçlar, hamam ve tanımlanamayan bir yapının üstü birbirine yakın boyutlarda yassı ya da tümü farklı boyutlarda kabayonu taşların kireç harcıyla tutturulduğu beşik tonozlarla örtülüdür. Cephelerde giriş açıklığı işlevinde ya da olasılıkla birkaç yapıda üst kat döşemesini taşıma amaçlı kullanılan kemerler, çoğunlukla kenarları eğri yontulmuş düzgün kesme taşlarla, birkaç örnekte ise yassı kabayonu taşlarla oluşturulmuştur. Kemer taşlarının birbirine kenetlenmesi için harcın kullanıldığı her iki durumda da gözlemlenir. Kemer ayakları, kemer taşlarının düzgün kesme taşlarla örüldüğü örneklerde genelde yekpare düzgün kesme taş bloklarıyla oluşturulurken; kabayonu taşlarla örülü olanlarda, kemerler doğrudan beden duvarı üzerinde yükselmektedir. Kapı söveleri ile eşik taşları bir ya da iki parça, lentolar ise tek parça düzgün kesme taş bloklardan meydana gelir. Neredeyse hiçbir pencerede, kapılardaki gibi ayrı bloklar halinde kesme taş söve parçaları bulunmaz. Pencereleler, doğrudan beden duvarının belirlenen bir bölümüne istenilen boyutta bir açıklık bırakılarak oluşturulmuştur. Beden duvarı içindeki açıklığın her iki yanındaki ve üstündeki taşlar bazı örneklerde kabayonu yontularak bir nevi pencere çerçevesi görünümü verirken, çoğunda bu

³⁷² Bu kalınlık ortalaması yakın çevredeki bazı konut örneklerinde yaklaşık 5- 10 cm daha fazladır. Örneğin bk. İşler, 2013: 291; Çevik vd., 2005: 108- 111.

bölümler moloz taşlarla sonlanmaktadır. Yapı cephelerine ya da mekân içlerine bakan kemerli ya da kemersiz nişler de çoğu pencerede uygulanan yöntemlerle oluşturulmuştur.

Taş malzeme yukarıda sayılanlar dışında sarnıçların kuyu bileziklerinde³⁷³; baskı kolu yuvası, vida ağırlık taşı, kırma taşı, toplama tankı ve kırma teknesi gibi işlik elemanlarında³⁷⁴; sütunlarda³⁷⁵, sütüncelerde³⁷⁶ ve lahitlerde çoğunlukla yekpare olarak amaca uygun biçimde şekillendirilip kullanılmıştır.

Yapıların mekânın içine bakan duvarları ile cephelerinin gri ya da pembemsi renkte sıvayla kaplandığını gösteren bazı örnekler bulunmaktadır. Aslında bu uygulamanın yerleşimde çok yaygın olduğu birtakım izlerden anlaşılır. Birçok yapıda izlenebilen harç üstü dalgalı çizgiler (mala izleri), en dış yüzeydeki sıvanın harca iyi yapışması için³⁷⁷ oluşturulmuştur³⁷⁸. Lyrboton Kome’de gözlemlenen bu tipteki dalgalı çizgilerin benzerleri, tümü 5- 6. yy’lara tarihlenen Arif’deki yapılarda, Tlos’daki transept planlı kilisede³⁷⁹; Olympos’daki Mozaikli Yapı, Episkopeion’un batısındaki konutlar, vaftizhane ve diğer başka yapılarda; Melanippe Sahil Kilisesi’nde ve Gemiler Ada III nolu kilisenin kuzeyinden limana ulaşan koridorda izlenebilmektedir³⁸⁰.

Kalıntılar bağlamında en azından iç ve dış cephelerin yerleşimdeki birçok yapıda sıvayla kaplı olduğu açıkken, bu sıva üstlerinin boyanıp boyanmadığı konusunda bir yorumda bulunabilmek oldukça zordur. Lyrboton Kome’deki gibi duvar örgüsünün titiz olmadığı birçok “Bizans” kilisesinde dış cephenin sıvayla kaplanıp, bazen boyandığı bilinmektedir³⁸¹. En azından mekânın içine bakan duvarların renkli alçıyla sıvandığı benzer bir tekniğin Yunanistan’da Orta ve Geç Bizans dönemlerine ait küçük boyutlu ve gösterişsiz konutlarda uygulandığı da tespit edilmiştir. Örneğin günümüzde Yunanistan anakarası ve adalarında bulunan evler avluları dahil her yıl özellikle yerel dini etkinliklerden önce sıvanmaktadır ve bu uygulamanın Bizans döneminden beri süre geldiği düşünülür³⁸².

³⁷³ “Su Yapıları”na bk.

³⁷⁴ “İşlikler”e bk.

³⁷⁵ Kuzey Kilise, Güney Kilise ve 68 numaralı yapıya bk.

³⁷⁶ Kuzey Kilise’ye bk.

³⁷⁷ Bu yöntem günümüze kadar kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin Fethiye Kayaköy ve Antalya Kaleiçi’ndeki 19- 20. yy konutlarının cephelerinde bazı bölümleri dökülmüş sıvanın altında dalgalı harç izleri rahatlıkla izlenebilmektedir. Bu konuda ayrıca bk. Ousterhout, 2016: 194.

³⁷⁸ Hamam yapısının c mekânı iç duvarlarında izlenebilen üçgen şekilli benzer çizgiler, aynı işlevde kullanılmış olabileceği gibi, özgün duvar kaplamasının sıvaya yapıştırılması amacıyla da uygulanmış olabilir.

³⁷⁹ Tlos’daki transept planlı kilisenin güney yan nef iç duvarındaki bazı bölümleri dökülmüş sıva ve freskonun altındaki harçta dalgalı çizgiler görülebilmektedir.

³⁸⁰ Bu konu hakkındaki fikir ve veri paylaşımı için Yrd. Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN’a teşekkür ederim. Örnekler için bk. Öztaşkın ve Öztaşkın, 2012: 331; Öztaşkın, 2013: 276.

³⁸¹ Ousterhout, 2016: 120- 121, 194, 195.

³⁸² Sigalos, 2004: 71.

Ahşap malzemeler günümüze ulaşamamasına rağmen, yerleşimdeki varlığına ilişkin çeşitli izler bulunmaktadır. Birçok yapıda kat aralarında izlenen, mekânın içine bakan beden duvarlarındaki sıralı yuvalar, üstlerindeki üst kat döşemesini taşıyan ahşap kirişler için açılmıştır. Bazı yapılarda beden duvarlarının cephelerinde bulunan yuvaların ise yine ahşap malzemedenden olması beklenen balkon döşeme kirişleri ile sundurma ve veranda örtülerini taşıyan ahşap kirişlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Neredeyse tüm yapıların beden duvarlarında gözlemlenen giriş yuvası boyutundaki deliklerin özellikle depo veya ahıl/ ağır işlevinde kullanılabilecek zemin katlara ışık ve havanın girmesi amacıyla açıldıkları önerilmiştir. Öte yandan bu deliklerin bir kısmının duvar inşası sürecinden kalan izlere ait olma ihtimalleri de değerlendirilmelidir. Daha çok büyük boyutlu yapılarda gördüğümüz, duvara geçici olarak sabitlenen iskelelere ait düzenli giriş yuvaları benzeri delikler, Lyrboton Kome'deki yapıların neredeyse hiçbirinde³⁸³ izlenememiştir. Bu durum en az iki olasılıkla açıklanabilir: Birincisi, taşınabilir ve daha basit iskele vb. düzeneklerin kullanılma ihtimalidir. İkincisi ise, yapılar tamamlandıktan sonra -dönemin bilinen bir uygulaması olarak- giriş yuvalarının kapatılmasıdır³⁸⁴. Yerleşimde yapılan gözlemlerde, bu şekilde kapatılmış olabilecek deliklere –her ne kadar bazı durumlarda farkedilmeleri mümkün olmasa da- rastlanmamıştır. Üstelik çoğu çok yüksek ve büyük boyutlu yapılar olmadığından, taşınabilir basit ahşap bir iskele bu yapıların çoğunun inşası için yeterli olmalıdır. Yerleşimdeki bazı kemerli ve tonozlu yapılarda, inşa sürecinde kullanılan ahşap kalıpların üzerine oturtulduğu giriş yuvaları da bulunur³⁸⁵.

Kiliseler ile bazı konutlarda iki yana ya da tek yana kırma çatıların varlığından söz edilmişti. Bu örtü sistemine bağlı olarak çatılarda özgününde ahşap kirişlerin kullanıldığı önerilebilir. Aynı zamanda, muhtemel düz çatılı örneklerde de bitki, saz ve kilden oluşabilecek örtüyü yine ahşap kirişler taşımış olmalıdır.

Yukarıda ahşap kullanımı ve tekniklerine doğrudan veya dolaylı olarak kanıt sağlayan veriler dışında, muhtemel diğer kullanım alanları şu şekilde sıralanabilir: konutların üst katına çıkışı sağlayan merdivenler, kapı kanatları ve kasası, balkonlu yapılarda korkuluk; veranda ve sundurmalı örneklerde örtüyü taşıyan dikmeler.

³⁸³ 43 numaralı yapının e mekânının kuzeydoğu duvarında düzenli sıralar izleyen delikler, böyle bir iskelenin giriş yuvalarına ait olabilir. Benzer örnek için bk. Erdoğan, 2013: 84.

³⁸⁴ Geçici sabitlenen yapı iskelesi giriş yuvaları bazı yapılarda halen açık durmaktadır. Örneğin Alaşehir/Philadelphia'daki kent surlarının hemen her duvarında düzenli giriş yuvaları izlenebilmektedir. Günümüzde bu yuvaların açık halde görülebilmelerinin sebebi, ahşap iskele kirişlerinin duvarın iç kısmında kalanlarının inşa bitiminde duvar içinde bırakılması sonucu zaman içinde çürüyüp yok olması ya da bir sonraki kaçınılmaz onarım için tekrardan kullanmak üzere özellikle inşa sonrası açık bırakılması olmalıdır. Fotoğraflar için bk. Erdoğan, 2013: 84.

³⁸⁵ Örneğin 43, 97 ve 84 numaralı yapıların ilgili fotoğraflarına bk. Ayrıca teknikler için bk. Bardill, 2008: 343.

Taş ve ahşabın aksine, tuğla malzeme kullanımına ilişkin çok az kalıntı tespit edilmiştir. Bazı yapı duvarlarının belli noktalarındaki harcın içindeki yoğun tuğla kullanımı, geç dönemdeki onarımlara işaret etmelidir. Yerleşim alanı içindeki çeşitli alanlarda seyrek olarak, Kuzey ve Güney kiliselerin naosları içinde ise birkaç kırık parça halinde gözlemlenen stroter ve kalypterler, düz ve kapama kiremitlerin Lyrboton Kome yapı çatılarındaki kullanımlarını göstermiştir.

Güney Kilisenin avlusu ile Kuzey Kilisenin naosunda; Hamamın ise c mekânı önünde tespit edilen çeşitli renklerdeki tesserae, yerleşimin öne çıkan yapılarında beklenen mozaik kaplamalara tanıklık etmektedir. Hamamın c mekânı önünde harca yapışık vaziyette korunabilmiş birkaç mermer parçası, duvar ya da zemine uygulanmış mermer döşeme veya kaplamaya dair saptanabilen tek kalıntıdır. Yapıların hiçbirisinde duvar resmi gözlemlenememiştir. Özellikle kilise ve şapel duvarlarının günümüzde toprak dolguyla kaplı bölümlerinde fresko ve mermer kaplama kalıntıları beklenebilir.

Yapıların yaklaşık %10'unda, başta duvar örgüsünde olmak üzere; sarnıç bileziğinde, kemer taşlarında, bir zeytinyağı işliğinin baskı kolu yuvası üzerinde taş destek amaçlı ve bir kapı lentosunda devşirme malzeme kullanılmıştır. Tümü Geç Antik Çağ öncesine ait olduğu düşünülen söveler, lentolar, kemer taşları, yazıtlar, blok taşlar ve vida ağırlık taşlarından oluşan bu malzemelerin bir kısmının Roma İmparatorluk Dönemi eserleri olduğu tespit edilebilmiştir.

3.2. Yerleşim Dokusu Üzerine (Görsel 215- 229)

Antik Lyrboton Kome yerleşimi, Antalya (Pamfilya) Ovası'nın üçüncü terasının yükseldiği yerde, kente paralel uzanan fay kırığı yükseltilerinden biri üzerine kurulmuş ve doğu batı yönünde bu ovaya inen iki yarla sınırlanmıştır³⁸⁶. Günümüzde Antalya'nın (Attaleia/ Kaleiçi) yaklaşık 12 km kuzeyinde, Kepez ilçesine bağlı Varsak beldesinin kuzeydoğusundaki tepede yer alır. Bu tepe, Örenkale Harabeleri, Örenköy, Bazar Gediği Örenlik, Bazar Gediği, Örengediği ve Ören Mevkii gibi çeşitli isimlerle anılmıştır³⁸⁷. Güneyinde Pamfilya Ovası, batısında Bey Dağları, kuzey ve doğusunda ise Toroslar bulunur³⁸⁸. Ortalama deniz seviyesinden yaklaşık 200 m yüksekliktedir. Hâkim rüzgâr yönleri kışın kuzey- kuzeybatı, yazın kuzeydoğudur³⁸⁹.

Yerleşim, kireçtaşı kayaç yapısına sahip düz bir alan üzerine kurulmuştur. Bu alan özellikle kuzey ve güneyde, yapıların bulunduğu zeminden yer yer 6.00 m yüksekliklere ulaşan

³⁸⁶ Akarca, 1950: 34; Çevik ve Gülşen, 1997, 365.

³⁸⁷ Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 217; Harita Genel Müdürlüğü'nün 1950 yılına ait Antalya haritası; Bean, 1968: 113; Çevik ve Gülşen, 1997, 365; Hellenkemper ve Hild, 2004b: 696.

³⁸⁸ Takmer ve Önen, 2007: 8.

³⁸⁹ Atalay ve Mortan, 2011: 330.

anakaya ile sınırlanır. Bu anakaya, yerleşimin büyük bir bölümünde kesintisiz olarak devam etmekte ve bu haliyle ilk bakışta doğal bir sur görünümü sergilemektedir. Ancak özellikle kuzey, güneydoğu ve doğuda bazı bölümlerde yüksek seviyelere ulaşamaması, yer yer kesintiye uğraması ve bu bölümlerin duvarlar örülerek istihkam edilmemesi, anakayanın tam anlamıyla bir sur işlevinde kullanılmadığını gösterir. Öte yandan kuzeybatı, batı ve güneybatı bölümlerde dik yamaç ve sarp kayalıklarla çevrili oluşu, yerleşimi çevreleyen anakayanın korunaklı yapısı ve Pamfilya Ovası'na hâkim konumu, savunmaya elverişli bir özelliğe işaret etmektedir³⁹⁰.

Yerleşim alanını sınırlayan anakayanın kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneydoğu bölümleri, yerleşimin merkezine yakın bir konumda birleşir. Güneybatı bölüm ise doğuya doğru uzanmaya devam eder ve belli bir noktada kesilir. Anakayanın bu doğal biçimi, yerleşimi kabaca iki bölüme/ sektöre ayırmaktadır. Bu iki sektör, bir köy yerleşiminin bölündüğü parçalar olması açısından, Batı Mahalle ve Doğu Mahalle olarak isimlendirilmiştir.

Günümüzde Doğu Mahallenin büyük bir bölümü çam ağaçları ile, yer yer makiyle kaplıdır. Batı Mahallede ise birkaç bodur ağaç dışında sadece makilik bulunmaktadır. Bu makilik alanlar tepenin kuzey, güney ve batı yamaçlarından Varsak düzlüğüne kadar devam eder. Güney yamacın sonlandığı düzlüğün bazı bölümlerinde zeytin yetiştirilmektedir.

Olasılıkla yerleşimindeki yapıların inşasında kullanılan taşların tedarik edildiği bir taş ocağı, tepenin güney yamacının sonlandığı düzlükte tespit edilmiştir. İskân alanını sınırlayan anakayanın kuzeybatı, batı ve güney bölümlerinin yerleşime bakan yüzlerinde de yer yer bloklar halinde taşların çıkartıldığına dair izler bulunmaktadır (GN: 5C, 2C, 4B).

Yerleşimdeki kalıntıların tamamı, kuzeybatı yamaçtaki nekropol alanı ile birkaç yapı dışında (4, 19 ve 41 numaralı yapılar), tepeyi kısmen çevreleyen yüksekçe anakayanın sınırladığı alan içinde bulunmaktadır. Bu yapıların bazı bölümlerde doğrudan anakaya zemin üzerinde yükseldiği ve duvarlarının bir kısmının anakaya şekillendirilerek oluşturulduğu gözlemlenir. Bazıları ise tamamen anakayadan yapılmıştır.

Kalıntıların büyük bir bölümünü (%90) konutlar, işlikler, sarnıçlar ve mezarlar oluşturur. Bunlar dışındaki başlıca yapılar, Kule, Güney ve Kuzey Kilise, Kuzey ve Doğu Şapel ve Hamam'dır.

Konutlar, çoğunlukla ana sokak aksının iki yanındaki alanlarda birbirine bitişik ya da yakın konumda kümelenmiş gruplar halinde dağılmaktadır. Bazıları bu gruplardan ayrı olarak, arazi içinde bağımsız halde bulunur³⁹¹. Tüm bu konut kümeleri genellikle aralarında oluşan dar

³⁹⁰ Geç Antik Çağ ve Bizans köyleri genelde savunma duvarına sahip değildir. Dolayısıyla dış tehdiye açık bu yerleşimlerde yapıların dış duvarları ve birbirlerine yakın konumlarda inşa edilmeleri en azından hayvan ve hırsızlara karşı kısmi bir savunma işlevi sağlayabilir. Bu konu hakkında bk. Laiou, 2005: 37; Chavarria ve Lewit, 2004: 20; Foss, 1995: 219; Aydınoglu ve Çakmak, 2011: 84.

³⁹¹ Örneğin 4, 19, 88, 97, 100 ve 108 numaralı yapılara bk.

sokaklara; bazı durumlarda ise boş alanlara/ meydanlara ve ana sokak aksına açılmaktadır. Konutların Doğu ve Batı mahallelerdeki dağılımları farklılık gösterir. Batı Mahallede daha geniş bölgede ve belli alanlarda kümelenirken, Doğu Mahallede daha seyrek ve parçalı bir görünüm söz konusudur. Diğer bir yayılım farklılığı da varlıklı sahiplere işaret eden büyük konut komplekslerinin, kamu yapılarının bulunduğu Doğu Mahalleden izole, sadece Batı Mahalleye yerleşmesidir.

İşliklerin büyük bir bölümü genellikle konutlara bitişik inşa edilmiştir. Dolayısıyla bunların yerleşim içindeki konumları, yukarıda bahsi geçen konutların dağılımlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Konutlardan veya konut kümelerinden tamamen bağımsız işlikler ise neredeyse tüm örneklerde, yerleşimi çevreleyen yüksekçe anakayaya bitişik vaziyette bulunur. Ancak belli bir alanda yoğunlaşmadıklarından, “atölyeler sokağı” vb. yorumlara imkân tanımazlar.

Sarnıçlar genellikle konut, işlik ve kilise gibi yapıların cephelerine bitişik ya da çok yakın konumda; bazı durumlarda ise avlu içlerinde yer alır. Bu düzen dışında, bu yapılarla doğrudan bağlantısı bulunmayan; ancak bu yapıların aralarında kalan boş alanlara ve sokak kenarlarına yerleştirilmiş armudi formu ve ortalama kapasiteye sahip (22 m³) sarnıçlar da tespit edilmiştir. Özellikle kırsal yerleşimin merkezinde yer alan bu tip sarnıçların, halkın toplanma alanları olarak tanımlandığı ve bazen sokakların da kesiştiği küçük meydanların önemli bir ögesi oldukları önerilir³⁹². Doğu Mahallede Kuzey Kilisenin (95) güney ve güneybatısında, 113 numaralı yapının batısında ve 52 numaralı ana girişin kuzeyinde; Batı Mahallede ise 28 numaralı zeytinyağı işliğinin kuzeydoğusunda ve özellikle de GN: 2E gridinden itibaren yaklaşık 70 m boyunca kesintisiz izlenebilen sokağın güney kenarında (26) sarnıçların bulunduğu boş alanlar, böyle bir uygulamanın Lyrboton Kome'deki yansımalarına işaret edebilir. Ayrıca iskân alanı dışındaki boş alanlarda yapılardan tamamen bağımsız da sarnıçlar bulunur. Armudi formdaki bu sarnıçlar, yerleşimin en batısında, geniş bir boş alan içinde³⁹³ ve kuzeydeki nekropolün sonlandığı alanda anakayaya oyularak oluşturulmuş ve tümü yüksek kapasitede su depolayacak boyutta (en az 90 m³) inşa edilmiştir. Lyrboton Kome'nin gündelik ihtiyaçları ve benzer yerleşim örnekleri bağlamında³⁹⁴ bu sarnıçların yedek su depolama, hayvanlara su verme, yerleşim yeri yakınındaki olası tarım alanlarına gerektiğinde su sağlama gibi işlevlere sahip oldukları önerilebilir.

³⁹² Kilikia ve Suriye örnekleri ve açıklamaları için bk. Foss, 1997: 247; Ceylan, 2009: 51; Varinlioğlu, 2008b: 297- 98, 300.

³⁹³ İskân bölgesinden fazlasıyla izole konumunda dolayı, bu alanın meydan işlevinde kullanıldığı düşünülmemektedir.

³⁹⁴ Örneğin bk. Hirschfeld, 1997: 48; Foss, 1995: 219 (Geç Antik Çağ Suriye köylerindeki arazilerde bulunan sarnıçların sulama için değil, hayvanlara su vermek için kullanıldıklarını belirtmektedir).

Dönemin iskân alanı dışı yayılım geleneğini devam ettiren Nekropolis, kuzeybatı yamaç boyunca uzanır. Doğu Mahallenin kuzeybatısındaki yapı gruplarına çok yakın konumdaki mezarlar (GN: 3G) Geç Antik Çağ'daki yerleşimin Nekropolise yaklaşmasıyla ilişkili gibidir.

Anıtsal yapılar ile daha varlıklı ailelere işaret eden bazı büyük konut komplekslerinin yer seçimlerinde, çoğunluğu oluşturan normal boyutlardaki konut ve işliklere nazaran, daha fazla öncelik ve özen gösterildiği söylenebilir: Çok geniş alanları kaplayan her iki konut kompleksi de (16 ve 43 numaralı yapılar) yerleşim dışı ana yollara bağlanan ana sokak aksı ve girişlerle doğrudan bağlantılıdır. Diğer büyük boyutlu birçok konut ise ana akslardan izoledir (örneğin 4, 19 ve 97 numaralı yapılar); ancak arazi içindeki bağımsız konumlarıyla, dar alanlar içine sıkışmış mütevazı yapı gruplarından yine ayrılır. Yerleşimde halka açık inşa edilen tüm yapılar, yine nispeten ayrıcalıklı noktalarda konumlanmaktadır: Tümü Doğu Mahallede bulunan Hamam ile kiliseler, kuzeydoğudaki ana yola bağlanan aksın doğu kenarı boyunca dizilidir. Kuzey Kilise, güneyindeki zeytinyağı işliği ve hemen kuzeyindeki şapelle, diğer yapılardan bağımsız bir sokak oluşturmuş gibidir. Aynı izlenim Hamam için de geçerlidir: yapıyla ilişkili büyük sarnıç dışında, bitişiğinde etrafını çevreleyen herhangi bir yapı grubu bulunmaz. Güney Kilisede ise durum biraz farklıdır. Doğusu ile özellikle kuzey bölümü yapılarla kuşatılmıştır. Ancak bu sıkışıklık olası kilise ek yapılanmaları ile ilgili olabilir.

Yukarıda bahsedilen, bazı yapılarda gözlemleyebildiğimiz önceden planlı kendine özgü alan kullanımları, arazinin geneline yayılmaz. Diğer bir ifadeyle, belli belirsiz sokakları ile çarpık ve sıkışık genişlemiş yapı kümeleriyle Lyrboton Kome, organik gelişmiş bir yerleşim sürecini yansıtmaktadır. Kısıtlı alan kullanımı ve arsa sınırları gibi sebeplerin yanında; Geç Antik Çağ içindeki kontrolsüz yapılaşmalar da bu süreçte büyük rol oynamış olmalıdır.

Yerleşim içinde, yapıların bu şekilde yoğunlaştığı sokakların çevresindeki boş alanların sarnıçların varlığı durumunda bir meydan kimliğine bürünebileceği tartışılmıştı. Öte yandan iskân alanı içinde bulunan birtakım “sarnıçsız” boşlukların, özgününde günümüze ulaşamamasına rağmen, bazı arkeolojik kanıtlar ve yazılı dönem kaynaklarından bildiğimiz harman yeri ve periyodik pazar; hatta en azından pratikte bahçe ve hayvan yetiştirme ile ilişkili alanlar gibi birçok işlevde kullanılmış olabileceği de dikkate alınmalıdır³⁹⁵.

Yerleşime ait kalıntıların bulunduğu tepeye ulaşım, güneybatı ve kuzeydoğuda bulunan yollarla sağlanmaktadır. *Güneybatıdaki yol*, Varsak düzlüğünden tepeye kıvrımlar yaparak, tepenin güneybatı bölümünü sınırlayan anakayanın sonlandığı noktadan (GN: 1H) yerleşimin

³⁹⁵ Kırsalda harman yerleri için bk. Aşkın, 2010: 242- 266. Büyük arazi sahiplerinin topraklarında pazar kurabilmeleri iznine ilişkin Iustinianus kanunu için bk. Chavarria and Lewit, 2004: 15; Ceylan, 2009: 51.

içine ulaşır³⁹⁶. Bu yolun Antik Lyrboton Kome yerleşiminin özgün bir parçası olduğunu gösteren birçok işaret vardır. Öncelikle topografik özellikleri dikkate alındığında, yerleşimin bulunduğu tepeden Pamfilya Ovası'na ulaşımı sağlayabilecek en olası yolun, güneybatı bölümden sağlanabileceği açıktır. Nitekim kalıntılar da bu düşüncüyü doğrular niteliktedir: 3.00- 3.50 m arasında değişen genişlikteki bu yolun kuzey kenarlarındaki anakaya zemin yer yer, olasılıkla arabaların geçebilmesi için düzleştirilmiştir. Bu izler yerleşimin güneybatısını sınırlayan anakayanın sonlandığı bölüme kadar takip edilebilmektedir. En belirgin kalıntılar ise, yerleşimin Doğu Mahallesi girişi sağlayan, bu yolun ulaştığı iki giriştir (52 numara; KN: 2G ve 3G). Anakayaya yan yana açılmış girişlerden batıdaki 3.50 m, doğudaki ise 2.30 m genişliğindedir. Doğu yanda yer alan girişin anakaya zemininin her iki kenarına tekerlekler için yivler açılmıştır. Batıdaki girişin zemini toprakla kaplı olduğundan herhangi bir iz gözlemlenmemektedir.

Batı Mahallenin güneybatısını sınırlayan anakayaya açılmış girişe (20 numara; KN: 2D) *güneybatıdaki yoldan* ulaşan başka bir yol daha olmalıdır. Dik ve kayalık bir yamaç üzerinden geçen ve sınırları belirsiz bu yolun özgününde nasıl bir görünüme sahip olduğu belirsizdir. Girişe yakın konumda anakaya zemin şekillendirilerek oluşturulmuş basamak benzeri izler ile arazinin yapısı, bu yolun ancak yaya ve hayvanlar için işlev görebileceğini; arabalı trafiğe olanak sağlamadığını göstermektedir.

Bu yolla ulaşılan güneybatı girişi tamamen anakaya oyularak kuzey güney doğrultulu bir koridor biçiminde düzenlenmiştir. En güneyde bir kapı, kapının hemen kuzeyinde anakayanın her iki yanına oyulmuş iki mekân ve bu mekanların kuzeyi boyunca devam eden, yaklaşık 14.00 x 3.00 m uzunluğundaki bir yoldan oluşur. Kapı ile yerleşim alanı arasında yükseklik farkı olduğundan, tüm koridor bir rampa şeklinde biçimlendirilmiştir. En güneyde yamaca bakan kapı, yaklaşık 2.00 m açıklığa ve 2.90 m'ye yüksekliğe sahiptir. Doğu ve batı kenarları söve biçiminde şekillendirilmiştir. Batı sövesinin iç yüzeyi ile yamaca bakan yüzünde birer tane, doğu sövesinin ise sadece iç yüzeyinde, toplam üç tane haç kazılıdır. Kapıdan koridora geçişte, anakayanın doğu ve batı bölümlerine açılmış mekanlar yer alır. Her ikisi de anakaya zeminden yaklaşık 2.00 m yüksekliklere ulaşmaktadır. Doğudaki mekânın kuzey ve doğu kenarları seki biçiminde oyulmuştur. Diğer mekânda benzer sekiler yüzey seviyesinde gözlemlenmemektedir³⁹⁷. Bu mekanların kuzeyinde, koridor şeklinde uzanan yolun anakayadan oluşan bölümü yaklaşık 10.00 m boyunca devam ederek Batı Mahalleye bağlanır.

³⁹⁶ Tepenin güneybatısını sınırlayan anakayanın en doğu bölümünde geniş bir açıklık bulunmaktadır (GN: 1G). Bu bölüm, yerleşime girişi sağlayan bir geçite ait olabilir.

³⁹⁷ 1996'da batı mekânın bir kenarında da seki tespit edilmiştir. Bk. Görür, 1996: 9.

Yerleşime ulaşan yollar arasında en iyi korunabilmiş olanı, tepeyi sınırlayan anakayanın dışında, *kuzeydoğu yamaçta* bulunmaktadır (104 numara; KN: 7J, 8J, 8K ve 9L). Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda topografyaya uygun şekilde hafif kıvrımlar yaparak yerleşim yerine yönelen bu yola ait kalıntılar, yaklaşık 140 m boyunca izlenebilir. Yolun anakayadan oluşan bölümlerine araba tekerlekleri için yivler açılmıştır. Bu yol, kuzeydoğuda tekerlek yiv izlerinin kesildiği ve yerleşim alanının bittiği yerde, günümüzde orman yolu olarak kullanılan bir yola bağlanır. Güneybatıda ise yiv izleri, yerleşimi sınırlayan anakayanın en yakın konumda olduğu kısma ulaşmadan 12.00 m önce kesilmektedir. Bu bölümde anakayaya oyulu üç tane açıklık bulunur (GN: 5I, 6I ve 7J). 2.60- 4.00 m arasında değişen genişliğe sahip bu geçit olarak tanımlanabilecek açıklıklardan en kuzeydoğudaki, en yakın yiv izinin sadece 12.00 m güneyindedir. Diğerleri ise sırasıyla 60.00 m ve 83.00 m güneybatısındadır. Her ne kadar kesin bir ifadeyle söylenemese de bu açıklıkların hepsinin ya da bir bölümünün, bahsi geçen yivli yoldan yerleşim yerine arabaların geçişini sağlayan kapı/ kapılara ait oldukları önerilebilir. Önlerinde herhangi bir yapıyla kesilmemesi bu düşünceyi destekleyen diğer bir veridir³⁹⁸.

Tüm bu kalıntıların yanı sıra tepenin tüm yamaçları boyunca, hayvan ve yayaların kullanmış olabileceği, yerleşim alanı ile yakın çevresindeki araziler (tarım alanları, ormanlık alan, güneydeki ova, kuzeydeki nekropolis gibi) arası ulaşımı sağlayan basit patika yollar da beklenmelidir. Batı Mahalledeki girişe (20 numara) ulaşan yol dışında, bu tip bir yolun sadece yerleşim alanına giriş bölümünün izlenebildiği daha basit bir örneği daha bulunmaktadır. Kalıntılar, yerleşimin kuzeybatısını sınırlayan anakaya zemine açılmış üç basamaktan oluşur (KN: 4C). Bu basamakların kuzey yamaca yöneldiği açıktır. Anakayanın basamaklar şeklinde oyulması, bu yolun sürekli kullanımına işaret etmekte ve basamakların hemen yakınında büyük bir alanı kaplayan avlulu bir konut ile zeytinyağı işlik parçalarının bulunması da bu sürekli kullanım ilişkisini açıklar niteliktedir.

Lyrboton Kome'ye bağlanan yollar ve yerleşim noktasında ulaştıkları noktalar yukarıda tanıtılan karakteristikleri itibariyle dönem kaynaklarında bahsedilen çeşitli yol isimlerinde karşılık bulabilmektedir. Buna göre –kelime kökenleri geçmişe uzansa da- bir “Bizanslı” tabiriyle, muhtemelen Via Sebaste'ye bağlanan *kuzeydoğu yamaçtaki ana yol* bir *Demosia Hodosun* parçası ve raylı/ yivli olması sebebiyle biçimsel anlamda bir hamaxegos; Batı Mahallenin güneybatısını sınırlayan anakayaya açılmış girişe *güneybatıdaki yoldan* ulaşan patika yol ise bir *monopation* olarak tanımlanabilir. *Güneybatıdaki yolun* özgün karakteri saptanamamasına rağmen, Doğu Mahallenin ana girişine ulaştığı noktadaki yiv izlerinden

³⁹⁸ Raylı yolun Nekropolis boyunca uzanarak yerleşimin doğrudan Batı Mahallesine ulaşabileceği olası iki açıklık daha bulunmaktadır. Mahallenin kuzeybatısını sınırlayan anakayaya açılmış bu girişler (GN: 3F) olasılıkla Geç Antik Çağ'da kullanım dışı kalarak 41 numaralı yapının avlusuna girişi sağlayan açıklıklar haline dönüşmüştür.

dolayı, en azından fiziksel manada bir *hamaxegos*dur. Son olarak, yerleşimin kuzeybatısını sınırlayan anakaya zemine açılmış, sadece hayvan ve yayaların çeşitli sebeplerle çevredeki arazilere ulaşmasını sağlayan basit patika yolların bir kolu olarak değerlendirdiğimiz *basamaklar* hem biçimsel anlamda hem de konumu açısından bir *monopation* ve *agelodromionun* (sürü için) parçası kabul edilebilir.

Lyrboton Kome'ye ulaşan tüm bu yolların yerleşim içindeki sokak uzantıları, nispeten daha belirsiz bir görünüm sergiler. Bunun temel sebebi, Antik kentlerin birçoğunda uygulanan, birbiriyle dik açılarla kesişen caddeler, bunlara bağlanan düzenli sokak ve yapı adalarından oluşan ızgara planına benzer bir şemanın bulunmayışıdır. Bu durum kendini yerleşim içinde zamanla genişleyen organik yapı grupları, bunlara açılan, çoğunlukla belli belirsiz dar sokaklar ve bu sokaklara açılan daha geniş sokaklar halinde göstermektedir. Sokakların hiçbirinde taş döşeme kalıntısı (plakotos) tespit edilememiştir. Dönemin köylerinde zaten bu tip döşemeli yollar çoğunlukla tercih edilmez; ancak Lyrboton Kome'de bulunmamaları, muhtemelen zeminin daha çok anakayadan oluşmasından kaynaklıdır. İki yanda yapıların sıralandığı belirgin bir sokak tipi, bazı istisnalar dışında izlenemez. Topografyaya bağlı yerleşim düzeni ve zaman içinde eklenen yapılarla, belki de ilk kurulduğundan beri basit bir yerleşim planına sahip bu alanın gittikçe daha da organik bir görünüme sahip olmasına sebep olmuştur. Yine de mevcut kalıntılar bağlamında, Lyrboton Kome yerleşim içi yollarının olası dokusu genel anlamda izlenebilir:

Varsak düzlüğünden tepeye çıkarak Doğu Mahallenin ana girişine (52) ulaşan *güneybatıdaki yol*, günümüzde doğuya doğru kısa bir keskin dönüş yaptıktan sonra, kuzeydoğu istikametine uzanır. En son tekrardan doğuya yönelerek (Kuzey Kilisenin kuzeyinden ve/veya güneyinden), *kuzeydoğu yamaçtaki yolun* (104) ulaştığı, iskân alanı dışındaki aynı orman yoluna bağlanır. Mahallenin bir ucundan diğer ucuna ulaşan geniş bir ana sokak ve ana arter olarak tanımlayabileceğimiz bu yolun en azından ana hatlarıyla Antik dönemde de benzer bir görünüme sahip olduğu söylenebilir. Başta Güney ve Kuzey Kilise, Kuzey Şapel ve Hamam gibi kamu yapıları olmak üzere; konut, işlik gibi diğer yapı kalıntılarının da bu yolun her iki yanında dizili olması ve bu aksı kesen herhangi bir antik kalıntısının bulunmaması, bu düzeni açıkça göstermektedir. Ayrıca Doğu Mahalle içinde güneybatı kuzeydoğu doğrultusunda uzanan anakayanın, yolun en son doğuya doğru yöneldiği bölümünün (GN: 5K) özellikle bu yolun geçmesi için açılması da bu aksın antik dönemde düzenlendiğini gösteren başka bir kanıttır.

Öte yandan, günümüzde sadece yerleşimin doğu sınırına yöneldiği izlenebilen bu aksın kuzeydoğudaki yivli yolla (104) bağlantısı pek açık değildir. Yukarıda bahsedildiği üzere,

yerleşimin kuzeydoğusunda anakayaya oyulan üç geçit ile Doğu Mahallenin anakaya ile sınırlanmadığı doğu bölümü dışında arabaların yerleşimin dışına çıkacağı başka bir bölüm Geç Antik Çağ dokusunda yoktur. Bu durumda, yivli ana girişten (52) yerleşime giren bir arabanın bahsi geçen aynı ana aks boyunca ilerleyip, Kuzey Kilisenin (95) bulunduğu alanda (GN: 5I, 5J ve 6J) kuzeye kıvrılarak anakaya oyma açıklıklardan birini kullanıp raylı yola (104) ulaşması beklenebilir. Diğer bir ihtimal, yine ana girişten çıkan yolun bu sefer doğuya doğru kıvrım yapmadan, ya da kıvrıldıktan hemen sonra mahallenin kuzeybatısındaki yapı grupları arasında kalan alandan doğrudan kuzeydoğudaki giriş açıklıklarına yönelmesidir. Kuzeybatıdaki yapıların konumlanmaları ve aralarındaki geniş boşlukların sebeplerinden biri de her ne kadar günümüzde izlenemese de böyle olası ikinci bir yol aksıyla açıklanabilir.

Lyrboton Kome'ye ulaşan yolların Batı Mahalledeki uzantıları da bazı bölümlerde seçilebilmektedir. Varsak düzlüğünden tepeye çıkan *güneybatıdaki yolun*, Doğu Mahalledeki ana girişe (52) ulaşmadan önce, yerleşimin güneybatı bölümünü sınırlayan anakayanın doğuda sonlandığı noktadan (GN: 1H) Batı Mahalleye yöneldiği açıktır. Ana sokak olarak tanımlanabilecek bu yol, olasılıkla güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda mahalleyi ikiye bölerek yerleşimin batı sınırına uzanır. Bu doğrultudaki ana aksı gösteren ilk izler, Mahallenin ortasına yakın bir konumda başlamaktadır (GN: 2E). 30 numaralı yapının güneybatı cephesi önündeki biraz yüksekçe anakaya parçası, bu yolun geçmesi için şekillendirilmiş gibidir. Nitekim bu anakayanın hemen devamında, yol boyunca iki yanda dizilen yapıların arasında yaklaşık 2.80-3.50 m arasında değişen genişlikte dar bir sokak oluşmuştur. Kuzeybatıya doğru uzanan bu sokak yaklaşık 70 m boyunca düz doğrultuda devam etmektedir. Ardından olasılıkla batıya doğru hafif bir kıvrım yaparak, yapılar arasından yine aynı doğrultuda mahallenin batı sınırına ulaşır. Sokağın genişliği ve arazinin zemini, bu mahallede de arabalı trafiğe imkân vermiş olmalıdır.

Batı Mahallede kısmen tanımlanabilen yollardan biri de güneybatıdaki anakayaya açılmış girişe (20 numara) yönelen yolun yerleşim içindeki uzantısıdır. Girişten kuzeye doğru yaklaşık 15 m devam eden bu anakayaya oyulu rampa yolun bir kolu doğrudan doğudaki boş alana, diğer kolu ise batıda yapılar arasında oluşan bir sokağa bağlanır. Bu yolun aynı zamanda doğrudan kuzeye uzanma ihtimali de vardır: 16 numaralı yapının en batısında bulunan c mekanının geç dönemde eklenmesi durumunda, yolun güneydoğu kuzeybatı doğrultusundaki ana sokağa bağlandığı söylenebilir.

Yerleşim boyunca uzanan, ana aks olarak tanımladığımız bu yollara bağlanması beklenen diğer başka sokaklara ait belirgin bir iz her iki mahallede de tespit edilememiştir. Ana sokağın her iki yanında düzensiz sıralanan yapılar arasında, birbiri arası geçişi ve ana aksa

bağlantıyı sağlayan daha dar sokaklar olmalıdır. Ayrıca bu yapı grupları dışında kalan boş alanlara ulaşan, zaman içinde oluşmuş patika yolların varlığı, tüm bu yerleşim yol dokusunun en küçük parçası olarak beklenebilir.

Yukarıda tanımlanan, Lyrboton Kome'ye ulaşan yolların, daha geniş bir coğrafyadaki kent ve kırsal yerleşim ağı içinde hangi rotalara bağlandığı henüz bilinmemektedir. Fiziki yapısıyla bir “*demosia hodos*” özelliğine sahip *kuzeydoğu yamaçtaki raylı yolun*, bir bölümünü Via Sebaste'nin oluşturduğu ve Geç Antik Çağ'da da kullanılan Pergamon- Side arasındaki ana güzergaha bağlandığı önerilebilir. Pamphylia ovasında henüz ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilmediğinden, *güneybatıda Varsak düzlüğüne inen diğer yolun*, ova boyunca varlığı olası diğer yol ağlarına nasıl bağlandığı belirsizdir.

3.3. Tarihsel Süreç Üzerine (Görsel 230- 234)

Kulede ele geçen yazıtlar ışığında en geç M.S. 1. yy'da kome statüsünde olduğu bilinen yerleşimin (Lyrbos/ Lyrbotalıların Köyü³⁹⁹) Geç Helenistik dönemden beri iskân gördüğü düşünülür⁴⁰⁰. Öte yandan yüzey seviyesinde gözlemlenebilen seramik parçaların neredeyse tümü, heykel parçaları, mimari parçalar, yazıtlar, hamam, mezarlar, konutlar, işlikler, kiliseler ve şapellerin tamamına yakını özellikle M.S. 2. yy ile 7. yy arasındaki zaman dilimine işaret etmektedir.

Yüzeydeki kalıntılar bağlamında, yerleşimin nekropol haricinde Roma dönemine tarihlendirilebilen en erken kalıntıları, Batı Mahallede (KN: 2D ve 3D) yoğunlaşır. Bunlar arasında en belirginleri, Domitian döneminde “temelinden çatısına kadar” yaptırılan ve olasılıkla Hadrian döneminde onarılan iki katlı kule; kule, yerleşimdeki söz sahibi kişiler ve yerleşimle ilgili detaylı bilgiler içeren 2. yy'a ait kule üstü yazıtlar; kulenin güney cephesi önünde Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlenen erkek ve kadın heykellerine ait parçalar, sütun parçaları ve diğer çeşitli mimari taş parçalarıdır. Kulenin varlığı, içerdiği yazıtlar, olasılıkla kule ve etrafındaki yapı grubuna yönelen yola ait giriş açıklığı (20), bu açıklığın her iki yanı ile batısında bulunan ve güvenlik- gözetleme işlevleriyle ilişkilendirilebilecek mekanlar, varlıklı aileye ait bir “kuleli çiftliği” akla getirmektedir⁴⁰¹. Bu alandaki (KN: 2D ve 3D) Roma dönemi

³⁹⁹ Takmer ve Önen, 2007: 8.

⁴⁰⁰ Kule yapımında kullanılan malzemelerin Geç Helenistik döneme ait olabileceği düşünülmektedir. Bk. Hellenkemper ve Hild, 2004b: 696- 697; Takmer ve Önen, 2007: 10. Lyrboton Kome yerleşiminin yakınında bulunduğu Varsak köyünde ise M.Ö. 4. yy'a ait bir vazo parçası bulunmuştur. Bk. Akarca, 1950: 31- 36.

⁴⁰¹ Bu tip kulelerin Helenistik dönemden Geç Antik Çağ'ın ilk yy'larına kadar genellikle çiftlik yerleşimleriyle bağlantılı olduğu bilinmektedir. Ürünlerin saklanması, gözetleme yeri, yerel tehditlere karşı sakinlerin korunması için önlem ve bazı durumlarda yaşam alanı amaçlı ve işlik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Akdeniz kıyısında Pamphylia dışında Lykia, Isauria ve Kilikia bölgesindeki çiftliklerle ilişkilendirilen yerleşimlerde de tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydınoğlu ve Çakmak, 2011: 74; Decker, 2009: 61; Decker, 2006: 499- 520; Takmer ve Önen, 2008: 113- 114; Keil, 1926: 93- 94; Takmer ve Önen, 2007: 10- 11.

sonrası yapılaşmalardan dolayı muhtemel çiftliğin özgün kurgusu tam anlamıyla izlenememesine rağmen, kule yazıtlarında bahsi geçen Perge ile bağlantılı söz sahibi ailelerin varlığı⁴⁰², nekropolisdeki anıtsal mezarları ve kule ile çevresindeki konut vb. kalıntıların olası ilişkileri; 1. yy ya da daha erken bir tarihte Lyrboton Kome yerleşimi içindeki⁴⁰³ ya da yerleşim henüz kome statüsüne geçmeden önce zaman içinde kome yerleşimine evrilecek olan⁴⁰⁴ bir çiftliğe işaret etmelidir.

Yüzeydeki kalıntılar ile özellikle yazıt verileri, yerleşimin özellikle 1. yy sonu ile 3. yy arası nasıl bir gelişme ve yayılım gösterdiğini konusunda birtakım ipuçları sunmaktadır. Söz konusu döneme tarihlenen seramikler ve en az birkaçının yerleşimde söz sahibi ailelere ait olduğu bilinen en az 40- 50 mezarın varlığı, küçük bir çiftlik yerleşiminden öte belli bir nüfusu bulunduğunu kanıtlayan “kome” statüsü, gelişmiş bir yönetimi yansıtan komarkhların (köy yöneticisi/ muhtar) ve derneklerin bulunması, her yıl düzenlenecek şenlik ve yarışmalar için gelir ayrılması ve bu gelirlerin içlerinde yüzlerce zeytin ağacı ve fidelerin bulunduğu çiftlik ve arazilerden sağlanması gibi çeşitli veriler⁴⁰⁵, Lyrboton Kome halkının henüz Geç Antik Çağ’ın ilk yarısına yaklaşmadan (3. yy’ın 2. yarısı) belli bir refah seviyesine ulaştığı ve yerleşimin şüphesiz konutları, zeytinyağı işlikleri, mezarlık alanları, henüz tanımlanamayan diğer yapıları ve belki de hamamıyla kısmen Doğu, özellikle de Batı Mahalle boyunca yayılım gösterdiği söylenebilir.

Geç Antik Çağ ile birlikte, çoğu kentte ve kırsal alanlarda karşılaşıldığı üzere yazıt verileri neredeyse kesilmektedir. Yerleşimde Roma dönemine nispeten daha kolay tarihlendirilebilecek mezarlar, heykel parçaları ya da kule gibi karakteristik yapıların yerini, çoğu kabayonu taşla örülmüş ve kilise ile şapeller dışında neredeyse hiçbir tarihsel kanıt sunamayan kalıntılar alır. Dolayısıyla yerleşimin Geç Antik Çağ’ını gözümüzde daha iyi canlandırabilmemiz için, mevcut kalıntıları dönem kaynakları ve yakın örnekler ışığında daha ayrıntılı incelememiz gerekmektedir.

Bu noktada altı çizilmesi gereken ilk husus, yerleşimin Roma Dönemi (yaklaşık 1 yy- 3. yy’ın ilk yarısı) sonrası gelişim ve yayılımını belli bir düzeyde sürdürmeye devam ettiğidir. Bu durumu açıkça yansıtan çeşitli ipuçları bulunur: Boyutları bakımından nispeten varlıklı mal sahiplerine işaret eden konutların tümü (16, 21, 41, 43 ve 97 numaralı yapılar) geç dönemde eklenen mekanlarla daha büyük alanlara yayılmaya başlamıştır. Mütevazı konutlarda da benzer

⁴⁰² Bu konu hakkındaki doğrudan tartışmalar için bk. Şahin, 1999: 437- 445; Özdizbay, 2012: 112- 117.

⁴⁰³ Bu konu hakkında ayrıca bk. Şahin, 1999: 437- 445.

⁴⁰⁴ Zaman içinde gelişerek çiftlikten köy yerleşimine dönüşen bir yerleşim örneği önerisi için bk. Aydınoglu ve Çakmak, 2011: 72, 80- 81.

⁴⁰⁵ Tüm bu bilgileri içeren yazıtlar için bk. Takmer ve Önen, 2007: 18- 24; Şahin, 1999: 437- 445; Keil, 1926: 91- 102; Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 218, 228- 234; Şahin ve Merkelbach, 1988: 158- 160.

durum söz konusudur. Birbirine bitişik sıralanan konut grupları ile bağımsız konutlara yeni mekanlar eklenerek yapı kümeleri genişlemiştir. Dolayısıyla yeni sokaklar ve olasılıkla mahalleler de oluşmaya başlamıştır. Bazı durumlarda mevcut kapılar iptal edilerek yapı içi bölünmelerde değişikliklere gidilmiştir. Tüm bu mekân eklemeleri, yapı içi müdahaleler ve yeni yapı inşaları; nüfus artışı ve ekonominin güçlenmesinden kaynaklı gereksinimlere bağlı olarak -tanımlanabildikleri kadarıyla- zeytinyağı işlikleri ve yaşam alanları ile bağlantılıdır. Doğu Mahalleye iki şapel ve iki bazilikal planlı kilise olmak üzere dört tane Hristiyanlık yapısı eklenmiştir. Bunlardan biri (Güney Kilise) olasılıkla daha erken döneme ait yapıların da bulunduğu alan içine yerleştirilmişken; diğerleri görünüşe göre kendilerine ayrılan “boş alanlara” inşa edilmiştir. Doğu Mahallenin kuzeybatısındaki yapı grupları, bazı bölümlerde kuzeydoğu yamaca doğru uzanan Roma dönemi nekropolisine yaklaşmıştır (GN: 3G). Roma İmparatorluk döneminde kuzeydoğudaki yivli kalıntılardan başlayarak nekropolis boyunca uzanan ve Batı Mahalleye ulaşan olası yol, Geç Antik Çağ’da Doğu Mahallenin merkez haline gelmesiyle iptal edilmiş ve doğrudan Doğu Mahalledeki girişlerle bağlantılı hale gelmiştir. Dolayısıyla tüm bu veriler, Lyrboton Kome’nin Geç Antik Çağ içinde Batı Mahalleden Doğu Mahalleye doğru yayılma sürecini yansıtır. Daha çok yapılar ve yerleşim içindeki konumları bağlamında kendini gösteren bu değişim süreci, ayrıntıda Geç Antik Çağ’ın kendine özgü “sürekliliğine” işaret eden ufak tefek tarihsel veriler de sunabilmektedir: Neredeyse her bir yapının içinde, bazı kaçak kazı çukurlarında ve yüzeyde gözlemlenebilen; günlük kullanım kapları ile ticari amphoralara (LR 1 ve LR D) ait yüzlerce seramik parçası, Roma İmparatorluk Dönemi, 4. yy ve özellikle 5. yy- 7. yy arasına aittir. Bazı konutlarda ve konutlarla bağlantılı işliklerde duvar malzemesi ya da strüktürel öge işlevinde, daha çok “Geç Antik Çağ ve ‘Bizans’ fenomeni” olarak tanımlayabileceğimiz devşirme malzeme kullanımı tespit edilmiştir. Batı Mahallede Roma dönemi kalıntılarının belirgin olarak izlenebildiği alana yönelen yol girişinin (20) söve içleri ile Pamphylia ovasına bakan yüzüne, Doğu Asarcık ana girişi ve Trebenna’daki Akropol girişindeki kapılarda uygulanan aynı kutsama güdüsüyle, haçlar kazınmıştır. Geç Antik Çağ’da inşa edilen ya da genişletilen 43 numaralı büyük yapı kompleksinin önündeki mekanlardan birine ya da bu yapıya ulaşan koridora ait (?) kapının lentosuna, Erken Hristiyanlık döneminde sıklıkla karşılaşılan bir christomonogram simgesi kazınarak, mülk sahibinin inancı dışı vurulmuş ve tüm yapı bir nevi nazara karşı “korunmaya alınmıştır”. Benzer anlamda olabilecek başka olası bir Geç Antik Çağ duvar kazınması, Güney Kilisenin bulunduğu sokakta yer alan bir yapının güneybatı cephesi harcına uygulanmıştır.

Yukarıda kısaca özetlenen Geç Antik Çağ *sürekliliği* ve *değişiminin* arkasında yatan dönemsel etmenler, sırasıyla olası *dini*, *sosyal*, *idari* ve *ekonomik* değişkenler açısından son kez

değerlendirilerek, akılda canlanacak bir “Geç Antik Çağ Lyrboton Kome’si” hipotezi yaratılabilir.

Hristiyanlık inancı etkilerinin yerleşimde ilk ne zaman hissedildiği ya da Hristiyanlığın artık tamamen kurumsallaştığını gösteren dört Hristiyanlık yapısı inşasının hangi yüzyılda gerçekleştirildiği şimdilik belli değildir. Öte yandan, Lyrboton Kome’de Hristiyanların nüfus kazanmaya başladıkları dönemi 4. yy kadar erken bir tarih kabul etsek bile, Geç Antik Çağ’ın en azından ilk yüzyılı boyunca, hatta belki de daha geç bir tarihi kadar, Roma döneminden beri süregelen politeist tapınımlar devam etmiş olmalıdır. 2. yy’a ait kule yazıtları, yerleşim yerinin kült tanrısının Apollon olduğunu ve yerleşime ait arazilerden sağlanacak yıllık gelirlerle adına kurbanlar kesilmesi gerektiğiyle ilgili bilgiler sunmaktadır⁴⁰⁶. Ancak bu yazıtlar dışında, toplu ya da bireysel tapınmaya/ adağa işaret edecek bir kalıntı⁴⁰⁷ yüzey seviyesinde gözlemlenememiştir. Bu durum, doğrudan arkeolojik ve dönem kaynakları ışığında birkaç öneriyle açıklanabilir: Hristiyanlık etkisinden bağımsız, bir şekilde “modası” geçip terkedilerek malzemeleri devşirme olarak kullanılmış, mümkünse başka bir yapı tipine dönüştürülmüş ya da zaman içinde kendiliğinden yıkılmaya terkedilmiş olabilir. Köy köy dolaşıp tapınakları yıkan, malzemelerini başka yapı faaliyetlerinde kullanmak üzere söken ve kült objelerini zarar veren keşiş ve piskoposların Lyrboton Kome’ye yaptıkları olası bir ziyaret düşünülebilir. Yüzey araştırmasında tanımlanamayan ya da toprak altında korunan küçük çaplı tapınım ve adak objeleri ya da mütevazı bir tapınak da olasıdır.

Son olarak, yakın çevrede Lyrboton Kome sakinlerinin ziyaret edebileceği; günümüze neredeyse hiçbir izi ulaşamayan ya da ulaşması beklenmeyen kutsal alan, mağara, çeşitli su kaynakları ve ağaç gibi doğal tapınım/ adak alanları da beklenmelidir⁴⁰⁸. Yerleşimin yaklaşık 2 km güneybatısındaki Varsak düzlüğünde bu kategori içinde değerlendirilebilecek bir kutsal alan bulunur. Halk arasında Kuru Düden olarak bilinen Obruk, çöküntü alanına ulaşan ve olasılıkla tören alayları için kullanılan taş döşeli bir yol ile tünel; bu alanda kaya odaları, muhtemelen eski bir tapınak üstünde yükselen bir kiliseye ait duvar kalıntıları, anakayaya oyma galeriler, hacı adayları veya turistlere ait olabilecek Roma dönemi grafitileri ve çöküntü alanı dışındaki düzlükte iki katlı dikdörtgene yakın planlı bir yapıdan oluşmaktadır⁴⁰⁹. Doğal coğrafi oluşumların etrafında gelişen ve Akdeniz Bölgesi’nin birçok noktasında tespit edilen bu tip kalıntılarla dolu kült alanlarının Helenistik Dönem’den Geç Antik Çağ içlerine kadar, politeist

⁴⁰⁶ Yazıtlar için bk. Takmer ve Önen, 2007: 20- 24; Şahin, 1999: 444.

⁴⁰⁷ Arazi sahipleri tarafından yaptırılan tapınak, altar, etrafi çevrilmiş bir kutsal alan, konut içinde sacrarium, idol, adak steli vb. kalıntılar.

⁴⁰⁸ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Caseau, 2004: 106- 137.

⁴⁰⁹ Obruk (Kuru Düden) hakkında bk. Takmer ve Önen, 2007: 28- 35; Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 217.

ve Hristiyanlık inançlar temelinde kutsiyetini sürdürdüğü bilinmektedir⁴¹⁰. Lyrboton Kome'nin Obruk alanına yakın konumu ile olası *güneybatıdaki yol* bağlantısı, buranın -çevre bölgelerden gelen ziyaretçiler dışında- köy halkı tarafından yüzyıllar boyunca sıklıkla ziyaret edilen kutsal alanlardan biri hale gelmesini beraberinde getirmiş olmalıdır. Yerleşimin yaklaşık 400 m kuzeybatısındaki tepenin güneybatı yamaçlarında bulunan geniş oyuklar, yerleşim sakinlerinin söz konusu süreçteki Apollon tapınımları ve olası Obruk ziyaretleri dışında, mağara kültürüyle ilişkili ritüellerine de işaret edebilir.

Hristiyanlık Tarihi başlığı altında önceden bahsedildiği üzere, 1. yy'ın ilk yarısında, Lyrboton Kome'nin bağlı olduğu kent Perge'de Paulos ve yol arkadaşlarının vaaz verdikleri bilinir. Bu vaazı izleyen 2. yy ile 4. yy tarihleri arasında ise Perge, Side, Attaleia ve Aspendos gibi Pamphylia kentleri çeşitli martyr hikayeleriyle anılmıştır. Kırsalda da benzer durumlar söz konusudur. Diocletianus döneminde Side ya da Perge'de yaşanan Artemis Tapınağı heykellerinin Hristiyanlar tarafından yıkılması gibi dikkat çekici bir olayda martyr edilen dokuz Hristiyan kişiden sekizinin çiftçi olması ve yine aynı dönemden bilinen, Side'ye bağlı bir köydeki martyrin varlığı, en geç 3. yy'ın sonlarında Hristiyanlığın Pamphylia kırsalında destekçi bulduğunu kanıtlamaktadır. Tüm bu referanslar ışığında, başta Perge olmak üzere, Pamphylia ovasındaki kent merkezleri ile khoralarına olan yakın konumu ve buralara bağlanan bir ana yola sahip oluşuyla, Lyrboton Kome'nin benzer şekilde en geç 3. yy sonlarında Hristiyan diniyle tanışmış olabileceği düşünülebilir. Öte yandan Hristiyanlık neredeyse tüm Roma coğrafyasında, ancak 4. yy'ın ikinci yarısı ile özellikle 5. yy'ın başında baskın bir din haline gelerek kurumsal bir kimlik kazanabilmiştir. Bu durumun yansımaları Pamphylia'da açıkça izlenebilmektedir: 4. yy sonu- 5. yy başlarında kentteki aristokrasinin halen pagan geleneklere dair faaliyetleri vardır ve bölgedeki kiliselerin çoğunlukla 5- 6. yy'lar arasında tarihlendirilmesi, Hristiyanlığın tamamen kurumsallaşma döneminin Pamphylia'da da 5. yy kadar geç bir tarihe denk geldiğini gösterir⁴¹¹.

Lyrboton Kome'deki Hristiyanlık yapıları bu ortam içinde olasılıkla bir istisna teşkil etmez: Öncesinde tartıştığımız tüm yüzey verileri, bölgenin söz konusu tarihi gelişimiyle paraleldir ve 4 Hristiyanlık yapısı da şimdilik 5. yy öncesi bir dönemi yansıtmamaktadır.

Dolayısıyla yerleşimdeki “anıtısal” Hristiyanlık yapılarının inşa süreçlerinin en erken 5. yy içinde başladığını ileri sürebiliriz. Bu süreçte Güney Kilise, Kuzey Kilise, Kuzey Şapel ve olasılıkla Doğu Şapel de aynı dönemlerde (Geç Antik Çağ) yapılmış olmalıdır⁴¹². Güney Kilise,

⁴¹⁰ Örnekler ve genel değerlendirmeler için bk. Caseau, 2004: 106- 137; Takmer ve Önen, 2007: 34 (Obruk); Tiryaki, 2006: 33- 41(Lykia'da kaynak kültü ve yapıları); Parman, vd., 2006: 46- 47 (Yanartaş/ Khimaira kutsal alanı); Elton, vd., 2007: 64 (Cennet Cehennem); Ceylan, 2009: 50 (Kanytellis); 135- 166.

⁴¹¹ Bu konu hakkında tezin “Hristiyanlık Tarihi” başlığına bk.

⁴¹² Destekleyen veriler için “Kiliseler ve Şapeller” başlığına bk.

naos ve avludan oluşan ana bünyesinin yanında, doğusundaki ek mekanları ile diğer olası ilişkili yapılarıyla (din adamı konutu? ve xenodocheion?), kuzeydoğuya yönelen ana sokağın kenarında küçük bir kompleks oluşturmuştur. Yaklaşık 120 m kuzeydoğusundaki Kuzey Kilise, Kuzey Şapel ve belki de zeytinyağı ışığı, yine birbiriyle ilişkili bir yapı topluluğuna işaret etmelidir: bu olası ve nispeten mütevazı komplekste kilise, büyük bir alanı kaplayan avlusu ve naosuyla kalabalık cemaatler ile geniş çaplı ayinlere hizmet ederken; hemen karşısındaki şapel, büyük boyutlu nartheksiyle özellikle cenaze törenleri ve gömüler için ayrı bir işlevde kullanılmış olabilir⁴¹³. Aynı durum, birtakım özellikleri bakımından olasılıkla Doğu Şapel için de geçerlidir⁴¹⁴.

Yukarıda tartıştığımız, yerleşimle bir şekilde bağı olması beklenen Kuru Düden/ Obruk da olasılıkla Geç Antik Çağ içinde Hristiyanların kutsal alanlarından birini oluşturmuştu: Çöküntü alanı içindeki bir yapı kalıntısı, 20. yy'ın başlarında Antalyalılar (Adalialılar) tarafından Aziz Stephanos Kilisesi ismiyle bilinmekteydi⁴¹⁵.

Geç Antik Çağ'ına dair yazılı kaynakların mevcut olmadığı Lyrboton Kome'nin bir kırsal yerleşim olarak döneme dair *sosyal, idari ve ekonomik* yapısını ve bu yapının değişkenlerini yorumlayabilme noktasında, yüzey kalıntıları, Roma dönemi yazıtları ve birtakım dönem kaynakları bağlamında bazı öneriler sunulabilir. Daha çok yerleşimdeki yaşama dair söz konusu bu değişkenlerle ilişkili bulgular ile önerilerimizi temellendirmek için, öncelikle yerleşim statüsünün değerlendirilmesi gerekir.

Gregory, özellikle Helenistik ve Roma, kısmen de Geç Antik dönemlerin köylerini incelediği tezinde kent ve kırsal alanı beşe ayırır: Kent toprakları ve territoriumu, kent territoriumundaki özel araziler, Helenistik kralların ve hükümdarların sahip olduğu topraklar ile Roma dönemi İmparatorluk arazileri, tapınak arazileri ve son olarak köylere ait araziler⁴¹⁶. Bunlar arasında özellikle Roma İmparatorluk dönemi ile Geç Antik Çağ'da en yaygın kırsal yerleşim biçimi köy olmuştur⁴¹⁷. Köy ve benzeri boyuttaki kırsal yerleşimler, yazıtlar ve dönem kaynaklarında *kome*⁴¹⁸, *katoikia*, *demos*, *chorion* ve *peripolion* gibi isimlerle anılmaktadır.

⁴¹³ Şapeller, antik yolların kenarlarında yolcuların ziyaret ettiği örnekler (bk. İşler, 2010: 49; Akyürek, 2016a: 526-527) ya da kutsal alanlara inşa edilenler dışında, genellikle Hristiyan dini yapılar grubunun bir parçasını oluşturmaktadır (bk. Curcic ve Loerke, 1991: 410). Kuzey Şapel, karşısındaki kiliseyle olan yakın konumu, muhtemelen aynı dönemde inşa edilmeleri ve büyük boyutlu bir narthekse sahip oluşu bakımından (bu bakımdan olası cenaze töreni/ mezar şapeli işlevlerine için bk. Curcic, 1991: 1438- 1439; Akyürek, 1996: 180), dini bir kompleks içindeki mezar şapeli olarak değerlendirilebilir.

⁴¹⁴ Öneri için tezin "Kiliseler ve Şapeller" başlığı ile "Mezarlar" başlığına bk.

⁴¹⁵ Ormerod ve Robinson, 1910/ 1911: 217; Takmer ve Önen, 2007: 32- 33.

⁴¹⁶ Köy arazileri aynı zamanda kent territoriumlarına, özel mülklere ya da tapınak topraklarına da bağlı olabilirdi. Gregory, 1997: 20; Onur, 2017: 285.

⁴¹⁷ Mitchell, 1993a: 148.

⁴¹⁸ Bazı komelerin *komopolis* (bk. Bartusis, 1991b: 2168; Gregory, 1997: 41), *mikrokome* (bk. Mitchell, 1993b: 71) ve *metrokome* (bk. Decker, 2009: 33; Gregory, 1997: 46; Bartusis, 1991b: 2168) gibi sıfatlarla anılmaları,

Özellikle Geç Antik Çağ'da ise köy, daha çok *kome* ve *chorion* kelimeleriyle⁴¹⁹; köy ve köyü oluşturan unsurlar anlamında sıklıkla kullanılmıştır⁴²⁰.

Geç Antik Çağ ve Bizans döneminde köy statüsüyle tanımlanan yerleşimler, nüfus bakımından çeşitlilikler göstermektedir. Örneğin Geç Antik Çağ'da Mısır'da birkaç yüzden 5000 kişiye kadar ulaşan nüfusa sahip köylerin varlığı bilinmektedir. Makedonya'daki 14. yy'a ait bir köyün nüfusu ise yaklaşık 1000 kişi olarak hesaplanmıştır⁴²¹. Öte yandan bu sayılar istisnai olarak değerlendirilmelidir: Suriye'de nispeten ayrıntılı araştırılmış Geç Antik Çağ köylerinin nüfusları genelde 500 kişiyi geçmez⁴²². Lyrboton Kome çevresindeki iki yerleşim, Doğu Asarcık⁴²³ ve Palamutdüzü⁴²⁴, olasılıkla 250 kişiyi aşmayan nüfuslara sahiptir. Yine Makedonya'daki çoğu "Bizans" köyü, 1000 kişiden çok daha az nüfusları barındıran boyutlardaydı⁴²⁵.

Kırsal yerleşimlerin nüfusu, genellikle konut ya da konutlardaki oda sayısı temel alınarak hesaplanmaktadır. Lyrboton Kome örneğinde ise, doğrudan konut sayısı üzerinden hesaplama yapmak, oda bölünmelerindeki belirsizliklerden dolayı daha tutarlı olacaktır. Teorik açıdan, kırsalda bulunan bir köy ya da çiftlik evinde yaşayan ev sakinlerinin sayısı en az beş, en fazla 10 olarak tahmin edilmektedir. Çeşitli örneklerde bu sayılar dört ila yedi arasında değişebilir⁴²⁶. Yerleşimdeki konutların olası minimum sayısı üzerinden hesaplama yapıldığında, (65 konut x 5 kişi) 325; birbirine yakın boyuttakiler dışındaki bazı konutların (en az yedi örnek) çok daha geniş yaşam alanlarına sahip olması gerektiği de dikkate alındığında ise, köyün Geç Antik Çağ'da toplamda en az 350 kişilik bir nüfusa sahip olduğu varsayılabilir.

Sınır komşuları Lykia ve Kilikia'ya oranla çok az sayıda çalışma yapıldığından, Lyrboton Kome'yi Pamphylia'da, nüfus ve yerleşim karakteristikleri açısından diğer yerleşimlerle karşılaştırabilmek şimdilik güçtür. *TIB*'in dizininde köy vb. yerleşimler *kome*, *chorion* (küçük köy/ mezra, çiftlik ve arazi), *demen-* *demoi* ve *peripolia* gibi kelimelerle sınıflandırılmıştır⁴²⁷. Örneğin *TIB* ve diğer bazı çalışmalardan Pamphylia'da Lyrboton Kome, Morka Kome (Roma dönemi her ikisi de Perge khorasında), Hacıceliler, Çatallar, Kürt Camii,

farklı statülerine işaret etmektedir. Ayrıca yapılanma çeşitleri açısından *trikomia*, *dikomiai* gibi köylerin varlığı da yazıtlardan bilinmektedir. Bk. Mitchell, 1993a: 185; Jones, 1964: 713.

⁴¹⁹ Özellikle Geç Antik Çağ isimlendirmeleri için bk. Haldon, 2003: 137; Bartusis, 1991a: 431.

⁴²⁰ Genel olarak bk. Mitchell, 1993a: 148, 185; Uzunoğlu, 2017: 303; Gregory, 1997: 37- 41.

⁴²¹ Harvey, 2008: 328.

⁴²² Hesaplamalar için bk. Foss, 1995: 222; Dimitri, 2015: 181- 183.

⁴²³ İşler, 2009: 245.

⁴²⁴ Akyürek, 2008: 306.

⁴²⁵ Harvey, 2008: 328. Köy nüfuslarıyla ilişkili başka istatistik denemeleri için bk. Tülek, 2017: 146.

⁴²⁶ Bazı Geç Antik ve Bizans dönemleri köy nüfus hesaplamaları ve ölçütleri için bk. Dimitri, 2015: 181 (Suriye ve genel); Foss, 1995: 222 (Suriye); Akyürek, 2008: 306 ve dipnot 39 (Palamutdüzü); İşler, 2009: 245 (Lykia Doğu Asarcık).

⁴²⁷ Bk. Hellenkemper ve Hild, 2004c: 928 (Chorion ve Demen, Demoi), 936 (Kome), 940 (Peripolia).

Kapaklıkale (Kayaklıkale) Öşükkale, Anydros, Hyia, Keraia, Keryanda, Klyma, Kobauna, Kolantai, Kretopolis, Naiba, Nea Kome 2, Oatyessos, Obrama, Sabaon Demos, Sarnıçbeleni, Sia, Talmenia, Tymbrianassos, Üçtepe, Uzunkale, Kelbessos, Menedemion ve Olbia gibi yerleşimler ile Aspendos, Sillyon, Phaselis ve Alanya gibi kentlerin khoralarında henüz birçoğu statü açısından isimsiz çeşitli kırsal yerleşimler bilinmektedir⁴²⁸. Bu yerleşimlere ilişkin bilgilerin sunulduğu kaynaklar incelendiğinde, büyük bir bölümünün özgün statülerinin bilinmediği, tespit edilen çoğu örneğin mimari kalıntı açısından çok az veri sunduğu ve ayrıntılı incelenmediği/henüz yayımlanmadığı anlaşılmaktadır. Yine de tüm bu örnekler arasında Geç Antik Çağ'da en az 350 kişilik nüfusa ulaşan Lyrboton Kome, boyut açısından Roma coğrafyası içinde ortalama bir köy görünümü çizerken hem sunduğu kalıntılar hem de nüfus- boyut oranı açısından şimdilik Pamphylia bölgesinde en dikkate değer kırsal yerleşimlerden birini oluşturmaktadır.

Geç Antik Çağ'da, içlerinde köylerin de bulunabildiği çeşitli boyutlardaki arazilerin birçok sahibi vardı. Dönem kaynaklarına göre bunlar arasında en önde gelenler İmparatorluk, Kilise (manastırlar dahil) ve soylu ailelerdi⁴²⁹. Daha alt sınıftaki vatandaşlar da azımsanmayacak boyutta topraklara sahip olabiliyordu. Örneğin subaylar, denizciler, gaziler, doktorlar, profesörler, piskoposlar, yardımcı papazlar, tüccarlar ve esnaf gibi daha birçok meslek grubuna mensup vatandaşın arazi sahiplikleri yazılı kaynaklardan bilinmektedir⁴³⁰. Roma İmparatorluğu dönemi ve Geç Antik Çağ boyunca bu tip sahiplik yaygınlık gösterse de köylerde yaşayan daha az varlıklı halk da arazi/ mülk edinebiliyor ve dolayısıyla toprağın *possessores/ ktetores*'i olabiliyorlardı⁴³¹. Aksi koşullarda ise bu köylüler söz konusu sahiplerin topraklarını uzun süreli kiralayarak hayatlarını idame ettirmek durumundalardı⁴³².

Lyrboton Kome'nin nasıl bir toprak sahipliği (köylü sahipler ya da zengin toprak sahipleri) kapsamında değerlendirilebileceği şimdilik belirsizken, Roma İmparatorluk dönemine ait kule yazıtları, birtakım ipuçları sunabilir: Büyük olasılıkla Perge'de yaşayan yönetimde etkili kişiler ile akrabaları Lyrboton Kome yönetiminde söz sahibi olmuşlardır⁴³³ ve yerleşimle bağlantılı "Baris", "Üç Zeytin", "Kallikleis'in Taş Yığını Kenarı" isimli ve ismi bilinmeyen başka çiftlik ve araziler bu kimselere aittir. Yerleşim nekropolisindeki iki mezar

⁴²⁸ Pamphylia'daki bu yerleşimler için bk. Hellenkemper ve Hild, 2004b (alfabetik sıraya göre); Foss, 1996: 5 (Geç Antik Çağ'da olasılıkla Attaleia'ya bağlı bir köy); Jones, 1964: 713 (Pamphylia'daki bir grup köyün varlığına ilişkin); Phaselis, Sillyon, Aspendos ve Alanya territoriumu yüzey araştırmaları için kaynakçada verilen ANMED ve Araştırma Sonuçları Toplantısı raporlarına bk.

⁴²⁹ Chavarria ve Lewit, 2004: 8; Perkins, 2007a: 337- 338.

⁴³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Jones, 1964: 771- 781.

⁴³¹ Decker, 2009: 67.

⁴³² Ayrıntılı bilgi için bk. Jones, 1964: 771- 781; Pena, 1997: 89.

⁴³³ Söz sahibi olduklarını gösteren yazıtlar için bk. Takmer ve Önen, 2007: 20- 24; Şahin, 1999: 442.

yine bu ailenin fertleri için yaptırılmıştır ve Geç Antik Çağ'da yeni eklemelerle kullanılmaya devam eden ve diğer konutlara oranla oldukça büyük boyutlu ve nispeten daha “nitelikli” konut komplekslerinin en azından bazıları bu aileyle ilişkili olmalıdır. Kısacası tüm bu ipuçları ve deliller, bu ailenin Lyrboton Kome ve khorasındaki topraklarda ve mülklerde büyük bir pay sahibi olduğunu gösterir. Ayrıca özellikle 4. yy'dan itibaren yaşanan ekonomik düşüşün kent bağlantılı bunalımları sonucu zengin ailelerin kırsaldaki arazilerinde kalıcı iskana yönelmeye başladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Perge ya da yakın diğer kentler odaklı, Roma döneminden beri süregelen devamlılık dışında, Lyrboton Kome'ye varlıklı kent vatandaşlarının yeni hareketleri söz konusu olmuş olabilir⁴³⁴. Öte yandan köylülerin yerleşimdeki olası arazi veya mülk sahipliğine dair bir ipucu yakalamak, yazıtların yokluğunda mümkün değildir. Dönem kaynakları ve arkeolojik kalıntılar, her iki durumun da geçerli olabileceğini gösterir. Örneğin Roma coğrafyasında Geç Antik Çağ kırsalına ait çok önemli deliller sunan Suriye'deki Geç Antik Çağ köylerindeki evlerin zengin süslemelerinden dolayı ancak köylülere ait olduğu ya da en azından uzun vadeli kiracı köylülere işaret edebileceği önerilmektedir⁴³⁵. Bazı örneklerde, evlerin tek bir sahibi olduğu ve belli ki ihtiyaç sahibi köylülere kiralandığı, temsilcilere emanet edildiği veya verildiği (?) dönem kaynaklarıyla doğrulanabilmektedir: 8. yy'da, Paphlagonia'daki Amnia köyündeki zengin bir köylünün oğlu olan *Merhametli Philaretosun* 48 ya da 50 tane evinin/ çiftlik evinin (proasteia) olduğu (muhtemelen tek bir köyün khorası içinde) söylenir. Arap istilası döneminde bu evleri yakın eşraf ve köylüler tarafından gasp edilmiş, geri kalanları ise fakirlere bağışlamıştır. 9. yy'da zengin dul kadın Danelis, Peloponnesos'da 80 proasteiaya sahipti⁴³⁶. Dolayısıyla, Lyrboton Kome'deki çoğu gösterişsiz konutlarda dar ya da orta gelirli köylülerin yaşama olasılıkları fazlayken, kirada mı oturdukları, yoksa sahipleri mi oldukları belirsizdir.

Yerleşimdeki bazı konutların (16, 21, 41, 43 ve 97 numaralar), yukarıda bahsedilen mütevazı işçilikteki konutlara oranla nispeten daha nitelikli olmaları ve üretim ile depo/ ahır mekanları ile çok geniş alanlar kaplamaları, varlıklı aileler ya da nispeten varlıklı köylülerin mülkleri olabileceğine işaret edebilecekleri önerilmiştir. Dönem kaynakları ve arkeolojik veriler, böyle bir öneriyi birçok açıdan destekler. Öte yandan bu durum, çoğu koşulda sahiplikten öteye geçmemektedir: Konutun niteliği nasıl olursa olsun, bu yapıların sahipleri genelde kentlerde yaşarlar, sadece hasat zamanı ile teftiş ve festival gibi diğer başka durumlarda bir süreliğine köyde kalırlardı; bu zamanlar dışında evlerinde kiracılar⁴³⁷, hizmetli köleler ve

⁴³⁴ Geç Antik Çağ'da zenginin kırsala yönelmesi konusunda bk. Ball, 2000: 233.

⁴³⁵ Bu konu hakkında bk. Sarris, 2004: 57; Decker, 2009: 42.

⁴³⁶ Bartusis, 1991c: 1724; Kazhdan ve Sevcenko, 1991: 1650.

⁴³⁷ Örneğin bk. Bartusis, 1991c: 1724.

kâhya gibi sürekli ikamet edenler bulunur ve gerekli kırsal işleri onlar yürütürdü⁴³⁸. Yorumlamaya imkân tanıyan az sayıdaki delil çerçevesinde, Lyrboton Kome'deki konut komplekslerinin en azından bir bölümünün Roma İmparatorluk döneminde Perge'deki söz sahibi ailelere, benzer koşullardaki varlıklı ailelere ya da mütevazı konutlarda yaşayanlara oranla nispeten daha iyi koşullara sahip ve köy sakinlerine ait olabileceği düşünülmektedir. En azından söz konusu Pergeli ailelerin köydeki olası varlıkları, çağdaş örneklerdeki gibi belli zamanlarla sınırlıydı ve kalıcı ikamet yerleri belki de Perge'de ortaya çıkartılan Roma İmparatorluğu ve Geç Antik Çağ'a ait peristylli konutlardı⁴³⁹.

Köylerde yaşayan halkın statüsü oldukça karmaşık ve bölgelere göre değişebilen bir yapıya sahipti. Genelde bir Geç Antik Çağ köy halkını, yukarıda özetlenen toprak sahibi (*patronus*)⁴⁴⁰ ya da sahipleri, toprağa bağlı çiftçiler (*colonus, coloni, kolonlar*) ve mevcutsa az sayıda olmak üzere köleler oluştururdu. Latince *colonus*, Yunanca'daki *georgosa* (köylü/çiftçi) benzer şekilde, toprağı süren anlamına gelmektedir. Bu terim, başlıca iki çiftçi sınıfını kapsar: *liberi coloni* (özgür çiftçi) ve *adscripticii* (bir nevi kölemsi çiftçilik). Kiracı ve genelde toprağa bağlı çiftçiler (*coloni*), özgür bir Roma vatandaşı ve kısıtlı mülk sahibi olarak anılabildiği gibi, kölelik benzeri sorumluluklar da üstlenebiliyordu. *Adscripticii* ise çoğu durumda kiracı çiftçinin çok daha ağır şartlara sahip olanını temsil ederdi. Bu statü aynı zamanda bazı tarım kölelerini ve gündelikçileri de kapsamaktadır. 5. ve 6. yy kanunlarına göre (Codex Iustinianus) kölelikten neredeyse farksızdı: mülk edinemezler ve topraklarını terk edemezlerdi. Öte yandan bazı 6. yy Mısır belgelerinde, aynı statüdeki çiftçilerin kişisel mülk edinebildikleri ve hatta toprak sahipleriyle sözleşmeler bile yapabildikleri bilinmektedir⁴⁴¹. Köleler ise söz konusu dönemde, İmparatorluğun batısıyla karşılaştırıldığında, köylerde bahsi geçen statüdeki çiftçiler kadar yoğun bir nüfusa sahip değillerdi ve mevcudiyetleri durumda sadece çok azınlık bir nüfusu oluşturuyorlardı⁴⁴². Tüm bu köy sakinleri dışında, geçici bir nüfusu oluşturmalarına rağmen; yerel güvenlik güçleri, askerler, mevsimlik işçiler, gündelikçiler⁴⁴³ ve önceki bölümlerde tartışılan diğer olası bazı ziyaretçilerin de köylerdeki varlıkları dikkate alınmalıdır. Lyrboton Kome yazıtları, Roma İmparatorluk dönemine ait ve çiftçi statülerinde olmaları

⁴³⁸ Jones, 1964: 772- 773; Chavarria ve Lewit, 2004: 9; Whittaker, 2007: 302.

⁴³⁹ Perge Doğu Konut Alanı için bk. Zeyrek, 2002. Aşağı kentteki yapılardan çok daha ayrıcalıklı bir özellik sergileyen Akropolis'deki büyük villa için bk. Martini ve Eschbach, 2017: 576.

⁴⁴⁰ *Patronusla* ilişkili *Patrocinium Vicorum* için bk. Cappel, 1991: 1601.

⁴⁴¹ *Coloni* ve *adscripticii* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cappel, 1991b: 24; Kazhdan, 1991b: 481; Decker, 2009: 66- 79; Jones, 1964: 793- 797; Mango, 2008: 52- 53.

⁴⁴² Çok sayıda dönem kaynağı, kölelerin Geç Antik Çağ'da ve özellikle Roma'nın doğu bölgelerinde çiftçilik işlerinden çok ev içi hizmetlerde çalıştıklarını göstermiştir. Bu konuda bk. Perkins, 2007a: 343; Jones, 1964: 791; Mango, 2008: 51.

⁴⁴³ Mevsimlik işçiler ve gündelikçiler için bk. Trombley, 2004: 81- 82; Ceylan, 2009: 50.

beklenmeyen söz konusu varlıklı aile fertleri, iki asker⁴⁴⁴ ve tüccar (?)⁴⁴⁵ gibi vatandaşlar dışında, köyde yaşayan çiftçilerin statüleri ya da varsa köleler hakkında herhangi bir bilgi sunmamaktadır.

Daimî ya da geçici iskanda bulunan tüm bu halk, köyde buldukları süre boyunca sosyal ve ticari hayat sürekliliğinin sağlanması hususunda çeşitli faaliyetlerde bulunuyorlardı ve bu faaliyetler şüphesiz tarım ve hayvancılıktan ibaret değildi. Bu noktada Roma İmparatorluk, Geç Antik ve Bizans dönemi kaynakları, Lyrboton Kome gibi çoğu Geç Antik Çağ köyünde mimari kalıntılar yardımıyla saptayamadığımız çeşitli iş kolları- meslekler ile bunlardan sorumlu Roma vatandaşı ya da kölelerinin varlığına ışık tutmaktadır. Bunlar arasında büyük olasılıkla en az nüfusu oluşturan köleler genelde hizmetçilik, dokuma, su taşıma, ahır temizleme, kâhyalık, resmi evrak işleri, yöneticilik, ahşap işleri gibi ev içi hizmetler ile zeytin-üzüm üretimi, hasat, orman koruyuculuğu ve ulaklık gibi birçok işle meşguldü. Hatta yasaklamalara rağmen kilise ruhban sınıfı içinde dahi görev alabilmişler ve 6. yy'da atamaları hususunda kolaylıklar sağlanmıştı. Tarımda ise özellikle İmparatorluğun doğu bölümünde -söz konusu köle dışı özgür statüdeki çiftçiler, mevsimlik işçi ya da gündelikçilerin aksine- çok az rol oynamışlardı⁴⁴⁶. Bazı dönem kaynaklarında, kırsalda yaşayanların belli başlı ihtiyaçlar için kente gitmeyip, kendi kendilerine yetmelerini sağlayacak üretimi gerçekleştirmeleri gerektiği öğütlenmişti⁴⁴⁷. Nitekim köylünün bu konuya bir çözüm olarak çeşitli meslek- zanaat dalları oluşturduğu bilinmektedir. Bu dalları teşkil edenler arasında mimar, taş ustası, ahşap ustası, oymacı, kireç ocakçısı, gemi- tekne yapıcısı, dokumacı, demirci, marangoz, çömlekçi, terzi, mermer döşeyicisi, kürkçü, fırıncı, fiçı yapıcısı ve terzi gibi azımsanmayacak sayıda zanaatkar çeşitliliği kaydedilmiştir⁴⁴⁸. Söz konusu bu meslek ve zanaat dalları dışında, ruhban sınıfı ve yönetimi hakkında da birtakım bilgiler mevcuttur. Bunlar arasında tümü piskopos ve bölgesine bağlı ve en yaygınları papaz ve diyakoz olmak üzere⁴⁴⁹ anagnostes (okuyucu/ vaiz)⁴⁵⁰, hyperetai (kilise hizmetlileri)⁴⁵¹ periodeutes (gezici papaz)⁴⁵², khorepiskopos (taşra piskoposu)⁴⁵³,

⁴⁴⁴ 2- 3. yy'larda iki asker bir süreliğine Lyrboton Kome'de bulunduğu bahsedilmişti. Yazıt için bk. Keil, 1926: 97.

⁴⁴⁵ Yazıt için bk. Oktan, 2016: 652.

⁴⁴⁶ Köylerde ve genel anlamda kırsalda yaşayan kölelerin Geç Antik Çağ'daki durumu hakkında bk. MacMullen, 1987: 360- 379; Thomas, 1987: 28- 29; Jones, 1964: 920- 921; Harper, 2011: 183.

⁴⁴⁷ Whittaker, 2007: 308.

⁴⁴⁸ Dimitri, 2015: 171 (dipnot: 6); MacMullen, 1987: 365; Kazhdan, 1997: 56- 57; Kaplan, 2009: 157- 158; Foss, 2002: 89.

⁴⁴⁹ Örneğin bk. Thomas, 1987: 28- 29, 86, 102- 104.

⁴⁵⁰ Papadikis, 1991: 430; Magdalino, 1991: 84.

⁴⁵¹ Mitchell, 1993b: 71

⁴⁵² Mitchell, 1993b: 71; Pena, 1997: 156; Papadikis, 1991: 430.

⁴⁵³ Örnekler ve ayrıntılı bilgi için bk. Papadikis, 1991: 430; Aydın, 2017: 82; Mitchell, 1993b: 69- 71.

proistamenoı (kilise liderleri)⁴⁵⁴ ve prostates (lider, koruyucu)⁴⁵⁵ sayılabilir. Aralarında istisnai olarak köle üyeleri de bulunan⁴⁵⁶ bu grup, üst rütbelere dışında çoğunlukla çiftçilik ve zanaat işleriyle uğraşan köylü sınıfını⁴⁵⁷ oluşturmaktaydı. Apion Köyü'nden 6. yy'a ait bir belgede, yine kilise yapılanmasıyla ilişkili bir *xenodocheion* (kilise misafirhanesi) *epitroposunun* (yönetici) varlığı bilinmektedir⁴⁵⁸.

Yerel köy yönetimi, başlarında *demarch* ve *komarch*⁴⁵⁹ gibi isimlerle anılan bir muhtar/köy liderinin bulunduğu konseyden oluşmaktaydı. Bu konsey içinde yönetici, denetçi, yaşlılar/kıdemliler, toprak sahipleri gibi çeşitli sıfatlarla anılan vatandaşlar bulunuyordu⁴⁶⁰. Başta bu yönetim ve mevcutsa köyün de içinde bulunduğu daha büyük arazilere sahip olan vatandaşlar olmak üzere tüm bu halk her türlü yapı inşası, sosyal- ticari aktiviteler ve köy ile çevresi çeşitli siyasal meselelerde önemli roller üstlenmekteydiler⁴⁶¹.

Yukarıda özetlenen dönemin köy yönetimi unsurları ile sosyal ve mimari faaliyetleri, Lyrboton Kome'nin Roma İmparatorluk Dönemi yazıtlarında birçok açıdan karşılığını bulmaktadır: Kule yapısı, yerleşimdeki söz sahibi aile tarafından inşa edilip onarılmıştır. Köy yönetimi başında bir komarkhos bulunmaktadır⁴⁶². Yine köy yönetiminde etkisi beklenen yaşlılar/kıdemliler ve onların dernek vb. örgütlenmeleriyle ilişkili yazıtlar tespit edilmiştir⁴⁶³. Yılın belli günlerinde Apollon adına şenlikler düzenlenmesi, ekmek şarap satın alınması ve köy halkının eğlenmesi hususunda söz sahibi aynı aile fertleri tarafından vasiyetlerde bulunulmuştur⁴⁶⁴.

Yerleşimdeki yazıtlar 3. yy başı sonrası bir tarihi yansıtmaya da geniş çaplı inşaa faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi (kilise ve şapeller ile büyük konut komplekslerinde genişlemeler) ve üretim kapasitesinin artırılması (yeni inşa edilen ve onarılan zeytinyağı işlikleri), gelişmiş bir köy organizasyonunun sürekliliğine işaret etmektedir ve yerleşimin Roma dönemindeki söz konusu yönetim biçimi ile sosyal ve mimari aktivitelerinin Geç Antik Çağ ile beraber bir anda ortadan kalkmış olamayacağını açıkça gösterir. Nitekim Geç Antik Çağ'da komarkhos ve yaşlıların köy yönetiminde söz sahibi olmaya devam ettiği; sosyal ve

⁴⁵⁴ Mitchell, 1993b: 71- 72.

⁴⁵⁵ Mitchell, 1993b: 71.

⁴⁵⁶ Jones, 1964: 879, 920- 921.

⁴⁵⁷ Van Dam, 2011: 233; Kaplan, 2009: 156.

⁴⁵⁸ Thomas, 1987: 86.

⁴⁵⁹ *Brabeutes* için ayrıca bk. Mitchell, 1993a: 183.

⁴⁶⁰ Konu hakkında örnekler ve ayrıntılı bilgi için bk. Harvey, 2008: 328; Foss, 2002: 89; Trombley, 2004: 76- 80; Jones, 1964: 713, 788- 791; Mitchell, 1993a: 182- 184.

⁴⁶¹ Yapı inşası, sosyal- ticari aktiviteler ve köy ile çevresi çeşitli siyasal meselelerle ilişkili köy faaliyetleri ve rol oynayanlar hakkında bazı örnekler için ayrıca bk. Uzunoğlu, 2017: 304- 310, 314- 316; Jones, 1964: 806; Aydın, 2015: 196; Pena, 1997: 88, 156.

⁴⁶² Yazıt için bk. Şahin, 1999: 442; Takmer ve Önen, 2008: 22.

⁴⁶³ Yazıtlar ve yorumları için bk. Oktan, 2016: 651- 655; Keil, 1926: 97.

⁴⁶⁴ Şahin, 1999: 442; Takmer ve Önen, 2008: 20- 24.

mimari faaliyetlerin yukarıda bahsi geçen kişiler tarafından sürdürüldüğü birtakım örneklerden bilinmektedir⁴⁶⁵. Dönem kaynakları, Roma İmparatorluk döneminden Geç Antik Çağ'a geçiş sürecinde, özellikle de 4. yy.'ın ortalarından itibaren köylerdeki bu tip yapılanmalar ve sosyal etkinliklerindeki yaşanan değişimi açıkça yansıtır. Bu değişim özellikle kurumsal anlamda gücünü pekiştiren Kilise ile kendini göstermektedir. Ruhban sınıfı sadece dinle ilişkili işlerde değil, idari meselelerde de söz sahibidir: 6. yy'da Apion Köyü'nde yaşayan ve evine hırsız giren papaz, bir *köy yaşlısı*ydı⁴⁶⁶. Bir taşra panayırında hırsızlıktan tutuklanan adamın dava takibini kilise yetkilileri üstlenmişti⁴⁶⁷. Sosyal aktiviteler de pagan etkilerin gölgesinde bazı dönüşümler geçirmişti: kilise festivalleri, martır anma günleri ve synod gibi çeşitli toplanma ve kutlamalar yapıyordu. Şüphesiz inşa faaliyetlerinde para artık en çok Hristiyanlıkla ilişkili yapılarda harcanmaya başlanmıştı: dönemin çoğu köyünde en fazla öne çıkan kamu yapıları, açık arayla kiliselerdi.

Lyrboton Kome'deki kilise ve şapeller bazı açılardan farklı yaklaşımlar da sunarak, yerleşimin sosyo ekonomik yapısındaki değişimlere de ışık tutmaktadır. Geç Antik Çağ'da en az 350 kişilik nüfusa sahip köy halkının, sadece iki büyük kilisede (Güney ve Kuzey Kiliseler) bir ayine katılması durumunda, her iki yapıda da halen bazı boşluklar kalmış olmalıydı. Hatta hastalık, yaş durumu vb. değişkenleri de dikkate alırsak, kilise içlerindeki söz konusu müsait alanlar daha da artacaktır. Dolayısıyla iki kilise ile iki şapel bu yerleşimin nüfusuna oranla fazla gibidir.

Kilise sayılarının yerleşim nüfusuna/ boyutuna oranla fazla olduğu düşünülen bazı Geç Antik Çağ köyleri bilinmektedir. Örneğin Arabistan'daki sadece yaklaşık 200 x 220 m ölçülerindeki bir köyde (Lyrboton Kome'deki yapılar yaklaşık 600 x 300 m'lik alanda toplanır) sekiz kilise bulunmaktadır⁴⁶⁸. Yaklaşık 400 x 500 m'lik bir alana yerleşen⁴⁶⁹ Elaiussa Sebaste khorasındaki Kanytellis köyünde ise beş kilise ve bir şapel bulunur ve bu sayının yine sakinler için fazla olduğu ileri sürülmektedir⁴⁷⁰.

Bu yoğunluğun ya da köyde bir kilise inşa edilmesinin altında yatan, yaptıran kişilerin dindarlıklarını gösterme⁴⁷¹, rölik kültü⁴⁷² ve hasat zamanları artan nüfus⁴⁷³ gibi bazı etmenlerin olduğu ileri sürülmüştür. Bunlar dışında başka sebepler de rol oynamış olabilir. Örneğin 6.

⁴⁶⁵ Örneğin bk. Trombley, 2004: 80.

⁴⁶⁶ Thomas, 1987: 86.

⁴⁶⁷ Mitchell, 1993b: 72.

⁴⁶⁸ Chavarria ve Lewit, 2004: 39, dipnot 88.

⁴⁶⁹ Plan için bk. Aydınoglu (ed.), 2015: son sayfa.

⁴⁷⁰ Aydın, 2017: 82.

⁴⁷¹ Ceylan, 2009: 48; Jones, 1964: 901.

⁴⁷² Aydın, 2017: 83.

⁴⁷³ Ceylan, 2009: 48.

yy'da İspanya'daki bazı arazi sahiplerinin ticari amaçlarla kiliseler inşa ederek, toplanan bağışları papazla yarı yarıya bölüştükleri bilinir⁴⁷⁴. Ayrıca her köyün kilisesi yoktu⁴⁷⁵. Çiftlik vb. daha küçük boyutlu yerleşimlerde ise kilisenin inşa edilmesi şüphesiz istisnaydı. Varlıklı ailelerin çiftlik konutlarıyla bağlantılı inşa ettirdikleri özel şapelinde de Kutsal Litürji'nin kutlanması 6. yy'da yasaklanmıştı⁴⁷⁶. Dolayısıyla çevredeki çiftlik ve kilisesi olmayan köy sakinlerinin pazar günleri ya da önemli yortu günleri yapılan büyük ayinler için yakınlarındaki kiliseye sahip köylere gitmeleri kaçınılmazdı. Köy içi farklı Hristiyan mezhebine mensup cemaatlerin kendilerine özgü kilise yaptırmış olabilecekleri de ihtimal dahilindedir. Örneğin Lyrboton Kome'deki Güney Kilise, klasik 3 nefli bazilikal planlı; Kuzey Kilise ise dıştan düz duvarlı ve olasılıkla köşe odalıdır. Benzer uygulama Pamphylia'daki Maximianupolis gibi daha birçok yerleşimde gözlenebilmektedir. Ancak böyle bir uygulamanın pratikteki gerçekliği şimdilik belirsizliğini korur⁴⁷⁷.

Tüm bu kanıtlar ve öneriler, Lyrboton Kome açısından da geçerli olabilir. Öncesinde de vurguladığımız gibi, yerleşimin kısa ve uzun vadeli birçok vatandaşın ziyaret ettiği bir cazibe merkezi haline gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Yerleşimin sahip olduğu çiftlikler ile bağımsız diğer küçük yerleşim sakinleri; mevsimlik işçiler, gündelikçiler ve yukarıda saydığımız olası daha birçok ziyaretçinin, söz konusu günlerde Lyrboton Kome kiliselerini doldurdukları akılda canlanabilir: Büyük bir sosyalleşmenin ortaya çıktığı bu ortamlarda kiliseleri yaptıranlar bir yandan dindarlıklarını dışa vururken, bir yandan da kilise gelirleri yerleşim dışı halkın bağışlarıyla artıyordu. Üstelik ayini yöneten papazın sadakat ve kargaşa karşısı vaazları⁴⁷⁸, sadece tek bir köye değil, birden fazla yerleşim birimine ulaşıyordu; bu şekilde Hristiyanlar arası bağlılık ve yardımlaşma duyguları daha fazla pekişiyordu.

Yerleşimdeki kule yazıtlarındaki ifadeler, çok sayıdaki işlik kalıntısı ve amphora parçaları, Roma İmparatorluk dönemi ile Geç Antik Çağ'da geniş çaplı ve endüstriyel düzeyde bir zeytinyağı üretiminin gerçekleştirildiğine tanıklık etmektedir.

İşlik sayıları ve boyutları, daha ilk bakışta zeytinyağının sadece köyde yaşayanlar için değil, ticarete yönelik- endüstriyel odaklı⁴⁷⁹ bir üretimini göstermektedir. İşliklerin bu üretim kapasitesi kabaca hesaplandığında, yüksek miktarlar ortaya çıkar. Zeytinyağı üretiminin yaklaşık 10 hafta sürdüğü, bir preste gün içinde 500- 600 kg zeytinin sıkıldığı ve sezon sonunda

⁴⁷⁴ Jones, 1964: 901.

⁴⁷⁵ 5- 6. yy'larda, Pisidia ve Tours (Fransa)'da her köyde kilise bulunmadığına dair bk. Perkins, 2007a: 333; Chavarria ve Lewit, 2004: 40.

⁴⁷⁶ Thomas, 1987: 41.

⁴⁷⁷ Bu tarz bir yaklaşım için bk. Balderstone, 2004: 29- 38.

⁴⁷⁸ Jones, 1964: 901.

⁴⁷⁹ Suriye'de 40- 60 presin tespit edildiği bazı Geç Antik Çağ'a ait köyler aynı şekilde endüstriyel odaklı "fabrikalar" olarak tanımlanmıştır. Bk. Dimitri, 2015: 170, 171.

yaklaşık 30 ton zeytinden 3 ton zeytinyağı çıkarıldığı hesaplanmıştır. Bu miktarın birkaç katı daha fazla zeytinyağı çıkartabilen preslerin varlığı bazı bölgelerden bilinmektedir⁴⁸⁰. Lyrboton Kome’de bulunan 45 presin, yukarıda tartışılan kanıtlardan dolayı en az %80’inin (36 pres) zeytinyağı üretimine yönelik olduğunu varsayarsak, sezon sonunda sıkılan zeytinyağı miktarı en az 108 ton= 108.000 lt olur. Elde edilen bu sonuçtan, Lyrboton Kome halkının yıllık olası zeytinyağı kullanım miktarını çıkardığımızda ise, köyün bir sezonda ihtiyacı dışında ürettiği en az miktarı bulabiliriz. Jean- Pierre Brun, kişi başı yıllık zeytinyağı tüketimini temizlik, aydınlatma, ilaç vb. kullanımları dikkate alarak 50 lt olarak hesaplamıştır⁴⁸¹. Köy nüfusunu Geç Antik Çağ için en az 350 kişi olarak varsaydığımızda⁴⁸², 17.500 lt tüketime karşılık gelmektedir. Sonuç olarak, bir sezonda üretilen zeytinyağının %83’ü ihtiyaç fazlasıdır. Bu oran, arkeolojik kazı çalışmaları sonucu yapılacak yeni bir hesaplamayla daha yüksek yüzdelerle ulaşabilir. Sıkılan zeytinlerin tümünün Lyrboton Kome’ye ait arazilerde bulunan zeytinliklerden tedarik edilip edilmediği tespit edebilmek mümkün değildir; ancak kesin ifadeyle çıkarabileceğimiz en önemli sonuç, üretilen yağın büyük bir bölümünün yerleşim alanı dışındaki yerlere dağıtıldığı ve satıldığıdır.

Diğer yandan, elimizde henüz bir delil mevcut olmamasına rağmen, yerleşimde sadece zeytinyağı üretimine bağlı bir monokültür geçim stratejisinin benimsenmesi birçok açıdan olasılıkla büyük bir risk olurdu⁴⁸³. Dolayısıyla ilk bölümde bahsettiğimiz, Pamphylia bölgesinde yetiştirilen ve ticareti yapılan üzüm, tahıl, pamuk, ahşap, keten, yün, balık, bal ve tuz gibi ürünlerin en azından bir kısmının Lyrboton Kome ve khorasında belli çapta üretilip pazara sunulmuş olması da beklenmelidir. Ayrıca yukarıda bahsedilen iş kolları ile mesleklerin bir bölümü, köylünün hayatını idame ettirme noktasında diğer gelir kaynaklarını oluşturmuş olmalıydı.

Lyrboton Kome, Pamphylia’nın 4. yy’da zeytinyağı ihracatçısı olarak anılmasında çok önemli bir rol üstlenmiş olmalıdır. Bu bağlamda yerleşimin başlıca geçim kaynağını oluşturan zeytinyağının dağıtımı ve satışı aşamasında nasıl bir sistemin işlediğini dair birtakım ipuçları sunabilir⁴⁸⁴: Yerli halk, çevre bölgelerden gelen mevsimlik işçiler ve belki de gündelikçiler aylar süren hasat zamanında zeytinleri toplayarak, yerleşim merkezindeki atölyelere taşıyordu. Atölyelerde deneyimli elemanlar denetiminde sıkılan meyveler pişmiş toprak kaplar (pithoi ya

⁴⁸⁰ Aydınoğlu, 2009: 69- 70; Aydınoğlu ve Mörel, 2015: 166.

⁴⁸¹ Dimitri, 2015: 182.

⁴⁸² Nüfus hesaplaması, “Tarihsel Süreç Üzerine” başlığı altında incelenmiştir.

⁴⁸³ Örneğin önceleri oleokültür olarak anılan Suriye kırsalında çeşitli ürünlerin yetiştirildiği son yıllarda yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Bk. Dimitri, 2015: 170- 171, dipnot: 5.

⁴⁸⁴ Benzer aşama olası diğer ürünlerin dağıtımı açısından da önerilebilir.

da amphorae), ahşap fiçılar (cupa, koapa) ya da posttan çuvallara (uter) aktarılacak⁴⁸⁵, dağıtım hazır hale getiriliyordu. Ürünlerin büyük bir bölümü bu dağıtım öncesi yerleşimdeki söz konusu konut ya da işlik depolarında bir süre bekletilirken, bir miktar da yerleşim sakinlerinin kullanımı için ayrılıyor olmalıydı.

Ürünler, yerleşimden dağılan çeşitli yollar aracılığıyla farklı merkezlere ulaşıyordu. Muhtemelen en işleği, kuzeydoğu yamaçtaki olasılıkla Pergamon- Side arasındaki ana rotaya bağlanan yivli/ raylı yoldu. Buradan Perge'ye ve zeytinin yetiştirilemediği iç bölgelere arabalarla yağlar taşınmaktaydı. Güneybatıdaki yolun ulaştığı bölgeler belli değildir. Dolayısıyla buradan Attaleia limanına ürünlerin taşınıp taşınmadığı hususunda tahminden öteye geçemeyiz. Öte yandan güneybatıdaki yol ya da yerleşime ulaşan daha basit yollar aracılığıyla⁴⁸⁶, belki de çevredeki küçük yerleşim birimlerine böyle bir dağıtım gerçekleştirilmiş olabilir.

Yağın ya da diğer olası ürünlerin arabalarla taşınabilmesi, yivli ana yolun yerleşime sunduğu büyük bir ayrıcalıktı. Bu şekilde nakliye çok daha hızlı ve pratik olabiliyordu. Örneğin zorlu topografyasından dolayı Isauria kırsalındaki birçok ürünün arabalardan çok hayvanlar üzerinde taşınmak zorunda kalınmış olabileceğinden bahsedilmektedir⁴⁸⁷. Üstelik yerleşimden dağılan yollara ait bazı kolların doğrudan Perge ve Attaleia gibi liman kentlerine bağlanabilmesi, ürünlerin geniş kitlelere ulaşabilmesi noktasında önemli bir avantaj sağlıyordu. Örneğin Iustinianus döneminde Küçük Asya'nın merkezinde yaşayan toprak sahipleri, denize çok uzak olduklarından ürünlerini satmakta sıkıntı çekmişlerdi⁴⁸⁸.

Kırsalda üretilen bu ürünlerin satışı ve pazarlaması, başlıca kentlerdeki tüccarlar tarafından gerçekleştiriliyordu⁴⁸⁹. Tüccarlar bu ürünleri hem kent içinde satışa sunacak esnafa, hem de ihraç edeceği diğer tüccarlara pazarlardı. Diğer yandan kırsalda da satış ya da takas yöntemiyle ürünler satılabilmiştir. Geç Antik Çağ'da köy, kavşak ve arazi sahiplerinin arsaları, hatta konutları gibi alanlarda dönemsel pazar, panayır ve şenlik gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir⁴⁹⁰. Lyrboton Kome iskân alanı içinde tartışılan boş alanlar ile büyük konut komplekslerinin bir bölümünde bu tip satışların gerçekleştirilmiş olabileceği önerilebilir. Ayrıca en azından yerel halk tarafından kutsal sayılan; hacılar ya da turistlerin

⁴⁸⁵ Olası taşıma kapları hakkındaki öneriler ve tartışmalar için bk. Elton, 2015: 42; Varinlioğlu, 2011: 186.

⁴⁸⁶ "Yerleşim Dokusu Üzerine" başlığı altında tüm yollar tartışılmıştır.

⁴⁸⁷ Elton, 2015: 46.

⁴⁸⁸ Perkins, 2007b: 373.

⁴⁸⁹ Brenk, 2004: 220; Foss, 1995: 216; Cheynet, 2005: 35. Zeytin ve üzüm tüccarlarının kentlerdeki varlığına dair epigrafik belgeler için bk. Varinlioğlu, 2008b: 304; Elton, 2015: 46.

⁴⁹⁰ Örnekler ve dönem kaynakları için bk. Chavarria ve Lewit, 2004: 15; Ceylan, 2009: 49; Foss, 1995: 216, 219; Caseau, 2004: 123

sürekli ziyaret ettiği Kuru Düden, Lyrboton Kome sakinlerinin ürünlerini ve el sanatlarını satışa sunabileceği bir diğer alan haline gelmiş olabilir⁴⁹¹.

Anagnostakis, 7. yy'daki Arap istilaları ve fetihlerine kadar Akdeniz zeytinyağı üretim merkezlerini, doğu eyaletlerindeki Kıbrıs, Kilikia, Suriye, Filistin ve Tunus olarak saymıştır⁴⁹². Şüphesiz bu bölgeler içinde, 4. yy'a ait Expositio Totius Mundi et Gentium'da vurgulandığı üzere, bir yağ ihracatçısı olarak Pamphylia da vardı. Lyrboton Kome, muhtemelen Geç Antik Çağ boyunca, bölgede en geniş khoraya sahip Perge kentine⁴⁹³ siyasi açıdan bağlılığını sürdürmüştü⁴⁹⁴ ve olasılıkla Pamphylia'nın en azından 7. yy'ın ortalarına kadar zeytinyağı üretiminde ve dolayısıyla ihracatında en büyük pay sahibi olan yerleşimlerden biriydi.

7. yy Arap fetihleri sonrasında, Doğu Akdeniz'deki gemi seferleri kesintiye uğramış, üretim ve ticaretteki söz konusu şartlar büyük oranda ortadan kalkmıştı. Aynı yüzyılda, bu kesintinin yansımaları Avrupa'da açıkça hissedilmiştir⁴⁹⁵.

Aslında yaşanan tüm bu 7. yy ticari krizi aynı zamanda, Akdeniz'in Anadolu bölümünde yaşanan sosyal hayat, üretim, yapı inşası vb. değişkenlerdeki durgunluklarla birlikte daha geniş çaplı bir problemin parçasını oluşturmaktaydı. Araştırmacılar tarafından kabul gören 4- 7. yy arası "geç" Antik çağ, tüm Akdeniz bölgeleri gibi Pamphylia'da da yaşanmıştı. 7. yy ile özellikle 11. yy arası zaman dilimi ise Bizans coğrafyasıyla benzer şekilde çoğu Pamphylia kenti ve kırsalında büyük bir düşüş ya da terkediliş olarak kendini göstermiştir⁴⁹⁶. Lyrboton Kome yüzey verileri, tezimizin kapsamı dışında kalan 7. yy sonrasına ilişkin ikna edici bir delil sunmaz. Şimdilik şüpheyi yer bırakmadan ileri sürülebilecek tek öneri, yerleşimin bir daha Roma İmparatorluk dönemi ve Geç Antik Çağ yüzyıllarına hiçbir açıdan yaklaşamayacak düzeyde, Perge kenti gibi 7., hatta 6. yy'ın ortalarında büyük bir düşüşe, belki de terkedilişe geçmiş olduğudur.

Lyrboton Kome'nin en geç kalıntılarını, kuru duvar olarak tanımladığımız, özgününde dayanıksız harçtan yapılmış ya da belki hiç harç kullanılmadan örülmüş, birkaç sıra duvardan ibaret taş sıraları teşkil etmektedir. Çoğu örnekte Antik duvarların yıkık bölümleri ihtiyaca göre bu taş sıralarıyla tamamlanırken, bazılarında tamamen bağımsız oval biçimli ya da doğrusal taş sıraları oluşturulmuştur.

⁴⁹¹ Kutsal alanlarda satış yapıldığına dair bir Geç Antik Çağ referansı için bk. Caseau, 2004: 124.

⁴⁹² Anagnostakis, 2016: 49.

⁴⁹³ Pamphylia kentlerindeki olası khora alan hesaplamaları için bk. Grainger, 2009: Appendix 2.

⁴⁹⁴ Geç Antik Çağ'da parlak çağlarını kısmen sürdürebilen Perge'nin, üretimde başı çeken kırsal yerleşimlerden biri olan Lyrboton Kome'yi başka bir kentin (Attaleia?) khorasına bırakmış olması beklenmemelidir.

⁴⁹⁵ Fransa, ciddi bir yakıt krizi yaşamış, kiliselerini aydınlatmada zeytinyağı yerine balmumu kullanmaya yönelmiştir. Bk. Pena, 1997: 38.

⁴⁹⁶ Destekleyici veriler için tezin "Tarihi Arka Plan" başlığını inceleyiniz. Grainger, 2009: 206- 228 ve Hellenkemper ve Hild, 2004c'deki haritaya bk.

Bu kuru duvarlar, yerleşimin tamamen terkedilmesinin ardından kurulan; çadır sabitleme, ahşap- kıl ve kamyş gibi malzemelerle barınak ve hatta ahır/ağıl oluşturma ve arazi çevreleme gibi ihtiyaçlar temelli geçici ve basit yapılaşmalar olarak yorumlanabilir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki Antik yerleşimlerde tespit edilen bu tip yapılaşmaların genellikle göçebeler tarafından yukarıda sayılan amaçlarla bağlantılı kışlak mekanları olarak inşa edildikleri ve Selçuklulardan günümüze çok uzun zamandır benimsenen bir uygulamayla ilişkili oldukları ortaya çıkartılmıştır⁴⁹⁷.

Bazıları kazı çalışmaları bulgularıyla da desteklenen bu örnekler bağlamında söz konusu bu düzeneklerin, 15. yy sonlarından itibaren Lyrboton Kome çevresine yerleşen Varsaklar'ın ve ardıllarının geçici kışlak yapılaşmalarıyla ilişkili olabileceği önerilebilir⁴⁹⁸. 2016'da Lyrboton Kome'de ortaya çıkarılan Osmanlı sikkeleri⁴⁹⁹, belki de bu sürecin kalıntılarıdır.

⁴⁹⁷ Örnekler için bk. Şimşek, 2013: 509- 513; Parman vd., 2006: 55; Arthur, 2006: 136; Naycı, 2015: 250; Aydınoglu, 2015a: 11- 12, fig. 4.

⁴⁹⁸ Güçlü, Varsaklar'ın kışlak olarak Lyrboton Kome'yi kullandıklarını öne sürmüştü. Bk. Güçlü, 1998: 198, 202. Tartıştığımız kalıntıların niteliği, pratikte ve benzer örnekler ışığında bu öneriyle uyusmaktadır.

⁴⁹⁹ Demirel ve Çevik, 2017: 311.

SONUÇ

Bu tez kapsamında, Pamphylia bölgesindeki Lyrboton Kome kırsal yerleşiminin özellikle M.S. 3. yy ile 7. yy'lar arası gelişim sürecindeki kentsel dokusu, mimarisi, üretim faaliyetleri, sosyal yapısı ve tarihsel bulguları tartışılmıştır.

Epigrafik verileri, iyi derecede korunabilmiş çok sayıdaki ve farklı türlerdeki yapı kalıntıları ile doğrudan ana yollarla bağlantılı yerleşim dokusuyla Lyrboton Kome, Pamphylia bölgesinin Roma İmparatorluk dönemi ve Geç Antik Çağ kırsal mimarlığına dair şimdilik en nitelikli ve ayrıntılı bilgileri sunmuştur.

Yüzey seviyesinde tanımlanabilen yapıları konutlar, zeytinyağı işlikleri- atölyeleri, sarnıçlar, mezarlar, kule, hamam, iki kilise ve iki şapel oluşturmaktadır. Bu yapılar dışında, çeşitli kırsal yerleşimlerle ilişkili dönem kaynakları ve arkeolojik deliller ışığında, Lyrboton Kome'deki tanımlanamayan kalıntıların muhtemel varlıkları tartışılmıştır. Bunlar arasında üç farklı tanımsız yapı hakkında işlev önerisinde bulunulmuştur: ikinci ve daha küçük boyutlu bir hamam, han ve kilise misafirhanesi.

Yerleşimde saptanan 65 yapının konut işlevinde kullanıldığı ve büyük bir bölümünün özgününde iki katlı düzenlendikleri; arazi içinde birbirine bitişik gruplar ya da bağımsız tek bir yapı halinde yerleştikleri ve 18 tanesinde avlu kullanımı gözlemlenmiştir. Mimari özellikleri, zemin katlarının özellikle depolama alanları, zeytinyağı atölyeleri ve olasılıkla bazı örneklerde ahır/ ağıl; üst katlarının ise yaşam alanları olarak düzenlendiğini göstermiştir. Birkaç avluda yine işlik donanımları tespit edilmiştir. Bazı örneklerde balkon, veranda ve sundurma uygulamaları saptanmıştır. Üst kat döşemeleri neredeyse tüm örneklerde ahşap kirişlerle; bazılarında ise zemin kattaki kemerlerle taşınmıştır. Yemek pişirme, ısınma ve tuvaletle bağlantılı kalıntılar saptanamadığından, bu işlerin basit düzenekler yardımıyla giderildiği sonucuna varılmıştır.

Konutların mimari özellikleri ve bağlantılı yapıları, köy nüfusunun büyük bir çoğunluğunun alt gelirli çiftçilerden oluştuğunu göstermiştir. Sayıları beşi aşmayan büyük konut komplekslerinin ise yerleşim ve çevresinde toprakları bulunan, nispeten varlıklı sahiplere ya da Perge ile bağlantılı zengin vatandaşlara ait olduğu düşüncesi ağır basmıştır.

Her bir mekânda bir ya da birden fazla bulunmak üzere 28 farklı işlik içinde toplam 45 baskı kolu yuvası belgelenmiş; bu yuvalarla ilişkili vida ağırlık taşları, pres yatakları, toplama havuzları, sıvı toplama tankları, kırma teknesi ve kırma taşı gibi üretim donanımlarının tamamı ya da tamamına yakınının zeytinyağı üretimiyle bağlantılı oldukları tespit edilmiştir. İşliklerin 11 tanesi bağımsız, 17 tanesi ise konutlara bitişik inşa edilmiştir. Sıkılan zeytinin en az %

83'ünün ihtiyaç fazlası çıkması, endüstriyel odaklı bir üretimin yapıldığını göstermiştir. Perge ve belki de diğer yakın liman kentleri ile iç bölgeye doğrudan yol bağlantısı, başlıca geçim kaynağı zeytinin hızla piyasaya sürülmesini; dolayısıyla yansımalarını mimari kalıntılarla açığa vuran ekonomik refahın artmasını beraberinde getirmiştir.

68 armudi ve en az iki tane dikdörtgene yakın formlu olmak üzere 70 sarnıç tespit edilmiştir. Yerleşime ait herhangi bir su yolu mevcut olmadığından, bu sarnıçların dolumu yağmur sularıyla sağlanabilmiştir. Sarnıçlar, yapıların çatı diplerine, yakınlarına ve bazı durumlarda bazıları meydan olarak tanımlanabilen boş alanlara yerleştirilmiştir. Su biriktirme kapasiteleri, kurak aylarda dahi halkın su sıkıntısı çekmeden günlük işlerini sürdürebilmesine olanak sağlamıştır.

Kırsalda istisnai örnek teşkil eden bir yapı türünün Lyrboton Kome'de bulunması, yerleşimde belli bir ekonomik ve sosyal refah seviyesine ulaşıldığını göstermiştir. Hamam, tek eksenli sıra tipi planda inşa edilmiş ve bir su yolunun yokluğunda, büyük bir sarnıcın suyuyla beslenmiştir.

Kiliseler bazilikal planda inşa edilmiştir. Kuzey Kilise olasılıkla boş bir alana yerleştirilmişken, Güney Kilisenin erken döneme ait bir konuta bitişik halde inşa edildiği anlaşılmıştır. Her iki kilisenin de etrafındaki ve bitişikteki birtakım yapılarla birer küçük dini kompleks oluşturdukları düşünülmektedir. Şapeller, olasılıkla tek mekânlı planları ve az korunmuşluklarıyla ayrıntılı bilgi sunamamıştır. Bazı ipuçları, mezar şapeli işlevinde kullanılmış olabileceklerini düşündürmüştür. Her iki kilisede gözlemlenen farklı mimari tasarımlar, daha çok kent yapılarında gözlemlenen mimari dağarcığın Lyrboton Kome'deki kiliselerin yapımındaki söz sahibi kimselere de aktarıldığına işaret etmiştir.

Yerleşimde lahit, aedícula ve oda mezar biçiminde olmak üzere en az 80 mezar yapısı tespit edilmiştir. Ancak bu mezarların hiçbirisinde 3. yy sonrasına işaret edebilecek bir iz gözlemlenememiştir. Dolayısıyla Geç Antik Çağ'a ilişkin toprak altında bulunan, yerleşim içi ve dışında yeni mezarlık alanları ile Roma nekropolisindeki söz konusu mezarların ikinci kullanımları beklenmelidir.

Kilikia ve özellikle Suriye kırsal mimarisinde gözlemlediğimiz mimari taş bezeme anlayışı, Lyrboton Kome'nin Geç Antik Çağ yapılarında gözlemlenememiştir. Benzer durum, Lykia ve Pamphylia kırsalının hemen her noktasında aynı şekilde seyreder. Bu yaklaşım maddi kaygılardan çok, bölgenin geleneksel üslup farklılıkları ve belki de usta- sanatçı eksikliğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Yerleşimdeki konutlar, işlikler ve kamu yapılarında gözlemlenen geniş çaplı yeni inşa ve onarım faaliyetleri, mevcut meydanların korunması ve olasılıkla yenilerinin oluşturulması,

yol bağlantılarının devamlılığının sağlanması ve zeytinyağı üretim kapasitesindeki artış, Lyrboton Kome'nin Roma İmparatorluk döneminde belgelenen köy yönetim organizasyonunun kesintisiz bir şekilde Geç Antik Çağ boyunca sürdürülmüş olduğunu açıkça göstermiştir.

Lyrboton Kome, Pamphylia ovasına yakın ve hâkim konumu ile büyük kentlere doğrudan ve ana yol ölçeğinde bağlantı ayrıcalığıyla, dağlık bölgelerde konumlanan birçoğu izole kırsal yerleşimlerden farklı ve özellikli bir konum elde etmiştir. Bu niteliği, Geç Antik Çağ boyunca varlığını sürdürebilme noktasında temel ayrıcalıklardan birini oluşturmaktadır.

Yüzey seviyesinde gözlemlenebilen kalıntılar, yerleşimde özellikle M.S. 2. yy ile M.S. 7. yy tarihleri arasındaki iskana dair önemli ipuçları sunmuştur. Yerleşim Roma döneminde varlıklı aileleri, dernekleri ve komarkhes yönetimindeki konseyiyle Perge yönetimine bağlı bir kome olarak varlığını sürdürmüştür. Kule, konutlar, endüstriyel üretimle ilişkili zeytinyağı işlikleri ve muhtemelen bir hamam bu döneme ait olmalıdır. Yerleşim Geç Antik Çağ'da en az 350 kişilik nüfusu ve 10 hektarlık alanıyla, Roma coğrafyası içinde ortalama boyutta bir köy görünümü çizmiştir. Bu zaman diliminde, Roma dönemi gelişme süreci neredeyse kesintisiz devam etmiştir. Kiliseler, şapeller ve konutlar gibi yeni inşa edilen yapılar ile mevcut yapılara eklenen yeni mekanlarla yerleşim Doğu Mahalleye doğru yayılmıştır.

Lyrboton Kome, Anadolu'nun hemen her kentinde yaşandığı gibi, 7. yy içinde bir daha eski refah seviyesine ulaşamamak üzere düşüşe geçmiştir. Yüzey verileri şimdilik 7. yy sonrası Ortaçağ'ına ilişkin ikna edici bir delil sunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akarca, A. (1950). “Antalya Müzesinde Varsak’tan Gelme Bir Kerç Vazosu”. *Bellekten*, XIV, 53: 31- 36.
- Akın, Y. (2012). *İS. III.- V. Yüzyıllarda Pamphylia Kentlerindeki Toplumsal Değişimler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı, Antalya.
- Akkurnaz, F. B. (2016). *Eski Yunan ve Roma Kapılar- İşlevler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Akyürek, E. (1996). *Bizans’ta Sanat ve Ritüel*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Akyürek, E. (2008). “Palamutdüzü: A Medieval Byzantine Village Settlement in the Bey Mountains”. *Adalya*, XI: 295- 316.
- Akyürek, E. (2010). “Bizans Toplumunda Ölüm”. *Bizantion’dan İstanbul’a Bir Başkentin 8000 Yılı*. SSM, İstanbul, 166- 177.
- Akyürek, E. (2016a). “Likya’da Bizans Dönemi Mimarlığı/ Byzantine Architecture in Lycia”. H. İşkan ve E. Dünder (Ed.). *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi/ From Lukka to Lycia The Land of Sarpedon and St. Nicholas*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 520- 533.
- Akyürek, E. (2016b). “The Port of Myra in Late Antiquity”. P. Magdalino ve N. Necipoğlu (Ed.). *Trade in Byzantium*. Ofset Yapımevi, İstanbul, s. 465- 487.
- Anagnostakis, I. (2016). “Bizans Beslenme Düzeninde Zeytinyağı: Mitler ve Gerçekler”. (Çev. A. K. Yoviç). *Yemek ve Kültür*, 45: 46- 54.
- Andaloro, M. ve Pogliani, P. (2011). “The 6th Century Mosaic Floor of the Church of Küçük Tavşan Adası (Bodrum). A Model for an Integrated Analysis between Knowledge, Conservation and Documentation”. M. Şahin (Ed.). *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu 16- 20 Ekim 2009, Bursa: Türkiye Mozaikleri ve Antik Dönemden Ortaçağ Dünyasına Diğer Mozaiklerle Paralel Gelişimi: Mozaiklerin Başlangıcından Geç Bizans Çağına Kadar İkonografi, Stil ve Teknik Üzerine Sorular*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 15- 30.
- Arca, E. K., Gökalp, N., Önen, N.T. (2011). “Pamphylia Bölgesi’nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri”. *Olba*, XIX: 287- 312.
- Arslan, M. ve Önen, N.T. (2015). “2013 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüze Araştırması”. *AST*, 32 (2): 289- 300.

- Arthur, P. (2006). *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)* (Çev. N. Fırat). Ege Yayınları, İstanbul.
- Aşkın, E. (2010). "Olba Bölgesi'ndeki Harman Yerleri". *Olba*, XVIII: 241- 266.
- Atalay, İ. ve Mortan, K. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, A. (2015). "Kanytellis (Kanlıdivane) Kiliseleri". Ü. Aydınoglu (Ed.). *Kanytellis Kanlıdivane Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 191- 225.
- Aydın, A. (2017). "Dağlık Kilikia Bölgesi Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşimlerindeki Hıristiyan Dini Yapıları ve İşlevleri". Ü. Aydınoglu ve A. Mörel (Ed.). *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent*. Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, s. 78- 94.
- Aydınoglu, Ü. (1999). "Doğu Dağlık Kilikia'da Villae Rusticae". *Olba*, II (Özel Sayı), I: 155- 167.
- Aydınoglu, Ü. (2009). *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Aydınoglu, Ü. (2013). "Paslı: Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Değişim Süreci". *Olba*, XXI: 71- 100.
- Aydınoglu, Ü. (2015a). "Kaynaklar, Çalışmalar ve Tarihsel Coğrafya Açısından Kanytellis". Ü. Aydınoglu (Ed.). *Kanytellis Kanlıdivane Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 11- 30.
- Aydınoglu, Ü. (2015b). "Kanytellis Mezarları, Nekropolisleri". Ü. Aydınoglu (Ed.). *Kanytellis Kanlıdivane Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 33- 78.
- Aydınoglu, Ü. ve Çakmak, Ü. (2011). "A Rural Settlement in the Rough Cilicia- Isauria Region: Karakabaklı". *Adalya*, XIV: 71- 101.
- Aydınoglu, Ü. ve Mörel, A. (2015). "Zeytinyağı Üretim Merkezi Kanytellis". Ü. Aydınoglu (Ed.). *Kanytellis Kanlıdivane Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 159- 188.
- Balderstone, S. (2004). "Architectural Expression of Liturgy and Doctrine in the Eastern Churches of the Fourth to Sixth Centuries: Towards a Theologically Contextual Typology". *Buried History: Quarterly Journal of the Australian Institute of Archaeology*, 40: 29- 38.
- Ball, W. (2000). *Rome in the East: The Transformation of an Empire*. London and New York.

- Bardill, J. (2008). "Building Materials and Techniques". E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack (Ed.). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, New York, s. 335- 352.
- Bartusis, M. (1991a). "Chorion". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (1). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 431.
- Bartusis, M. (1991b). "Village". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (3). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 2168.
- Bartusis, M. (1991c). "Proasteion". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (3). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1724.
- Bayburtluoğlu, C. (2004). *Lykia*. Akmed, İstanbul.
- Bean, G.E. (1968). *Turkey's Southern Shore. An Archaeological Guide*. Ernest Benn Limited, London.
- Bennett, J. (2007). "The Roman Army in Lycia and Pamphylia". *Adalya*, X: 132- 153.
- Bennett, J. (2015). "Christianity in Lycia: From its beginnings to the "Triumph of Orthodoxy"", *Adalya*, XVIII: 259- 287.
- Brandt, H. ve Kolb, F. (2005). *Lycia et Pamphylia: Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*. Verlag Philipp von Zabern Mainz am Rhein.
- Brenk, B. (2004). "Monasteries as Rural Settlements: Patron- dependence or Self-sufficiency?". W. Bowden, L. Lawan ve C. Machado (Ed.). *Recent Research on the Late Antique Countryside*. Brill, Leiden Boston, s. 447- 476.
- Buchwald, H. ve Savage, M. (2017). "Churches". P. Niewöhner (Ed.). *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, Oxford University Press, Sheridan Books, USA, s. 129- 147.
- Bulut, S. (2005). "Lıkyia- Pamfilya- Pisidya Sınır Bölgesinden Sıradışı İki Zeytinyağı İşliği". *Adalya*, VIII: 191- 210.
- Bulut, S. (2007). "Gazelin İni: Trebenna Teritoryumundan Bir Çiftlik Evi". B. Can ve M. Işıklı (Ed.). *Doğudan Yükselen Işıık Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağan Kitabı*. Graphis, İstanbul, s. 417- 431.
- Butler, H.C. (1929). *Early Churches in Syria. Fourth to Seventh Centuries*. Princeton University.

- Cappel, A.J. (1991). "Patrocinium Vicorum". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (3). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1601.
- Caseau, B. (2004). "The Fate of Rural Temples in Late Antiquity and the Christianisation of the Countryside". W. Bowden, L. Lawan ve C. Machado (Ed.). *Recent Research on the Late Antique Countryside*. Brill, Leiden Boston, s. 105- 144.
- Casson, L. (2008). *Antik Çağda Seyahat* (Çev. N. Özsoy). MB Yayınevi, İstanbul.
- Ceylan, B. (2001). "Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikalari". *Olba*, IV: 189- 201.
- Ceylan, B. (2005). "Spolia: Geç Antik Dönemde Yapılar ve Yapı Elemanlarının İkinci Kullanımları". L. Özgenel (Derleyen). *Eskiçağ'ın Mekanları Zamanları İnsanları*. Homer Kitabevi, İstanbul, s. 74- 84.
- Ceylan, B. (2009). "Kilikya'da Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşimleri: Kanytellis Örneği". *Olba*, XVII: 45- 62.
- Ceylan, B. ve Erdoğan, O. (2016). "The Architecture and the History of the City Basilica of Patara: A Preliminary Report on Four Seasons of Excavations". E. Dündar, Ş. Aktaş, M. Koçak ve S. Erkoç (Ed.). *Havva İşkan'a Armağan/ Lykiarkhissa*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 205- 224.
- Ceylan, B. ve Erdoğan, O. (2018- Baskıda). "Transept Litürji Devinim Kurgu: Patara Kent Bazilikası Örneği". 18. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*.
- Chavarria, A. ve Lewit, T. (2004). "Archaeological Research on the Late Antique Countryside: A Bibliographic Essay". W. Bowden, L. Lawan ve C. Machado (Ed.). *Recent Research on the Late Antique Countryside*. Brill, Leiden Boston, s. 3- 51.
- Cheyne, J. C. (2005). *Bizans Tarihi* (Çev. İ. Yerguz). Kültür Kitaplığı, Ankara.
- Cicci, E. C. (2013). "The Bathing Complexes of Anazarbos and the Baths of Cilicia". *Adalya*, XVI: 141- 166.
- Coşkun, A. (2007). "Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler". *Anadolu/Anatolia*, 33: 9- 24.
- Courtils, J. D. (2003). *Ksanthos ve Letoon Rehberi*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Curcic, S. (1991). "Narthex". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (2). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1438- 1439.

- Curcic, S. ve Loerke, W. (1991). "Chapel". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory ve N. P. Sevchenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (1). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 409- 410.
- Çevik, N. (1998). "Yuvarlak Kaya Ostothekleri Trebenna'da Belgelenen Yeni Bir Mezar Tipi ve Onun Işığında Benzeri Çukurların Yeniden İrdelenmesi". *Adalya*, II: 127- 150.
- Çevik, N. (2000). "An Olive Oil Production Center in Pamphylia: Lyrboton Kome". *Lykia III-1996/97*: 79- 102.
- Çevik, N. (2015). *Lykia Kitabı*. Akmed, İstanbul.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2010). "İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake". N. Çevik (Ed.). *Arkeolojisinden Doğasına Myra/ Demre ve Çevresi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Antalya, s. 25- 117.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2014). "Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek". *Adalya*, XVII: 221- 262.
- Çevik, N. ve Gülşen, F. (1997). "Kent Antalya'nın Arkeolojik Envanteri Projesi III: Varsak (Lyrboton Kome) Yüzey Araştırması". *AST*, 15 (2): 365- 372.
- Çevik, N. ve Varkıvaç, B. (2004). "An Evaluation of the Roman Rural Baths of Lycia in the Light of Two New Examples from Trebenna and Typallia". *Adalya*, VII: 223- 249.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Aygün, Ç.A. (2014). "Myra'nın Limanı Andriake". S. Ladstätter, F. Pirson ve T. Schmidts (Ed.). *Byzas*, 19, s. 225- 243.
- Çevik, N., Varkıvaç, B., Bulut ve Akyürek, E. (2005). *Trebenna. Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası*. Akmed, Antalya.
- Çokay- Kepçe, S. (2006). *Antalya Karaçalı Nekropolü/ the Karaçalı Nekropolis near Antalya*. Akmed, Antalya.
- Decker, M. (2006). "Towers, Refuges, and Fortified Farms in Late Roman East". *LA*, 56: 499- 520.
- Decker, M. (2008). "Everyday Technologies". E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack (Ed.). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, New York, s. 492- 502.
- Decker, M. (2009). *Tilling the Hateful Earth Agricultural Production and Trade in the Late Antique East*. Oxford University Press, USA.
- Demirci, G. (1999). *Varsak Heykelleri*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü, Antalya.
- Demirel, M. ve Çevik, N. (2017). "Lyrboton Kome Kazısı İlk Sezon 2016 Yılı Çalışmaları". *Anmed*, 15: 301- 311.

- Dimitri, V. L. (2015). "Figuring Out the Balance Between Intra- Regional Consumption and Extra- Regional Export of Wine and Olive Oil in Late Antique Northern Syria". A. Diler, K. Şenol ve Ü. Aydınoglu (Ed.). *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*. Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, s. 169- 189.
- Doğan, S. (2006). "Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2004". *AST*, 23 (2): 135- 146.
- Doğan, S. (2007). "Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2005". *AST*, 24 (1): 533- 544.
- Doğan, S. (2008). "Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2006". *AST*, 25 (1): 381- 394.
- Doğan, S. (2009). "Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2007". *AST*, 26 (2): 125- 132.
- Duggan, T. M. P. (2004). "A Short Account of Recorded Calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2,300 Years- an Incomplete List, Comments and Observations". *Adalya*, VII: 123- 170.
- Duggan, T. M. P. (2005). "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas". *Adalya*, VIII: 357- 398.
- Dunbabin, K. M. D. (1999). *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge University Press, Uk.
- Durukan, M. (2015). "Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki Ekonomik Gelişmenin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia'daki Diğer Kanıtlar". *Adalya*, XVIII: 241- 257.
- Düzenli, Ö. (2013). *Kırsal Yerleşim Düzenlemesi Açısından Dağlık Kilikia/ İsauria Bölgesindeki Işıkkale Antik Yerleşimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Efe, F. (2013). *Dağlık Kilikia ve Isauria Bölgesinde Antik Dönem Konut Mimarisi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Eichner, I. (2004). "Dağlık Kilikya'daki Erken Bizans Konutları Yüzey Araştırması 2003". *Anmed*, 2: 74- 78.
- Elton, H. (2015). "Olive Oil and Wine Production in Isauria: Reults from the Göksu Archaeological Project in Turkey". A. Diler, K. Şenol ve Ü. Aydınoglu (Ed.). *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*. Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, s. 41- 50.
- Elton, H., Equini, E., Schneider., D. Wannagat (2007). *Temple to Church Tapınaktan Kiliseye. The Transformation of Religious Sites from Paganism to Christianity in Cilicia/*

- Kilikya'da Putperestlikten Hıristiyanlığa Geçişte Dini Yerleşmelerin Dönüşümü*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, O. (2013). *Ortaçağ'da Philadelphia/Alaşehir*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Antalya.
- Erdoğan, O. ve Ceylan, B. (2018- Baskıda). "Kilise İçinde Kilise: Lykia'daki Geç Antik Çağ Bazilikal Planlı Kiliselerin Ortaçağ'da İkinci Kullanımları". *21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*.
- Eyice, S. (1990). "Bizans'ta ve Osmanlı Devri Türk Sanatında Aydınlatmada Cam". *I. Uluslararası Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu 26- 27 Nisan 1988*. İstanbul, s. 51- 57.
- Eyice, S. (2014). *Binbirkilise Karadağ*. Karaman Belediyesi, İstanbul.
- Fahlbusch, H. (2014). "Antik Pergamon'da Su Temini". F. Pirson ve A. School (Ed.). *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent. Pergamon*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 246-257.
- Farrington, A. (1995). *The Roman Baths of Lycia*. The British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara.
- Fırat, M. (2016). *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Flohr, M. (2013). *The World of the Fullo. Work, Economy, and Society in Roman Italy*. Oxford University Press, UK.
- Foss, C. (1995). "The Near Eastern Countryside in Late Antiquity: a Review Article". *The Roman and Byzantine Near East: Some Recent Archaeological Research*. Michigan, 213- 234.
- Foss, C. (1996). *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*. Variorum, USA.
- Foss, C. (1997). "Syria in Transition, A.D. 550- 750: An Archaeological Approach". *Dumbarton Oaks Papers*, 51: 189- 269.
- Foss, C. (2002). "Life in City and Country". C. Mango (Ed.). *The Oxford History of Byzantium*, Oxford University Press, s. 71- 95.
- Foss, C. (2011). *Bizans ve Türk Dönemlerinde Sardis* (Çev. Ç.Ö. Emiroğlu). Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.
- Foss, C. (1991). "Pamphylia". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (3). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1568.
- Gail, V.S. (2011). *Die Mosaiken Westkleinasiens Tessellate des 2. Jahrhunderts v. Chr. bis Anfang des 7. Jahrhunderts n. Chr.* ÖAI, Wien, 2011.

- Gerstel, S.E.J. (2005). "The Byzantine Village Church: Observations on its Location and on Agricultural Aspects of its Program". J. Lefort, C. Morrisson ve J. P. Sodini (Ed.). *Les Villages dans l'Empire Byzantine (IV- XV Siecle)*. Lethielleux, Paris, s.165- 178.
- Görür, E. (1996). *Varsak Antik Yerleşim Sur Kapısı*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Antalya.
- Grainger, J. D. (2009). *The Cities of Pamphylia*. Oxbow Books, Uk.
- Gregory, A. P. (1997). *Village Society in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Columbia University Graduate School of Arts and Sciences, USA.
- Gregory, T. E. (1991). "Messalianism". A. P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory ve N.P. Sevchenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (2). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1349.
- Grey, C. (2011). *Constructing Communities in the late Roman Countryside*. Cambridge University Press, Uk.
- Güçlü, M. (1998). "Varsaklar'ın Yerleşim Bölgeleri: Antalya Yöresinde Varsaklar". *Adalya*, III: 195- 206.
- Gülbay, O. (2003). *Batı Anadolu ve Metropolis Hamam- Gymnasium Örneğinde Latrinalar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Güven, S. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap. Vitruvius*. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, İstanbul.
- Gwynn, D. M. (2015). *Christianity in the Later Roman Empire: A Sourcebook*. Bloomsbury Academic, UK.
- Haldon, J. (1999). *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565- 1204*. UCL Press, Uk and USA.
- Haldon, J. (2003). *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a culture*. Cambridge University Press.
- Haldon, J. (2010). *The Palgrave Atlas of Byzantine History*. Gutenberg Press, Malta.
- Hall, S. G. (2007). "Religion and Culture". A. Cameron, B. W.- Perkins ve M. Whitby (Ed.). *The Cambridge Ancient History XIV: Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425- 600*. Cambridge, Uk, s. 731- 744.
- Harper, K. (2011). *Slavery in the Late Roman World, AD 275- 425*. Cambridge University Press, Uk.
- Harrison, M. (2001). *Mountain and Plain From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period*. The University of Michigan Press, USA.

- Harrison, R. M. (1963). "Churches and Chapels of Central Lycia". *Anatolian Studies*, 13: 117-151.
- Harrison, R. M. (1981). "Town and Country in Late Roman Lycia". *IX. Türk Tarih Kongresi*, I. Ankara: 383- 387.
- Harrison, R. M. ve Lawson, R. J. (1979). "An Early Byzantine Town at Arif in Lycia". *Yayla*, 3: 13- 17.
- Harvey, A. (2008). "The Village". E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack (Ed.). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, New York, s. 328- 333.
- Hellenkemper, H. ve Hild, F. (2004a). *Tabula Imperii Byzantini Lykien und Pamphylien (Teil 1)*. Wien, 2004.
- Hellenkemper, H. ve Hild, F. (2004b). *Tabula Imperii Byzantini Lykien und Pamphylien (Teil 2)*. Wien, 2004.
- Hellenkemper, H. ve Hild, F. (2004c). *Tabula Imperii Byzantini Lykien und Pamphylien (Teil 3)*. Wien, 2004.
- Hendy, M. F. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300- 1450*. Cambridge University Press, New York.
- Hill, S. (1996). *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*. Variorum, Ashgate, USA.
- Hirschfeld, Y. (1997). "Farms and Villages in Byzantine Palestine". *Dumbarton Oaks Papers*, 51: 33- 71.
- Hirschfeld, Y. (2006). "The Crisis of the Sixth Century: Climatic Change, Natural Disasters and the Plague". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 6: 19- 32.
- Hodge, A. T. (2000). "Collection of Water". Ö. Wikander (Ed.). *Handbook of Ancient Water Technology*. Brill, Leiden/ Boston/ Köln, s. 21- 28.
- Hoff, M. (2013). "Bath Architecture of Western Rough Cilicia". M.C. Hoff ve F. Townsend (Ed.). *Rough Cilicia New Historical and Archaeological Approaches*. Oxbow Books, Oxford ve Oakville, s. 144- 156.
- Horden, P. (2008). "Health, Hygiene, and Healing". E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack (Ed.). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, New York, s. 685- 690.
- Hörandner, W. ve Carr, A.W. (1991). "Christogram". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (1). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 441.

- Işık, F. (2016). “Beylikler Dönemi’nin Likya Egemeni: Xanthos”. H. İşkan ve E. Dünder (Ed.). *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi/ From Lukka to Lycia The Land of Sarpedon and St. Nicholas*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 166- 185.
- Işıklıkaya, I. R. (2010). *Perge Mozaikleri. Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul.
- İzdebski, A. (2013). *Rural Economy in Transition. Asia Minor from Late Antiquity into the Early Middle Ages*. University of Warsaw, Warsaw.
- İnan, J. (1998). *Toroslar’da Bir Antik Kent. Lyrbe? Seleukeia?*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- İşler, B. (2009). *Likya Bölgesi’nde Karabel Asarcık’taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- İşler, B. (2010). “Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi”. N. Çevik (Ed.). *Arkeolojisinden Doğasına Myra/ Demre ve Çevresi*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Antalya, s. 233- 255.
- İşler, B. (2013). “Orta Likya’da Erken Bizans Dönemi Yerleşimleri ve Kırsal Konut Mimarisi”. *Adalya*, XVI: 285- 304.
- İşler, B. (2014). “Orta Likya’daki Karabel Yerleşiminde Tarımsal Üretime Yönelik Mimari Bulgular”. *Turkish Studies*, 9/ 10: 697- 714.
- İşler, B. (2016a). “Orta Likya Bölgesi’nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25: 363- 392.
- İşler, B. (2016b). “Demre’nin Zeytin Mevkii’ndeki Erken Bizans Dönemi Lahitleri”. *Arkeoloji ve Sanat*, 153: 183- 198.
- Jacobs, I. (2013). *Aesthetic Maintenance of Civic Space The ‘Classical’ City from the 4th to the 7th c. AD*. Peeters Publishers, Belgium.
- Jones, A.H.M. (1964). *The Later Roman Empire 284- 602*. Oklahoma Press, USA.
- Kaçar, T. (2009). *Geç Antikçağ’da Hıristiyanlık*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, M. (2009). “The Producing Population”. J. Haldon (Ed.). *The Social History of Byzantium*. Utopia Press, Singapore, s. 143- 167.
- Karpozilos, A., Kazhdan, A. ve Gregory, T. E. (1991). “Latrines”. A. P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (2). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1188.
- Kaymak, G. (2009). *Die Cumanın Camii in Antalya/ Antalya Cumanın Camii*. Akmed, Antalya.

- Kazhdan, A. (1991a). "Plumbing and Heating". A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevchenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (3). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1687.
- Kazhdan, A. (1991b). "Colonus". A. P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory ve N. P. Sevchenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (1). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 481.
- Kazhdan, A. (1991c). "Tabula Peutingeriana". A. P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory ve N. P. Sevchenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (3). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 2004.
- Kazhdan, A. (1997). "The Peasantry". G. Cavallo (Ed.). *The Byzantines*. University of Chicoga Press, USA.
- Kazhdan, A. ve Nesbitt, J. W. (1991). "Horses". A. P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory ve N.P. Sevchenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (2). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 948.
- Kazhdan, A. ve Sevchenko, N. P. (1991). "Philaretos the Merciful". A. P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory ve N. P. Sevchenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (3). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 1650.
- Keil, J. (1926). "Die Lyrboton Kome in Pamphylien". *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, XXIII: 89- 106.
- Kızılgut, İ. ve Akalın, E. (2010). "Beydağları Yüzey Araştırmaları 2009: Mnara". *Anmed*, 8: 115-118.
- Kim, Y. R. (2011). "Epiphanius of Cyprus vs. John of Jerusalem: An Improper Ordination and the Escalation of the Origenist Controversy". J. Leemans, P.V. Nuffelen, S.W.J. Keough ve C. Nicolay (Ed.). *Episcopal Elections in Late Antiquity*. Germany, s. 411- 422.
- Koch, G. (2007). *Erken Hristiyan Sanatı* (Çev. A. Aydın). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kolarik, R. (2011). "Mosaics from Antioch: Chronological Implications for other Regions?". M. Şahin (Ed.). *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu 16- 20 Ekim 2009, Bursa: Türkiye Mozaikleri ve Antik Dönemden Ortaçağ Dünyasına Diğer Mozaiklerle Paralel Gelişimi: Mozaiklerin Başlangıcından Geç Bizans Çağına Kadar İkonografi, Stil ve Teknik Üzerine Sorular*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 519- 530.
- Korkmaz, S. A. (2016). "Ana Tanrıçanın Kutsal Alanı: Letoon". H. İşkan ve E. Dünder (Ed.). *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi/ From Lukka to Lycia The Land of Sarpedon and St. Nicholas*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 186- 205.

- Körsulu, H. (2015). “Kanytellis Atölye Kazısı Seramik Buluntuları”. Ü. Aydınöglu (Ed.). *Kanytellis Kanlıdivane Dağlık Kilikia’da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 131- 148.
- Krautheimer, R. (1969). *Studies in Early Christian, Medieval, and Renaissance Art*. New York University Press, New York.
- Kürkçü, M. (2015a). “Güney/ Güneybatı Pisidia Sarnıçlarına Bir Örnek: Sia Çifte Sarnıcı”. *Cedrus*, III: 119- 128.
- Kürkçü, M. (2015b). “Phaselis Su Sistemleri ve Hidrografisi Üzerine Genel Değerlendirme”. *Phaselis*, I: 69- 79.
- Laiou, A. E. (2005). “The Byzantine Village (5th- 14th Century)”. J. Lefort, C. Morrisson ve J. P. Sodini (Ed.). *Les Villages dans l’Empire Byzantine (IV- XV Siecle)*. Lethielleux, Paris, s. 31- 69.
- Lightfoot, C. ve Lightfoot, M. (2007). *Anadolu’da Bir Bizans Kenti Amorium*. Homer Yayınevi, İstanbul.
- Lloyd, S. ve Rice, D.S. (1989). *Alanya (Alaiyya)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- MacMullen, R. (1987). “Late Roman Slavery”. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 36 (3): 359- 382.
- Magdalino, P. (1991). “Anagnostes”. A.P. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory ve N.P. Sevcenko (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (1). Oxford University Press, New York, Oxford, s. 84.
- Mango, C. (2008). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu* (Çev. G.Ç. Güven). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mango, C. (2013). *The Art of the Byzantine Empire 312- 1453 Sources and Documents*. University of Toronto Press.
- Martini, W. ve Eschbach, N. (2017). *Die Akropolis von Perge: Die Ergebnisse der Grabungen 1998- 2004 und 2008*. Zero Books, İstanbul.
- Miller, T. (2008). “Charitable Institutions”. E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack (Ed.). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, New York, s. 621- 630.
- Mitchell, S. (1993a). *Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor, Vol I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*. Clarendon Press, Oxford.
- Mitchell, S. (1993b). *Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor, Vol II: The Rise of the Church*. Clarendon Press, Oxford.

- Mörel, A. (2010). *Dağlık Kilikia Bölgesinde Özköy Antik Yerleşimi: Arkeolojik Buluntular, Bölgesel Yerleşim Düzenlemesi ve Tarımsal Organizasyon Açısından İrdelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Mörel, A. (2017). “Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi’nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale”. Ü. Aydınoglu ve A. Mörel (Ed.). *Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent*. Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, s. 95- 121.
- Naycı, N. (2015). “Kanlıdivane Örenyeri Koruma ve Yönetim Çalışmaları”. Ü. Aydınoglu (Ed.). *Kanytellis Kanlıdivane Dağlık Kilikia’da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 247- 266.
- Oikonomides, N. (1990). “The Contents of the Byzantine House from the Eleventh to the Fifteenth Century”. *Dumbarton Oaks Papers*, 44: 205- 214.
- Oktan, M. (2016). “Lyrboton Kome Yerleşimi’nden Bir Phratra”. B. Takmer., E.N.A. Arca., N.K. Özdil (Ed.). *Vir Doctus Anatolicus*. Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, s. 651- 656.
- Oleson, J.P. (2000). “Water Lifting”. Ö. Wikander (Ed.). *Handbook of Ancient Water Technology*. Brill, Leiden/ Boston/ Köln, s. 217- 302.
- Onur, F. (2009). “The Roman Army in Pamphylia: From the Third to Sixth Centuries A.D.”. *Adalya*, XII: 299- 318.
- Onur, F. (2014). *Monumentum Pergense Anastasios’un Ordu Fermanı*. Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.
- Onur, F. (2017). “Patara Yol Anıtı Çerçevesinde Kentler, Kırsal ve Yol Ağı”. Ü. Aydınoglu ve A. Mörel (Ed.). *Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent*. Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, s. 282- 301.
- Ormerod, H. A. ve Robinson, E.S.G. (1910/ 1911). “Notes and Inscriptions from Pamphylia”. *The Annual of the British School at Athens*, 17: 215- 249.
- Ousterhout, R. (2016). *Bizans’ın Yapı Ustaları* (F. Yavuz). Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özdizbay, A. (2012). *Perge’nin M.S. 1.- 2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. Akmed, Antalya.
- Özer, E. (2016). “Silyon Nekropolisi Ön Değerlendirmesi”. E. Dünder, Ş. Aktaş, M. Koçak ve S. Erkoç (Ed.). *Havva İşkan’a Armağan/ Lykiarkhissa*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 611- 628.
- Özgenel, L. (2006). “Late Antique Domestic Architecture in Lycia: an Outline of the Archaeological and Architectural Evidence”. K. Dörtlük, B. Varkıvanç, T. Kahya, J.D.

- Courtils, M.D. Alparslan ve R. Boyraz (Ed.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu 07-10 Kasım 2005*. Cilt 2. Graphis Matbaa, Antalya, s. 557- 572.
- Öztaşkın, G. K. (2012). “Yanartaş (Khimera)’taki Bizans Dönemi Bazilikası”. K. Dörtlük, T. Kahya, R.B. Seyhan ve T. Ertekin (Ed.). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I. Anadolu Akdenizi Sempozyumu. 04- 07 Kasım 2009*. Akmed, İstanbul, s. 313- 327.
- Öztaşkın, G. K. (2013). *Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Öztaşkın, G. K. ve Öztaşkın, M. (2012). “Antalya- Olympos Mozaikli Yapı”. K. Dörtlük, T. Kahya, R.B. Seyhan ve T. Ertekin (Ed.). *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I. Anadolu Akdenizi Sempozyumu. 04- 07 Kasım 2009*. Akmed, İstanbul, s. 329- 346.
- Öztaşkın, G. K. ve Sertel, S. (2017). “Olympos Piskoposluk Kilisesi’ndeki Nef Ayrımı Düzenlemeleri ve Levha Yanı Uygulaması”. *Adalya*, 20: 357- 373.
- Öztürk, H. S. (2006). *M.Ö. II.- M.S. IV. Yüzyıllarda Likya- Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Parani, M. G. (2003). *Reconstructing the Reality of Images Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th- 15th Centuries)*. Brill, Leiden Boston.
- Parman, E., Atvur, O., Uçkan, Y. O., Uçkan, E., Mergen, Y., Uğurlu, E., Topoğraf, A. N., Evcim, S., Öztaşkın, G., Bursalı, M., Yeşilova, H., Gökalp, Z. D., Kaya, Z. (2006). B. Avunç (Ed.). *Lykia’da Bir Korsan Kenti. Olympos*. Homer Kitabevi, İstanbul.
- Pekman, A. (1989). *Son Kazı ve Araştırmaların Işığı Altında Perge Tarihi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pena, I. (1997). *The Christian Art of Byzantine Syria*. Garnet Publishing, Spain.
- Perkins, B. W. (2007a). “Land, Labour and Settlement”. A. Cameron, B.W. Perkins ve M. Whitby (Ed.). *The Cambridge Ancient History XIV: Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425- 600*. Cambridge, Uk, s. 315- 345.
- Perkins, B. W. (2007b). “Specialized Production and Exchange”. A. Cameron, B.W. Perkins ve M. Whitby (Ed.). *The Cambridge Ancient History XIV: Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425- 600*. Cambridge, Uk, s. 346- 391.
- Peschlow, U. (2006). “Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers Between the Nave and Aisles”. S.E.J. Gerstel (Ed.). *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical and Theological Perspectives on Religious Screen, East and West*. Washington D.C. s. 53- 71.

- Popova, V. ve Lirsch, A. (2011). "Corpus of Late Antique and Early Christian Mosaics in Bulgaria". M. Şahin (Ed.). *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu 16- 20 Ekim 2009, Bursa: Türkiye Mozaikleri ve Antik Dönemden Ortaçağ Dünyasına Diğer Mozaiklerle Paralel Gelişimi: Mozaiklerin Başlangıcından Geç Bizans Çağına Kadar İkonografi, Stil ve Teknik Üzerine Sorular*. Ege Yayınları, İstanbul, s. 793- 822.
- Ramsay, W. M. (1888). "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands". *AJA*, 4: 6- 21.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London.
- Recke, M. (2007). *Pamphylia'da Arkeolojik Araştırmaların Başlangıcı ve Gustav Hirschfeld'in 1874 Yılı Küçük Asya Araştırma Gezisi*. K. Dörtlük, T. Kahya ve B. Varkıvanç (Ed.). Akmed, Antalya.
- Rossiter, J. J. (1989). "Roman Villas of the Greek east and the Villa in Gregory of Nyssa Ep. 20". *Journal of Roman Archaeology*, 2: 101- 110.
- Saradi, H. (1997). "The Use of Ancient Spolia in Byzantine Monuments: The Archaeological and Literary Evidence". *International Journal of the Classical Tradition*, 3 (4): 395- 423.
- Sarris, P. (2004). "Rehabilitating the Great Estate: Aristocratic Property and Economic Growth in the Late Antique East". W. Bowden, L. Lawan ve C. Machado (Ed.). *Recent Research on the Late Antique Countryside*. Brill, Leiden Boston, s. 55- 71.
- Savcı, M. N. (1996). *Lyrboton Kule Yapısı*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Antalya.
- Sevin, V. (2016). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sigalos, L. (2004). "Middle and Late Byzantine Houses in Greece (tenth to fifteenth centuries)". K. Dark (Ed.). *Secular Buildings and the Archaeology of Everyday Life in the Byzantine Empire*. Antony Rowe Chippenham, Great Britain, s. 53- 81.
- Smith, J. C. (1990). "Form and Function of the Side Chambers of the Fifth- and Sixth- Century Churches in Ravenna". *Journal of the Society of Architectural Historians*, 49 (2): 181- 204.
- Steskal, M. (2011). "Erken Bizans Döneminde Ephesos'ta Yıkanma ve Hamam Mimarisi". F. Daim ve S. Ladstätter (Ed.). *Bizans Döneminde Ephesos*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. (2003). *Geç Roma İmparatorluk ve Erken Bizans Dönemlerinde Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia) Bölgesi Yazıtlarında Meslekler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

- Şahin, S. (1999). “Perge Territoriumundaki Antik Varsak Yerleşimi: Lyrboton Kome-Elaibarıs”. *Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşme ve Konut*: 437- 445.
- Şahin, S. ve Merkelbach, R. (1988). “Die Publizierten Inschriften von Perge”. *Epigraphica Anatolica (Heft 11)*. Bonn, Germany, s. 158- 170.
- Şimşek, C. (2013). *Laodikeia (Laodicea ad Lycum). Laodikeia Çalışmaları 2*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Şimşek, C. (2015). *Laodikeia Kilisesi*. Denizli Büyükşehir Belediyesi, Denizli.
- Takmer, B. ve Önen, N. T. (2007). *Varsak Lyrboton Kome: Toroslar’ın Güne Bakan Yüzü*. Varsak Belediyesi Kültür Yayınları, Antalya.
- Takmer, B. ve Önen, N.T. (2008). “Batı Pamphylia’da Antik Yol Araştırmaları”. *Adalya*, XI: 109- 132.
- Tate, G. (1992). *Les Campagnes de la Syrie du Nord du IIe au VIIe Siecle (Tome I)*. Paris.
- Tek, A. T. (2015). “Side Sikke Buluntuları Işığında MS 622/3’de Pamphylia’ya “Olası” Bir Sasani Saldırısı”, *Colloquium Anatolicum*, 14: 123- 136.
- Tekinalp, V. M. (2000). *Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ’da (M.S. 4.- 14. y.y.) Andriake Kenti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Temiz, M. (2014). “Hatay İli Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırmaları”. A. Özfırat ve Ç. Uygun (Ed.). *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*. Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya, s. 367- 391.
- Teteriatnikov, N. B. (1996). *The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia Orientalia Christiana Analecte 252*. Roma.
- Thomas, J. P. (1987). *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*. Dumbarton Oaks, Washington.
- Thurston, J. H., S. J. ve Attwater, D. (1990a). *Butler’s Lives of the Saints Complete Edition (Vol II)*. Westminster, Maryland.
- Thurston, J. H., S. J. ve Attwater, D. (1990b). *Butler’s Lives of the Saints Complete Edition (Vol IV)*. Westminster, Maryland.
- Tiryaki, A. (2003). “Silifke, Karakabaklı’da Erken Bizans Devri Ev Mimarısı”. *Sanat Tarihi Yıllığı*. XVI: 123- 155.
- Tiryaki, A. (2010). “Kisleçukuru Manastırı: Antalya’da On İkinci Yüzyıla Ait Bir Bizans Manastırı”. A. Ödekan, E. Akyürek ve N. Necipoğlu (Ed.). *1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları*. Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, s. 447- 457.

- Tiryaki, G. (2006). "A Preliminary Evaluation of the Spring Cult and Related Structures in Lycia". *Adalya*, IX: 33- 52.
- Trombley, F. R. (2004). "Epigraphic Data on Village Culture and Social Institutions: An Interregional Comparison (Syria, Phoenice Libanensis and Arabia)". W. Bowden, L. Lawan ve C. Machado (Ed.). *Recent Research on the Late Antique Countryside*. Brill, Leiden Boston, s. 73- 101.
- Turak, Ö. (2011). *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul.
- Tülek, F. (2017). "Kilise Merkezli Bir Tarımsal Üretim Yerleşimi: Sazaklı". Ü. Aydınoglu ve A. Mörel (Ed.). *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent*. Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, s. 142- 150.
- Uygun, Ç., Özdemir, V. ve Sezgin, K. (2015). "Zeytin ve Şarap İşlikleri". T. Korkut (Ed.). *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*. T.C. Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, Ankara, s. 496- 514.
- Van Dam, R. (2011). "Bishops and Clerics during the Fourth Century: Numbers and Their Implications". J. Leemans, P.V. Nuffelen, S.W.J. Keough ve C. Nicolaye (Ed.). *Episcopal Elections in Late Antiquity*. Germany, s. 217- 242.
- Vann, R. L., Hohlfelder, R.L. ve Shedrick, K. (1999-2000). "The East Baths at Aperlae". *Adalya*, IV: 195- 206.
- Varalis, Y. D. (2006). "Prothesis and Diakonikon: Searching the Original Concept of the Subsidiary Spaces of the Byzantine Sanctuary". A. Lidov (Ed.). *Hierotopy: The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*. Moscow, s. 282- 298.
- Varinlioğlu, G. (2008a). *Rural Landscape and Built Environment at the end of Antiquity: Limestone Villages of Southern Isauria*. Doktora Tezi. University of Pennsylvania Art and Archaeology of the Mediterranean World, USA.
- Varinlioğlu, G. (2008b). "Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria". *Dumbarton Oaks Papers*, 61: 287- 317.
- Varinlioğlu, G. (2011). "Trades, Crafts, and Agricultural Production in Town and Countryside in Southastern Isauria". O. Dally ve C. Ratte (Ed.). *Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity*. Kelsey Museum Publication 6, Michigan, 173- 187.
- Varinlioğlu, G. (2012). "Boğsak Adası Yüzey Araştırması 2011". *Anmed*, 10: 137- 141.

- Volpe, G. (2005). "Architecture and Church Power in Late Antiquity: Canosa and San Giusto (Apulia)". L. Lavan, L. Özgenel ve A. Sarantis (Ed.). *Housing in Late Antiquity From Palaces to Shops*. Brill, Leiden Boston, s. 131- 168.
- Whittaker, C. R. (2007). "Rural Life in the Later Roman Empire". A. Cameron ve P. Garnsey (Ed.). *The Cambridge Ancient History XIII: The Late Empire, A.D. 337- 425*. Cambridge, Uk, s. 277- 311.
- Yegül, F. (2011). *Roma Dünyasında Yıkanma* (Çev. E. Erten). Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2014). *Olba Manastırı Çatı Kiremitleri ve Örtü Sistemleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım, Ş. (2013). *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Yıldız, İ. ve Koç, E. (2006). "Savur'daki (Çamaşırhane) Yunaklar". *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. Erzurum, 473- 481.
- Yılmaz, N. (2007). "Necropoleis and Funerary Monuments in Pisidia during the Roman Period". *Adalya*, X: 155- 204.
- Zeyrek, T. H. (2002). *Perge Doğu Konut Alanı 1989- 98 Kazılarında Ortaya Çıkarılan Evler. Mimari Açından Bir Değerlendirme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul.

GÖRSELLER LİSTESİ

- Görsel 1.** Pamphylia ve çevresi haritası (Brandt ve Kolb, 2005: 11).
- Görsel 2.** M.Ö. 25- M.S. 235 arası eyalet sınırları (Mitchell, 1993b: 156).
- Görsel 3.** Geç Antik Çağ'da eyalet sınırları (Mitchell, 1993b: 162).
- Görsel 4.** Yaklaşık M.S. 400'de Asiana Dioecesis'ine bağlı Pamphylia eyaleti (Haldon, 2010: 17).
- Görsel 5.** Yaklaşık 565'de Praefectus Praetorio per Orientem altında Pamphylia Eyaleti (50) (Haldon, 2010: 34).
- Görsel 6.** 650- 717 yılları arasında Themalar ve Pamphylia'nın içinde bulunduğu Kibyrrhaiotai Theması (11) (Haldon, 2010: 58).
- Görsel 7.** Pamphylia kentleri ve muhtemel khora sınırları (Grainger, 2009: ?).
- Görsel 8.** Pamphylia Geç Antik Çağ yerleşimleri (Grainger, 2009: ?).
- Görsel 9.** Yaklaşık 700- 900 yılları arasında Pamphylia yerleşimleri (Grainger, 2009: ?).
- Görsel 10.** Kilise Yönetimi (Haldon, 2010: 52).
- Görsel 11.** 5- 6. yy'larda Monofizit Kiliseler (Haldon, 2010: 50).
- Görsel 12.** 1 numara, güneydoğu.
- Görsel 13.** 2 numara, güneybatı cephe.
- Görsel 14.** 3 numara, vida ağırlık taşı.
- Görsel 15.** 4 numara, avlu ve konut, kuzey.
- Görsel 16.** 4 numara, konut, batı.
- Görsel 17.** 5 numara, güneydoğu.
- Görsel 18.** 6 numara, kuzeybatı.
- Görsel 19.** 7 numara, güney.
- Görsel 20.** 7 numara, kanal.
- Görsel 21.** 8 numara, konut a mekânı, güneydoğu iç duvar.
- Görsel 22.** 11 numara, güneybatı.
- Görsel 23.** 9 numara, güneybatı cephe.
- Görsel 24.** 10 numara, konutların bulunduğu alan, kuzey.
- Görsel 25.** 10 numara, a ve c mekanlarının doğu cepheleri.
- Görsel 26.** 12 numara, batı.
- Görsel 27.** 12 numara, kule iç duvar, güneydoğu.

- Görsel 28.** 13 numara, iç duvar, kuzey.
- Görsel 29.** 13 numara, teras, güneydoğu.
- Görsel 30.** 14 numara, doğu.
- Görsel 31.** 15 numara, güneydoğu.
- Görsel 32.** 16 numaralı konut, güneybatı cephe.
- Görsel 33.** 16 numaralı konut, güney cephe.
- Görsel 34.** 16 numaralı konut, d, e ve f mekanları, güneydoğu.
- Görsel 35.** 16 numaralı konut, c mekânı, güney.
- Görsel 36.** 16 numaralı konut, g mekânı, batı.
- Görsel 37.** 16 numaralı konut, h mekânı (avlu) kuzeybatı duvarı.
- Görsel 38.** 16 numaralı konut, a mekânı (koridor), kuzeybatı.
- Görsel 39.** 16 numaralı konut, b mekânı, güneydoğu.
- Görsel 40.** 17 numaralı konut, kuzey.
- Görsel 41.** 18 numara, güneybatı giriş açıklıkları.
- Görsel 42.** 19 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan, kuzey.
- Görsel 43.** 21 numaralı konut, batı.
- Görsel 44.** 21 numaralı konut, doğu.
- Görsel 45.** 22 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan.
- Görsel 46.** 23 numara, kuzey.
- Görsel 47.** 24 ve 25 numaralı mekanlar, kuzeybatı.
- Görsel 48.** 27 numara, kuzeydoğu cepheler.
- Görsel 49.** 27 numara, tonozlu bölüm iç mekân, güneydoğu.
- Görsel 50.** 27 numara, tonozlu bölüm iç mekân, kuzey.
- Görsel 51.** 28 numaralı zeytinyağı işliği.
- Görsel 52.** 29 numara.
- Görsel 53.** 30 numara, kuzey.
- Görsel 54.** 31 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan.
- Görsel 55.** 32- 40 numaralı yapıların bulunduğu alan, güney.
- Görsel 56.** 41 numaralı konut, kuzeybatı.
- Görsel 57.** 42 numara, güneybatı.
- Görsel 58.** 43 numaralı konut, güney.
- Görsel 59.** 43 numaralı konut, kuzeybatı.
- Görsel 60.** 43 numaralı konut, e mekânı, kuzeydoğu.
- Görsel 61.** 43 numaralı konut, b mekânı (işlik), kuzeybatı.

- Görsel 62.** 43 numaralı konut, a mekânı, güneydoğu.
- Görsel 63.** 43 numaralı konut, a mekânı, kuzeybatı.
- Görsel 64.** 43 numaralı konut, c ve d ön mekanları, güneydoğu.
- Görsel 65.** 43 numaralı konut, f- j mekanlarının bulunduğu alan, kuzeydoğu.
- Görsel 66.** 43 numaralı konut, g mekânı, baskı kolu yuvası.
- Görsel 67.** 44 numara.
- Görsel 68.** 43 numaralı konut ve güneydoğusundaki yapı kalıntıları (45- 50), dron fotoğrafı
(Doç. Dr. Fatih Onur).
- Görsel 69.** 51 numaralı yapı, batı.
- Görsel 70.** 53 numaralı işlik, güney.
- Görsel 71.** 54 numara, güneydoğu cephe.
- Görsel 72.** 54 numara, kuzeybatı cephe.
- Görsel 73.** 54 numara, iç mekân, kuzeydoğu.
- Görsel 74.** 55 numara, doğu.
- Görsel 75.** 55 numara, güney cephe.
- Görsel 76.** 55 numara, doğu mekandaki baskı kolu yuvaları ve kırma teknesi, kuzey.
- Görsel 77.** 56 numara.
- Görsel 78.** 57 numara, güney.
- Görsel 79.** 57 numara, batı, iç mekân (baskı kolu yuvası ve kemer).
- Görsel 80.** 58 numara, kuzeydoğu.
- Görsel 81.** 58 numara, sarnıcı ikiye bölen duvar ve ortadaki kemer.
- Görsel 82.** 58 numara, sarnıç içi, güney.
- Görsel 83.** 59 numara, güney.
- Görsel 84.** 60- 65 numaralar ve güneydoğusundaki avluları, kuzeydoğu.
- Görsel 85.** 61, 62, ve 63 numaralı mekanların güneydoğu cepheleri.
- Görsel 86.** 63 numaralı mekânın içi, güney.
- Görsel 87.** 62 ve 63 numaralı mekanların güneydoğu cepheleri.
- Görsel 88.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzeybatı.
- Görsel 89.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzeydoğu.
- Görsel 90.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), güneybatıdaki erken yapı/ konut, tepeden.
- Görsel 91.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzeybatı.
- Görsel 92.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzey yan nef sütun sırası.
- Görsel 93.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), güney yan nef kuzeybatı duvarı.
- Görsel 94.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), naos orta ve güney yan nef bölümü.

- Görsel 95.** 66 numaralı yapı (Güney Kilise), ek mekanlar, kuzeybatı cepheler.
- Görsel 96.** Güney Kilisenin kuzeydoğusundaki 68- 70 numaralı yapıların bulunduğu alan, kuzeybatı.
- Görsel 97.** 71 numaralı yapının bulunduğu alan.
- Görsel 98.** 72 numaralı yapı, güney cephe.
- Görsel 99.** 72 numaralı yapı, baskı kolu yuvası.
- Görsel 100.** 73 numaralı yapı, kuzeydoğu.
- Görsel 101.** Solda 73 ve sağda 74 numaralı yapının bulunduğu alan.
- Görsel 102.** 75 ve 76 numaralar, zeytinyağı işlikleri, kuzeybatı.
- Görsel 103.** 77 numara, d mekânı, batı.
- Görsel 104.** 77 numara, b mekânı, tepeden, kuzeybatı.
- Görsel 105.** 77 numara, zeytinyağı işliğinin bulunduğu c mekânı, batı.
- Görsel 106.** 78 numara, kuzeybatı cephe.
- Görsel 107.** 79 numara, zeytinyağı işliği, kuzeydoğu.
- Görsel 108.** 80 numara, iç mekân, kuzeydoğu.
- Görsel 109.** 81 numaralı yapı, güney (arka planda Güney Kilise).
- Görsel 110.** 82 numara, iç mekân, güneydoğu.
- Görsel 111.** 83 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan.
- Görsel 112.** 84 numaralı yapı (Hamam), kuzeydoğu.
- Görsel 113.** 84 numaralı yapı (Hamam), güneybatı (a, b ve c mekanları kuzeydoğu cepheleri).
- Görsel 114.** 84 numaralı yapı (Hamam), a mekânı, güneybatı kemerli açıklık.
- Görsel 115.** 84 numaralı yapı (Hamam), b mekânı, kuzey.
- Görsel 116.** 84 numaralı yapı (Hamam), b mekânı, kemerli niş.
- Görsel 117.** 84 numaralı yapı (Hamam), c mekânı.
- Görsel 118.** 86 numara (sarnıç). Arka planda Hamam, güneybatı.
- Görsel 119.** 87 numaralı yapı kalıntıları.
- Görsel 120.** 88 numaralı yapı, ön planda batı; arka planda doğu mekân ve avlu, kuzeydoğu.
- Görsel 121.** 90 numara, konutların bulunduğu alan.
- Görsel 122.** 91 numara, güneybatı cephe.
- Görsel 123.** 91 numara, sütun parçası.
- Görsel 124.** 93 numara, kuzeydoğu.
- Görsel 125.** 94 numara, zeytinyağı işlikleri, güneybatı.
- Görsel 126.** 95 numara (Kuzey Kilise), apsisten güneybatıya bakış.
- Görsel 127.** 95 numara (Kuzey Kilise), naos, doğuya bakış.

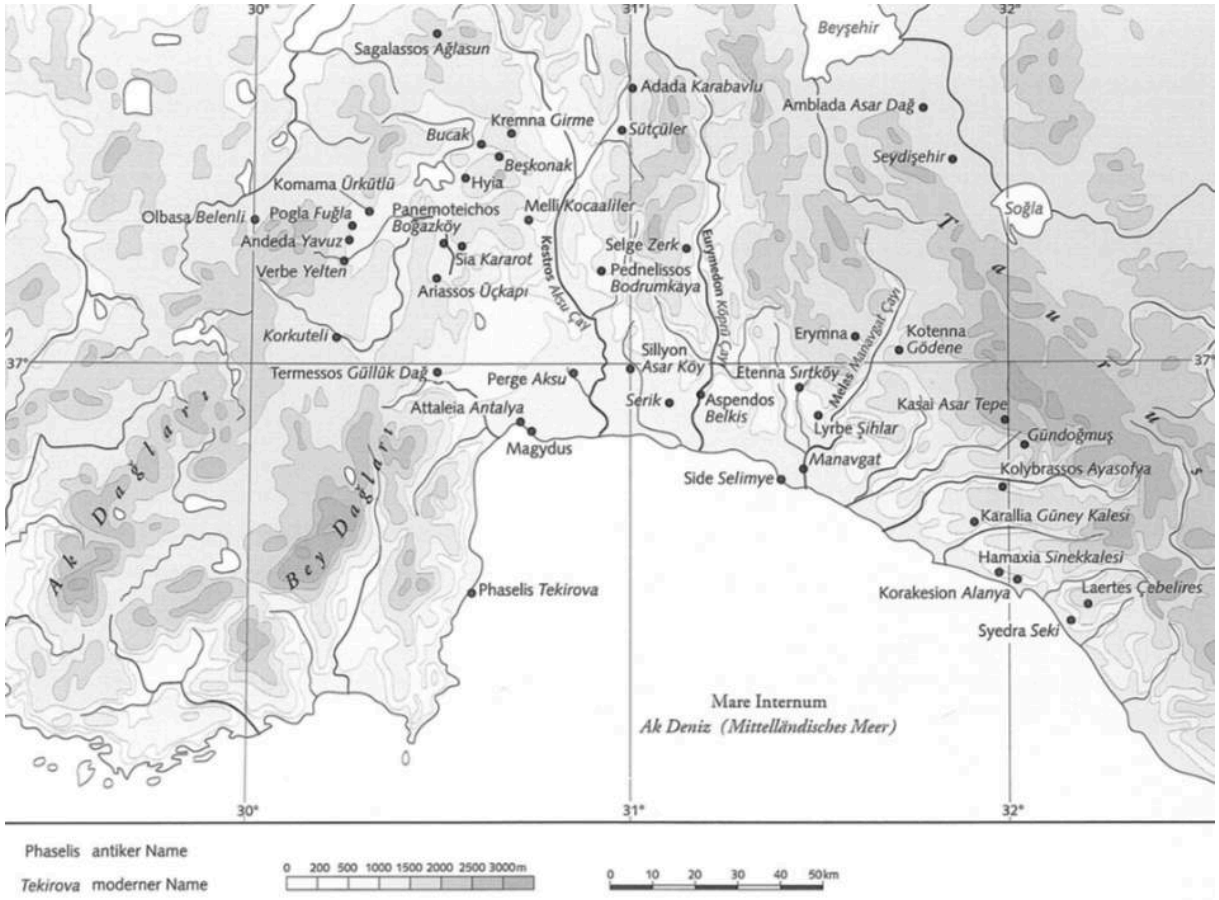
- Görsel 128.** 95 numara (Kuzey Kilise), naos güneybatı iç duvarı.
- Görsel 129.** 96 numara (Kuzey Şapel), nartheksten naosa bakış.
- Görsel 130.** 96 numara (Kuzey Şapel), nartheks kuzeybatı duvarı.
- Görsel 131.** 96 numara (Kuzey Şapel), apsis iç eğrisi.
- Görsel 132.** 97 numara, konut, yapıyı ikiye bölen kuzeybatı güneydoğu doğrultulu duvar ve güneybatıdaki mekân.
- Görsel 133.** 98 numara, güneydoğu.
- Görsel 134.** 99 numara, a, b ve en arka planda c mekânı, batı.
- Görsel 135.** 99 numara, güneybatı cephe.
- Görsel 136.** 100 numara, doğu.
- Görsel 137.** 101, 102 ve 103 numaralı yapıların bulunduğu alan.
- Görsel 138.** 105 numara (Doğu Şapel), apsis (solda) ve kuzey cephe.
- Görsel 139.** 105 numara (Doğu Şapel), nartheksten naosa bakış.
- Görsel 140.** 105 numara (Doğu Şapel), nartheks ve naos kapısına bakış.
- Görsel 141.** 106 numara, batıdaki mekân.
- Görsel 142.** 108 numara, konutun içi, güney (solda kuzeydoğu giriş açıklığı).
- Görsel 143.** 109, 110 ve 111 numaralı yapıların bulunduğu alan (arka planda yüksek duvarıyla 113 numara).
- Görsel 144.** 110 ve 111 numara, ışık kalıntıları, kuzey.
- Görsel 145.** 113 numaralı yapının bulunduğu alan, kuzeydoğu.
- Görsel 146.** 113 numaralı yapı, güneydoğu köşedeki mekân, güney duvarı.
- Görsel 147.** 113 numaralı yapı, mekânın içine bakan güneydoğu duvarı.
- Görsel 148.** 114 numara, işliğin bulunduğu kuzey bölümü.
- Görsel 149.** 115 numara, mekânın içi, güneydoğu.
- Görsel 150.** 16 numara, bağımsız konut.
- Görsel 151.** 54 numaralı yapı.
- Görsel 152.** 43 numaralı bağımsız konut ve güneydoğusundaki yapı grubu.
- Görsel 153.** 88 numaralı konut.
- Görsel 154.** Birbirine bitişik 60- 65 numaralı konutlar- ışık grubu.
- Görsel 155.** 100 numaralı konut.
- Görsel 156.** Avlu etrafında dizilen konutlar (90) ile bir ön oda ve bu ön odadan oluşan avlulu konut (88).
- Görsel 157.** Avlu etrafında dizilen konutlar ve zeytinyağı işliği.
- Görsel 158.** Birbirine bitişik sıralanan konutlar ve yukarıda (41) bağımsız konut.

- Görsel 159.** 63 numaralı yapı güneydoğu cephesi (çiz. Aslıhan G. Erdoğan).
- Görsel 160.** 54 numaralı yapı, güneydoğu cephesi (çiz. Aslıhan G. Erdoğan).
- Görsel 161.** 43 numaralı konut, a mekânı kemerli giriş açıklığı (çiz. Aslıhan G. Erdoğan).
- Görsel 162.** 16 numaralı konutun Geç Antik Çağ dönüşümleri (a ve b), avlusuyla 4 numaralı konut (c) ve 43 numaralı konut (d) (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan- Orçun Erdoğan).
- Görsel 163.** 88 numaralı konut (e), 100 numaralı konut (f), birbirine bitişik sıralanan 60- 65 numaralı yapılar (g) ve avlu etrafında sıralanan konutlar (90 numara) (h) (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan- Orçun Erdoğan).
- Görsel 164.** 8 numaralı konut, mazgal pencere örneği.
- Görsel 165.** 113 numaralı yapı, mazgal pencere örneği.
- Görsel 166.** 16 numaralı konut, üst katta mazgal pencere ve niş örneği.
- Görsel 167.** 82 numaralı konut, pencere örneği.
- Görsel 168.** 16 numaralı konut, balkona açılan kapı ve büyük boyutlu pencere örneği.
- Görsel 169.** 13 numara, niş örneği.
- Görsel 170.** 55 numaralı yapı, zeytinyağı işliği mekanına açılan kapının cephesinde ahşap sundurmaya ait olabilecek giriş yuvaları.
- Görsel 171.** 115 numaralı yapının güney cephesinde bir veranda ya da balkonla ilişkilendirilebilecek giriş yuvaları.
- Görsel 172.** 16 numaralı konut, kemerler üstünde balkonun döşemesini taşıyan girişlere ait yuvalar.
- Görsel 173.** 88 numaralı konut, üst kat döşemesi ve giriş yuvaları, canlandırma (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).
- Görsel 174.** 16 numaralı konut, üst kat döşemesini taşıyan giriş yuvaları.
- Görsel 175.** 8 numaralı konut, üst kat döşemesini taşıyan giriş yuvaları.
- Görsel 176.** Üst kat döşemesinin yerleştirildiği girinti.
- Görsel 177.** 68 numara, olasılıkla üst kat döşemesini taşıyan kemerlere ait ayaklar.
- Görsel 178.** 43 numaralı konut, iki yana kırma çatı örneği.
- Görsel 179.** 54 numara, iki yana kırma çatı örneği.
- Görsel 180.** 16 numaralı konut, d mekânı, tek eğimli çatı örneği.
- Görsel 181.** 66 numaralı yapıya (Güney Kilise) bitişik erken konut, tek eğimli çatı örneği.
- Görsel 182.** Lyrboton Kome'deki zeytinyağı üretiminde uygulanan yöntemler ve donanımlar (Takmer ve Önen, 2007: 14'den tekrar düzenlenerek).
- Görsel 183.** 28 numara, bağımsız zeytinyağı işliği.
- Görsel 184.** 55 numara, zeytinyağı ışıklı yapı.

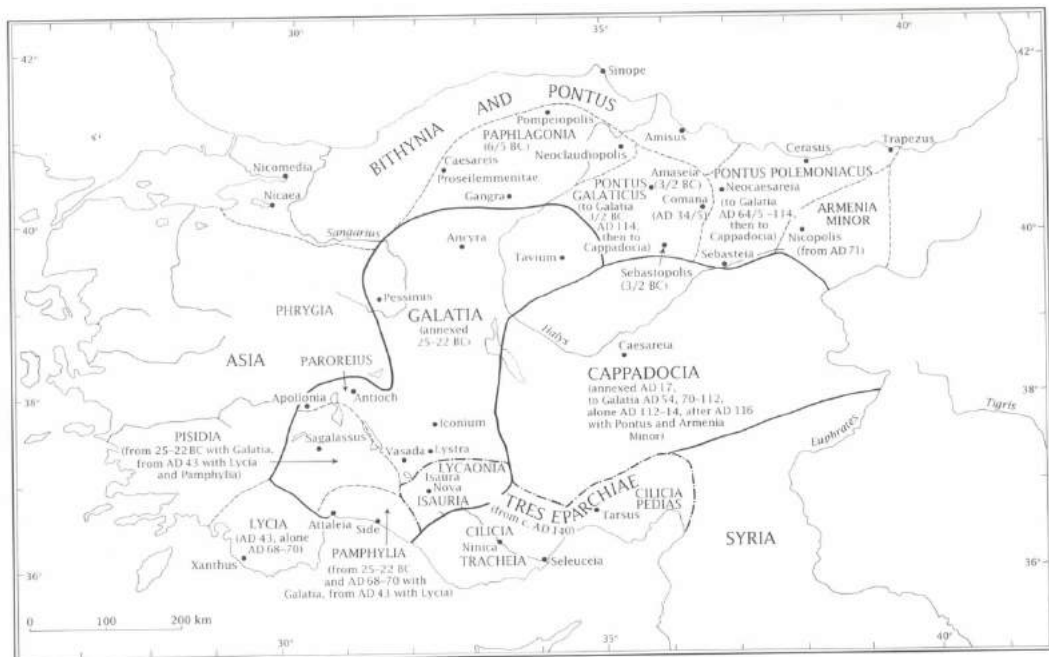
- Görsel 185.** 111 numaralı işlik, vida ağırlık taşları ve anakayaya oyulu baskı kolu yuvası.
- Görsel 186.** 114 numara, yekpare taştan baskı kolu yuvası.
- Görsel 187.** 43 numaralı konut, b mekânı, baskı kolu yuvası.
- Görsel 188.** 28 numara, zeytinyağı işliği, kırma teknesi.
- Görsel 189.** 102 numara, vida ağırlık taşı.
- Görsel 190.** 101- 102 numara, baskı kolu yuvası.
- Görsel 191.** 94 numaralı zeytinyağı işliği, pres yatağı.
- Görsel 192.** 77 numaralı zeytinyağı işliği, vida ağırlık taşı.
- Görsel 193.** 55 numara, doğudaki mekân, kırma teknesi.
- Görsel 194.** 4 numara, zeytinyağı toplama tankı?
- Görsel 195.** Hamam ve sarnıcı.
- Görsel 196.** Kapaklı sarnıç bileziği, 6 numara.
- Görsel 197.** Doğu Mahalledeki bir sarnıç bileziğinde ip izleri.
- Görsel 198.** Bileziği dairesel formda bir sarnıç.
- Görsel 199.** 6 numaralı yapının çatı dibinde sarnıç.
- Görsel 200.** Çatı dibinde hazne, 99 numaralı yapı güneybatı cephesi.
- Görsel 201.** Sarnıç yakınında hazne, GN: 2E.
- Görsel 202.** 55 numaralı zeytinyağı işliğinin kuzeye bakan açıklık cephesinde sarnıç.
- Görsel 203.** Hamam a mekânı, kuzeydoğu cephe (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).
- Görsel 204.** Hamam b mekânı, niş (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).
- Görsel 205.** Güney Kilise (Keil, 1926: 103- 104).
- Görsel 206.** Kuzey Kilise (Keil, 1926: 103- 104).
- Görsel 207.** Güney Kilise.
- Görsel 208.** Kuzey Kilise.
- Görsel 209.** Kuzey Şapel.
- Görsel 210.** Doğu Şapel.
- Görsel 211.** Kuzeyindeki yapı grubuyla Güney Kilise.
- Görsel 212.** Kuzey Kilise, Kuzey Şapel ve zeytinyağı işliğinin konumu.
- Görsel 213.** 113 numara.
- Görsel 214.** 27 numara.
- Görsel 215.** Yerleşim planı (Gridli ve numaralı).
- Görsel 216.** Yerleşim planı.
- Görsel 217.** Lyrboton Kome, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).
- Görsel 218.** Doğu Mahalle, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).

- Görsel 219.** Batı Mahalle, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).
- Görsel 220.** Batı Mahalle, ayrıntı, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).
- Görsel 221.** Doğu Mahalle, 3G gridinden kuzeydoğuya bakış.
- Görsel 222.** Güney Kilisenin bulunduğu alan, kuzeybatıya bakış.
- Görsel 223.** Yerleşim dokusu.
- Görsel 224.** Sokak dokusu, Batı Mahalle.
- Görsel 225.** Güneybatıdaki yolun Doğu Mahalleye ulaştığı noktadaki yivli giriş açıklığı.
- Görsel 226.** Kuzeydoğudaki yivli ana yol.
- Görsel 227.** Kuzeybatı yamaçtaki araziye yönelen olası patikanın ulaştığı basamaklı açıklık.
- Görsel 228.** 16 numaralı konutun bulunduğu alana yönelen giriş açıklığı (20).
- Görsel 229.** 20 numaralı giriş açıklığı, güney cephe.
- Görsel 230.** 20 numaralı giriş açıklığı, söveye kazınan haç.
- Görsel 231.** 47 numaralı yapının kuzeyine bitişik koridorun (?) kapısının lentosunda christogram.
- Görsel 232.** 47 numaralı yapının kuzeyine bitişik koridorun (?) kapısının lentosunda christogram, ayrıntı.
- Görsel 233.** 81 numaralı yapının güneybatı cephesindeki sıvaya kazınmış harfler.
- Görsel 234.** Geç Antik Çağ'da Lyrboton Kome (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

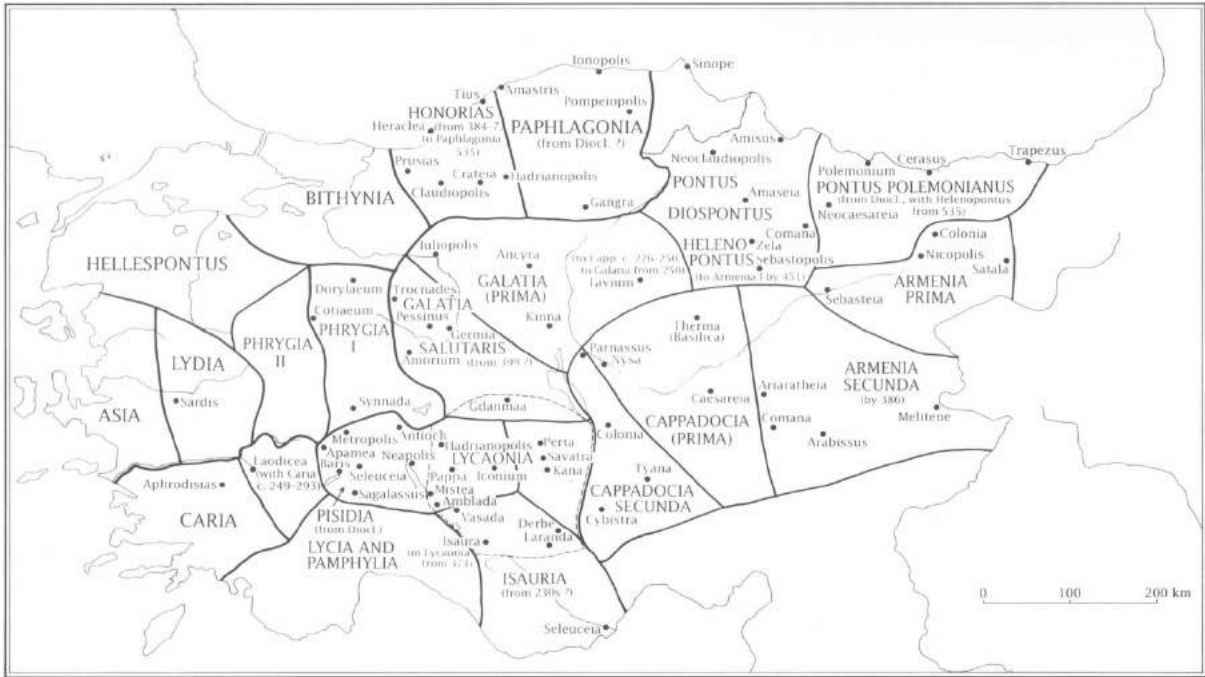
GÖRSELLER

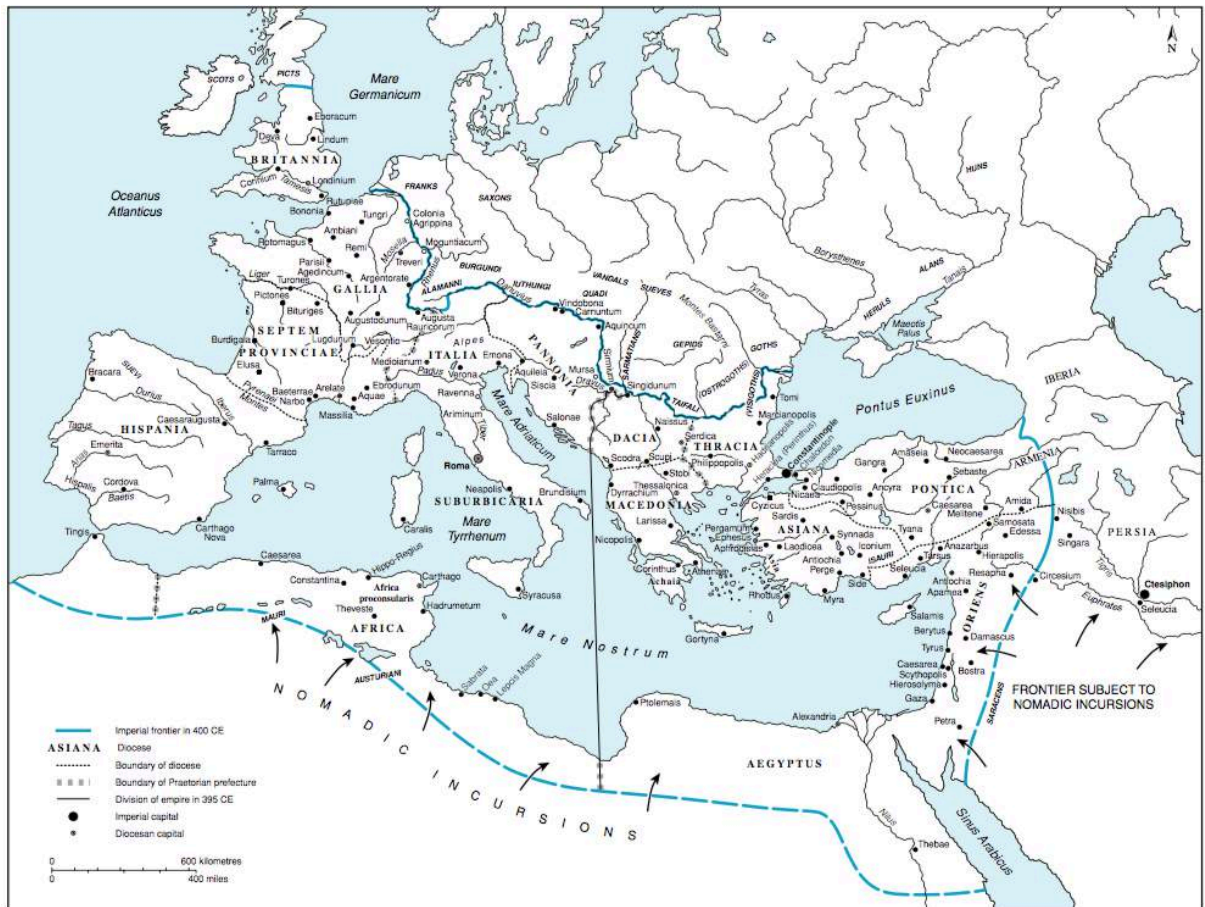
Görsel 1. Pamphylia ve çevresi haritası (Brandt ve Kolb, 2005: 11).

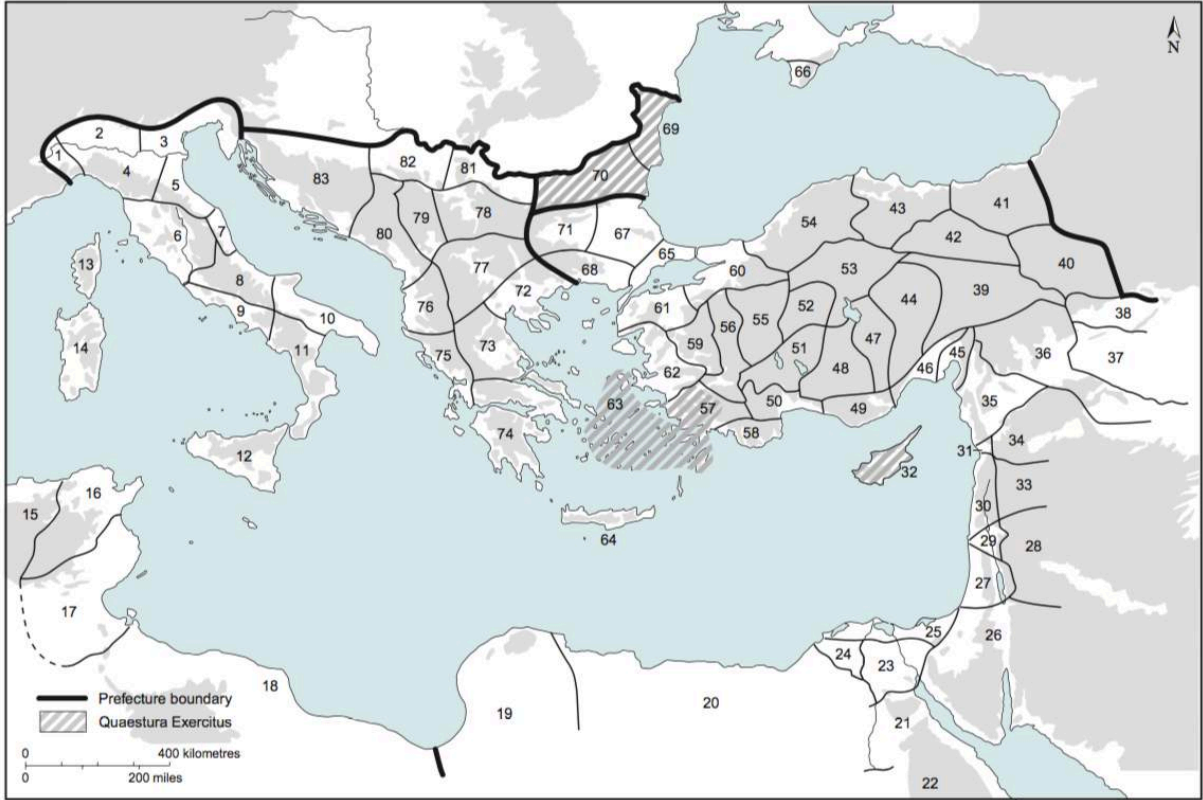
Görsel 2. M.Ö. 25- M.S. 235 arası eyalet sınırları (Mitchell, 1993b: 156).

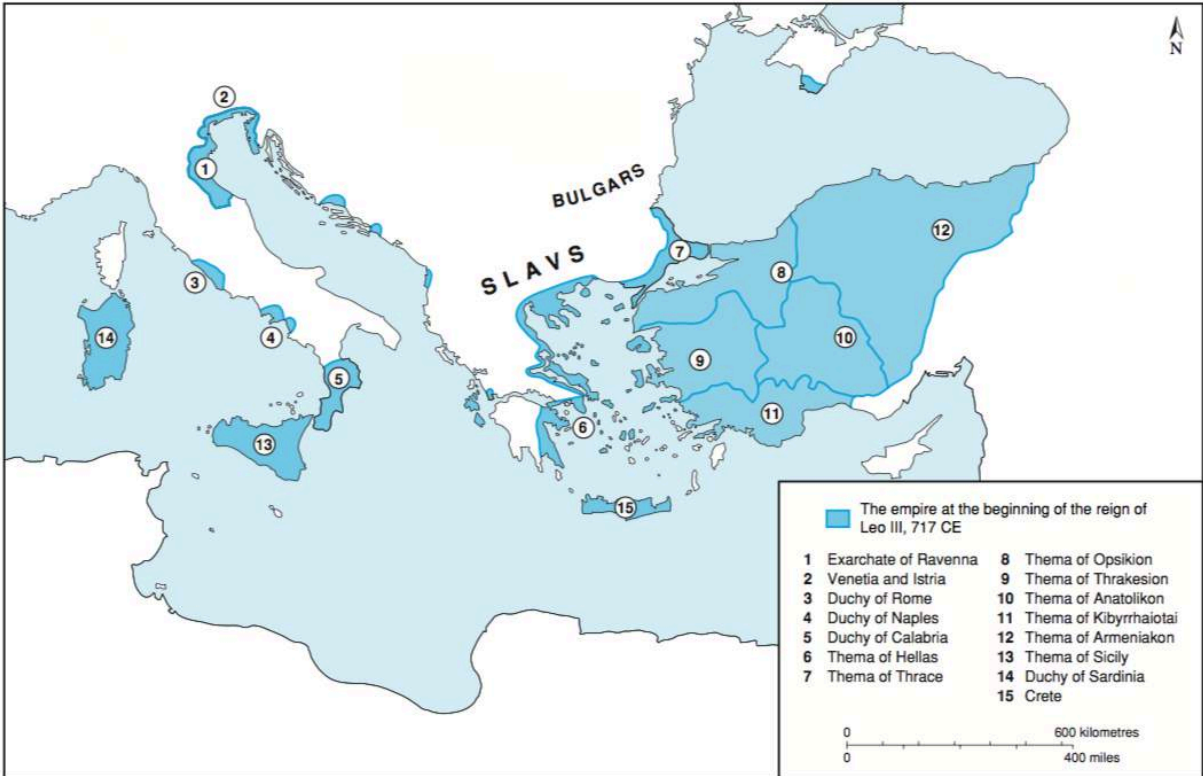
Görsel 3. Geç Antik Çağ'da eyalet sınırları (Mitchell, 1993b: 162).

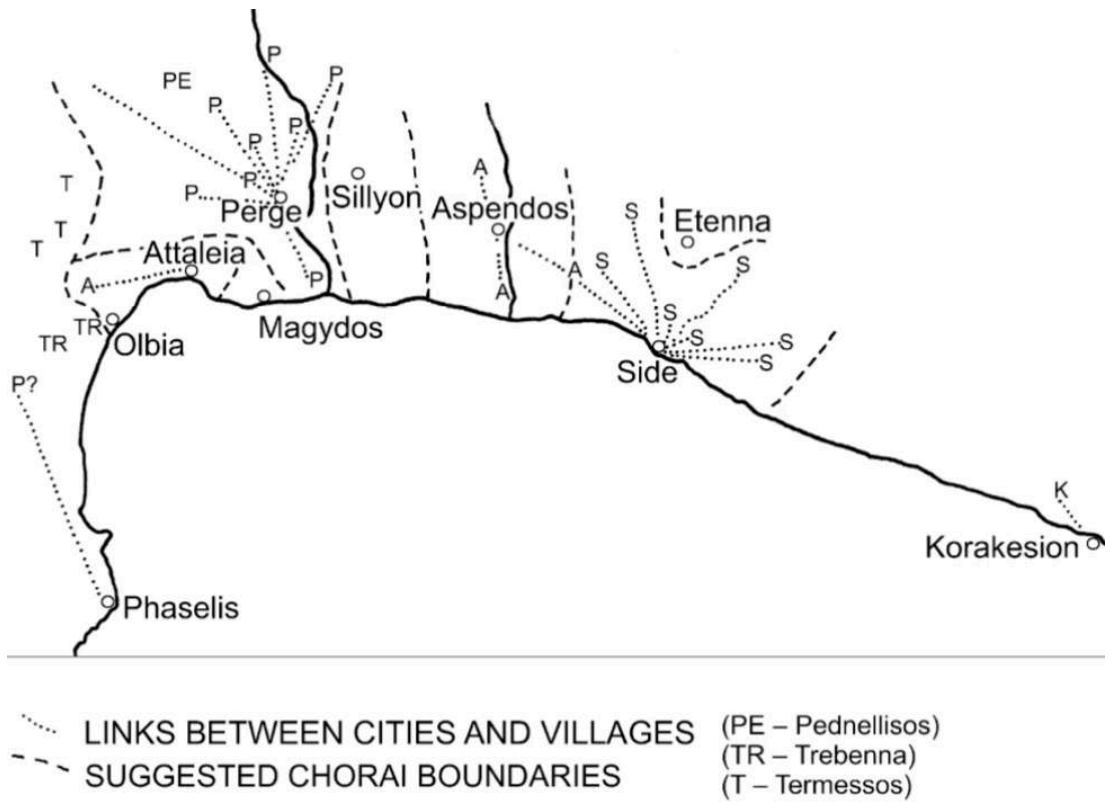
Görsel 4. Yaklaşık M.S. 400'de Asiana Dioecesis'ine bağlı Pamphylia eyaleti (Haldon, 2010: 17).

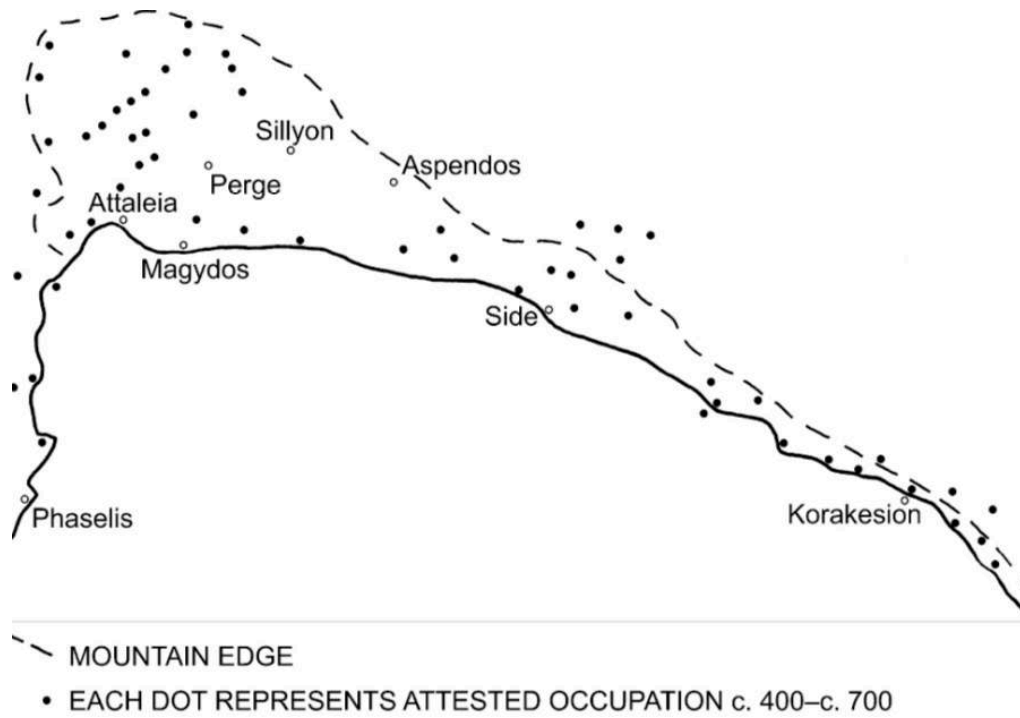
Görsel 5. Yaklaşık 565’de Praefectus Praetorio per Orientem altında Pamphylia Eyaleti (50) (Haldon, 2010: 34).

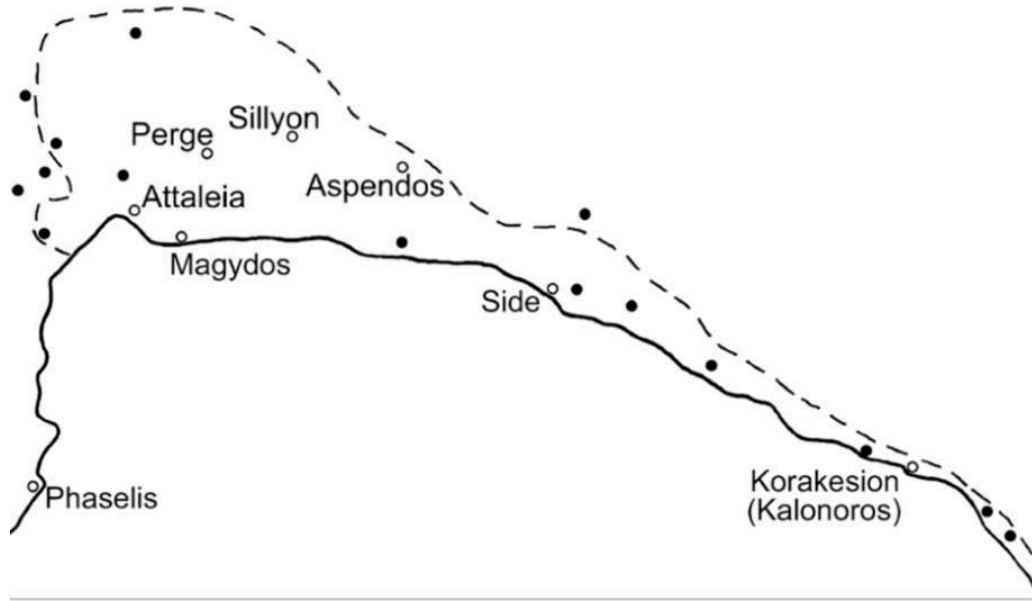
Görsel 6. 650- 717 yılları arasında Themalar ve Pamphylia’nın içinde bulunduğu Kibyrrhaiotai Theması (11) (Haldon, 2010: 58).

Görsel 7. Pamphylia kentleri ve muhtemel khora sınırları (Grainger, 2009: 35).

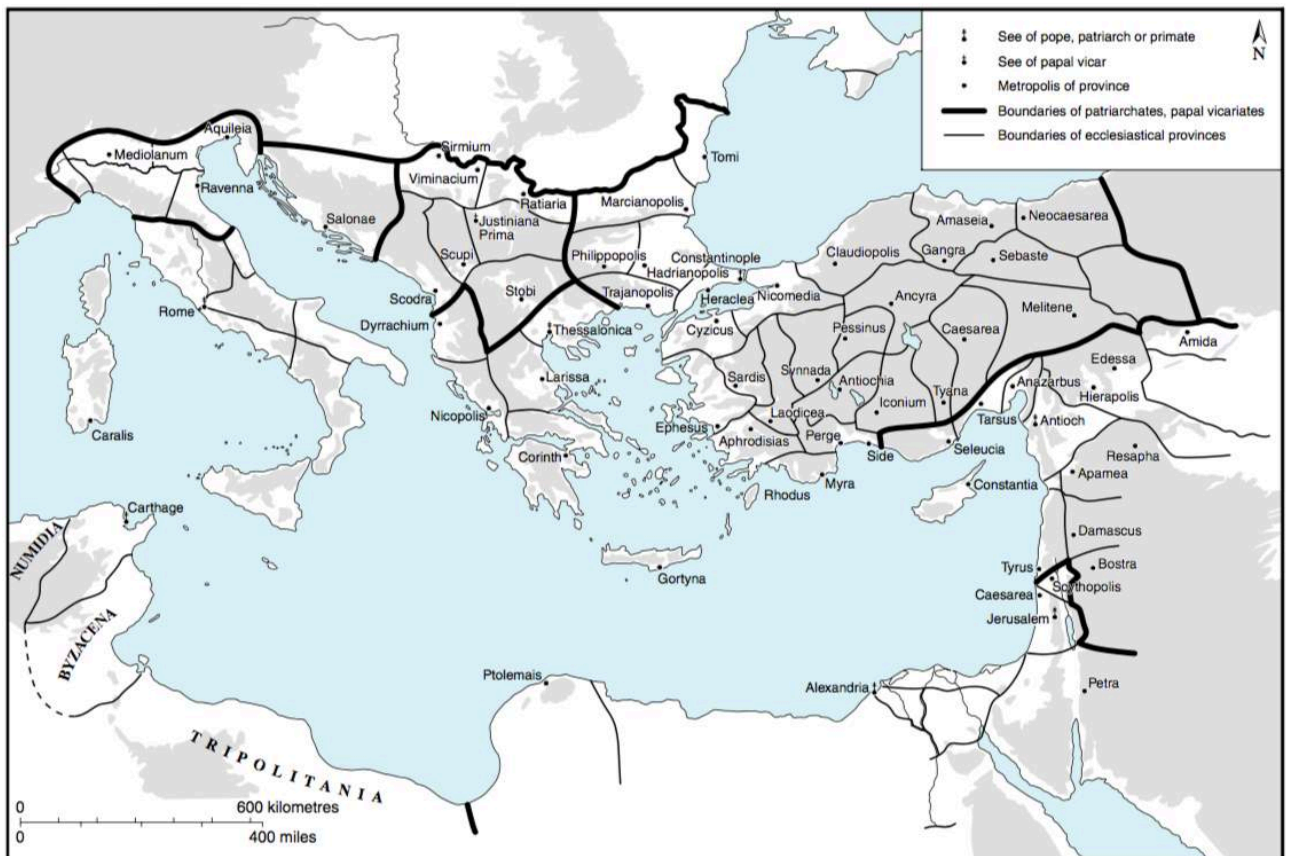
Görsel 8. Pamphylia'da Geç Antik Çağ yerleşimleri (Grainger, 2009: 192).

--- MOUNTAIN EDGE

- EACH DOT REPRESENTS ATTESTED SETTLEMENT
c. 700–c. 900
- BISHOPRICS

Görsel 9. Yaklaşık 700- 900 yılları arasında Pamphylia yerleşimleri (Grainger, 2009: 210).

Görsel 10. Kilise Yönetimi (Haldon, 2010: 52).

Görsel 11. 5- 6. yy'larda Monofizit Kiliseler (Haldon, 2010: 50).

Görsel 12. 1 numara, güneydoğu.

Görsel 13. 2 numara, güneybatı cephe.

Görsel 14. 3 numara, vida ağırlık taşı.

Görsel 15. 4 numara, avlu ve konut, kuzey.

Görsel 16. 4 numara, konut, batı.

Görsel 17. 5 numara, güneydoğu.

Görsel 18. 6 numara, kuzeybatı.

Görsel 19. 7 numara, güney.

Görsel 20. 7 numara, kanal.

Görsel 21. 8 numara, konut a mekânı, güneydoğu iç duvar.

Görsel 22. 11 numara, güneybatı.

Görsel 23. 9 numara, güneybatı cephe.

Görsel 24. 10 numara, konutların bulunduğu alan, kuzey.

Görsel 25. 10 numara, a ve c mekanlarının doğu cepheleri.

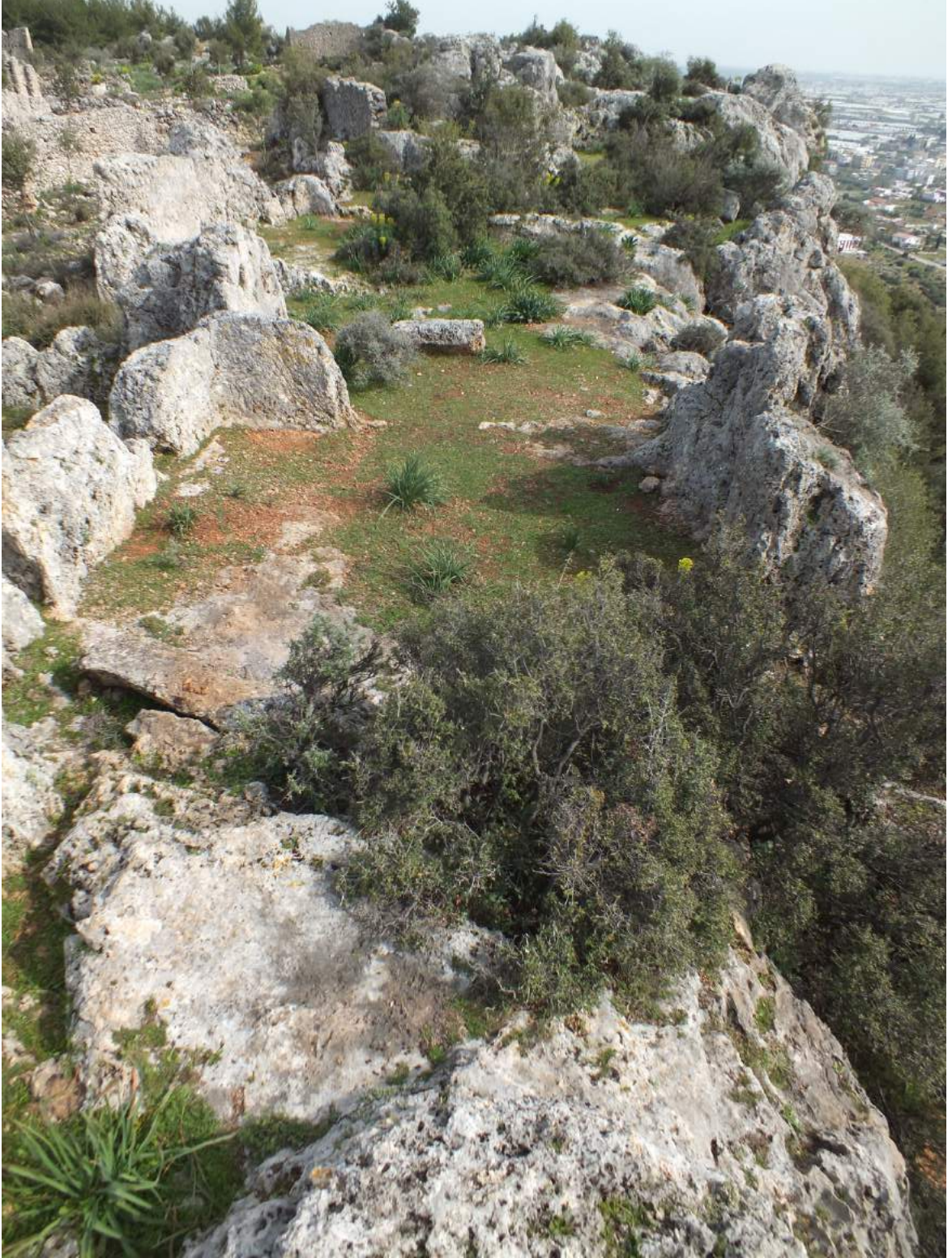
Görsel 26. 12 numara, batı.

Görsel 27. 12 numara, kule iç duvar, güneydoğu.

Görsel 28. 13 numara, iç duvar, kuzey.

Görsel 29. 13 numara, teras, güneydoğu.

Görsel 30. 14 numara, doğu.

Görsel 31. 15 numara, güneydoğu.

Görsel 32. 16 numaralı konut, güneybatı cephe.

Görsel 33. 16 numaralı konut, güney cephe.

Görsel 34. 16 numaralı konut, d, e ve f mekânları, güneydoğu.

Görsel 35. 16 numaralı konut, c mekânı, güney.

Görsel 36. 16 numaralı konut, g mekânı, batı.

Görsel 37. 16 numaralı konut, h mekânı (avlu) kuzeybatı duvarı.

Görsel 38. 16 numaralı konut, a mekânı (koridor), kuzeybatı.

Görsel 39. 16 numaralı konut, b mekânı, güneydoğu.

Görsel 40. 17 numaralı konut, kuzey.

Görsel 41. 18 numara, güneybatı giriş açıklıkları.

Görsel 42. 19 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan, kuzey.

Görsel 43. 21 numaralı konut, batı.

Görsel 44. 21 numaralı konut, doğu.

Görsel 45. 22 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan.

Görsel 46. 23 numara, kuzey.

Görsel 47. 24 ve 25 numaralı mekanlar, kuzeybatı.

Görsel 48. 27 numara, kuzeydoğu cepheler.

Görsel 49. 27 numara, tonozlu bölüm iç mekân, güneydoğu.

Görsel 50. 27 numara, tonozlu bölüm iç mekân, kuzey.

Görsel 51. 28 numaralı zeytinyağı işliği.

Görsel 52. 29 numara.

Görsel 53. 30 numara, kuzey.

Görsel 54. 31 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan.

Görsel 55. 32- 40 numaralı yapıların bulunduğu alan, güney.

Görsel 56. 41 numaralı konut, kuzeybatı.

Görsel 57. 42 numara, güneybatı.

Görsel 58. 43 numaralı konut, güney.

Görsel 59. 43 numaralı konut, kuzeybatı.

Görsel 60. 43 numaralı konut, e mekânı, kuzeydoğu.

Görsel 61. 43 numaralı konut, b mekânı (işlik), kuzeybatı.

Görsel 62. 43 numaralı konut, a mekânı, güneydoğu.

Görsel 63. 43 numaralı konut, a mekânı, kuzeybatı.

Görsel 64. 43 numaralı konut, c ve d ön mekanları, güneydoğu.

Görsel 65. 43 numaralı konut, f- j mekanlarının bulunduğu alan, kuzeydoğu.

Görsel 66. 43 numaralı konut, g mekânı, baskı kolu yuvası.

Görsel 67. 44 numara.

Görsel 68. 43 numaralı konut ve güneydoğusundaki yapı kalıntıları (45- 50), dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).

Görsel 69. 51 numaralı yapı, batı.

Görsel 70. 53 numaralı ışık, güney.

Görsel 71. 54 numara, güneydoğu cephe.

Görsel 72. 54 numara, kuzeybatı cephe.

Görsel 73. 54 numara, iç mekân, kuzeydoğu.

Görsel 74. 55 numara, doğu.

Görsel 75. 55 numara, güney cephe.

Görsel 76. 55 numara, doğu mekandaki baskı kolu yuvaları ve kırma teknesi, kuzey.

Görsel 77. 56 numara.

Görsel 78. 57 numara, güney.

Görsel 79. 57 numara, batı, iç mekân (baskı kolu yuvası ve kemer).

Görsel 80. 58 numara, kuzeydoğu.

Görsel 81. 58 numara, sarnıcı ikiye bölen duvar ve ortadaki kemer.

Görsel 82. 58 numara, sarnıç içi, güney.

Görsel 83. 59 numara, güney.

Görsel 84. 60- 65 numaralar ve güneydoğusundaki avluları, kuzeydoğu.

Görsel 85. 61, 62, ve 63 numaralı mekanların güneydoğu cepheleri.

Görsel 86. 63 numaralı mekânın içi, güney.

Görsel 87. 62 ve 63 numaralı mekanların güneydoğu cepheleri.

Görsel 88. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzeybatı.

Görsel 89. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzeydoğu.

Görsel 90. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), güneybatıdaki erken yapı/ konut, tepeden.

Görsel 91. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzeybatı.

Görsel 92. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), kuzey yan nef sütun sırası ve aralarına örülmüş duvarlar.

Görsel 93. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), güney yan nef kuzeybatı duvarı.

Görsele 94. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), naos orta ve güney yan nef bölümü.

Görsele 95. 66 numaralı yapı (Güney Kilise), ek mekanlar, kuzeybatı cepheleri.

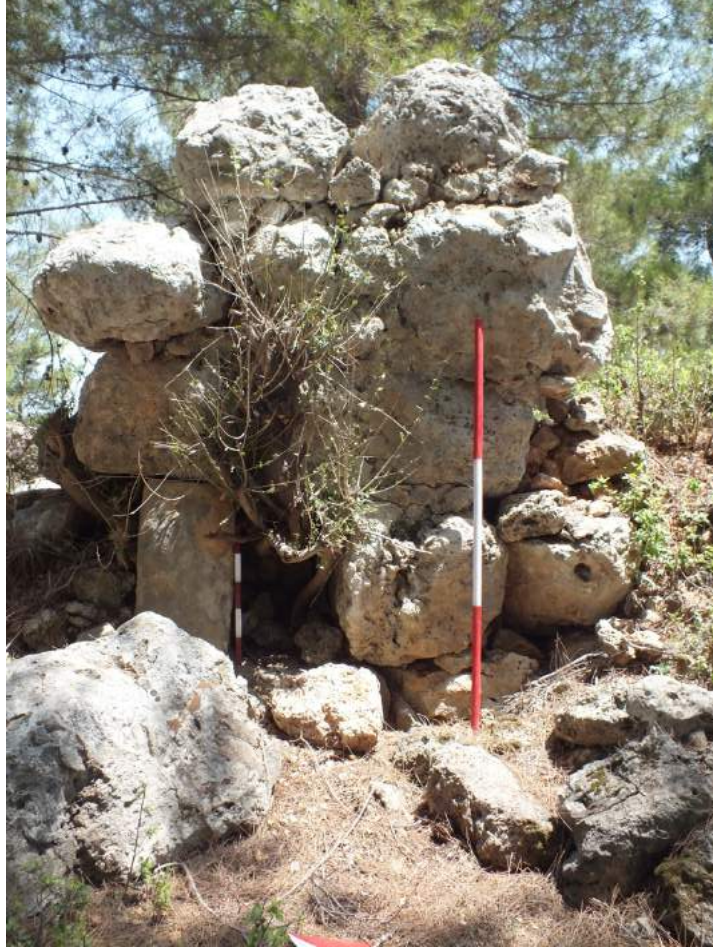
Görsel 96. Güney Kilisenin kuzeydoğusundaki 68- 70 numaralı yapıların bulunduğu alan, kuzeybatı.

Görsel 97. 71 numaralı yapının bulunduğu alan.

Görsel 98. 72 numaralı yapı, güney cephe.

Görsel 99. 72 numaralı yapı, baskı kolu yuvası.

Görsel 100. 73 numaralı yapı, kuzeydoğu.

Görsel 101. Solda 73 ve sağda 74 numaralı yapının bulunduğu alan.

Görsel 102. 75 ve 76 numaralar, zeytinyağı ışıkları, kuzeybatı.

Görsel 103. 77 numara, d mekânı, batı.

Görsel 104. 77 numara, b mekânı, tepeden, kuzeybatı.

Görsel 105. 77 numara, zeytinyağı işliğinin bulunduğu c mekânı, batı.

Görsel 106. 78 numara, kuzeybatı cephe.

Görsel 107. 79 numara, zeytinyağı işliği, kuzeydoğu.

Görsel 108. 80 numara, iç mekân, kuzeydoğu.

Görsel 109. 81 numaralı yapı, güney (arka planda Güney Kilise).

Görsel 110. 82 numara, iç mekân, güneydoğu.

Görsel 111. 83 numaralı yapı kalıntılarının bulunduğu alan.

Görsel 112. 84 numaralı yapı (Hamam), kuzeydoğu.

Görsel 113. 84 numaralı yapı (Hamam), güneybatı (a, b ve c mekanları kuzeydoğu cepheleri).

Görsel 114. 84 numaralı yapı (Hamam), a mekânı, güneybatı kemerli açıklık.

Görsel 115. 84 numaralı yapı (Hamam), b mekânı, kuzey.

Görsel 116. 84 numaralı yapı (Hamam), b mekânı, kemerli niş.

Görsel 117. 84 numaralı yapı (Hamam), c mekânı.

Görsel 118. 86 numara (sarnıç). Arka planda Hamam, güneybatı.

Görsel 119. 87 numaralı yapı kalıntıları.

Görsel 120. 88 numaralı yapı, ön planda batı; arka planda doğu mekân ve avlu, kuzeydoğu.

Görsel 121. 90 numara, konutların bulunduğu alan.

Görsel 122. 91 numara, güneybatı cephe.

Görsel 123. 91 numara, sütun parçası.

Görsel 124. 93 numara, kuzeydoğu.

Görsel 125. 94 numara, zeytinyağı işlikleri, güneybatı.

Görsel 126. 95 numara (Kuzey Kilise), apsisten güneybatıya bakış (ön planda geç dönem şapeli).

Görsel 127. 95 numara (Kuzey Kilise), naos, doğuya bakış.

Görsel 128. 95 numara (Kuzey Kilise), naos güneybatı iç duvarı.

Görsel 129. 96 numara (Kuzey Şapel), nartheksten naosa bakış.

Görsel 130. 96 numara (Kuzey Şapel), nartheks kuzeybatı duvarı.

Görsel 131. 96 numara (Kuzey Şapel), apsis iç eğrisi.

Görsel 132. 97 numara, konut, yapıyı ikiye bölen kuzeybatı güneydoğu doğrultulu duvar ve güneybatıdaki mekân.

Görsel 133. 98 numara, güneydoğu.

Görsel 134. 99 numara, a, b ve en arka planda c mekânı, batı.

Görsel 135. 99 numara, güneybatı cephe.

Görsel 136. 100 numara, doğu.

Görsel 137. 101, 102 ve 103 numaralı yapıların bulunduğu alan.

Görsel 138. 105 numara (Doğu Şapel), apsis (solda) ve kuzey cephe.

Görsel 139. 105 numara (Doğu Şapel), nartheksten naosa bakış.

Görsel 140. 105 numara (Doğu Şapel), nartheks ve naos kapısına bakış.

Görsel 141. 106 numara, batıdaki mekân.

Görsel 142. 108 numara, konutun içi, güney (solda kuzeydoğu giriş açıklığı).

Görsel 143. 109, 110 ve 111 numaralı yapıların bulunduğu alan (arka planda yüksek duvarıyla 113 numara).

Görsel 144. 110 ve 111 numara, işlik kalıntıları, kuzey.

Görsel 145. 113 numaralı yapının bulunduğu alan, kuzeydoğu.

Görsel 146. 113 numaralı yapı, güneydoğu köşedeki mekân, güney duvarı.

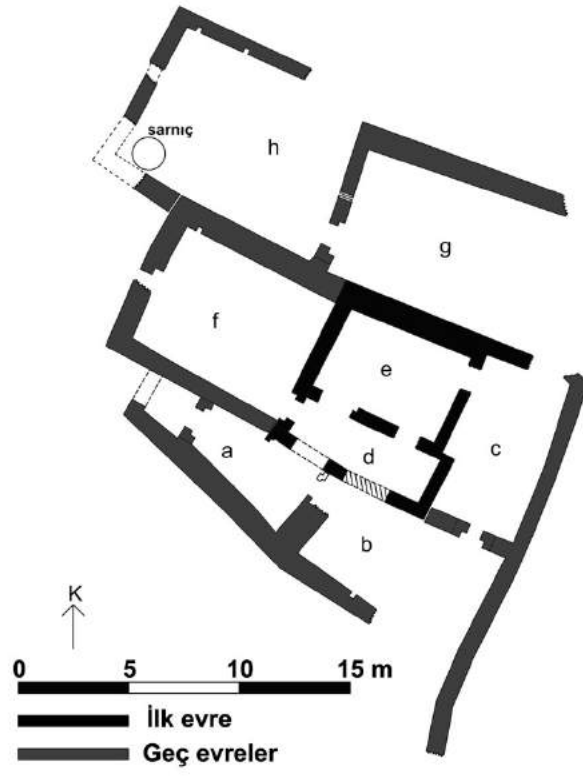
Görsel 147. 113 numaralı yapı, mekânın içine bakan güneydoğu duvarı.

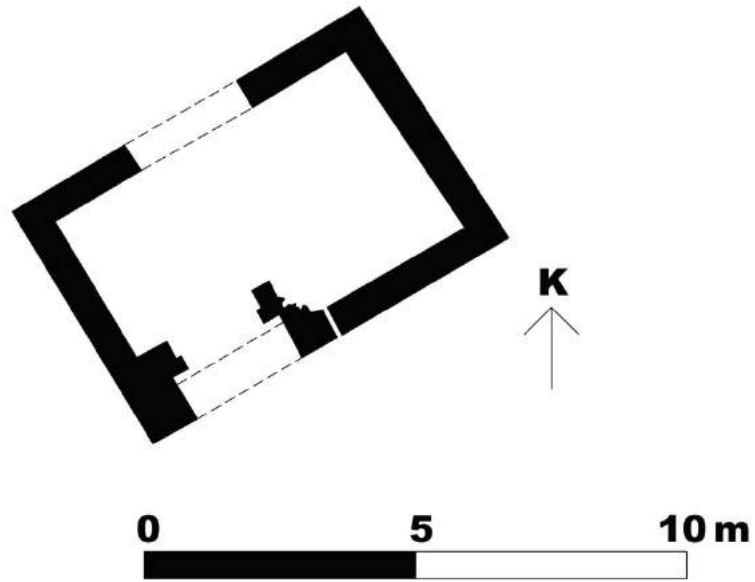
Görsel 148. 114 numara, işliğin bulunduğu kuzey bölümü.

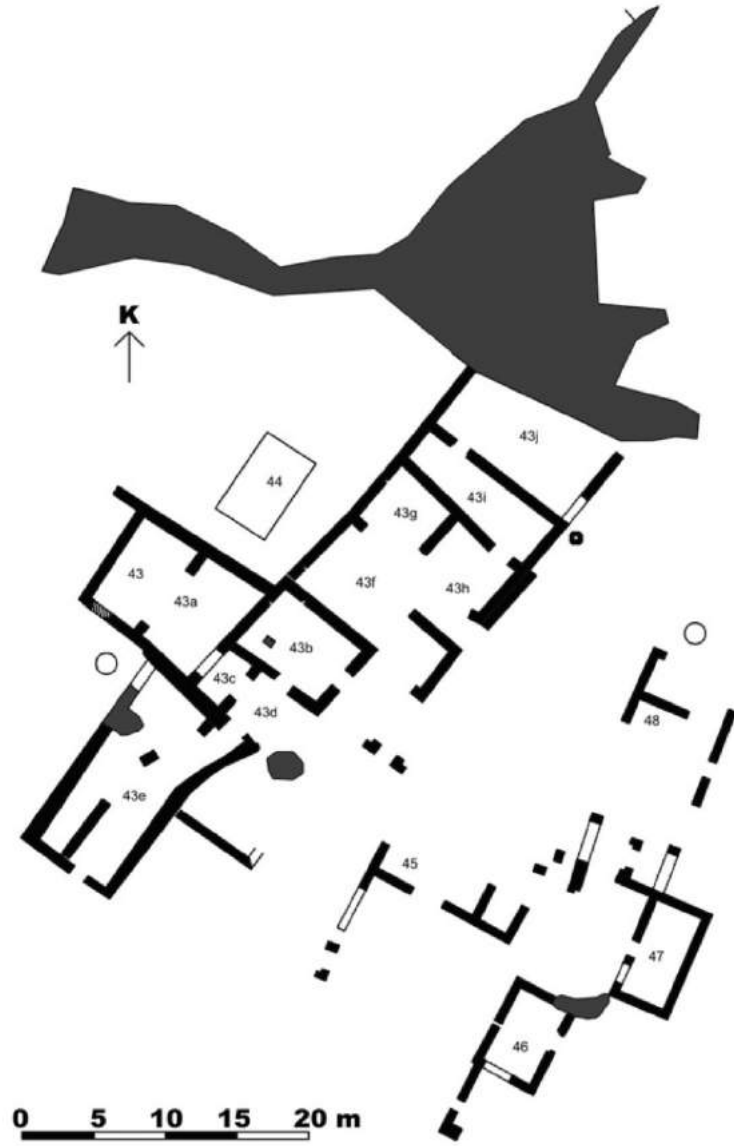
Görsel 149. 115 numara, mekânın içi, güneydoğu.

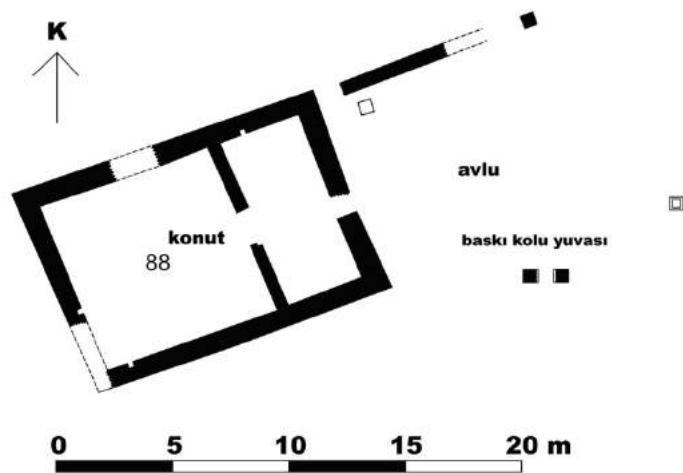
Görsel 150. 16 numara, bağımsız konut.

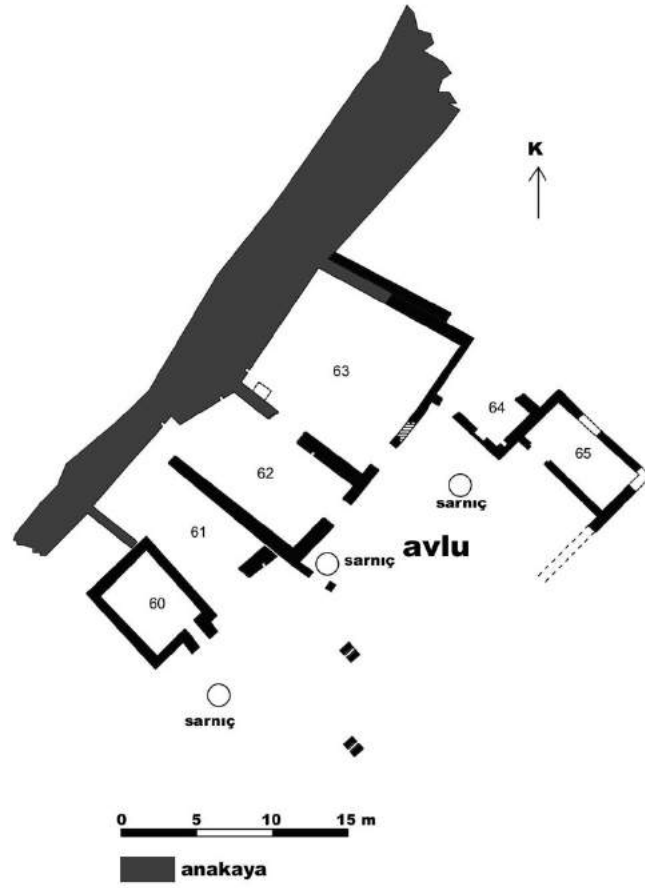
Görsel 151. 54 numaralı yapı.

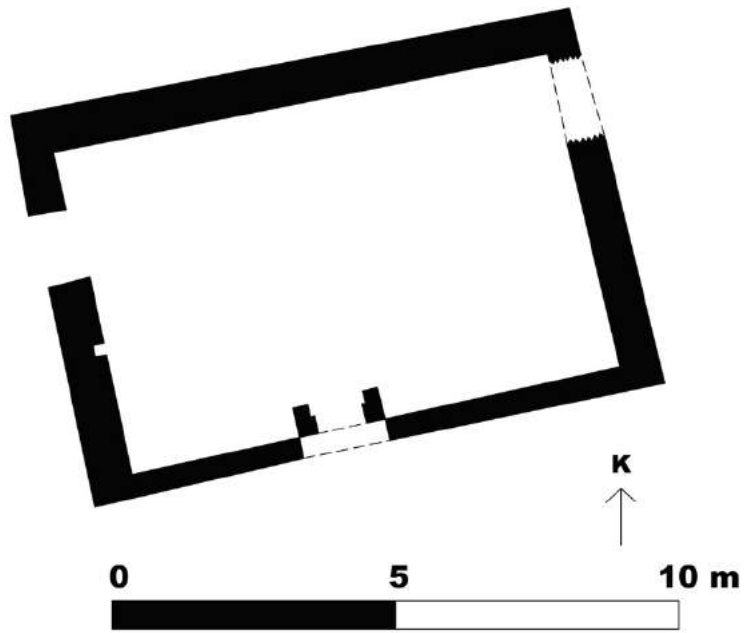
Görsel 152. 43 numaralı bağımsız konut ve güneydoğusundaki yapı grubu.

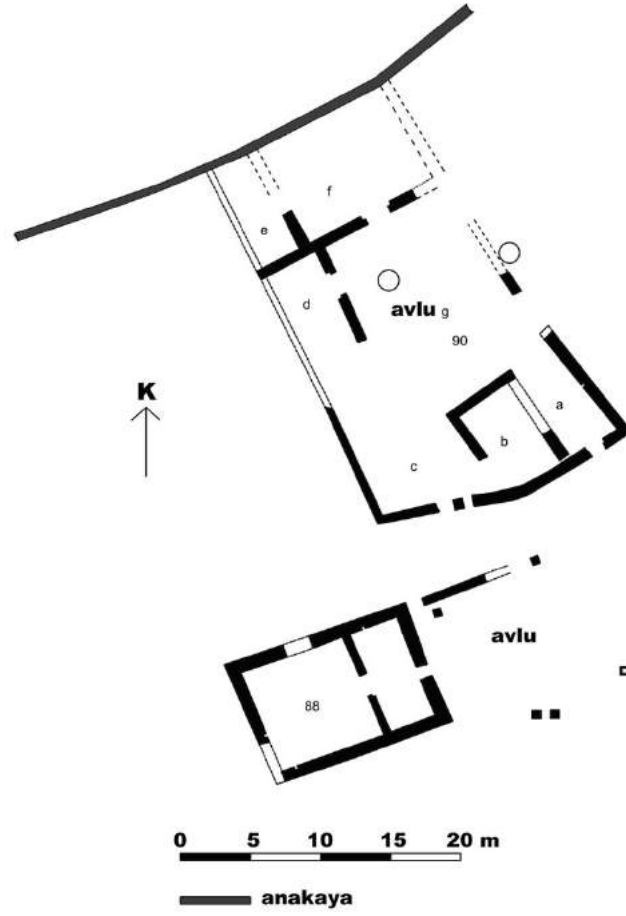
Görsel 153. 88 numaralı konut.

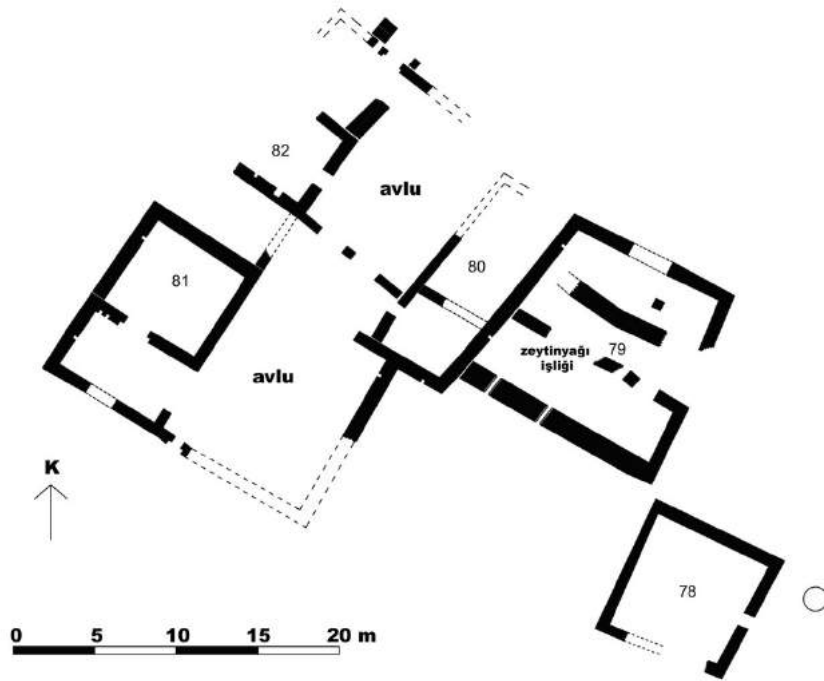
Görsel 154. Birbirine bitişik 60- 65 numaralı konutlar- işlik grubu.

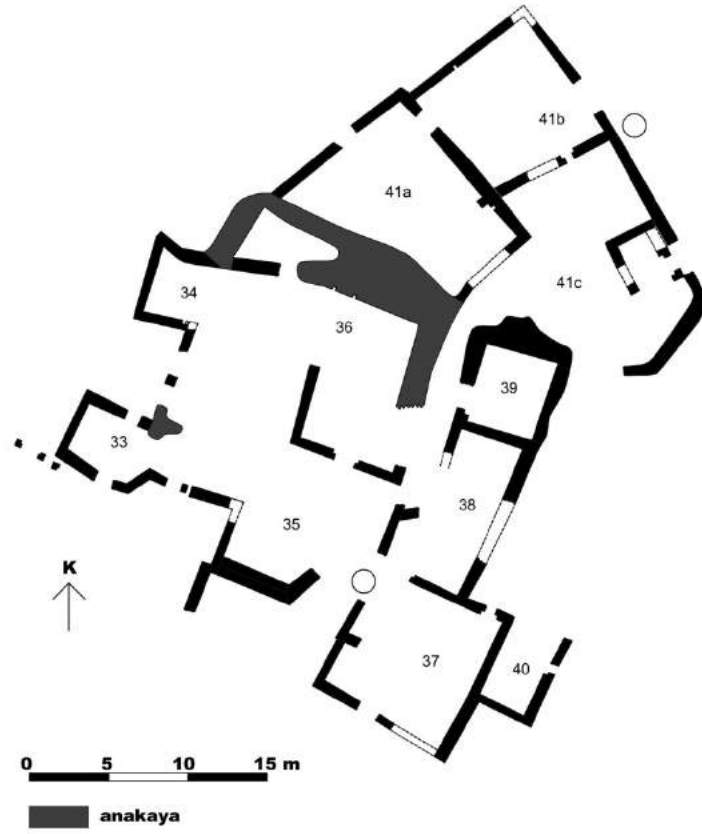
Görsel 155. 100 numaralı konut.

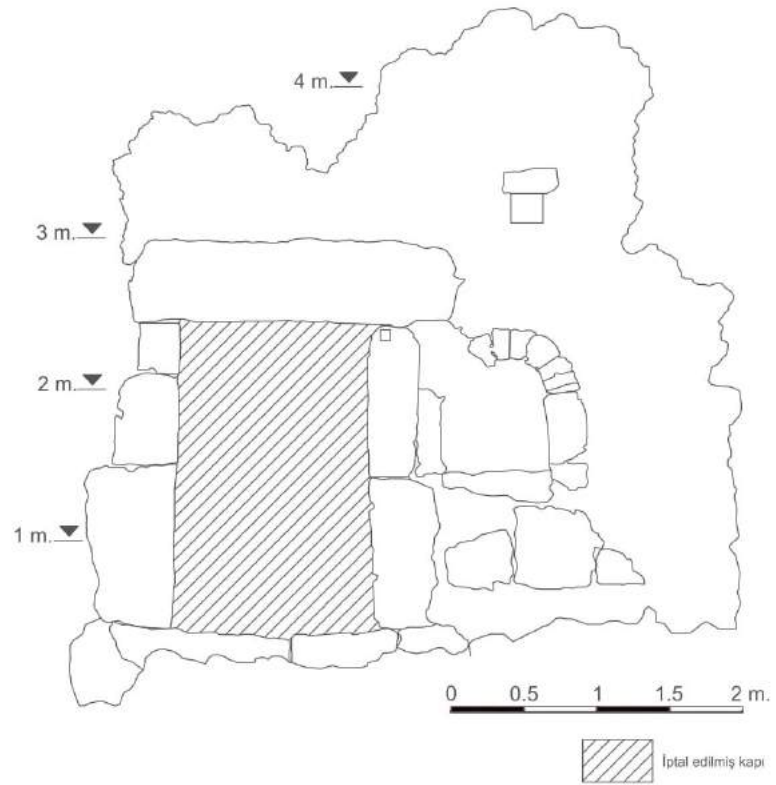
Görsel 156. Avlu etrafında dizilen konutlar (90) ile bir ön oda ve bu ön odadan oluşan avlulu konut (88).

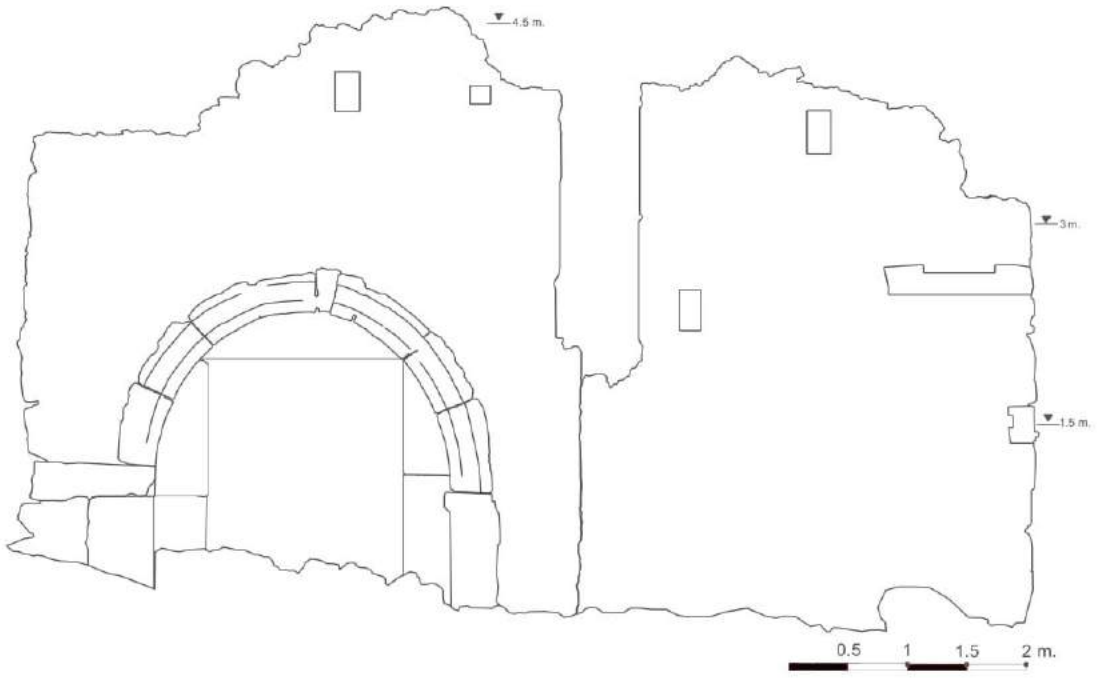
Görsel 157. Avlu etrafında dizilen konutlar ve zeytinyağı işliği.

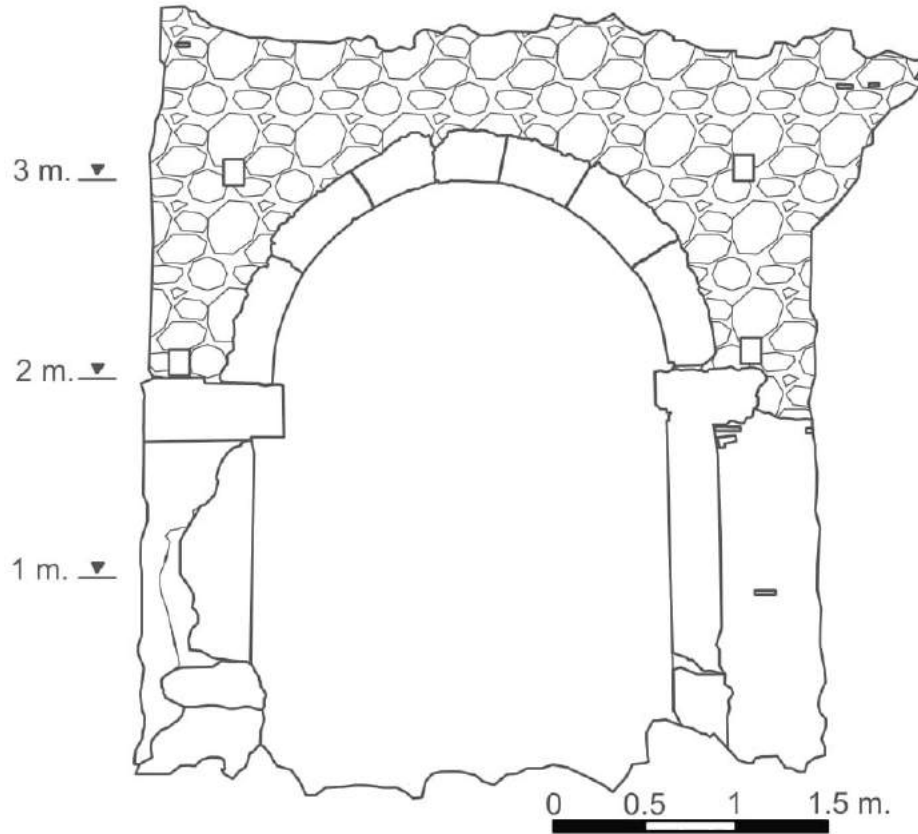
Görsel 158. Birbirine bitişik sıralanan konutlar ve yukarıda (41) bağımsız konut.

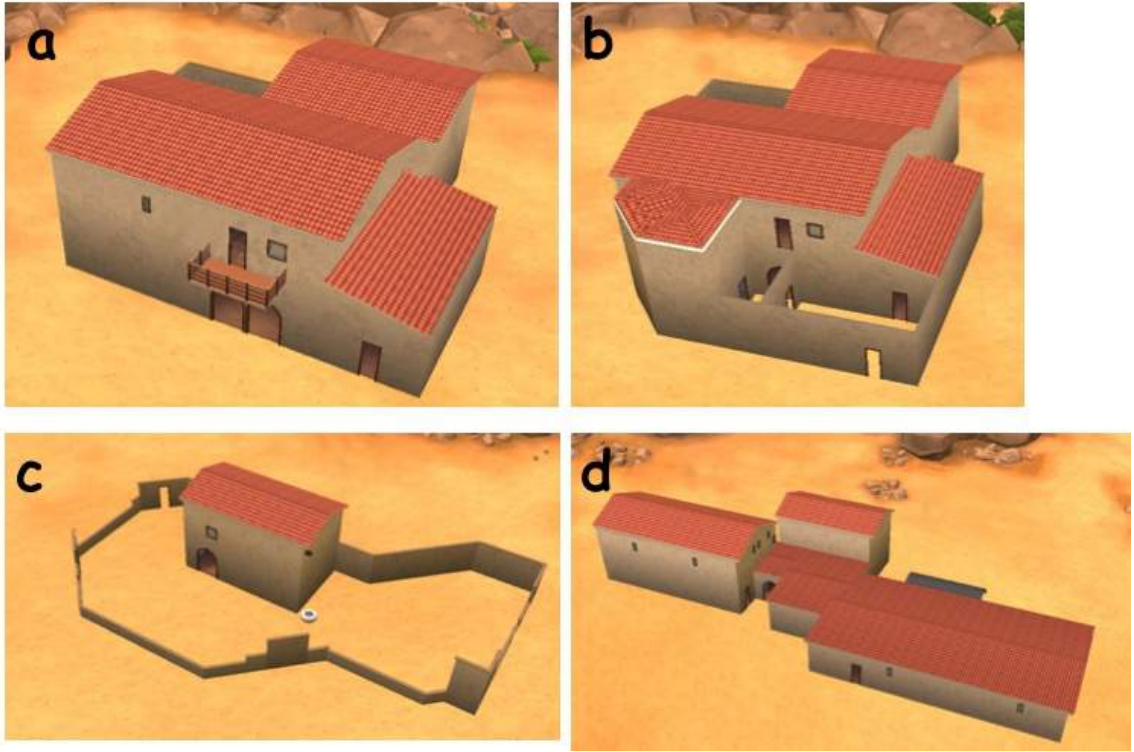
Görsel 159. 63 numaralı yapı güneydoğu cephesi (çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

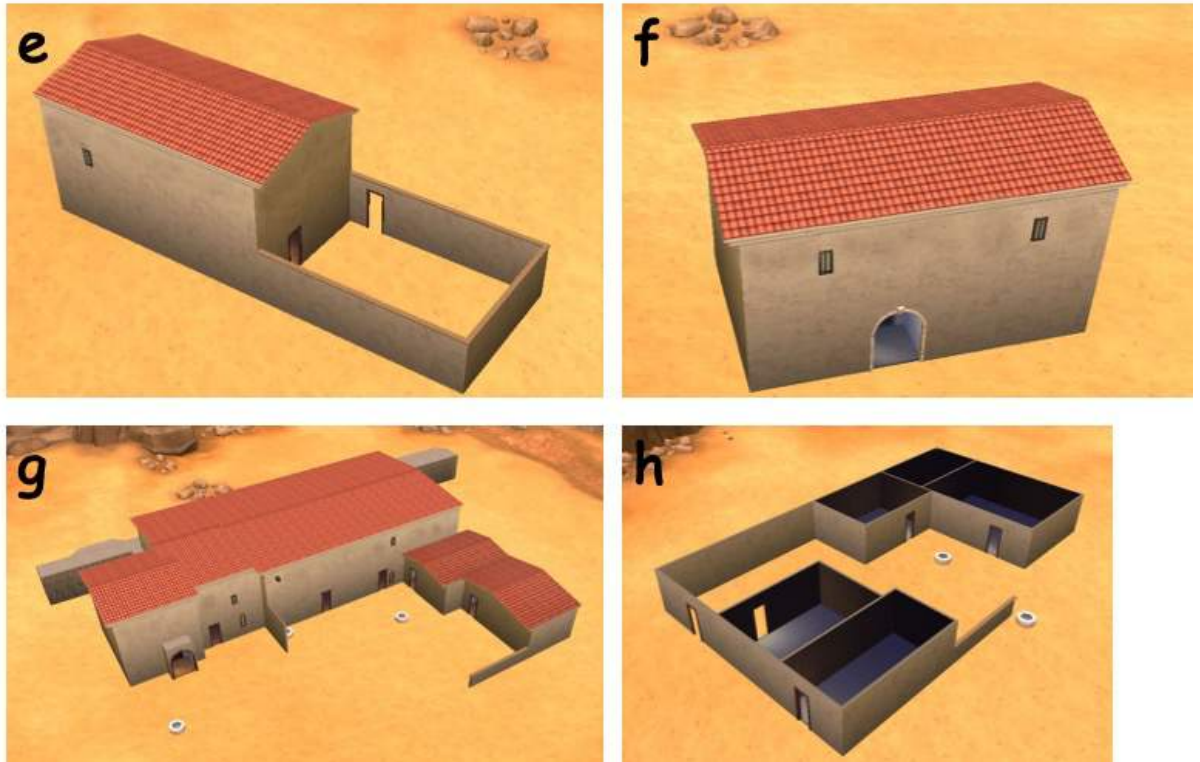
Görsel 160. 54 numaralı yapı, güneydoğu cephesi (çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

Görsel 161. 43 numaralı konut, a mekânı kemerli giriş açıklığı (çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

Görsel 162. 16 numaralı konutun Geç Antik Çağ dönüşümleri (a ve b), avlusuyla 4 numaralı konut (c) ve 43 numaralı konut (d) (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan- Orçun Erdoğan).

Görsel 163. 88 numaralı konut (e), 100 numaralı konut (f), birbirine bitişik sıralanan 60- 65 numaralı yapılar (g) ve avlu etrafında sıralanan konutlar (90 numara) (h) (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan- Orçun Erdoğan).

Görsel 164. 8 numaralı konut, mazgal pencere örneği.

Görsel 165. 113 numaralı yapı, mazgal pencere örneği.

Görsel 166. 16 numaralı konut, üst katta mazgal pencere ve niş örneği.

Görsel 167. 82 numaralı konut, pencere örneği.

Görsel 168. 16 numaralı konut, balkona açılan kapı ve büyük boyutlu pencere örneği.

Görsel 169. 13 numara, niş örneği.

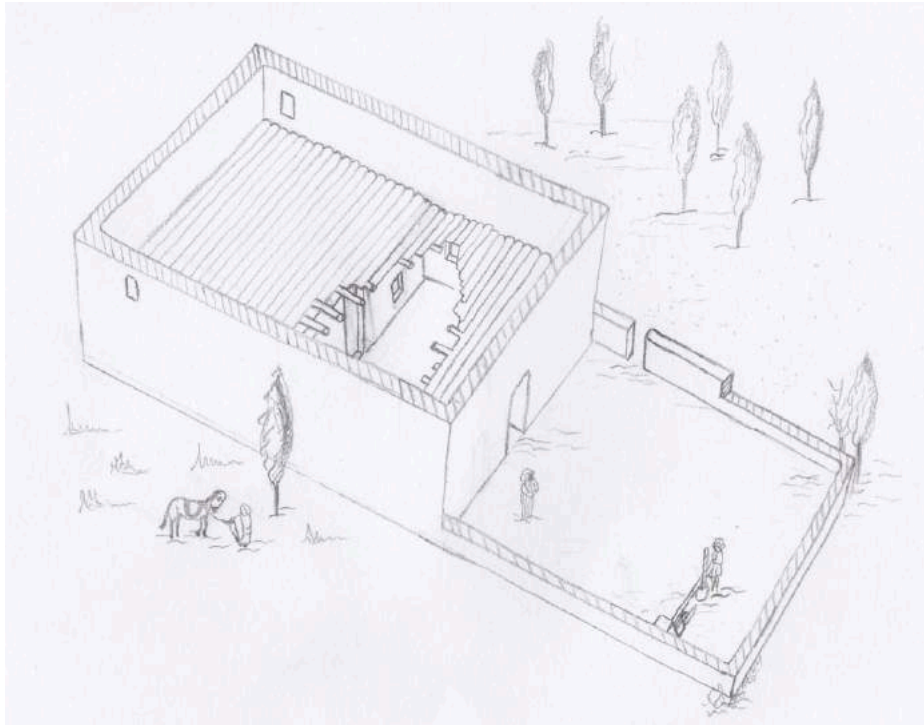
Görsel 170. 55 numaralı yapı, zeytinyağı işliğı mekanına açılan kapının cephesinde ahşap sundurmaya ait olabilecek giriş yuvaları.

Görsel 171. 115 numaralı yapının güney cephesinde bir veranda ya da balkonla ilişkilendirilebilecek giriş yuvaları.

Görsel 172. 16 numaralı konut, kemerler üstünde balkonun döşemesini taşıyan kirişlere ait yuvalar.

Görsel 173. 88 numaralı konut, üst kat döşemesi ve kiriş yuvaları, canlandırma (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

Görsel 174. 16 numaralı konut, üst kat döşemesini taşıyan kiriş yuvaları.

Görsel 175. 8 numaralı konut, üst kat döşemesini taşıyan kiriş yuvaları.

Görsel 176. Üst kat döşemesinin yerleştirildiği girinti.

Görsel 177. 68 numara, olasılıkla üst kat döşemesini taşıyan kemerlere ait ayaklar.

Görsel 178. 43 numaralı konut, iki yana kırma çatı örneği.

Görsel 179. 54 numara, iki yana kırma çatı örneği.

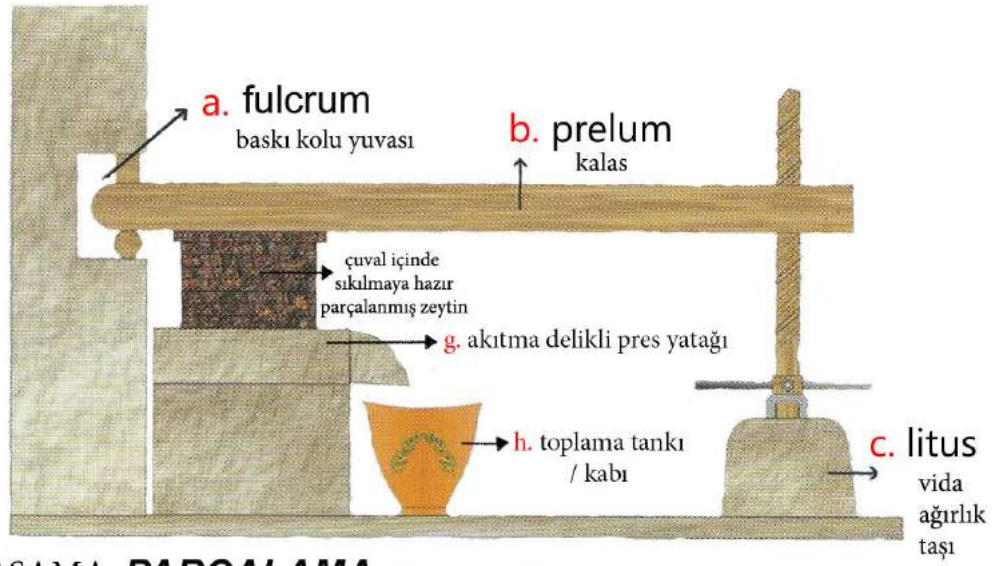

Görsel 180. 16 numaralı konut, d mekânı, tek eğimli çatı örneği.

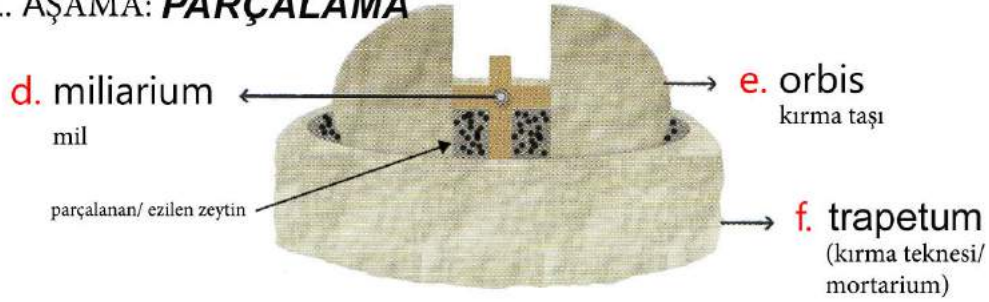

Görsel 181. 66 numaralı yapıya (Güney Kilise) bitişik erken konut, tek eğimli çatı örneği.

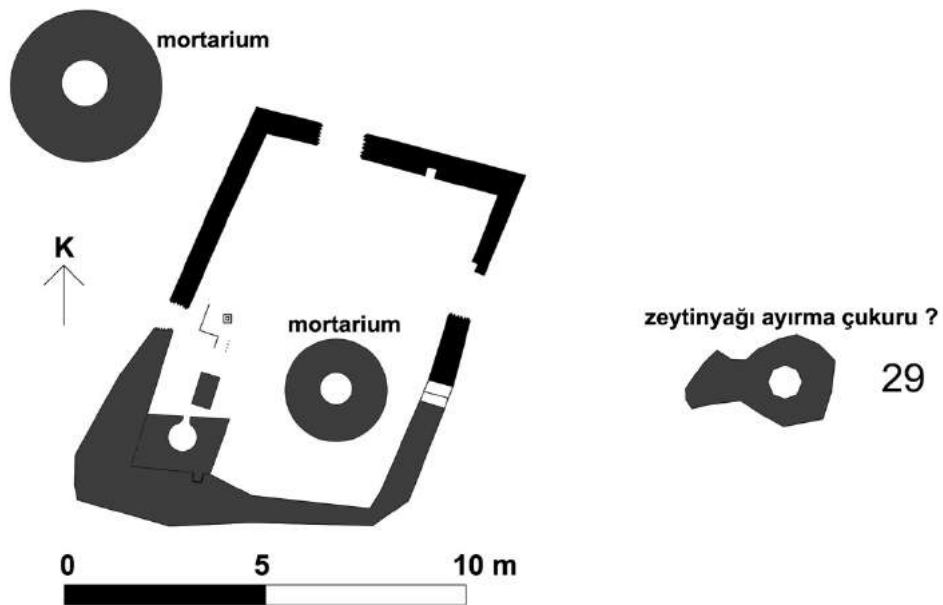
2. AŞAMA: **SIKMA**

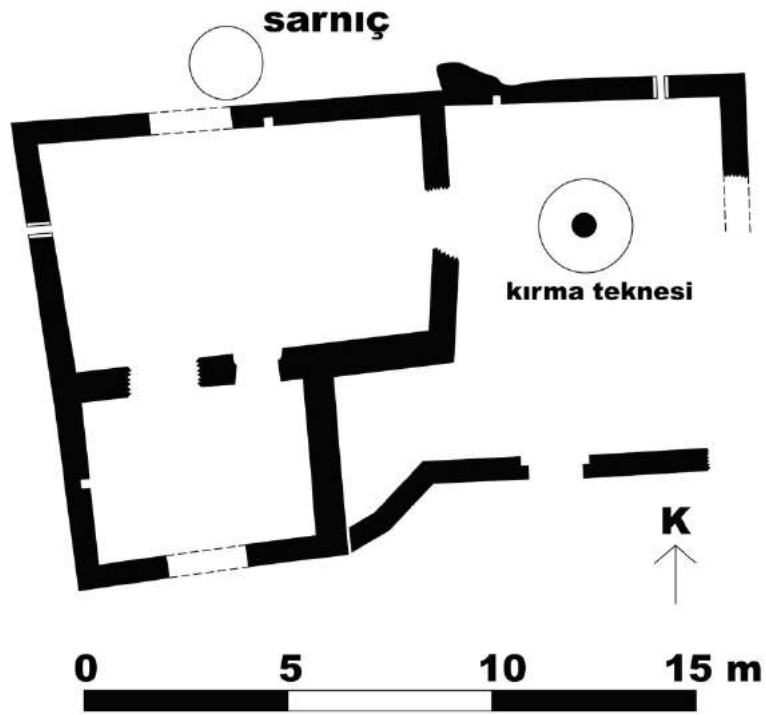
1. AŞAMA: **PARÇALAMA**

Görsel 182. Lyrboton Kome'deki zeytinyağı üretiminde uygulanan yöntemler ve donanımlar (Takmer ve Önen, 2007: 14'den tekrar düzenlenerek).

Görsel 183. 28 numara, bağımsız zeytinyağı işliği.

Görsel 184. 55 numara, zeytinyağı işlikli yapı.

Görsel 185. 111 numaralı işlik, vida ağırlık taşları ve anakayaya oyulu baskı kolu yuvası.

Görsel 186. 114 numara, yekpare taştan baskı kolu yuvası.

Görsel 187. 43 numaralı konut, b mekânı, baskı kolu yuvası.

Görsel 188. 28 numara, zeytinyağı işliği, kırma teknesi.

Görsel 189. 102 numara, vida ağırlık taşı.

Görsel 190. 101- 102 numara, baskı kolu yuvası.

Görsel 191. 94 numaralı zeytinyağı işliği, pres yatağı.

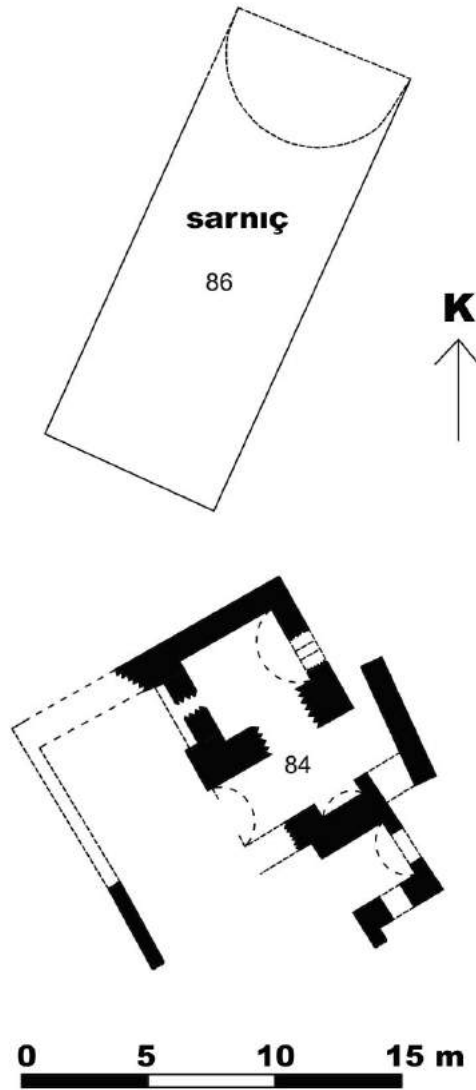
Görsel 192. 77 numaralı zeytinyağı işliği, vida ağırlık taşı.

Görsel 193. 55 numara, doğudaki mekân, kırma teknesi.

Görsel 194. 4 numara, zeytinyağı toplama tankı?

Görsel 195. Hamam ve sarnıcı.

Görsel 196. Kapaklı sarnıç bileziği, 6 numara.

Görsel 197. Doğu Mahalledeki bir sarnıç bileziğinde ip izleri.

Görsel 198. Bileziği dairesel formda bir sarnıç.

Görsel 199. 6 numaralı yapının çatı dibinde sarnıç.

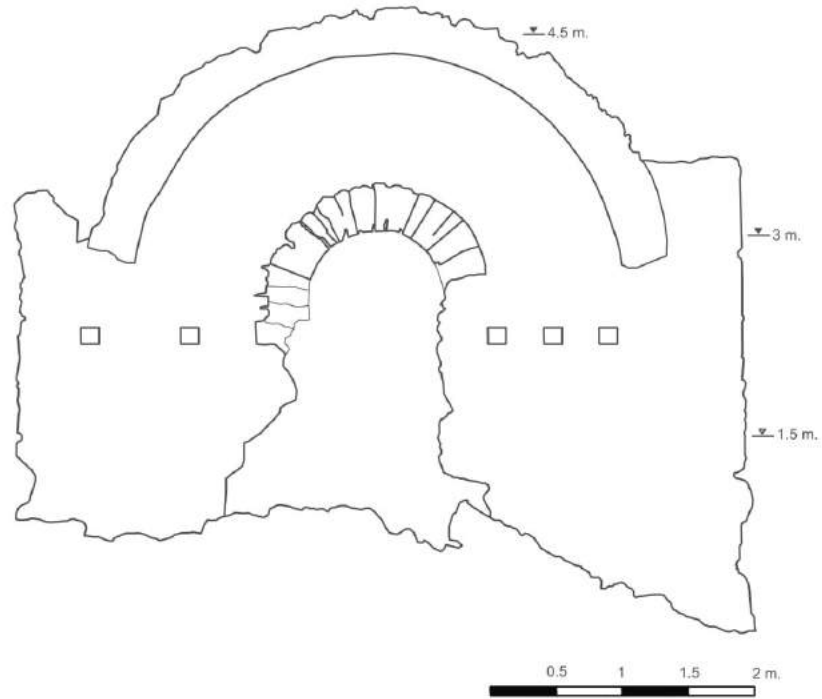
Görsel 200. Çatı dibinde hazne, 99 numaralı yapı güneybatı cephesi.

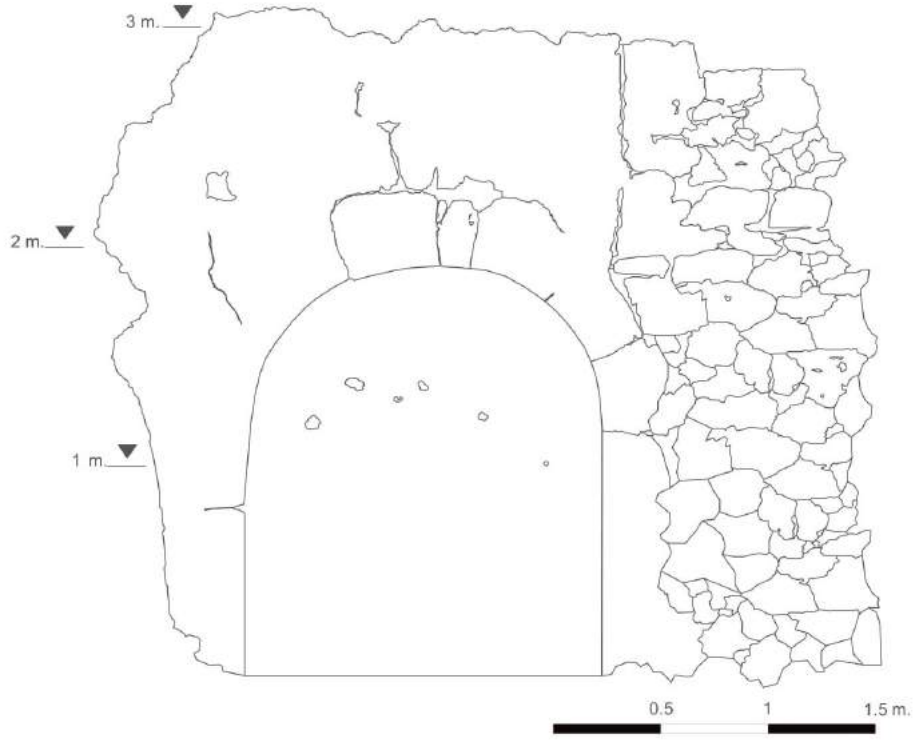
Görsel 201. Sarmıç yakınında hazne, GN: 2E.

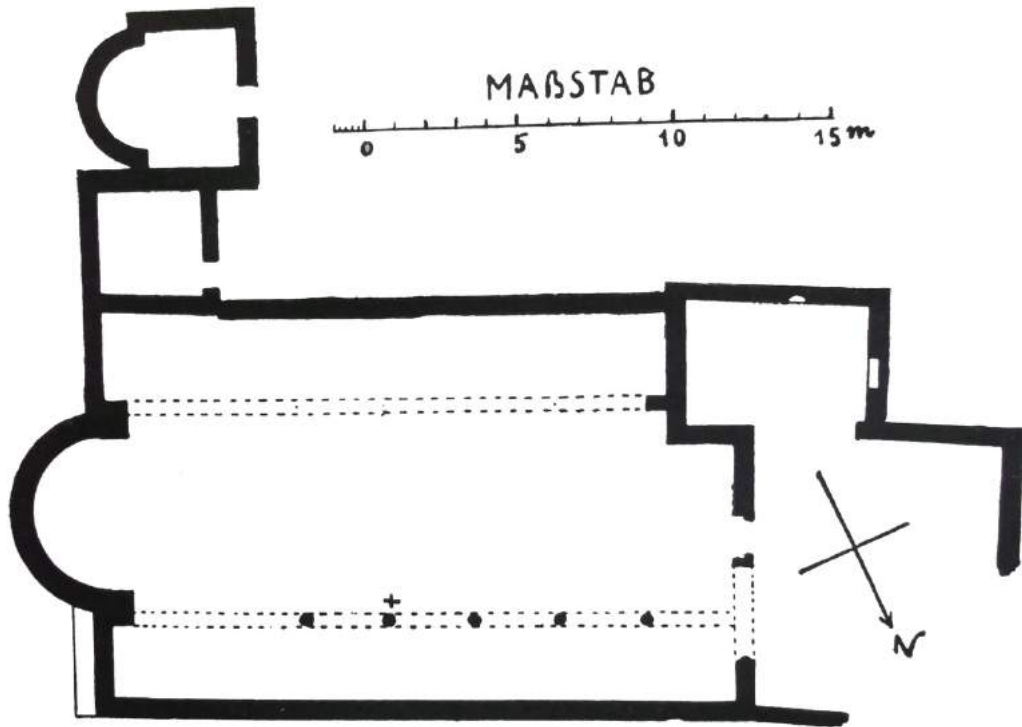
Görsel 202. 55 numaralı zeytinyağı işliğinin kuzeye bakan açıklık cephesinde sarnıç.

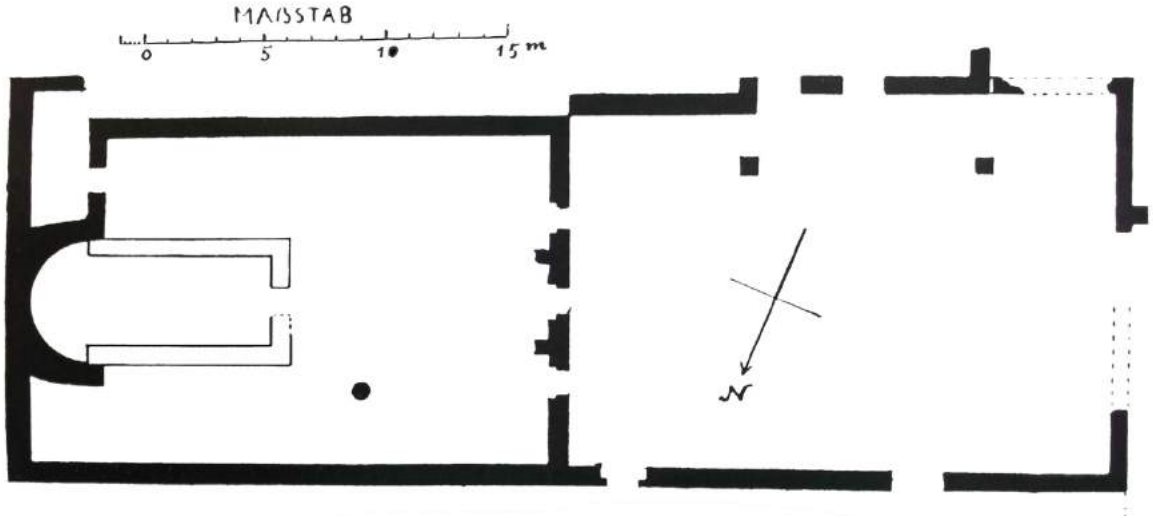
Görsel 203. Hamam a mekânı, kuzeydoğu cephe (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

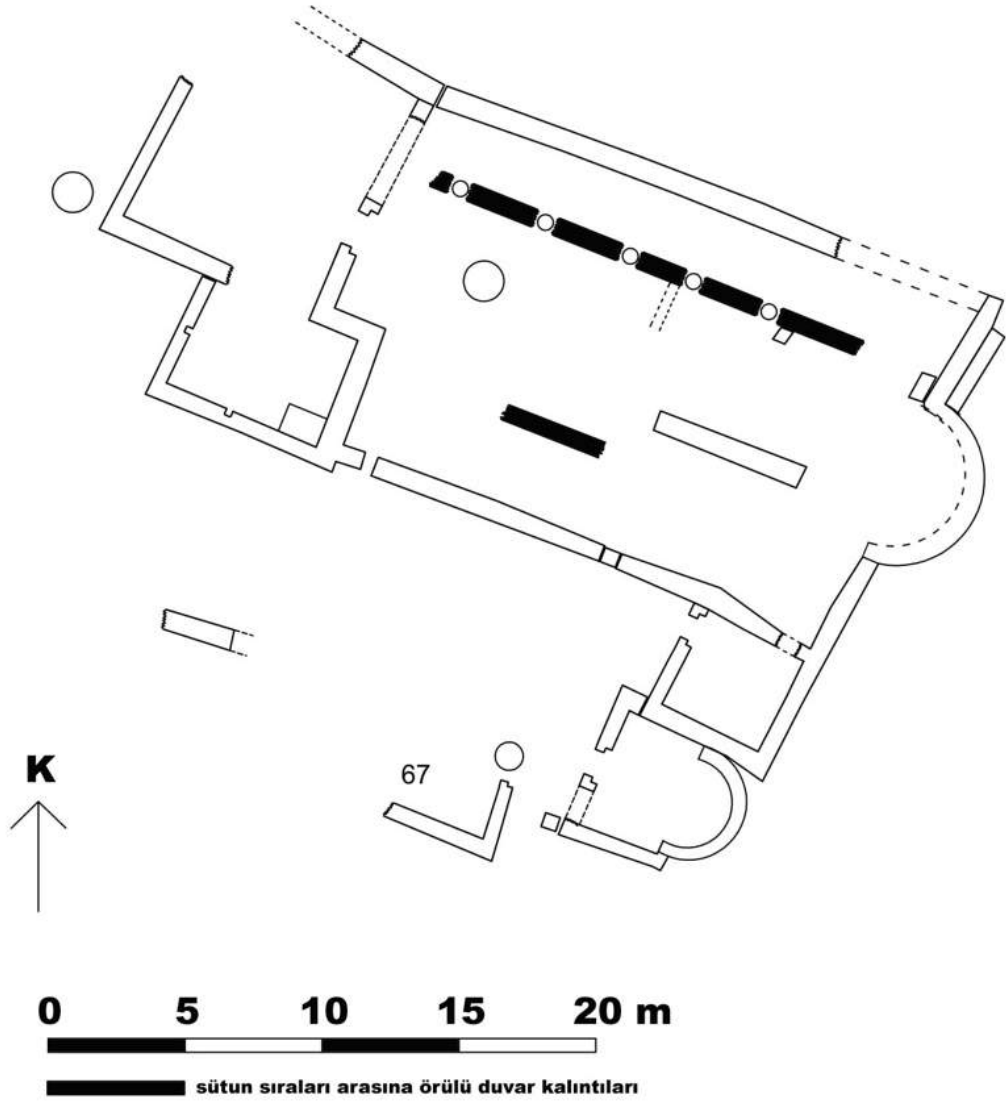
Görsel 204. Hamam b mekânı, niş (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

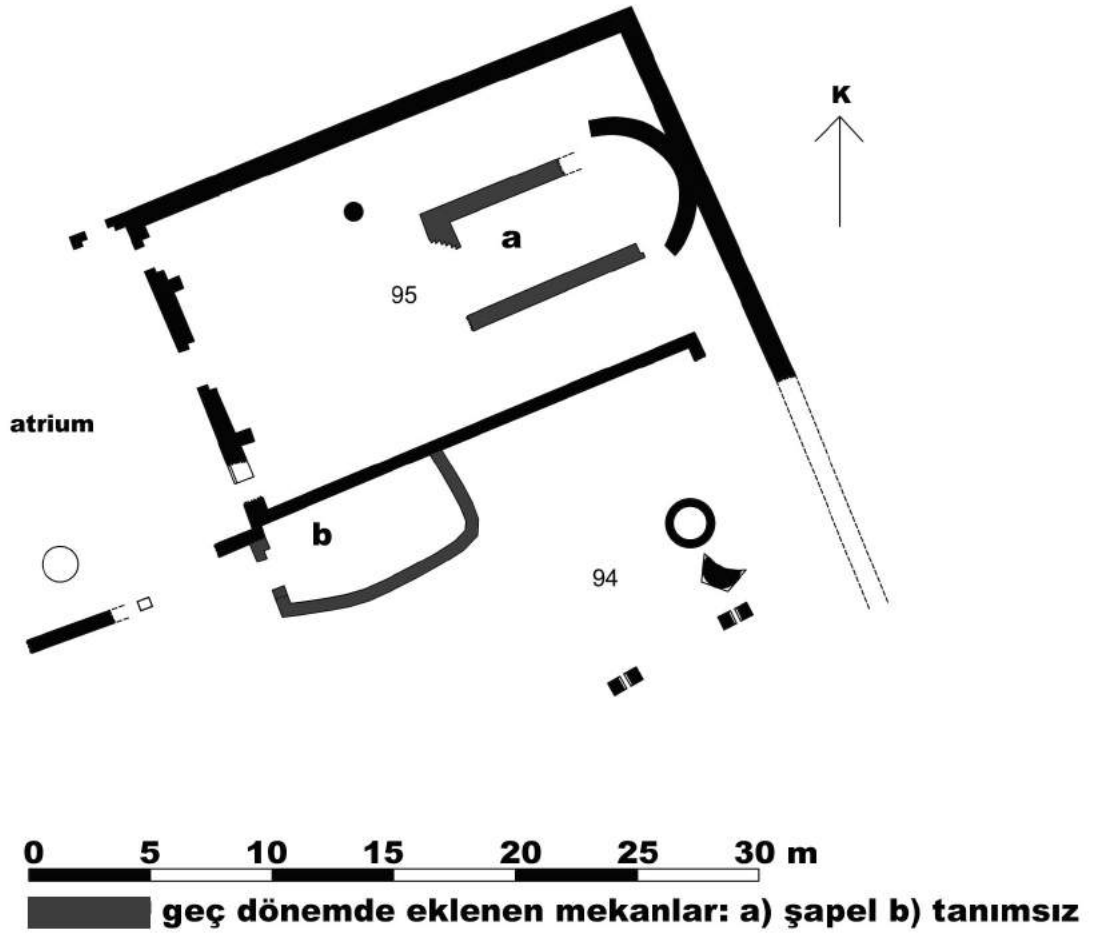
Görsel 205. Güney Kilise (Keil, 1926: 103- 104).

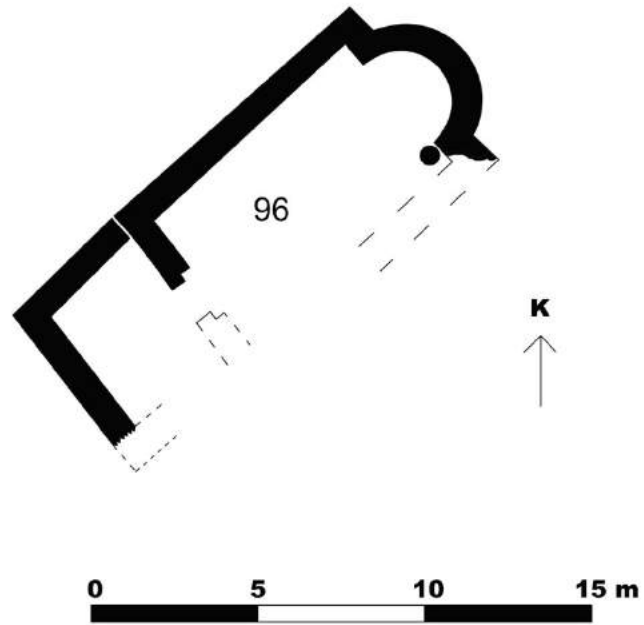
Görsel 206. Kuzey Kilise (Keil, 1926: 103- 104).

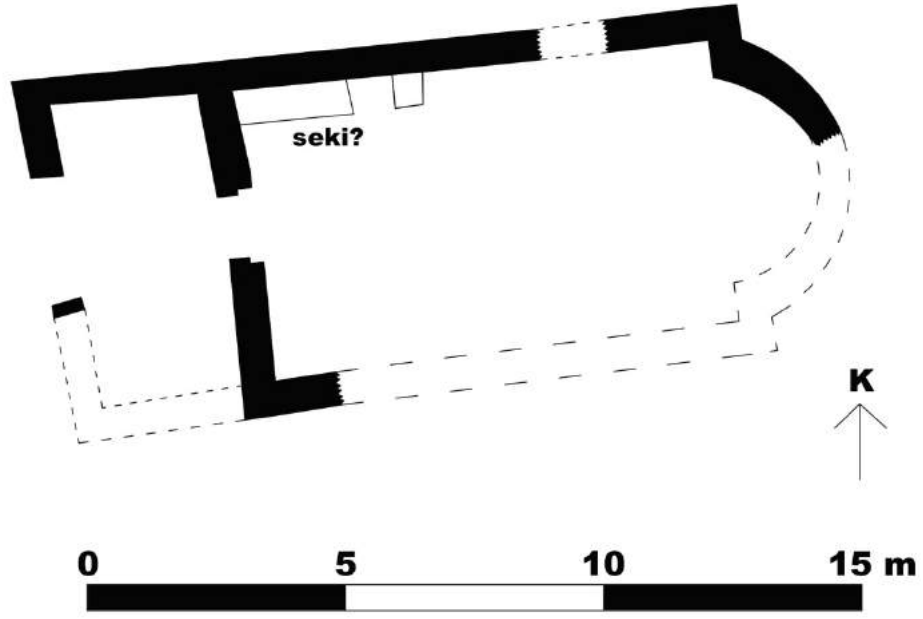
Görsel 207. Güney Kilise.

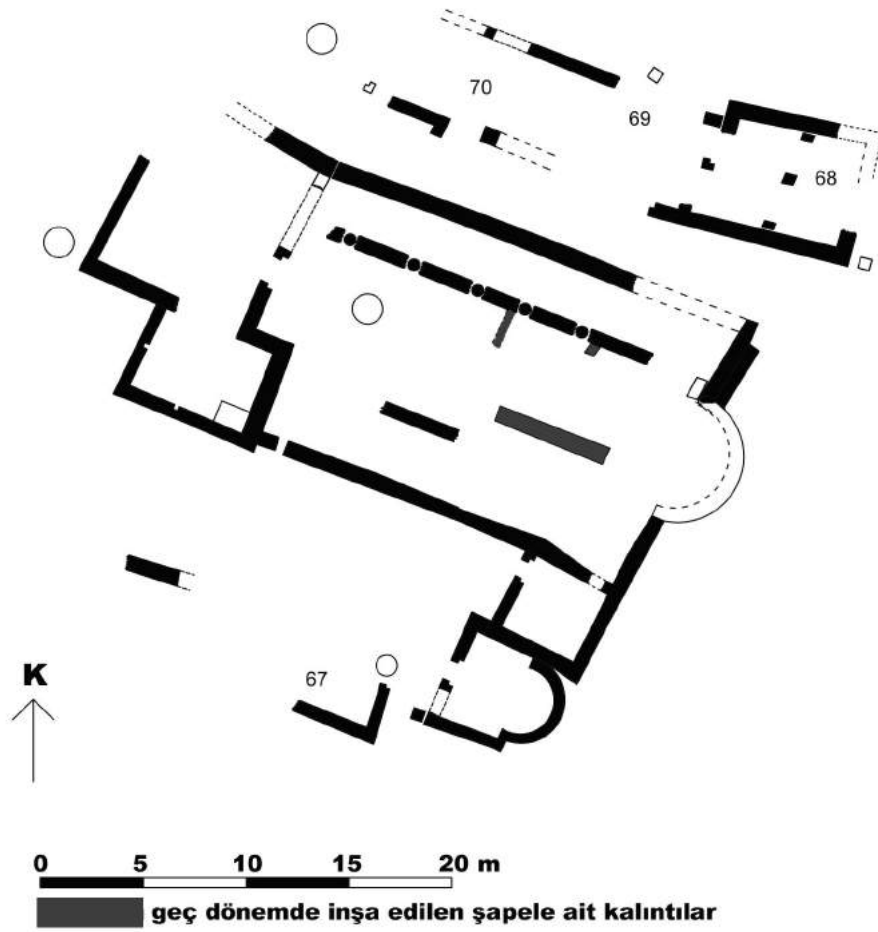
Görsel 208. Kuzey Kilise.

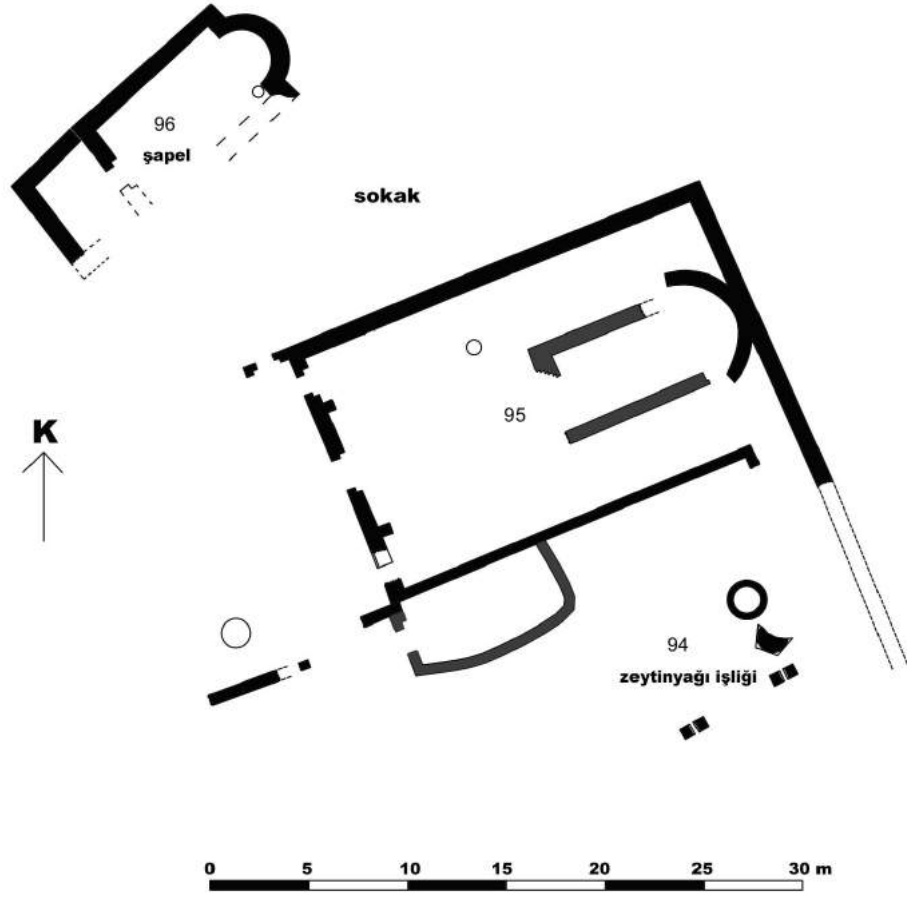
Görsel 209. Kuzey Şapel.

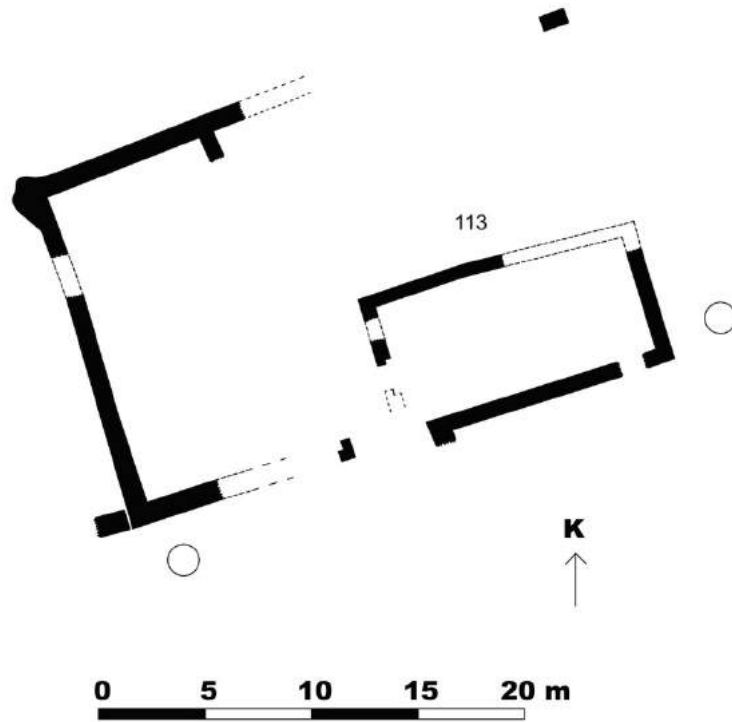
Görsel 210. Doğu Şapel.

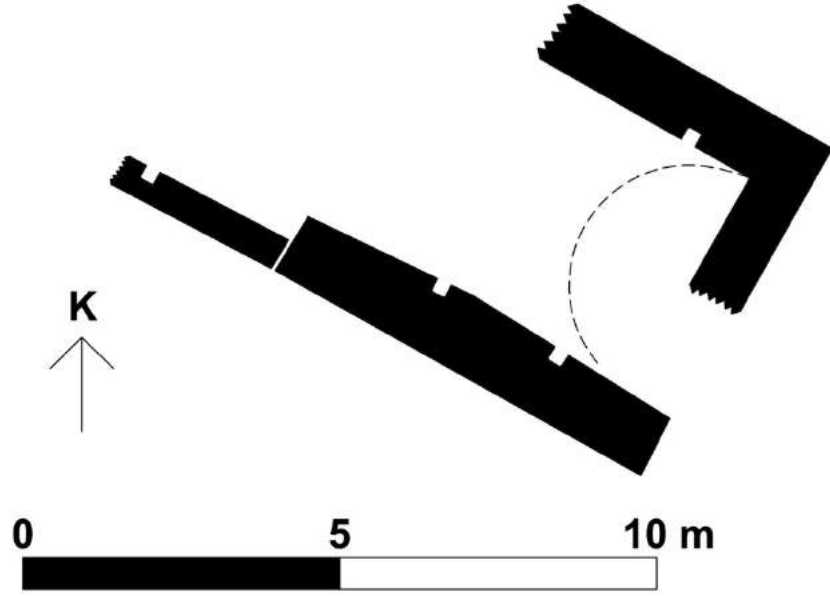
Görsel 211. Kuzeyindeki yapı grubuyla Güney Kilise.

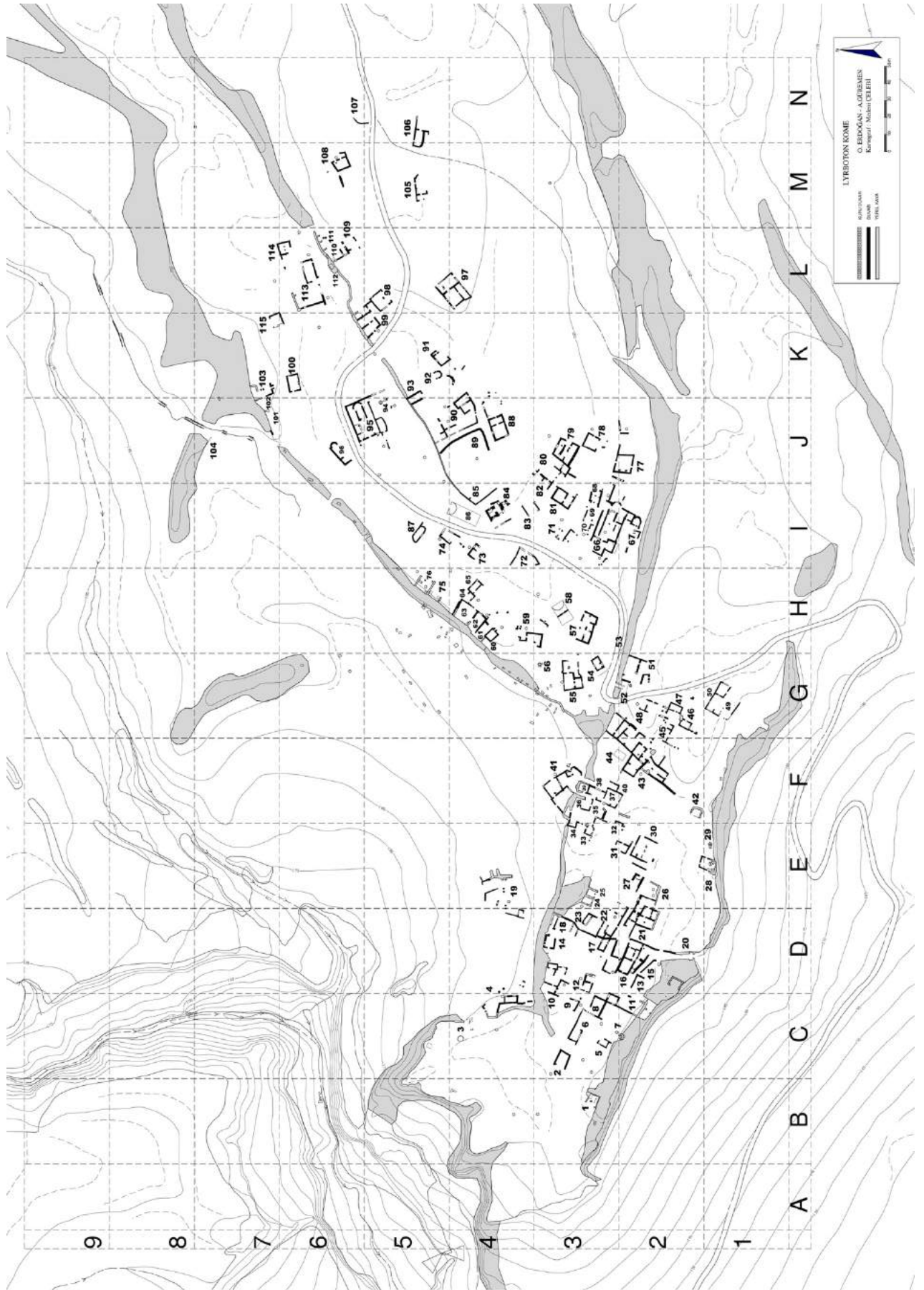
Görsel 212. Kuzey Kilise, Kuzey Şapel ve zeytinyağı işliğinin konumu.

Görsel 213. 113 numara.

Görsel 214. 27 numara.

Görsel 215. Yerleşim planı (Gridli ve numaralı).

Görsel 216. Yerleşim planı.

Görsel 217. Lyrboton Kome, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).

Görsel 218. Doğu Mahalle, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).

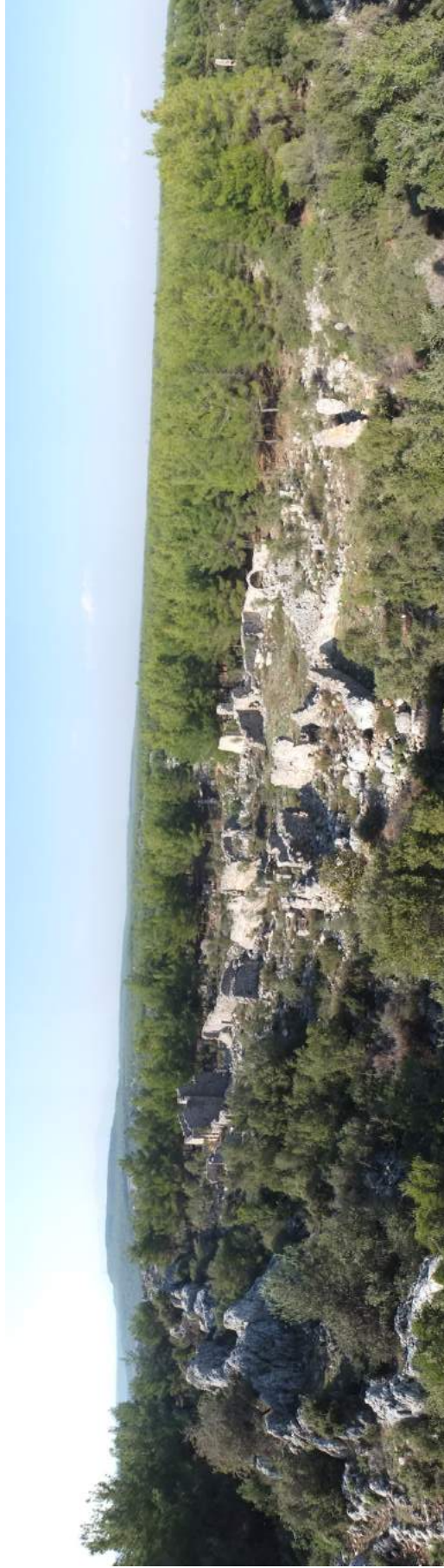
Görsel 219. Batı Mahalle, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).

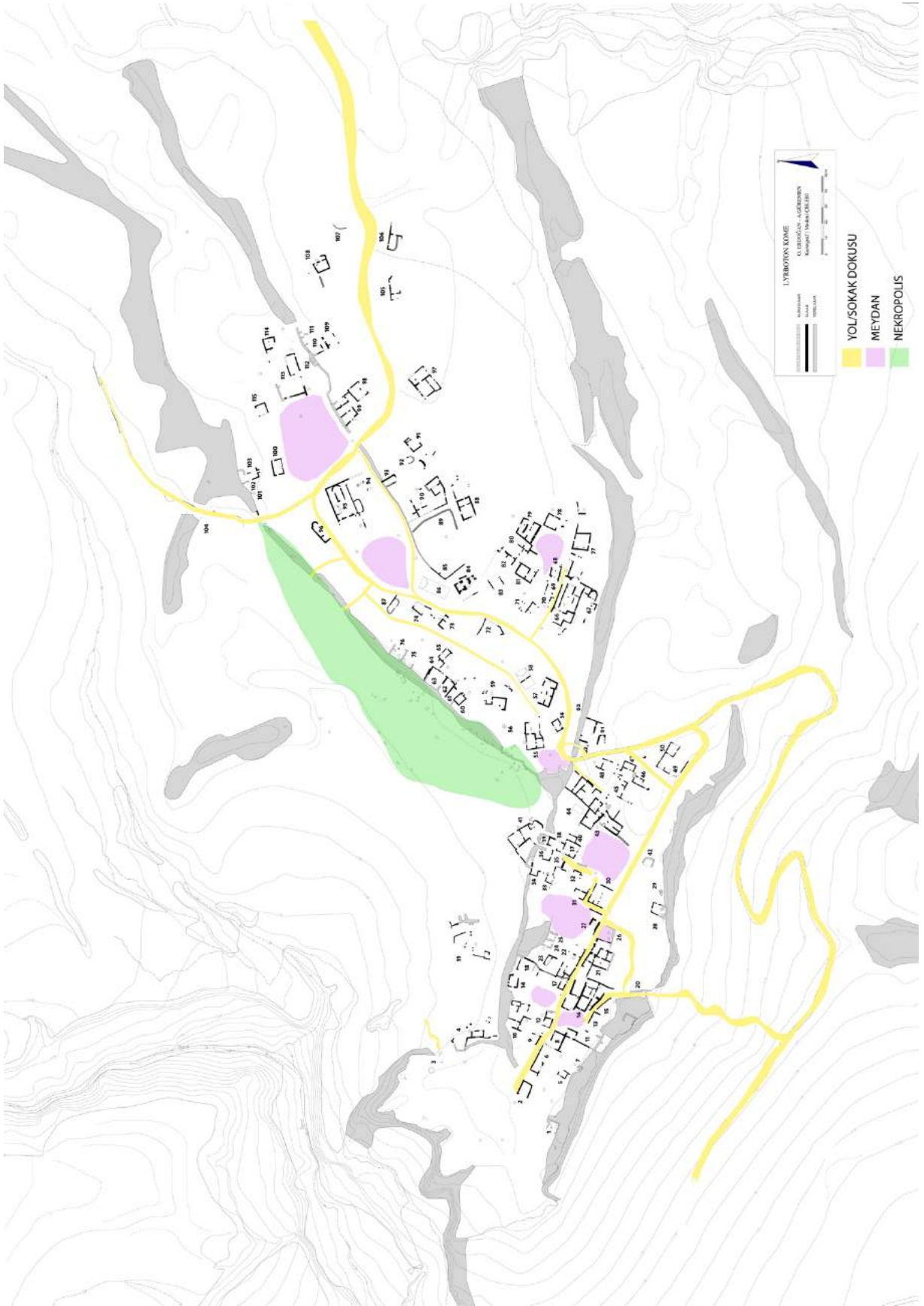
Görsel 220. Batı Mahalle, ayrıntı, dron fotoğrafı (Doç. Dr. Fatih Onur).

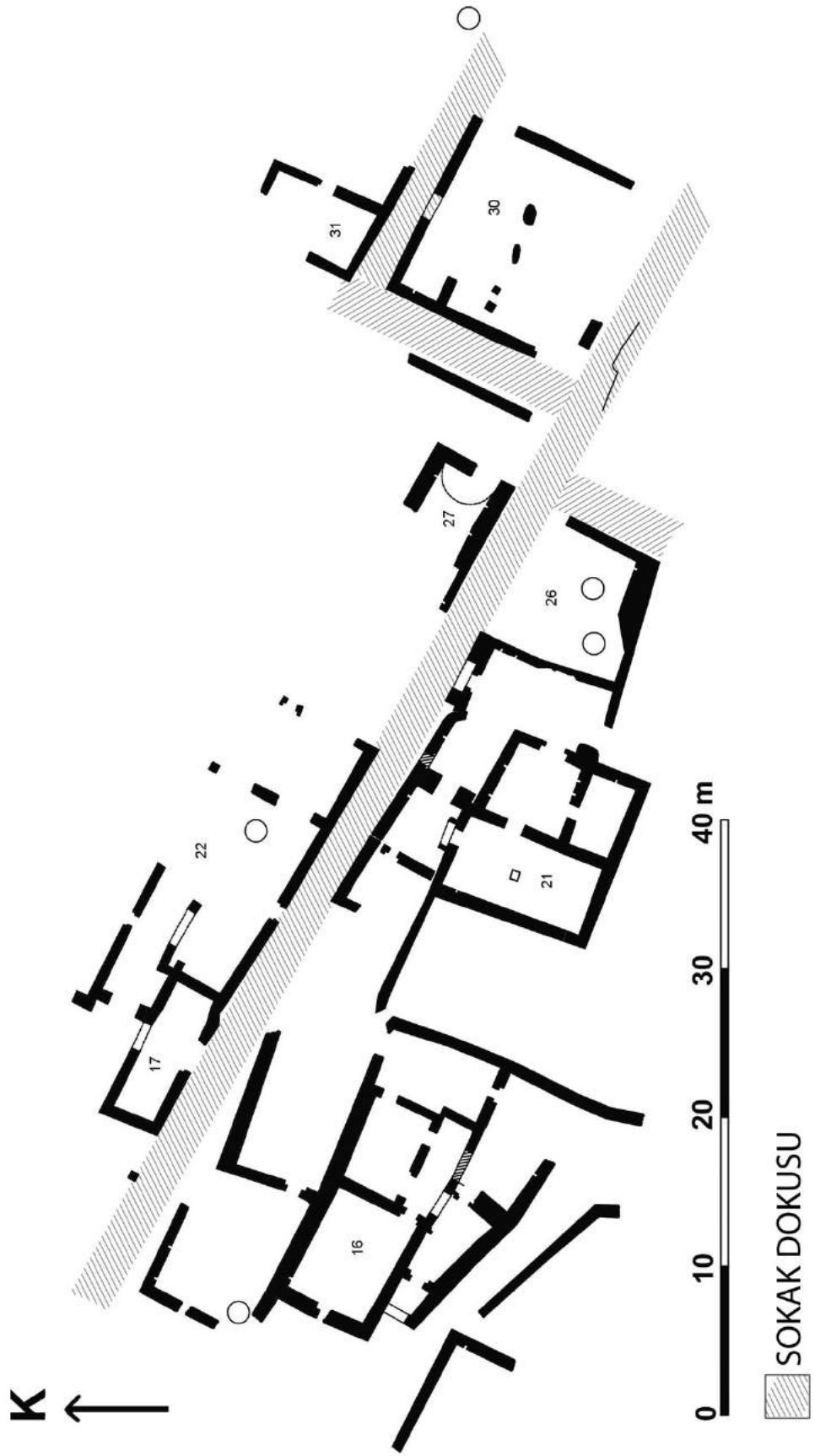
Görsel 221. Doğu Mahalle, 3G gridinden kuzeydoğuya bakış.

Görsel 222. Güney Kilisenin bulunduğu alan, kuzeybatıya bakış.

Görsel 223. Yerleşim dokusu.

Görsel 224. Sokak dokusu, Batı Mahalle.

Görsel 225. Güneybatıdaki yolun Doğu Mahalleye ulaştığı noktadaki yivli giriş açıklığı.

Görsel 226. Kuzeydoğudaki yivli ana yol.

Görsel 227. Kuzeybatı yamaçtaki araziye yönelen olası patikanın ulaştığı basamaklı açıklık.

Görsel 228. 16 numaralı konutun bulunduğu alana yönelen giriş açıklığı (20).

Görsel 229. 20 numaralı giriş açıklığı, güney cephe.

Görsel 230. 20 numaralı giriş açıklığı, söveye kazınan haç.

Görsel 231. 47 numaralı yapının kuzeyine bitişik koridorun (?) kapısının lentosunda christogram.

Görsel 232. 47 numaralı yapının kuzeyine bitişik koridorun (?) kapısının lentosunda christogram, ayrıntı.

Görsel 233. 81 numaralı yapının güneybatı cephesindeki sıvaya kazınmış harfler.

Görsel 234. Geç Antik Çağ'da Lyrboton Kome (Çiz. Aslıhan G. Erdoğan).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Orçun ERDOĞAN

Doğum Yeri - Tarihi: Berlin- 21.12.1988

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : İzmir İnönü Lisesi, 2005.

Lisans Diploması : Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir, 2010.

Yüksek Lisans

Diploması : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Antalya, 2013.

Tez Konusu : Ortaçağda Philadelphia/ Alaşehir

Doktora Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Tez Konusu : Pamphylia Lyrboton Kome Kırsal Yerleşimi: Geç Antik Çağ'da Yerleşim Kurgusu ve Mimarlık

Yabancı Dil : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

a) Kazı ve Araştırma Çalışmaları

Patara Kazıları/ Patara Kent Bazilikası (2013- 2016), Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.

Kuşadası Kadikalesi Kazısı (Temmuz 2012), Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.

Alanya Kalesi Kazısı (Ekim- Aralık 2011), Akdeniz Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü

Efes Kazıları, Selçuk (26 Temmuz- 27 Ağustos 2011), Avusturya Arkeoloji Enstitüsü.

Efes Su Yolları Araştırma Projesi, Selçuk, Avusturya Bilimsel Araştırma Fonu (Haziran 2010- Temmuz 2010, Eylül 2010- Ekim 2010).

Kuşadası Kadikalesi Kazısı (Temmuz- Ağustos 2007), Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.

b) Yayınlar

O. Erdoğan, On the History of Religions in Philadelphia in Lydia Until the End of Late Antiquity, MJH IV.1./ 2014, 171- 179.

O. Erdoğan, The Remains from Late Antiquity and the East Roman Periods and Their Location within the Lydian City of Philadelphia, MJH V.2/ 2015, 251- 274.

B. Ceylan- O. Erdoğan, “Stadtkirche”, Patara Lykiens Tor zur Römischen Welt, 2016, 131-134.

B. Ceylan- O. Erdoğan, “The Architecture and History of the City Basilica of Patara: A Preliminary Report on Four Seasons of Excavations”, 2016, 205- 224.

B. Ceylan- O. Erdoğan, Geç Antik Dönem Transept Planlı Bazilikalara Yeni Yaklaşımlar: Patara Kent Bazilikası, Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Basımda.

O. Erdoğan- B. Ceylan, “Kilise İçinde Kilise: Geç Antik Dönem Bazilika Planlı Kiliselerin Ortaçağ’da İkinci Kullanımları”, Uluslararası XXI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Basımda.

O. Erdoğan, “Pamphylia’daki Lyrboton Kome Kırsal Yerleşiminin Geç Antik Çağ Kurgusu” Uluslararası XXI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, sözlü sunum.

İş Denevimi

a) Projeler :

Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Patara Kent Bazilikası Mimari Plastik Parçalar Onarım, Konservasyon Projesi (2017’de tamamlandı)

Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Perge Territoriumuna Bağlı Lyrboton Kome Kırsal Yerleşimi Doktora Tezi Projesi (2018’de tamamlanacak)

b) Çalıştığı Kurumlar :

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (2011- 2013) (2013- 2017 Temmuz Geçici görevlendirme)

Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (2013- devam ediyor)

E-Posta : oerdogan@mku.edu.tr